KONINKLIJKE
NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN
COMMISSIE VOOR ZEEGESCHIEDENIS

WITTE DE WITH IN BRAZILIË

1648-1649

DR W. J. VAN HOBOKEN

KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN

WERKEN UITGEGEVEN DOOR
DE COMMISSIE VOOR ZEEGESCHIEDENIS

XIII

DR. W. J. VAN HOBOKEN

WITTE DE WITH IN BRAZILIË
1648—1649

WITTE CORNELISZ. DE WITH 1599—1658
Vice-admiraal van Holland en West-Friesland.

Naar een anoniem schilderij in het Ned. Hist. Scheepvaart Museum te Amsterdam.

WITTE DE WITH IN BRAZILIË

1648-1649

DOOR

Dr. W. J. VAN HOBOKEN

1955
N.V. NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM

INHOUD

ILLUSTRATIES

AFKORTINGEN

A.R.A.	Algemeen Rijksarchief.
A. en R.	Acten en resolutiën van de Gecommitteerde Rechters ter judicature van den gewesenen admirael Witte Corneliss. de Witte, capiteynen ende andere hooftofficieren van de vloote anno 1647 tot secours naer Brasil gesonden en jongst vandaer herwaerts wedergekeert. 1650—1651. (A.R.A., Archief-S.G., Admiraliteitszaken 44).
Cohier	Cohier van de eysschen, conclusien, sententien ende andere stucken, raeckende den gewesenen admirael Witte Corneliss. de Witte, capiteynen ende andere gevangene officieren, alhier in Den Hage anno 1650—1651. (A.R.A., Archief-S.G., Admiraliteitszaken 45).
Cort Register	Cort Register van onse reyse naer ende in Brazil ende onse verrichtinge aldaer. (A.R.A., Archief-S.G., Admiraliteitszaken 94).
Dag.Not.H.R.B.	Dagelijkse notulen van de Hoge Raad van Brazilië.
H.R.B.	Hoge Raad van Brazilië.
R.H.	Resolutiën van de Staten van Holland.
R.S.G.	„ „ „ Staten-Generaal.
R.Vr.A.	„ „ „ Vroedschap van Amsterdam.
S.G.	Staten-Generaal.
Secr.Not.H.R.B.	Secrete notulen van de Hoge Raad van Brazilië.
W.I.C.—O.C.	Archief van de Westindische Compagnie — Oude Compagnie (1621—1674).
W.I.Z.	Westindische zaken.

N.B. Van de publicaties, in de noten aangeduid met *a.w.* (aangehaalde werk) of met verkorte titels, vindt men de volledige titels in de literatuurlijst.

INLEIDING

„...... omdat ik geloof, dat Witte's portret immer te zwart wordt afgeschaduwd".
S. P. l'HONORÉ NABER [1]).

Dit boek behandelt een weinig bekende episode uit een overigens bij uitstek bekend tijdvak van onze maritieme en koloniale geschiedenis. De oorzaak van deze nogal opvallende lacune in onze kennis kan niet gelegen zijn in het gemis aan bronnen of in de ontoegankelijkheid daarvan. Integendeel, het voornaamste materiaal lag op het Algemeen Rijksarchief van oudsher voor het grijpen en het mag dan ook een opmerkelijk verschijnsel heten, dat dit materiaal desondanks tot heden op een naar volledigheid strevende bewerking heeft moeten wachten. Opmerkelijk is dit, omdat het hier te lande nimmer aan belangstelling voor de geschiedenis van onze zeemacht in haar bloeitijd heeft ontbroken en omdat onze hedendaagse auteurs op dit terrein evenmin plegen terug te deinzen voor archiefonderzoek; de Werken van de Commissie voor Zeegeschiedenis, in welker serie dit boek heeft mogen verschijnen, getuigen van het een zowel als van het ander. Opmerkelijk is het aangeduide verschijnsel evenzeer, omdat het bestaan van de bedoelde bronnen niet onbekend was gebleven: J. C. de Jonge, de grondlegger van onze maritieme geschiedschrijving, heeft er voor zijn in 1825 verschenen levensbeschrijving van De With reeds gebruik van gemaakt en daarbij tevens de aandacht er op gevestigd. Maar tot meer dan een oppervlakkige bestudering is hij niet gekomen en hoewel dit uit zijn genoemde werk duidelijk blijkt, heeft toch niemand na hem zich ertoe geroepen gevoeld uit deze bronnen te halen, wat er in zit en daarmee in plaats van De Jonge's al te sobere en ten dele onjuiste voorstelling van zaken iets beters te geven.

Een verklaring hiervoor zal men wellicht moeten zoeken in de schijnbare onaantrekkelijkheid van het onderwerp: een mislukte

---

1) In *Bijdr. voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde,* VIe reeks, X (1930) blz. 142.

expeditie tot redding van een ten ondergang gedoemde kolonie onder commando van een admiraal, die door zijn ontactvol optreden met de koloniale autoriteiten in conflict raakt, tenslotte zijn plicht verzaakt door eigenmachtig naar het vaderland terug te keren en zijn verdiende straf slechts kan ontlopen, doordat bij zijn proces de politiek een woordje meespreekt. Zo ongeveer was althans sedert De Jonge de gangbare zienswijze, welke men zowel in de maritiem-historische literatuur als in die over de geschiedenis van Nederlands-Brazilië aantreft. Het laat zich begrijpen, dat dit tafereel van halfheid en plichtsverzuim weinig bekoring kon bieden aan al diegenen, die door onze zeegeschiedenis bij voorkeur werden geboeid, voor zover zij slechts getuigde van de glorie van het voorgeslacht.

Wie daarentegen in het beeld van de machtsontplooiing der Nederlandse Republiek de schaduwzijden even belangwekkend acht als de lichtplekken, die zal een antwoord verlangen op de vragen, welke bij het lezen van De Jonge's relaas van De With's belevenissen in Brazilië rijzen. Hoe kwam het, dat deze groot opgezette expeditie zo weinig succes had? Dat de anders zo strijdvaardige De With zich hier bepaalde tot onbetekenende acties zonder zichtbare resultaten? Waarom kreeg hij ondanks zijn dringende verzoeken geen versterking uit het vaderland? Lag de schuld aan zijn conflict met de Hoge Raad van Brazilië wel zo zeer bij hem of zat er meer achter? En tenslotte: was zijn eigenmachtig vertrek naar het vaderland gerechtvaardigd of niet en wat in verband hiermee te denken van het over hem gevelde vonnis?

De verwachting, dat de door De Jonge geenszins uitgeputte bronnen nog veel ter opheldering van deze vragen zouden kunnen bevatten, deed mij besluiten deze nog slechts oppervlakkig bekende en alleen reeds daardoor de nieuwsgierigheid prikkelende documenten ter hand te nemen. Dat deze verwachting niet ijdel is gebleken, vindt zijn verklaring vooral in de aard van dit bronnenmateriaal, waarvan de kern wordt gevormd door het meer dan duizend folio's dikke dossier processtukken, nagelaten door het college van gecommitteerde rechters, dat in 1650—'51 De With en zijn kapiteins heeft berecht. Het aantrekkelijke van zulk een procesdossier als geschiedbron is namelijk, dat daarin tal van gegevens bewaard plegen te zijn, die anders òf slechts door een zeer tijdrovend onderzoek, òf in het geheel niet meer zouden zijn te achterhalen: het verzamelen van zulke gegevens hebben immers destijds

de aanklagers en advocaten reeds voor ons gedaan en zij waren daartoe uiteraard beter in de gelegenheid dan wij het nu na drie eeuwen nog zouden zijn. Zo is het dan ook hier: het *Cohier van de eysschen, conclusiën, sententiën ende andere stucken, raeckende den gewesenen admirael Witte Cornelisz. de Witte, capiteynen ende andere gevangene officieren, alhier in Den Hage anno 1650—1651* bevat behalve de verhoren, eisen, pleidooien en vonnissen ook de overgelegde bewijsstukken: De With's volledige journaal van de expeditie, zijn instructie, zijn brievenregister met de copieën van alle verzonden stukken, journalen van zijn kapiteins, afschriften van resoluties en talrijke getuigenverklaringen. Het geheel vormt aldus een als neerslag van het proces gevormde verzameling van documenten tot de geschiedenis van deze expeditie, zoals wij van geen andere bezitten.

Slechts in twee belangrijke opzichten bleek het nodig het onderzoek verder uit te strekken. Over de voorgeschiedenis van de expeditie bevatten de processtukken te weinig gegevens; hiervoor verschaften de resoluties en bijbehorende stukken van de Staten-Generaal en de Staten van Holland het nodige materiaal naast Aitzema's *Saken van staet,* Alexander van der Capellen's *Gedenkschriften* en het door Naber uitgegeven *Dagboek van Hendrick Haecxs*. Om de betekenis van De With's uitzending naar Brazilië duidelijk te doen uitkomen leek het bovendien gewenst de ontwikkeling van de Braziliaanse kwestie sedert het uitbreken van de Portugezenopstand in 1645 mede in ogenschouw te nemen. Voor het overzicht van deze ontwikkeling tot op de aankomst van De With in Brazilië bood de bestaande literatuur voldoende steun; enigszins anders bleek dit echter te zijn ten aanzien van de verdere geschiedenis van het conflict, zowel politiek als militair gezien. Over de strijd in Brazilië zelf, de repercussies daarvan hier te lande en de invloed van een en ander op de verhouding tussen de Republiek en Portugal leverden de bronnen nog zoveel onbekende feiten en gezichtspunten op, dat het geraden scheen dit alles in het verhaal te verwerken ten einde de achtergrond, waartegen De With's optreden in Brazilië moet worden gezien, zo goed mogelijk te belichten. Naast de reeds genoemde resoluties van de regeringscolleges der Republiek waren het vooral de tot het archief van de Westindische Compagnie behorende notulen en brieven van de Hoge Raad van Brazilië, waaruit nog een rijke oogst kon worden bijeen gegaard, terwijl de resoluties van de Vroedschap van Am-

sterdam nieuw inzicht gaven in de houding van deze stad ten opzichte van het Braziliaanse vraagstuk. Zo groeide het relaas van De With's expeditie uit tot een beschrijving van de in de kritieke jaren 1648—'49 in Brazilië niet alleen ter zee, maar ook te land gevoerde strijd, terwijl het tevens een bijdrage kan leveren tot de kennis van de politieke en diplomatieke verwikkelingen, welke uit die strijd voortvloeiden. Hoewel niet blind voor het bezwaar, dat de grenzen van het onderwerp aldus wat ver werden uitgezet, vlei ik mij toch met de hoop, dat de compositie daaronder niet te veel geleden en het geheel daardoor aan waarde gewonnen heeft.

Veel profijt heb ik kunnen trekken van de recente publicaties van Prof. Dr. C. R. Boxer over de Portugese koloniale geschiedenis van het betrokken tijdvak. Deze van grondige verwerking der Portugese bronnen getuigende studies, welke ook voor de kennis van de verhouding tussen de Republiek en Portugal van ongemeen belang zijn, verschaften mij het juiste inzicht in de gedragslijn van Portugal ten aanzien van het Braziliaanse conflict en vulden aldus het beeld op zeer gelukkige wijze aan.

Tenslotte een opmerking naar aanleiding van de hierboven geplaatste woorden van de zeehistoricus Naber, die indertijd eveneens Witte de With zowel als Brazilië tot onderwerpen van zijn bijzondere studie heeft gemaakt. Mij heeft het onderzoek, waarvan het resultaat hierbij wordt aangeboden, tot een conclusie gebracht, die met zijn visie op de figuur van De With overeenstemt, namelijk dat over De With's gestie in Brazilië tot dusver veelal te lichtvaardig de staf is gebroken. Dientengevolge heeft dit boek min of meer het karakter van een poging tot eerherstel van de hoofdpersoon gekregen. Mij evenwel bewust van de daaraan verbonden gevaren heb ik er met ernst naar gestreefd in dit opzicht de juiste maat te houden en Witte niet witter te maken, dan hij verdient. Of ik daarin ben geslaagd, laat ik gaarne aan het oordeel van de lezer over.

Grote dank ben ik verschuldigd aan allen, die aan de totstandkoming van dit boek op enigerlei wijze hebben bijgedragen. Deze dank geldt in de eerste plaats de nestor onzer zeehistorici, Dr. M. G. de Boer, die tot het schrijven ervan de stoot heeft gegeven, en Prof. Dr. J. M. Romein, onder wiens beproefde leiding het werd geschreven.

De Commissie voor Zeegeschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen heeft mij ten zeerste aan zich verplicht door dit boek als Deel XIII harer Werken te willen uitgeven. In het bijzonder gaat mijn dank uit naar haar secretaris, de Heer W. Voorbeijtel Cannenburg, voor de vele moeite, die hij zich ter wille van deze uitgave heeft willen getroosten, voor zijn deskundige raadgevingen vooral op nautisch gebied en voor zijn uitnemende hulp bij de verzorging der illustraties.

Wanneer ik hier nogmaals de naam van Prof. Dr. C. R. Boxer, hoogleraar aan de University of London, vermeld, dan is dit, omdat ik ook hem veel dank schuldig ben zowel voor de welwillendheid, waarmee hij belangrijke, aan Portugese archieven ontleende gegevens tot mijn beschikking stelde, als voor zijn zo menigmaal betoonde aanmoedigende belangstelling.

Voorts betuig ik gaarne mijn erkentelijkheid aan de Algemene Rijksarchivaris, Mr. H. Hardenberg, voor zijn bereidwillige medewerking tot het deponeren van de benodigde archiefstukken op het Gemeente-archief te Amsterdam; aan Mr. S. J. Fockema Andreae te Leiden, die mijn beschrijving van De With's proces heeft willen doorlezen en van juridisch standpunt beoordelen; en aan de functionarissen van het Algemeen Rijksarchief, de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, het Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum te Amsterdam en de Stichting Atlas Van Stolk te Rotterdam voor hun aller uitnemende hulp.

W. J. VAN HOBOKEN

laste van het subsidie), maar zo verkreeg men geen navale macht, die het in Brazilië tegen de Portugese galjoenen zou kunnen opnemen. Bovendien waren de oorlogsschepen, die de Compagnie nog in Brazilië had, hard aan vervanging toe. Van Holland ging nu het voorstel uit de Compagnie te assisteren met twaalf kustschepen van de landsvloot: kapitale oorlogsschepen, die tot voor kort hadden gediend voor de blokkade van de Vlaamse kust — vandaar de naam — maar die sedert de verovering van Duinkerken [42]) door de Fransen en tengevolge van de feitelijke wapenstilstand met Spanje zonder emplooi waren gekomen. Weer opperde Amsterdam enige bedenkingen [43]), maar dit verhinderde Holland ditmaal niet zijn voorstel op 17 Augustus in de Staten-Generaal te brengen, waar het werd aangenomen. De kosten van uitrusting en onderhoud der twaalf schepen zouden door de gezamenlijke provinciën worden gedragen, doch in mindering worden gebracht van het aan de Compagnie verleende of nog te verlenen subsidie [44]).

Intussen was reeds bij resolutie van 14 Augustus door de Staten-Generaal de man aangewezen, die als admiraal het bevel over het secours te water zou voeren: Witte Cornelisz de With, vice-admiraal van Holland, die voor deze reis Joost Banckert als vice-admiraal toegevoegd zou krijgen. Bovendien stelde de resolutie de benoeming in het uitzicht van „een generael soo te water als te lande over dese militie ende expeditie", door de stadhouder in overleg met de Staten-Generaal aan te wijzen. Wij zullen echter zien, dat deze functie van opperbevelhebber te land en ter zee, die men Johan Maurits van Nassau had toegedacht, tenslotte onvervuld is gebleven.

Er kwam dus eindelijk tekening in de zaken van het „reëel en effectief secours". Nog was het niet in zee, maar met de totstandkoming van de resoluties van 10-17 Augustus 1647 kan men zeggen, dat de tweede étappe op de moeizame weg naar hulp voor Brazilië was afgelegd; de derde, die van de tenuitvoerlegging der besluiten, lag nog voor de boeg. De draagwijdte van deze resoluties was vèr-

---

[42]) 11 October 1646; vgl. De Boer, *Tromp en de Duinkerkers,* blz. 103.

[43]) R.H. 14 Aug. 1647; R.Vr.A. 15 Aug. 1647.

[44]) Niet echter in mindering van de anderhalf millioen, die feitelijk de V.O.C. fourneerde; voor de kosten der twaalf schepen werd een buitengewone petitie van *f* 600.000 ingediend, zonder dat blijkt, dat het subsidie van anderhalf millioen met een gelijk bedrag werd verminderd.

strekkend: zij hielden feitelijk in, dat de verdediging van Brazilië, die de krachten van de noodlijdende Compagnie te boven ging, door de staat werd overgenomen. Er brak een vleug van een nieuw besef in door: het besef, dat er ook in de koloniale activiteit der zeventiende eeuw een moment kan komen, waarop het niet langer gaat om het belang van een particuliere onderneming, maar om een landsbelang.

II. DE VOORBEREIDING VAN HET SECOURS VAN 1647

Witte Corneliszoon de With, geboren in 1599 onder de rook van Den Briel, behoorde tot het ras van Hollandse zeelieden, die van kajuitsjongen tot admiraal wisten op te klimmen. Op veertienjarige leeftijd ging hij voor het eerst het zeegat uit [1]), trad weldra in dienst van de Oostindische Compagnie, diende in de Oost de gouverneur-generaal Jan Pietersz. Coen enige tijd als hofmeester en lijfknecht, maar ging na zijn terugkeer in het vaderland in 's lands dienst over, waar hij reeds op zijn 23e jaar als kapitein bij de Rotterdamse admiraliteit werd aangesteld. In deze functie nam hij in de jaren 1623-'26 deel aan de mislukte expeditie naar Zuid-Amerika, die bekend staat als de „tocht van de Nassause vloot". Vervolgens diende hij in 1628 als vlaggekapitein onder Piet Heyn bij de verovering van de Spaanse zilvervloot. Na de dood van Piet Heyn (1629), die hem zeer had gewaardeerd, achtte hij onder diens opvolger zijn promotiekansen zozeer verminderd, dat hij zich in de eerstvolgende jaren weinig meer op 's lands vloot vertoonde.

Toen echter in 1637 de ambten van luitenant-admiraal en vice-admiraal van Holland vacant kwamen, vonden zijn verdiensten erkenning door zijn benoeming tot vice-admiraal. Dat daarentegen aan zijn slechts weinig oudere stadgenoot Maerten Harpertsz. Tromp tegelijkertijd het luitenant-admiraalschap te beurt viel en hij deze dus als zijn meerdere moest erkennen zonder veel kans, dat hij hem nog eens zou kunnen opvolgen, heeft zijn naijver dermate opgewekt, dat de verstandhouding tussen de beide vlootvoogden van stonde af aan werd bedorven en nimmer weer goed is geworden. Reeds een jaar na hun beider benoeming geraakten zij in hevig conflict, toen De With, van lafhartigheid tijdens een ontmoeting met de Duinkerkers beschuldigd, zijn admiraal ervan verdacht een van zijn kapiteins (Govert Vorens) door beloften tot het doen van valse beschuldigingen te hebben bewogen. De With

---

1) In een brief aan de H.R.B. van 7 Febr. 1649 deelde hij mede, dat hij reeds 36 jaren ter zee had gevaren.

werd door de krijgsraad vrijgesproken, maar zijn wrok tegen Tromp was door het gebeurde slechts dieper geworteld. Ook tijdens de campagne tegen de Spaanse armada in 1639, eindigende met de zeeslag bij Duins, kwam het weer tot strubbelingen tussen de beide rivalen. Dat De With overigens zijn commando ten volle waard was, bewees hij niet alleen bij die gelegenheid, maar ook gedurende de volgende jaren in de onafgebroken strijd tegen de Duinkerker kapers. Een belangrijke opdracht kreeg hij in 1644-'45 te vervullen als admiraal over de oorlogsvloot, die aan de Nederlandse koopvaarders de vrije vaart door de Sont moest verzekeren; een lastige taak, die hij echter met veel beleid tot een goed einde wist te brengen. Toen hij in de zomer van 1646 wederom onder commando van Tromp werd gesteld en deze vervolgens in de actie ter zee, die tot de inneming van Duinkerken door de Fransen bijdroeg, groter lauweren oogstte dan De With, kreeg diens jaloezie daardoor nieuw voedsel. De vete tussen de beide admiraals was onherstelbaar en het scheen ter wille van de goede verhoudingen op de vloot het beste, dat zij elkaar maar uit het vaarwater bleven.

De With staat in de geschiedschrijving algemeen te boek als een vlootvoogd van uitmuntende kwaliteiten en weergaloze dapperheid, maar van onaangename karaktereigenschappen: lichtgeraakt, opvliegend, haatdragend, hard jegens zijn ondergeschikten, lastig en onhandelbaar tegenover zijn superieuren. Wij zullen de gelegenheid hebben deze gangbare persoonsbeschrijving aan zijn gedragingen in zijn Braziliaanse jaren te toetsen en het zal daarbij blijken, dat hij misschien in een enkel opzicht toch iets beter was dan zijn reputatie. Zo heeft bij mijn weten nog niemand opgemerkt, dat De With, al was hij dan door zijn manier van optreden verre van populair bij zijn minderen, anderzijds toch wel degelijk een open oog toonde te bezitten voor de noden van de lagere schepelingen en meer dan eens voor hun belangen in de bres sprong, wanneer dit nodig was. Weliswaar moet men dit misschien minder aan humane dan wel aan practische overwegingen toeschrijven: De With wist, dat hij op zijn matrozen slechts kon rekenen, zolang zij op tijd hun gage ontvingen en voldoende te eten kregen, en hij was daarop bedacht. Laat dit zo zijn, dan blijft het hem sieren, dat hij herhaaldelijk blijk gaf van het besef, dat men met Janmaat's gerechtvaardigde eisen rekening diende te houden — een besef, waaraan het destijds bij de verantwoordelijke regeringscolleges nogal eens ontbrak.

„Alsoo wij U hebben te spreecken over eenige saecken den dienst van den lande in het generael en die van de West-Indische Compagnie in het bysonder raeckende, soo sult ghij U op Maendag den 19 deses alhier in Den Hage hebben te laeten vinden", zo schreven de Staten-Generaal de 17e Augustus 1647 aan de te Rotterdam wonende Witte de With [2]). En dus verscheen De With op de aangegeven dag ter vergadering om daar te vernemen, dat hij was aangesteld als admiraal over de naar Brazilië te zenden vloot. De benoeming werd door hem „danckelick geaccepteert", nadat Hare Hoogmogenden hem „tot zijner gerustheyt" hadden verzekerd, dat hij zijn post van vice-admiraal van Holland intussen zou behouden. Nog dezelfde dag werd zijn commissie als admiraal vastgesteld en daarmee was de kwestie van het opperbevel over de vloot in principe geregeld [3]).

De overwegingen, die tot de benoeming van De With hebben geleid, blijven achter de stukken verborgen, maar wij kunnen ze wel enigszins bevroeden. Dat men het commando over deze gewichtige expeditie aan geen mindere dan een vlagofficier wilde toevertrouwen, is begrijpelijk. Dat Tromp dit niet kon zijn, eveneens: de eerste persoon van de vloot voor minstens een jaar naar het zuidelijk halfrond uit te zenden was zeker ongewenst. Moest om deze reden de keuze dus al eerder op De With vallen, het pleitte bovendien in zijn voordeel, dat hij — anders dan Tromp — de Zuidelijke Atlantische Oceaan uit eigen ervaring kende [4]). De With's benoeming zal dan ook wel met instemming van Tromp zijn geschied, wie het wellicht niet onwelkom kan zijn geweest zijn lastige benijder weer voor geruime tijd kwijt te zijn. Het ware echter ook denkbaar geweest, dat aan een der beide Zeeuwen Evertsen of Banckert de eer van het admiraalschap was te beurt gevallen. Aan Evertsen, omdat hij in zijn rang van vice-admiraal van Zeeland iets ouder was dan De With; aan Banckert, omdat hij nu al een jaar met zijn Zeeuwse eskader in Brazilië had geopereerd en daar bovendien door de Hoge Raad tot admiraal was bevorderd. Te meer zou zoiets aannemelijk zijn geweest, nu Zeeland zo sterk voor het secours had geijverd en dus wellicht aan een van zijn eigen vlootvoogden de leiding kon hebben toegedacht.

---

2) Lias W.I.Z. 17 Aug. 1647.
3) R.S.G. 19 Aug. 1647. De commissie voor De With in Cohier, no. 4.
4) Door zijn deelname aan de tocht van de Nassause vloot in 1623—'26.

Uit de gevoerde beraadslagingen blijkt echter niet, dat van een andere candidaat voor het oppercommando dan De With ook maar sprake is geweest. Misschien moet men dit met iets anders in verband brengen: met het opvallende feit namelijk, dat geen enkele Zeeuwse oorlogsbodem bij het secours werd ingedeeld. Zoals de uitzending van Banckert in het vorige jaar in feite een Zeeuwse aangelegenheid was geweest, zo werd het secours van 1647 geheel geleverd door de drie Hollandse admiraliteitscolleges van Amsterdam, de Maas en het Noorderkwartier. Of men hieraan bijzondere betekenis moet hechten, is alweer niet te bewijzen. De veronderstelling lijkt echter niet te gewaagd, dat Holland hiermee een bedoeling heeft gehad. Zolang de vloot nog niet in zee was, kon het immers nog steeds in zake de Munsterse vredehandel druk op Zeeland blijven uitoefenen door het uitzeilen te vertragen en dit zou des te gemakkelijker gaan, als Zeeland geen aandeel in de uitrusting had. Zeeland zal zich dan bij het uitschakelen van zijn admiraliteit hebben moeten neerleggen, nu het in de hoofdzaak toch zijn zin had gekregen. Dat de strubbelingen tussen Holland en Zeeland over de vredehandel inderdaad het vertrek van de vloot hebben vertraagd, zal hieronder blijken. Hoe dit zij, een feit is het, dat de organisatie van het secours voor de Hollandse admiraliteiten werd gereserveerd. Als enige Zeeuw werd slechts Banckert, stellig uit hoofde van zijn Braziliaanse ervaring, ingedeeld als vice-admiraal. Doch het lot beschikte hier anders. Want Banckert, die op dit tijdstip nog in Brazilië was, maar begin September de terugreis zou aanvaarden, overleed onderweg, de 12e September 1647, aan een kortstondige ziekte [5]).

De benoeming van De With schijnt dus geen omstreden punt te zijn geweest: hij werd in de gegeven omstandigheden blijkbaar als de aangewezen man beschouwd. De aangewezen man? Denkt men hier even aan het teleurstellende verloop van de expeditie, uitlopende op een hevig conflict tussen De With en de Braziliaanse overheden, dan kan men zich nog met enig recht afvragen, of de Staten-Generaal wel verstandig hebben gehandeld door de ongemakkelijke, lichtgeraakte De With onder de bevelen te stellen van een Hoge Raad, die naar het oordeel van Van der Capellen „niet was van sodanigh stof als wel behoorde, alle sonder experientie in militaire saken, de president slap ende sonder courage";

[5]) Naber, *Dagboek van Haecxs*, blz. 193.

een college, dat „niet bequaem, noch suffisant was om soo grooten werck, als nu op de scouderen van de regeerders wiert gelegt, wel uyt te voeren" [6]). Getuigde het niet van een tekort aan kennis van mensen en toestanden om nu juist een man als De With te onderwerpen aan het wankelmoedige beleid van zulk een Raad? Of om met Warnsinck te spreken: hem te laten dansen naar het pijpen van mannen, die hij in de grond van zijn hart moet hebben veracht? [7]).

Ter beantwoording van deze vraag moet allereerst worden opgemerkt, dat Van der Capellen's twijfel aan de bekwaamheid van de Hoge Raad blijkbaar door de landsregering werd gedeeld. Vandaar immers haar poging — waarop wij nog terugkomen — om het welslagen van de expeditie te verzekeren door Johan Maurits van Nassau, de in 1644 afgetreden gouverneur van Brazilië, te bewegen het opperbevel te land en ter zee op zich te nemen. Dan heeft men dus in elk geval De With ondergeschikt willen maken aan een gezaghebbende en ervaren persoonlijkheid als Johan Maurits en niet aan de weinig vertrouwen genietende Hoge Raad. Maar heeft men dan, toen eenmaal het aanbod aan Johan Maurits op niets was uitgelopen, geen rekening gehouden met de mogelijkheid van een noodlottig gebrek aan overeenstemming en samenwerking tussen de Hoge Raad en de admiraal? Ik meen van niet, en dat niet zozeer omdat men zich daarover misschien het hoofd niet brak, als wel omdat het zeer goed denkbaar is, dat de Staten-Generaal in 1647 genoeg vertrouwen in De With hebben gekoesterd om hem in deze delicate positie te plaatsen. Want hij mocht dan bekend staan als een lastig potentaat, bij gelegenheid van zijn tocht naar de Sont in 1645, waarbij meer van zijn diplomatiek talent dan van zijn zeemanschap was gevergd, had hij dan toch blijk gegeven van een bezadigdheid en een zelfbeheersing, waarin hij zichzelf had overtroffen [8]). Deze recente ervaring kan er dus toe hebben meegewerkt, dat men hem opnieuw een opdracht durfde verlenen, die wel eens veel tact kon blijken te vereisen en de later gerezen moeilijkheden, waarvan men nu achteraf licht kan zeggen, dat zij te verwachten waren, heeft men toen misschien niet kunnen voorzien.

---

6) Van der Capellen, *a.w.*, II, blz. 224, 225.
7) Warnsinck, *a.w.*, blz. 72.
8) Kernkamp, *De sleutels van de Sont*, blz. 218, 241.

Wie daarentegen wel moeilijkheden voorzag, was De With zelf. Het vooruitzicht van een belangrijke zelfstandige opdracht, die hem losmaakte van het gezag van Tromp, mag hem misschien aanlokkelijk hebben geschenen [9]), maar overigens bewijzen zijn eigen uitlatingen en gedragingen, dat hij zich van de aanvang af weinig illusies maakte over hetgeen hem in Brazilië te wachten stond en dat hij bepaaldelijk het optimisme van zijn lastgevers ten aanzien van de te verwachten resultaten niet deelde. Wat hij hierover zegt in zijn *Cort register van onse reyse naer ende in Brazil ende onse verrichtinge aldaer* [10]), verdient bijzondere aandacht. De With verhaalt daar, dat hij vóór zijn vertrek de landsregering en de bewindhebbers van de Compagnie herhaaldelijk had gewaarschuwd voor het gevaar van de armada, die in de zomer van 1647 in Portugal werd uitgerust met bestemming naar Brazilië. Het waren volgens hem vooral de bewindhebbers, die de kracht van de tegenpartij onderschatten en „zeyden met duytsche woorden, dat op onse aencomste in Brazil de Portugeesen ons niet en souden derven verwachten, maer voor ons vluchten". Zij hadden hem zelfs gevraagd, of hij voor de Portugese vloot bevreesd was, waarop De With — voor wie deze vraag als een belediging moet hebben geklonken — het volgende tekenende antwoord ten beste gaf: „Dat ick noyt mijn parthij [11]) de rugh hadt gekeert ende dat ick altijt een trouw dienaer van onsen staedt was geweest ende daerin verhoopte te continueren; hun ooc geseyt, dat de gemelte bewinthebbers reeckeningh sonder den weert maecten ende naer mijn gevoelen wel anders in Brazil souden vinden, als bij haer wel wiert gemeent, ende dat deselve onze Hooge Regieringe genouchsaem bedrogen, omdat sijluyden de macht van ons parthij soo cleyn voorstelden". Daarbij vestigde hij in het bijzonder de aandacht op de hachelijke positie van kolonel Van Schoppe en de zijnen op Itaparica, „die aparent [12]) van de gemelte vloodt den hals sullen gebroocken worden", als zij niet bijtijds terugtrokken. Zijn betoog maakte echter weinig indruk: de bewindhebbers vonden, dat hij „swaerhooffdich" was. De With schroomde echter niet de stadhouder en andere regeringspersonen over deze houding van de bewindhebbers in te lichten en daarbij op te merken, dat hij niet

[9]) Aldus Warnsinck, t.a.p.

[10]) Aldaar blz. 1, 2.

[11]) Tegenpartij.

[12]) Kennelijk.

anders kon concluderen, „ofte de bewinthebbers waren meer tot de Portugeesen als tot onsen staet genegen, omdat deselvige de macht van ons parthij sochten te verdooven, waerbij onsen staet ende de Compagny groote intresten [13]) sal comen te lijden". Hoe men in Den Haag op deze scherpe aanklacht aan het adres van de bewindhebbers reageerde, vertelt De With ons niet. De feiten zouden hem echter in het gelijk stellen: zijn zwaarhoofdigheid was allesbehalve ongegrond. En deze betrof niet alleen de omvang van de vijandelijke tegenstand en de te volgen tactiek, maar ook het onderhoud van de schepen en de victualievoorziening, ten opzichte waarvan Brazilië een slechte reputatie genoot. Bij de bespreking van De With's instructie komen wij hierop terug en zullen dan zien, dat hij zijn vloot bij voorbaat heeft trachten te vrijwaren voor verwaarlozing door de Hoge Raad. Tot zover genoeg om aan te tonen, dat De With zonder veel vertrouwen zijn nieuwe taak op zich moet hebben genomen, dat hij zich weinig geruggesteund voelde door zijn opdrachtgevers en dat hij met onpleizierige voorgevoelens de reis naar Brazilië moet hebben aanvaard.

Wij dienen nu nog nader in te gaan op de reeds aangeroerde kwestie van het mislukte aanbod van het opperbevel over het secours aan Johan Maurits van Nassau. De voorstelling, die de bestaande literatuur hiervan geeft, komt er op neer, dat de landsregering, overtuigd van de noodzaak een krachtige figuur met uitgebreide bevoegdheden aan het hoofd van de Braziliaanse regering te plaatsen, de gewezen gouverneur zou hebben aangezocht zijn vroegere functie weer op zich te nemen, doch dat dit is afgestuit op de onaannemelijke voorwaarden, die Johan Maurits stelde [14]). Ik meen echter, dat deze zienswijze voor zover zij de aangeboden functie betreft, niet juist is: niet het gouverneurschap over Brazilië, maar het militaire opperbevel was de inzet. De resolutie van de Staten-Generaal van 14 Augustus, die het bevel ter zee aan De With opdroeg, sprak immers ook nog van „een generael soo te water als te lande", die door de stadhouder in overleg met de Staten-Generaal zou worden aangewezen [15]). Geen bestuurlijke, maar een zuiver maritiem-militaire functie dus: geen gouverneur,

---

[13]) Hier: nadelen.

[14]) Aldus Netscher, *a.w.*, blz. 156; Wätjen, *a.w.*, blz. 150; Bouman, *a.w.*, blz. 83; Menkman, *a.w.*, blz. 97.

[15]) Zie blz. 19.

maar een generaal [16]). Van raadpleging van de Heren Negentienen over de keuze van de persoon — hetgeen bij de benoeming van een gouverneur voor de hand zou hebben gelegen — spreekt de resolutie dan ook niet.

Voor deze functie van opperbevelhebber nu heeft men Johan Maurits aangezocht. Van de gevoerde besprekingen geeft Van der Capellen ons een vrij duidelijk beeld [17]). De stadhouder, zo verhaalt hij, verzocht in overleg met de regering Johan Maurits „tot hooft over de militie nu gaende, ende aldaer in 't lant wesende" [18]). De bedoeling was dus eenheid van commando over alle troepen in Brazilië, de reeds aanwezige zowel als de nieuwe. Dat Van der Capellen hier slechts spreekt van het bevel over de troepen en niet van de dubbele functie „soo te water als te lande", mag een onwillekeurigheid zijn: belangrijker is, dat hij hier nog niet rept van een gouverneurschap. Dit laatste zou pas in het geding worden gebracht door Johan Maurits zelf. „Graef Maurits van Nassouw", zo vervolgt onze zegsman, „stelt voor versceyden conditien, daer op hij soude willen gaen, rakende derogatie van macht, gegeven aen de Hooghe Raden in Brasil, beswaer van 't Lant ende Compagnie met een lijfpensioen van vijftigh dusent guldens, soo langhe hij sal leven, met de titul ende autoriteit van gouverneur-generaal; dewelcke door de Gedeputeerden van de Staten-Generael worden verworpen, sonder communicatie te doen aen haer medeleden; ende wort geen verder gespreck daerover met Graef Maurits gehouden" [19]).

Zo is het dus geweest: de regering heeft Johan Maurits het opperbevel aangeboden, maar hij heeft geen genoegen willen

---

16) Over de betekenis van de termen „gouverneur" (bestuursautoriteit te land) en „generaal" (opperbevelhebber te water) in de koloniale gezagsverhoudingen der 17e eeuw vgl. H. Hoogenberk, *Oorsprong en beteekenis van den titel van gouverneur-generaal,* in *Historia,* 8e jrg. (1942) blz. 237 e.v. Dat in het onderhavige geval sprake is van een generaal te water zowel als te land, maakt in wezen geen verschil.

17) Duidelijker dan Aitzema, *a.w.,* III, blz. 212, die wel spreekt over het aanbod aan Johan Maurits „om hem weder te doen gaen na Brasyl", maar de aard van de aangeboden functie niet vermeldt en daardoor blijkbaar aanleiding heeft gegeven tot de aangeduide misvatting.

18) Van der Capellen, *a.w.,* II, blz. 189.

19) Van der Capellen, *a.w.,* II, blz. 191. Volgens Aitzema, t.a.p., eiste hij bovendien *f* 40.000 tafelgeld 's jaars en *f* 20.000 voor uitrustingskosten, terwijl hij het dubbele van de geraamde troepensterkte nodig achtte.

nemen met minder dan herstel in zijn oude functie van gouverneur-generaal, waaruit overdracht van bevoegdheden, die de Hoge Raad sedert 1644 onverkort had bezeten, even logisch voortvloeide als een hogere bezoldiging. Dit stelt deze gehele benoemingskwestie wel in een ander licht dan de heersende opvatting, dat de zaak alleen is afgesprongen op de nogal buitensporige financiële eisen van Johan Maurits. Het is niet meer dan begrijpelijk, dat hij niet in een lagere positie naar Brazilië verkoos terug te keren dan hij daar vroeger had bezeten en het inzicht van de regering, die hem dit aanbod in ernst meende te kunnen doen, schijnt daarentegen enigszins naïef. Wat hierachter stak, is echter wel weer te raden. Men kon zich geen betere resultaten van het secours voorstellen dan wanneer daaraan de naam en de persoon van Johan Maurits konden worden verbonden, maar men wist in Den Haag maar al te goed, dat de Westindische Compagnie haar „dure" gouverneur uit de betere jaren niet terug wenste. En naar die wens zal de regering zich maar al te geredelijk hebben gevoegd, nu de financiële débacle van de Compagnie een situatie had geschapen, waarin de luxe van een nieuw gouverneurschap toch maar ten laste van het land zou zijn gekomen. Men wilde hem dus wel terug, maar op een koopje en deed hem daarom het van weinig realiteitszin getuigende aanbod van het opperbevel, dat op een weigering moest uitlopen.

Wat Van der Capellen ons over deze kwestie vertelt, zal men in de resoluties van de Staten-Generaal tevergeefs zoeken. De gedeputeerden voor Westindische zaken van dit regeringslichaam, die aan de binnenskamers gevoerde bespreking met Johan Maurits geen ruchtbaarheid mochten of wilden geven, wisten tenminste wel beter, toen de Graaf op 6 September in de volle vergadering van Hare Hoogmogenden zich kwam excuseren van het hem toegedachte „employ over d'aenstaende expeditie nae Brazyl" en dit motiveerde met „zijne siecte ende indispositie ter zee", daarmee de ware redenen verbloemende. Ook uit de resoluties van Holland worden wij het fijne niet gewaar, al lezen wij daar, dat in de Statenvergadering van 3 September een der Hollandse afgevaardigden ter Generaliteit, die als zodanig tevens gedeputeerde voor Westindische zaken was, omstandig rapport deed van hetgeen tussen de stadhouder, de gedeputeerden en de graaf was verhandeld. Echter niet zó omstandig, of de heren van Holland mochten zelf raden, welke de „verscheyden particulari-

teyten" waren, die volgens de zegsman door Johan Maurits als motieven voor zijn weigering waren aangevoerd. Een tip van de sluier werd niettemin opgelicht door de mededeling, dat de graaf zou hebben verklaard, dat, indien het alleen de bedoeling was een bekwaam persoon te vinden „tot uytvoeringe van de voorschreven expeditie *ende anders niet* [20]), men met veel minder kosten hetselve soude effectueren, slaende ten selven eynde voor den collonel Schoppe", die hij warm aanbeval. Een goed verstaander kon hieruit toch wel opmaken, dat Johan Maurits zich voor de hem toegedachte rol in het stuk te goed achtte.

Of zat er toch nog iets anders achter? Moet men aannemen, dat Johan Maurits zich heeft laten beïnvloeden door Portugese inblazingen, zoals in de correspondentie van Sousa Coutinho te lezen staat? [21]). Ongetwijfeld was er voor Portugal alles aan gelegen, dat deze ex-gouverneur, die eens de succesvolle organisator van Brazilië was geweest, niet ten tweeden male daarheen ging. Het geheim van de besprekingen tussen de Staten en de graaf bleef voor de Portugese ambassadeur niet verborgen en onverwijld stelde deze pogingen in het werk om met Johan Maurits in contact te treden teneinde hem te bewegen de aangeboden post niet te aanvaarden. Inderdaad heeft Johan Maurits zich voor een onderhoud met Sousa Coutinho laten vinden, maar hij ging daarbij begrijpelijkerwijze zeer omzichtig te werk. Als plaats van samenkomst koos hij het Haagse Bos en het was in de duisternis van een late Augustusavond, dat zij elkaar zonder enig geleide aldaar ontmoetten, terwijl het hard regende. Bij dit merkwaardige onderhoud, dat meer dan een uur duurde, trachtte de Portugees de graaf over te halen niet alleen van de Braziliaanse expeditie af te zien, maar ook het totstandkomen van een vergelijk tussen de Republiek en Portugal te bevorderen. Johan Maurits toonde zich terughoudend, bepaalde zich tot vage antwoorden en verbond zich tot niets. Sousa Coutinho liet het hierbij echter niet: de volgende dag deed hij Johan Maurits door een vertrouwd tussenpersoon vier ton gouds toezeggen op voorwaarde, dat hij de Portugese wensen inwilligde.

---

20) Cursivering van mij.

21) *Correspondencia diplomática de Francisco de Sousa Coutinho durante a sua embaixada em Holanda,* uitgeg. door E. Prestage en P. de Azevedo, II (1926) blz. 176, 184, 187, 190—192, 195, 214, 233, 243. Gaarne zij hier dank gebracht aan Mej. C. van Twisk, docente in het Portugees te Amsterdam, voor haar welwillende hulp bij het vertalen van deze passages.

Johan Maurits zou zich over dit voorstel onthutst hebben getoond: hij sloeg het niet ronduit af, maar zijn in hoffelijke termen gestelde antwoord, zoals men het bij Sousa Coutinho vindt weergegeven, laat ons evenzeer in twijfel of hij het heeft aanvaard. Volgens Sousa Coutinho echter zou Johan Maurits hierdoor zijn bewogen de reeds vermelde onvervulbare eisen aan de Staten te stellen en dat met geen ander doel dan duidelijk te doen uitkomen, dat hij de hem toegedachte functie niet begeerde. De ambassadeur liet tenslotte niet na tegenover zijn koning de eer van dit succes voor zich op te eisen.

Prestage heeft uit dit alles de conclusie getrokken, dat Johan Maurits zich heeft laten omkopen [22]), doch mij dunkt deze beschuldiging toch onvoldoende gegrond. Tenslotte vertelt Sousa Coutinho niet, dat Johan Maurits iets van hem heeft aangenomen. De ambassadeur was trouwens vlotter met beloften dan met daden [23]) en het kan dus de vraag zijn, of Johan Maurits, de waarde van dergelijke toezeggingen kennende, deze wel ernstig heeft opgenomen. Zijn vage reacties op het voorstel wettigen deze twijfel al evenzeer. Heeft Sousa Coutinho werkelijk de beslissende invloed op Johan Maurits gehad, die hij zichzelf in zijn brieven aan zijn koning zo gaarne toeschrijft? Hij had er stellig belang bij zijn eigen aandeel in de affaire zo breed mogelijk uit te meten en is dus in dezen geen onverdacht getuige. Men mag betere argumenten verlangen, eer men gaat twijfelen aan de integriteit van de man, die door zijn jongste biograaf Bouman wordt gekarakteriseerd als een der trouwhartigste en sympathiekste figuren uit onze bloeitijd [24]). Wij zagen trouwens hierboven reeds, dat men niet aan corruptie behoeft te denken om Johan Maurits' afwijzende houding te verklaren: het aangeboden emplooi in Brazilië kan immers zijn ambities niet hebben bevredigd, omdat het niet strookte met zijn antecedenten. Maar er was bovendien iets beters voor hem weggelegd: juist in deze tijd zien wij hem in nauwe samenwerking met de keurvorst van Brandenburg, hetgeen tenslotte in October 1647 uitliep op zijn benoeming tot stadhouder van de Brandenburgse landen Kleef en Mark [25]). Het uitzicht op deze eervolle positie moet hem het afwijzen van het Braziliaanse opperbevel hebben ver-

---

22) Prestage, *a.w.*, blz. 202.
23) Prestage, *a.w.*, blz. 198.
24) Bouman, *a.w.*, blz. XI.
25) Bouman, *a.w.*, blz. 90, 91.

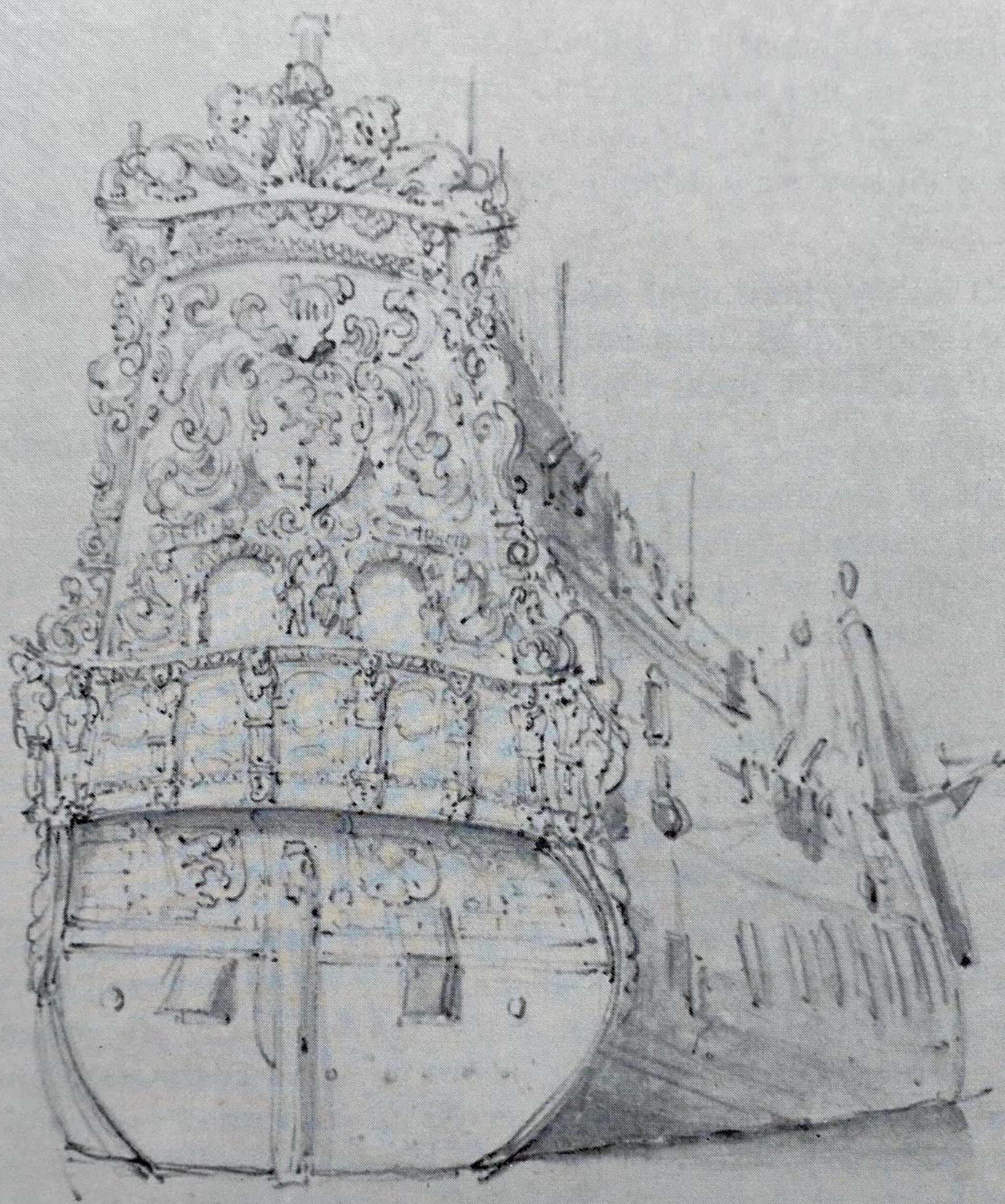
gemakkelijkt: reden te meer om aan te nemen, dat Sousa Coutinho zijn invloed heeft overschat en dat bij Johan Maurits geen onzuivere motieven in het spel zijn geweest.

Johan Maurits zou dus niet ten tweeden male naar Brazilië gaan en de post van „generael soo te water als te lande" bleef, tot schade van de zaak, onvervuld. Men kreeg dus nu een gesplitste bevelvoering over het secours: vloot en leger zouden elk onder hun eigen bevelhebber komen te staan, welke beide hoofden weer ondergeschikt zouden zijn aan de Hoge Raad. In de admiraalsfunctie was al eerder voorzien; voor de functie van legercommandant viel de keus nu op de reeds door Johan Maurits aanbevolen kolonel Sigismund van Schoppe, die tevens tot luitenant-generaal werd bevorderd [26]). Een bekwaam officier, die uit langjarige ervaring doorkneed was in de tactiek van de Braziliaanse rimboe-oorlog, een jaar tevoren als bevelhebber over de toen uitgezonden troepen nogmaals naar Brazilië was gegaan en onlangs met de verovering van Itaparica een goed figuur had gemaakt. In zoverre dus geen slechte keus, die echter het gemis aan een krachtig algemeen oppercommando niet kon vergoeden, nu in afwijking van de oorspronkelijke opzet de verantwoordelijkheid voor het totale krijgsbeleid geheel op de schouders van de voor deze taak weinig berekende Hoge Raad zou komen te rusten.

Het volgende punt, dat ons moet bezighouden, is dat van de organisatie en uitrusting van het secours, en wel allereerst van de scheepsmacht of het „secours te water". Wij hebben reeds gezien, dat het strijdend gedeelte van de vloot zou worden geformeerd uit twaalf oorlogsschepen en negen jachten: de eerste te equiperen door de admiraliteitscolleges op landskosten, de laatste door de Westindische Compagnie ten laste van het verleende subsidie. De transportschepen voor het vervoer van troepen en krijgsbehoeften moet men daarvan wel onderscheiden: zij hadden geen andere dan de aangeduide taak, waren dus bepaaldelijk niet voor de strijd

---

26) Wätjen, *a.w.*, noemt hem steeds met zijn oorspronkelijke naam „Von Schkopp"; ik geef de voorkeur aan de spelling, die de Nederlandse stukken meestal geven. Zijn benoeming was door Holland doorgedreven tegen de zin van Willem II, die het oog had gehad op de beide kolonels Thomas en Enno Ferentz; vgl. Ten Raa en De Bas, *a.w.*, IV, blz. 317; R.H. 3, 7, 10, en 11 Sept. 1647.

HET SCHIP ZUTPHEN

Gebouwd in 1636 voor de Admiraliteit van Amsterdam.

Naar een tekening van Willem van de Velde de Jonge in het National Maritime Museum te Greenwich.

bestemd en zouden na vervulde opdracht op eigen gelegenheid repatriëren.

De samenstelling van het op landskosten uit te rusten aandeel in de slagvloot werd vastgesteld in een resolutie van de Staten-Generaal van 20 Augustus 1647. De verdeling der twaalf schepen over de admiraliteitscolleges zag er volgens deze resolutie als volgt uit [27]:

Rotterdam: de schepen Brederode (admiraal Witte Cornelisz. de With), Gelderland (kap. Joost van Coulster) en de Dolphijn (kap. Job Forant);

Amsterdam: het schip van kap. Joris van Cats (voor deze tocht schout-bij-nacht) en de schepen 't Huys van Nassau (kap. Govert Vorens), Haerlem (kap. Matthijs Gillissen), Utrecht (kap. Jacob Pouwelsz. Cort) en Overijsel (kap. Dirck Crijnen Verveen) [28];

Noorderkwartier: de schepen 't Wapen van Nassau (kap. Lieven de Zeeuw), de Eendracht (kap. Paulus Coolen), de Witte Eenhoorn (kap. Jan Gijzen) en de Coninck Davidt (kap. Willem Claesz. Ham) [29].

In deze indeling bleken naderhand nog enkele wijzigingen noodzakelijk. Wij zagen reeds, dat Banckert, die in de aangehaalde resolutie nog als vice-admiraal wordt genoemd, de 12e September op de thuisreis uit Brazilië overleed, waarvan men hier te lande begin November kennis kreeg. Bovendien bedankte Joris van Cats voor de schout-bij-nachtsplaats [30]. Men vond een geschikte oplossing door Amsterdam en het Noorderkwartier elk de vervulling van een der beide plaatsen te gunnen: zodoende werd Matthijs Gillissen voor deze tocht vice-admiraal en Lieven de Zeeuw schout-bij-nacht. Laatstgenoemde kreeg deze rang tegen de zin van De With, die hem eerst daarvoor schijnt te hebben aanbevolen, doch

---

27) Zie ook de lijst van schepen op blz. 309.

28) Dit laatste schip stond ter repartitie van de provincie Overijsel, maar zou voor deze reis door de admiraliteit van Amsterdam worden uitgerust; R.S.G. 28 Aug. 1647.

29) De resolutie noemt hier abusievelijk Claes Ham, zijn vader, eveneens kap. bij deze admiraliteit. Niet deze, doch zijn zoon is meegegaan.

30) R.S.G. 24 Aug. 1647.

dit later uitdrukkelijk herriep [31]). Of De Zeeuw een vete met De With had — men zou haast zeggen „ook al" — en wat daarvan de oorzaak kan zijn geweest, is mij niet gebleken; maar het is in dit verband wel opvallend, dat hij in Brazilië de eerste onder de scheepshoofden zou zijn, die het met de admiraal aan de stok kreeg. Tenslotte werd nog, om de sterkte van het eskader van Amsterdam op vijf schepen te houden, kapitein Cornelis Toelast met het Amsterdamse schip Zutphen er aan toegevoegd in plaats van het schip van Joris van Cats.

Tot degenen, die zich onder De With's vlag zouden scharen, behoorden voorts de bevelhebbers van de jachten, die door de Compagnie zelf moesten worden uitgerust en die dan ook in de resolutie van 20 Augustus niet worden genoemd. Hun namen en die van hun bodems, voor zover bekend, waren: Barend Cramer (Leeuwarden), Maerten Schaeff (Drenthe), Ary Hendricksz. van Loenen (Amsterdam), Claes de With [32]) (De Wakende Boey), Cornelis Jacobsz. (De Vos), Jan Pietersz. Eenarm (Medea) en het jacht Senegal [33]).

De meeste van al deze gezagvoerders hadden hun sporen in de zeeoorlog reeds verdiend. Een typische uitzondering hierop vormde slechts de jeugdige Rotterdammer Joost van Coulster, broekje van amper zestien jaar, die dan ook de bevelvoering op zijn schip voorlopig aan een luitenant-commandeur moest overlaten [34]). De keuze van de kapiteins zal overigens wel niet uitsluitend het werk van De With zijn geweest. Anders is het moeilijk te verklaren, dat juist een Govert Vorens, die immers sedert zijn duistere rol in het proces

---

[31]) R.S.G. 27 Aug. 1647, waar sprake is van een missive van De With, „daerbij hij notificeert te desisteeren van de recommandatie bij hem gedaen aen Hare Ho.Mo. van den persoon van Lieven de Zeeuw tot het schout-bij-nacht-schap". De missive zelf ontbreekt in de corresponderende lias.

[32]) Een neef van de admiraal.

[33]) Het plan omvatte negen jachten, doch van slechts zeven blijkt mij, dat zij zijn meegegaan. Deze vaartuigen, nu eens jachten, dan weer fregatten genoemd, waren snelle zeilers met lichtere bewapening (doorgaans 12 stukken) dan de zware schepen. Zij werden in Brazilië bij voorkeur gebruikt voor verkenningsdiensten en voor de kaapvaart. Zie over dit scheepstype, dat in deze jaren een belangrijke plaats innam: Elias, *Vlootbouw,* blz. 41 e.v.

[34]) Hij werd 30 November 1631 te Rotterdam gedoopt als zoon van kap. Willem Joosten van Coulster en Sara Rutgersdr. van Hensbergen. Zijn benoeming tot kapitein op zo jeugdige leeftijd moet worden verklaard uit de omstandigheid, dat hij zijn in 1646 overleden vader als kapitein op diens schip, de Gelderland, opvolgde. Vgl. De Boer, *Tromp en de Armada van 1639,* blz. 185.

van 1638 tegen De With diens *bête noire* moet zijn gebleven [35]), mede van de partij was. Toch zou het op deze reis niet Vorens zijn, die met de admiraal in conflict geraakte: hij overleed trouwens reeds enkele maanden na aankomst in Brazilië. Daarentegen werden niet minder dan zes kapiteins voor en na, om diverse redenen, door De With's krijgsraad in Brazilië uit hun ambten ontzet! Verder overleden er twee door ziekte, drie sneuvelden en bijna alle overigen werden na hun terugkeer van desertie beschuldigd en deswege veroordeeld. Neen, een geluksreis ging De With's *team* in 1647 stellig niet tegemoet.

Wij moeten nog even terugkeren tot de verdere inhoud van de resolutie van 20 Augustus 1647, die een goede indruk geeft van wat er bij het organiseren van de expeditie al zo kwam kijken. Zij bepaalde, dat elk schip met 100 en het admiraalsschip met 150 koppen moest worden bemand; dat de schepen bovendien elk 100 soldaten zouden overbrengen; dat zij ten spoedigste moesten worden verdubbeld met een vurenhouten huid [36]); dat zij van scheepsbehoeften, munitie en vivres moesten worden voorzien voor twaalf maanden. Materialen voor het inrichten van branders werden niet vergeten. Twaalf grote sloepen zouden in onderdelen worden meegevoerd en ter plaatse in elkaar gezet. Vier galjoots met roei- en zeilvermogen zouden meegaan om in Brazilië in de zeegaten en op de rivieren te worden gebruikt. De wijdlopige opsomming van personeel en materieel werd gecompleteerd door „een bequaem predicant, suyver in de leer ende godsaligh van leven". Waarlijk, men zou zeggen dat aan alles was gedacht. Ook aan de mogelijkheid, dat de expeditie tegen de verwachting langer dan een jaar zou duren. In dat geval — dat zich inderdaad zou voordoen — zou namelijk de vloot moeten worden gerevictualieerd uit de magazijnen van de Compagnie in Brazilië.

Wij raken hiermee aan een der neteligste punten in de organisatie, waarover in Brazilië eindeloos geharrewar zou, ja moest ontstaan. De bedoelde bepaling was neergeschreven op een geduldig soort papier: het was gemakkelijker de Compagnie het revictualiëren van de vloot voor te schrijven dan te waarborgen, dat dit inderdaad zou gebeuren. Het belegerde Recief was voor zijn voedselvoorziening geheel op aanvoer uit het moederland

---

35) Over dit proces De Boer, *Het proefjaar van M.Hz.Tromp*, blz. 80 e.v.

36) Zie blz. 6 noot 9.

aangewezen en het verzekeren van die aanvoer ging de krachten van de noodlijdende Compagnie te boven, ten spijt van alle smeekbeden van de Hoge Raad om hierin verbetering te brengen [37]). Voor het ogenblik was de bevoorrading weliswaar weer veilig gesteld door het uitdrukkelijk hiertoe bestemde subsidie van anderhalf millioen, maar hoe zou dit gaan, als de kas weer uitgeput raakte tegen de tijd, dat De With zijn twaalf maanden victualie zou hebben geconsumeerd en bij de Hoge Raad om aanvulling zou moeten aankloppen? Geen wonder, dat De With, die van het beleid van de bewindhebbers toch al geen grote dunk had gekregen, zich hierover ernstige zorgen maakte en meer zekerheid verlangde dan de optimistische bewoordingen van deze resolutie hem konden bieden. Nog op 18 November, toen de laatste hand aan de toerustingen werd gelegd, stelde hij aan de Staten een memorie ter hand, waarin hij er op aandrong, dat zij toch vooral voor geregelde en tijdige toevoer van vivres en behoeften zouden zorgen. „Soo men dit op de bewinthebberen laet aencomen", schreef hij, „sal sonder twijffel alles worden versuympt, daer voorgaende all te veel preuven van sijn, ende wij met ons volck van honger ende commer sullen moeten vergaen. Versoucke daerover dat Uwe Ho.Mo. gelieven ditselvige in achtinge te nemen, te meerder alsoo Brasil eenen hongerberg is ende aldaer geen vivres en connen becomen" [38]). Hij preciseerde zijn bedoeling nader als volgt: de Compagnie zou zich uitdrukkelijk moeten verbinden in Brazilië victualie te leveren op geregelde tijden en tegen de hier te lande geldende prijzen, waartoe de Staten-Generaal aan de bewindhebbers de gelden moesten verschaffen; en zulks „opdat alle tijt drie maenden victualie in voorraet in de schepen mag verblijven" [39]). De betekenis van deze laatste eis wordt duidelijk als men weet, dat drie maanden de gemiddelde duur was van een reis naar Brazilië of terug. De With wilde dus de zekerheid hebben, dat hij niet door victualiegebrek in Brazilië zou worden vastgehouden, wanneer de Compagnie niet in staat zou blijken hem de nodige vivres voor de terugreis te leveren. Tegenover Van der Capellen verklaarde hij zelfs liever thuis te willen blijven, indien hij op dit punt van de drie maanden victualie zijn zin niet kreeg [40]).

---

37) Wätjen, *a.w.*, blz. 163, 169; Netscher, *a.w.*, blz. 154.
38) Cohier, no. 40 fo. 476.
39) R.S.G. 11 Dec. 1647; ook gedrukt bij Naber, *Leven en bedrijff*, blz. 130.
40) Cohier, no. 17 (Verhoor van De With, punt 14).

Hij had een waarschuwend voorbeeld voor ogen: juist was in het begin van November het eskader van Banckert teruggekeerd, waarop onderweg ernstige moeilijkheden onder de bemanning hadden gedreigd wegens het onvoldoende en minderwaardige voedsel [41]).

De Staten gaven De With gelijk. Zij lieten de bewindhebbers schriftelijk verklaren, dat zij de revictualiëring op zich namen, mits de Staten daartoe de penningen verschaften. In een resolutie van 11 December 1647 werd deze regeling vastgelegd en het beding van de minimumvoorraad van drie maanden victualie uitdrukkelijk gestipuleerd. Gewapend met een extract uit deze resolutie ging De With scheep naar Brazilië. Hij kon zich verantwoord voelen, maar niet gerust: wat op papier klopte, zou tegen de harde feiten niet bestand blijken.

Maanden verstreken, voordat de vloot gereed was om uit te varen. In plaats van eind October, zoals De With had gewild, werd het eind December en hij weet dit aan de omstandigheid, „dat dese uytrustinge bij veele hooffden bestondt" [42]). Inderdaad was met deze bonte veelheid van statencolleges, admiraliteiten en kamers van de Compagnie geen gecoördineerde werkwijze mogelijk, vooral omdat de benodigde geldmiddelen zoals gewoonlijk traag loskwamen. De Raad van State had reeds op 23 Augustus een buitengewone petitie (begroting) ten bedrag van zes ton gouds ingediend, op welk cijfer de kosten der vlootuitrusting voor de duur van een jaar waren begroot. De helft zou op 1 September door de provinciën moeten worden voldaan, het restant drie maanden later. Het duurde echter tot eind October eer alle gewesten, met uitzondering van het steeds recalcitrante Friesland, hierop hun consenten hadden verleend en het voldoen van de respectieve quoten verliep al even moeizaam [43]). Intussen reisde De With van het ene admiraliteitscollege naar het andere om hen tot daden aan te zetten. In de laatste week van Augustus begaf hij zich achtereen-

[41]) Naber, *Dagboek van Haecxs,* blz. 196, 206, 211. Deze schepen hadden uit Brazilië moeten vertrekken met slechts elf weken victualie van slechte kwaliteit.

[42]) Cort Register, blz. 1.

[43]) Gem. Archief Amsterdam, archief Burgemeesteren, afd. Lands- en gewestelijk bestuur 54 „Subsidien annis 1647 ende 1648 ten behouve van de W.I.C. gepetitioneert". Holland gaf zijn consent 9 Sept., Utrecht 15 Sept., Zeeland en Gelderland 7 October, Overijsel en Stad en Lande 28 Oct. 1647. Einde 1648 (sic) was op de gehele petitie nog ruim twee ton niet betaald.

volgens naar Rotterdam, Amsterdam en het Noorderkwartier [44]), voerde daar de nodige besprekingen met betrekking tot de uitrusting der schepen, maar stuitte overal op hetzelfde bezwaar: geldgebrek. Vooral de berooide admiraliteit van Rotterdam was moeilijk in beweging te krijgen: zij wilde eerst geld zien alvorens de hand aan het werk te slaan en het kostte De With en de Staten veel overredingskracht om de heren van de Maze van dit standpunt af te brengen [45]). Nog op 20 September wordt ter Staten-Generaal de klacht geuit, dat zowel die van Rotterdam als van het Noorderkwartier „gantsch geene debvoiren en doen tot equipagie ende uytrustinge van de custschepen, staende t'harer directie". Op 18 September verzocht de admiraliteit van Amsterdam prompte fournering van de reeds op 1 September vervallen eerste helft in de uitrustingskosten, maar moest zich laten afschepen met de toezegging, dat het geld binnen veertien dagen zou afkomen. Welke toezegging overigens te optimistisch bleek, want het zou nog einde October worden, eer de Raad van State de langzamerhand binnenkomende quoten der provinciën over de admiraliteiten kon gaan distribueren [46]). Het was weer eens het hopeloze financiële systeem van de Republiek, dat zich hier wreekte.

Intussen had De With nog zijn particuliere zorgen. Op 4 September brengt hij de Staten van Holland in herinnering, dat hij aan achterstallige kostgelden nog een bedrag van *f* 32.000 te vorderen heeft en verzoekt uitbetaling van deze som vóór zijn vertrek „tot soulagement van sijn huysvrouw". Hij was de enige niet: het bleek, dat ook de kapiteins der drie Hollandse admiraliteiten grote sommen aan „achterheydt" te vorderen hadden [47]). Daar het aanzuiveren van deze aanzienlijke achterstanden op dit moment natuurlijk hoogst ongelegen kwam, brachten de Staten het niet verder dan de toezegging, dat zij er naar zouden streven de kapiteins „eenich redelijck contentement te doen" en wel in de eerste plaats degenen, die naar Brazilië zouden gaan [48]). Ook dit was echter vlugger gezegd dan gedaan. Op 17 October moesten tenminste De With, Forant en Van Coulster opnieuw op uitbetaling

---

44) Waar het college beurtelings te Hoorn en te Enkhuizen zetelde.
45) R.S.G. 24 en 28 Aug. 1647.
46) R.S.G. 18 Sept., 24 en 26 Oct. 1647.
47) R.H. 11 Sept. 1647. Te Rotterdam bedroeg dit voor alle kapiteins tezamen *f* 118.325, te Amsterdam *f* 136.000 en in het Noorderkwartier *f* 155.000.
48) T.a.p.

van hun achterstand aandringen, hetgeen een week later nog eens door De With werd onderstreept. Merkwaardige toestand: in dit rijke koopmansland moesten de mannen, die op het punt stonden de koloniale belangen te gaan verdedigen, letterlijk bedelen om de sommen, die zij de staat hadden voorgeschoten, terug te krijgen [49]).

Met het aanwerven van bootsvolk ging het al evenmin vlot. Begin October hadden de Staten-Generaal op aandringen van De With de admiraliteiten aangeschreven hiertoe prompte maatregelen te nemen. Medio October klaagt De With, dat in Rotterdam nog niets is gedaan om volk te werven en evenmin opdracht gegeven om de schepen van victualie te voorzien, ondanks zijn eigen aanmaningen en de aanschrijving van de Hoogmogenden [50]). Nu moest men dan in de Maasstad wel de trom gaan roeren, maar men verzuimde daarbij — alweer uit geldelijke overwegingen — het aangenomen volk terstond aan boord te doen gaan en in onderhoud te nemen, met het gevolg, dat de matrozen even snel weer verliepen als zij waren aangeworven. Deze onmogelijke toestand noopte De With zich nogmaals tot de Staten te wenden en nu in de geharnaste taal, die wij reeds van hem kennen. Hij schrijft dan op 6 November, „dat men tot Rotterdam genoechsaem met het bootsvolck spot, ende dat Hare Ho. Mo. oversulcx willen verseeckert wesen, dat, zoo daer geen prompte ordre op 't onderhoudt van het voorseyde bootsvolck gestelt wort, deselve altsamen sullen verloopen" [51]). De tussenkomst van de regering heeft nu zeker het gewenste gevolg gehad: wij lezen tenminste in De With's journaal, dat op 12 November zijn scheepsvolk voor de eerste maal is gemonsterd. Zijn schip, de Brederode, lag toen reeds te Hellevoetsluis, evenals de Gelderland van Joost van Coulster. Maar met haar derde schip, dat van Forant, zou de admiraliteit, wier pad nu eenmaal niet over rozen ging, nog een lelijke tegenslag ondervinden. Het was de Prins Hendrik, een diepgaand schip, dat deswege met halve lading door de ondiepe Maasmond buitengaats moest worden gebracht, maar

49) Iedere kapitein moest voor de voeding van zijn eigen scheepsvolk zorgen en had dan na afloop van een reis recht op kostgeld, per man en per dag berekend. Men ziet hier, dat dit systeem, dat in de regel als zeer voordelig voor de kapiteins wordt beschouwd, dit niet geweest kan zijn, zo dikwijls de admiraliteitscolleges in geldnood zaten, hetgeen maar al te vaak het geval was.

50) R.S.G. 1 en 15 Oct. 1647; Lias W.I.Z. 14 Oct. 1647.

51) R.S.G. 6 Nov. 1647.

daarbij zo ongelukkig kwam te stoten, dat het zwaar beschadigd naar Rotterdam moest terugkeren [52]). Daar spoedige reparatie onmogelijk bleek, ging Forant over op het schip de Dolphijn, dat men tegen eind December gereed hoopte te hebben. Ook dit liep echter weer tegen, want het werd 4 Februari van het volgende jaar, eer Forant eindelijk zee kon kiezen: een onfortuinlijk begin van een reis, die voor hem nog zoveel onfortuinlijker zou eindigen [53]).

Zo kwamen na veel geschrijf en gewrijf de schepen dan toch eindelijk gereed. Het eerst die van Amsterdam, waar de admiraliteit medio November aan Den Haag kon melden, dat haar eskader van vijf schepen geheel gereed en zeilvaardig was [54]). Zij had intussen de goede zaak en tevens haar eigen belang nog op andere wijze weten te dienen, en wel door twee buiten dienst gestelde jachten, de Leeuwarden en de Drenthe, aan de Compagnie te verkopen ter completering van haar jachtenflottille. Evenmin vergat het Amsterdamse college bij deze gelegenheid de belangen van de beide kapiteins der jachten, Barend Cramer en Maerten Schaeff. Er werd namelijk bedongen, dat beiden op deze reis hun jachten zouden blijven voeren in dienst van de Compagnie, maar dat de admiraal, indien een der kapiteins van de vijf grote Amsterdamse schepen zou komen te overlijden, Cramer of Schaeff op het alsdan vacante schip zou moeten overplaatsen [55]). Het pikante in deze zaak was, dat Cramer (en misschien ook Schaeff) een beschermeling van Tromp was en dat de brief van 26 Augustus 1647, waarbij de admiraliteit deze regeling aan de Staten-Generaal ter goedkeuring voordroeg, door Tromp zelf was ondertekend [56]). Men krijgt enigszins de indruk, dat Tromp de positie van zijn getrouwen veilig heeft willen stellen tegenover mogelijke machinaties van de zijde van De With, die ook zijn eigen satellieten had. Wij zullen echter zien, dat De With zich van de bedongen garantie voor de twee Amsterdammers, toen het er op aankwam, bitter weinig heeft aangetrokken.

Ging het uitrusten van de vloot dus met velerlei moeilijkheden

---

52) R.S.G. 25 Nov. 1647.

53) Lias W.I.Z. 16 Dec. 1647; Journaal van kap. Forant 4 Febr. 1648.

54) R.S.G. 17 Nov. 1647.

55) R.S.G. 27 Aug. 1647; Lias W.I.Z. 27 Aug. 1647; *Voorlooper van d'Heer Witte Corn. de With,* blz. 1.

56) Zie over kap. Barend Cramer: De Boer, *Tromp en de Armada van 1639*, blz. 186; over kap. Maerten Schaeff: dez., *Tromp en de Duinkerkers,* blz. 48.

gepaard, niet minder bezwaarlijk bleek het op de been brengen van de troepenmacht van 6000 man, waaruit het „secours te land" zou bestaan. De talrijke deliberaties, die zowel de Staten-Generaal als die van Holland in het najaar van 1647 aan deze lastige kwestie moesten wijden, geven een duidelijk beeld van het onvermogen om onder het heersende staats- en koloniale bestel zulke zaken snel en afdoende te regelen. Wij zullen ons echter tot de belangrijkste aspecten moeten bepalen.

Evenals de twaalf kustschepen voor Brazilië beschikbaar waren gekomen, doordat de oorlog met Spanje op zijn eind liep, zo behoefde men in 1647 ook niet lang om te zien naar overtollige troepen. Tot het Staatse leger behoorden tachtig compagnieën, die in de laatste jaren van de oorlog uit een vast subsidie van de Franse bondgenoot waren betaald. Toen het de Franse regering echter in het voorjaar van 1647 meer en meer duidelijk werd, dat de Republiek zich uit de oorlog ging terugtrekken, liet zij dit jaarlijkse subsidie per 6 Mei 1647 aflopen. Nu kwamen deze troepen dus ten laste van de Generaliteit, zonder dat men echter hier te lande nog emplooi voor hen had. Wat lag dus meer voor de hand dan de noodzaak om een secours naar Brazilië te zenden aan te grijpen als een welkome gelegenheid om van deze troepen af te komen? De vraag was maar, of de soldaten genegen zouden zijn vrijwillig naar Brazilië te gaan, want tot een gedwongen uitzending (hoewel overwogen) durfden de Staten-Generaal niet over te gaan. Zo werd dan ook op 14 Augustus besloten de zesduizend man uit deze troepen te recruteren: kreeg men op deze wijze het benodigde aantal niet bijeen, dan zou men het tekort uit andere legeronderdelen moeten lichten [57]).

Het bleek echter al dadelijk nodig de dienstneming enigszins aanlokkelijk te maken en daarom stelde de regering vrije mondkost tijdens de overtocht en het genot van kostgeld te land in het vooruitzicht. Voorts werd een lijst van „beneficiën voor de soldaten gaende naer Brasil" op last van de Staten-Generaal gedrukt en aan de monstercommissarissen ter verspreiding onder de soldaten meegegeven [58]). Een merkwaardig stukje 17e-eeuwse wervingspropaganda, dit pamflet, waarin de karige attracties, die de belegerde kustplaatsen van Brazilië nog te bieden hadden, zo roos-

[57]) R.S.G. 14 Aug. 1647.

[58]) Pamflet-Petit 2372; v. Alphen 195.

kleurig mogelijk werden voorgespiegeld: „bequame gasthuysen”, zeer goed drinkwater, een visrijk zeestrand en „alle verversinge in overvloet”. Dit laatste lokaas echter met de veelzeggende restrictie „het landt open zijnde” — voorlopig was het achterland immers nog zo dicht als een pot. Wie de soldij te laag vond, kon zich laten verleiden door de verzekering, dat er „met weynich arbeyt een goede stuyver te verdienen” was. Goede kwartieren zouden er ook al zijn — hoewel de gehele Hollandse bevolking van Brazilië in het belegerde Recief opeengepakt zat — en wie daarvan geen gebruik wilden maken, „konnen lichtelijck een hutte opslaen, ende de materialen met weynich moeyte buyten koste uytte bosschen halen”; als de Portugese belegeraars tenminste zo welwillend zouden zijn dit toe te laten.

Het klonk allemaal wat al te mooi en een beetje naïef was het trouwens ook. De soldaten zouden wel iets anders in Brazilië vinden en zij zullen daarvan misschien wel enig vermoeden hebben gehad. En hadden zij nu, behalve op gasthuizen en drinkwater, nog maar op buit kunnen rekenen — maar die was in de oerwouden en platgebrande suikerrietvelden weinig te behalen. De animo tot dienstneming bleek dan ook gering, zowel onder de soldaten als onder de officieren. Deze laatsten voelden zich gekrenkt, omdat zij voor het alternatief werden gesteld van naar Brazilië te gaan of te worden ontslagen. Men ging trouwens in het algemeen bij de werving nogal ondoordacht te werk, „als of men vergeten hadde, hoe men soude volck aennemen ende werven”, zoals Van der Capellen opmerkt [59]). Tenslotte moesten de Staten er dan ook toe besluiten, dat van elke te vormen compagnie de helft uit de geregelde troepen van het leger, in plaats van uit de boventallige troepen, zou worden aangeworven: een duidelijk bewijs, dat de opzet was mislukt. En ook op deze wijze werd het beoogde resultaat nog niet bereikt: nog op 25 November werd besloten alom de

---

59) Van der Capellen, *a.w.*, II, blz. 191. Op aandrang van Holland had men de troepen al gecasseerd, voordat de aanwerving voor Brazilië was voltooid, zodat zij begonnen te verlopen; R.S.G. 11 en 13 Sept. 1647. Tot het verlenen van loop- of aanritsgeld aan de officieren (een soort van premie op de aanwerving) werd pas besloten, toen bleek, dat zij anders niet wilden meewerken. Volgens Van der Capellen was het een fout, dat alles werd geregeld door de gecommitteerden voor Westindische Zaken buiten de Raad van State om, die op dit gebied ervaren was; *a.w.*, II, blz. 189—192. Vgl. ook Ten Raa en De Bas, *a.w.*, IV, blz. 160; R.S.G. 16, 17 en 18 Sept. 1647; R.H. 3—14 Sept. 1647.

trom te laten roeren om het getal compleet te krijgen [60]). Toen tenslotte de bewindhebbers van de Compagnie, die met de verscheping van de soldaten waren belast, na het uitzeilen van het secours de balans gingen opmaken, bleken er aan de 6000 man toch nog 300 te ontbreken [61]).

Deze balans vertoonde bovendien nog een ander deficit aan mankracht. Behalve de steeds genoemde zesduizend, die op landskosten werden aangeworven en gedurende een jaar zouden worden onderhouden, moesten nog 1350 man door de Compagnie uit eigen middelen worden bekostigd en uitgezonden [62]). Deze werving werd een volledige mislukking. De kamers van de Compagnie klaagden steen en been, dat zij geen kans zagen de hun opgelegde contingenten bij elkaar te krijgen. Intussen werden zij door de Staten-Generaal, die blijkbaar niet voldoende overtuigd waren van de activiteit der kamers, bestookt met aanmaningen om toch alles in het werk te stellen om aan deze verplichting te voldoen. Tenslotte moesten de kamers zelfs wekelijks aan de Staten opgave doen van de resultaten der werving, ook al waren deze negatief [63]). Het hielp allemaal weinig. Uit de reeds genoemde berekeningen van de bewindhebbers blijkt, dat slechts 425 van de 1350 man konden worden bijeengeschraapt. Zo gingen dus in totaal toch nog ruim 6000 man naar Brazilië, maar hoeveel moeite en tijdverlies had het gevergd deze op de been te brengen? Men kan slechts constateren, dat het gebrek aan geestdrift in leidende kringen voor de zaken van Brazilië en de tegenzin in het brengen van zware financiële offers ten behoeve van de uitgeputte Compagnie hun tegenhanger vonden in de even geringe bereidheid van het volk van wapenen om hun leven te wagen voor de twijfelachtige „beneficiën", waarmee men hen trachtte te paaien.

Naarmate de vrijwilligers dan toch toevloeiden en de compagnieën konden worden geformeerd, begon het probleem van de inscheping urgent te worden. Het kan ons al niet meer verwonderen, dat ook dit onderdeel van de organisatie geen succes werd. De dertig fluitschepen, die de Compagnie voor het troepentransport beschikbaar moest stellen, hadden op 8 October gereed

---

60) In Utrecht leverde het gehele garnizoen vijf vrijwilligers op, in Bergen op Zoom 20 à 30 (Aitzema, *a.w.*, III, blz. 212).

61) R.S.G. 14 Jan. 1648.

62) R.S.G. 17 Aug. 1647.

63) R.S.G. 29 Oct., 12, 23 en 25 Nov., 7 en 23 Dec. 1647.

moeten liggen om de soldaten aan boord te nemen [64]). Maar de 8e October verstreek zonder dat de schepen gereed lagen, zodat het krijgsvolk aan boord van de lichters, waarmee het naar de inschepingshavens was vervoerd, moest blijven liggen wachten, als haringen in een ton gepakt, tot de grote schepen hen konden overnemen: een voorproefje van de ontberingen, die zij op de reis naar Brazilië te verduren zouden krijgen. Op 23 October bespreken de Staten-Generaal de wenselijkheid om met de inscheping niet langer te wachten, uit overweging dat de soldaten „malcanderen in de lichters verstincken" [65]). Een week later blijkt het echter nog niet te zijn gebeurd [66]) en klaagt de admiraliteit van Amsterdam over de grote traagheid, waarmee de daar gevestigde kamer van de Compagnie bij het uitrusten van de fluitschepen te werk gaat. Het resultaat was een dringend bevel van de Staten aan de kamer Amsterdam om nu zonder verder uitstel de schepen gereed te maken en de soldaten uit de lichters over te nemen, „opdat deselve door continuatie van ongemack in egeen siecten en comen te vervallen ende oock infecteren alle d'andere schepen, daer se op verdeelt sullen worden" [67]).

Dat intussen de stemming onder het volk op de lichters er niet beter op werd, bleek te Amsterdam, waar het stadsbestuur beducht werd voor „onraet ende inconvenienten" van de zijde van de talrijke troepenmassa op de vaartuigen, die ligplaats hadden gekozen binnen de palengording, welke de stad langs het IJ beveiligde. Misnoegen over het feit, dat de twee maanden handgeld, waarop de soldaten waren aangenomen, nog niet waren uitbetaald, werkte de ontevredenheid in de hand. Burgemeesteren van de stad, allerminst gesteld op een herhaling van de tonelen van 1629, toen het op buitgeld beluste bootsvolk van Piet Heyn het Westindisch Huis had belegerd, gaven de bevelvoerende majoor opdracht te zorgen,

---

64) R.S.G. 5 Oct. 1647. De Compagnie, die niet over genoeg eigen schepen beschikte, moest deze fluiten huren à *f* 8000 per stuk. Men rekende op 150 soldaten per transportschip en de rest op de twaalf oorlogsschepen. Omdat een oorlogsschip echter maar 100 soldaten kon bergen en bovendien rekening moest worden gehouden met de 1350 man van de Compagnie, werd het aantal fluiten nog met enige uitgebreid. Hoeveel er werkelijk zijn uitgevaren, vond ik nergens vermeld; vgl. Lias W.I.Z. 20 Aug. 1647 „Overslach ende begrotinge van het geconsenteerde secours".

65) Verstincken: door stank hinderen.

66) R.S.G. 29 Oct. 1647.

67) R.S.G. 1 Nov. 1647.

dat de lichters buiten de palen zouden worden gebracht. Toen dit bevel niet vlug genoeg werd uitgevoerd, werden de verantwoordelijke officieren tot de kolonel toe ten stadhuize ontboden, waar men hen „scherpelijck" aanzegde het gegeven bevel onverwijld na te komen, of anders zouden burgemeesteren, gemachtigd door de vroedschap, zelf de nodige maatregelen nemen [68]. Weldra dobberden de volgepakte scheepjes in het gure jaargetij op de deining van het open IJ en de gevoelens van de onfortuinlijke opvarenden jegens het ongastvrije Amsterdam laten zich raden.

Toen eindelijk de transportschepen ter beschikking waren gekomen en niets de inscheping meer scheen te beletten, kwamen de politieke tegenstellingen nogmaals een spaak in het wiel steken. Aanleiding daartoe was, dat de fluitschepen niet alleen troepen, maar ook oorlogstuig moesten vervoeren en dat het inschepen van de troepen moest wachten op het inladen van dit materieel, dat uit de landsmagazijnen zou worden geleverd. Toen nu de bewindhebbers van de Compagnie er bij de Staten van Holland op aandrongen tezamen met de overige gewesten toe te stemmen in de beschikbaarstelling van deze behoeften, omdat alles feitelijk daarop wachtte, bleek het, dat in de Statenvergadering daartegen bezwaren werden geopperd door enige leden, „reflectie nemende op het vorderen van de vredehandelinge" [69]. Deze was namelijk weer eens op het dode punt geraakt: kort tevoren waren de twee voornaamste onderhandelaars van de Republiek uit Munster overgekomen om een laatste Spaanse eis aan de regering voor te leggen [70]. Weer was het Zeeland, dat zich tegen de Spaanse verlangens verzette en dus de vrede trachtte te verschuiven, en Holland reageerde prompt hierop door de zaken van het secours op de lange baan te schuiven. Zolang de vloot niet zeilde, kon de vredespartij Zeeland dwingen; de situatie van vóór 10 Augustus herhaalde zich.

De kwestie dreigde een ogenblik hoog te lopen, toen de Staten-Generaal op 2 November tegen het advies van Holland besloten het oorlogsmateriaal toch uit de magazijnen aan de Compagnie te verzenden. Holland tekende hiertegen niet alleen verzet aan, doch overwoog zelfs het stadsbestuur van Delft (waar een der

---

68) R.Vr.A. 21 Oct. 1647.

69) R.H. 31 Oct. 1647.

70) Poelhekke, *a.w.*, blz. 467 e.v. Het ging over de kwestie van het geestelijk gezag in de Meierij van Den Bosch.

magazijnen was gevestigd) opdracht te geven het wegvoeren van munitie te beletten. De meerderheid der leden deinsde echter voor zulk een krasse maatregel terug en besloot de zaak aan te zien in de hoop, dat Zeeland toch wel zou bijdraaien op het stuk van de vrede. Maar het was weer Amsterdam, dat uitdrukkelijk verzet aantekende tegen het uitgaan van de munitie en „de kleynigheydt bij de provincie van Holland dienthalven te lijden" [71]).

Nu geviel het, dat juist ten tijde van deze gespannen situatie in het begin van November Hendrick Haecxs, uit Brazilië afgevaardigd door de Hoge Raad, met het terugkerende eskader van Banckert in Zeeland binnenliep [72]). Op 10 November verscheen hij in Den Haag om het doel van zijn missie te vervullen: verslag doen van de toestand in Brazilië en aandringen op spoedige hulp. Het nieuws, dat hij bracht, was weinig opwekkend: het Recief nog steeds belegerd, de expeditie naar de Rio São Francisco mislukt, de bezetting van Itaparica reikhalzend naar versterking uitziend, een Portugese vloot op komst, dat waren „de benautheden en becommeringen, daerin sich de soo dier gecochte conqueste van Brasil als nu bevint" [73]). Ontsteltenis wekte in de vergadering van bewindhebbers zijn mededeling, dat Brazilië nu in aller haast en met kracht moest worden geholpen, of het zou te laat zijn [74]): wel een bewijs, hoe weinig de heren van de Compagnie van de werkelijke toestand op de hoogte waren. Nog voordat Haecxs ter Staten-Generaal audientie had verkregen, ontving hij dan ook van enige afgevaardigden, die van deze jobstijdingen de lucht hadden gekregen, een wenk om zijn in te dienen rapport zo gematigd in te kleden als enigszins mogelijk was. Men vreesde blijkbaar dat, nu men juist bezig was de binnenlandse tegenstellingen met betrekking tot de vredehandeling en de Braziliaanse zaken te overbruggen, deze weer zouden worden toegespitst indien de indruk werd gevestigd, dat Brazilië aan twaalf schepen en zesduizend man niet genoeg had. Haecxs begreep wat van hem werd verwacht, redigeerde in overleg met de bewindhebbers het rapport, dat de Hoge Raad hem had meegegeven, in verzachte vorm en diende het zo op 12 November ter Staten-Generaal in. Op de vraag van de president, of het secours nog wel op tijd in Brazilië zou komen,

71) R.H. 9 Nov. 1647.
72) Zie voor het volgende: Naber, *Dagboek van Haecxs*, blz. 212 e.v.
73) T.a.p., blz. 218.
74) T.a.p., blz. 215.

antwoordde hij bevestigend, mits het binnen weinige dagen in zee ging. Welk antwoord Hare Hoogmogenden „soo het scheen sonderling wel behaechde, stonden op en gaven mij meest alle de hant", aldus zijn dagboek [75]).

Hij had zijn rol met succes gespeeld. Drie dagen later, de 15e November, namen de Staten-Geraal het gewichtige besluit, dat men op het omstreden punt van het vredesverdrag Spanje zou tegemoet komen, dat de gevolmachtigden ten spoedigste naar Munster zouden terugkeren om het tractaat definitief te sluiten en tenslotte: „dat de vloot van desen Staet gedestineert naer Brazil tot secours van de Westindische Compagnie ende redres van derselver vervallen saecken aldaer ten spoedigsten soude werden afgeveerdigt ende in zee gebracht" [76]) ! Holland en Zeeland hadden elkaar ten tweeden male gevonden in een compromis: de impasse was doorbroken. Groot was de voldoening op het Binnenhof en Haecxs mocht de lof incasseren, dat zijn komst te goeder ure was geweest en niet weinig tot de bespoediging van dit besluit had bijgedragen. „In summa het was overal gaudeamus", zo besluit hij dit deel van zijn relaas [77]).

In deze optimistische sfeer decreteerden nu de Staten-Generaal de 24e November als datum van vertrek, maar het zou onmogelijk blijken op zo korte termijn alles, wat nog aan schepen, troepen en materialen ontbrak, in gereedheid te brengen [78]). Zo moesten zelfs nu nog de provinciën worden aangemaand tot het opbrengen van hun quoten in een bedrag van anderhalve ton, benodigd voor de uitbetaling van twee maanden soldij aan de troepen, aan welke aanmaning bovendien kracht werd bijgezet door het argument, „dat sij sonder dien beswaerlick sullen van de walle connen geraecken" [79]).

Er viel trouwens nog een ander zeer belangrijk punt te regelen: de vaststelling van de instructies voor de beide bevelhebbers. Vier dagen achtereen, van 19 tot en met 22 November, beraadslaagde de stadhouder hierover met de gedeputeerden uit de Staten-Generaal voor Westindische zaken. Het merkwaardige was daarbij, dat de instructie voor luitenant-generaal Van Schoppe meer hoofd-

---

75) T.a.p., blz. 216—221, 223, 224.

76) Aitzema, *Vredehandeling*, blz. 348; Poelhekke, *a.w.*, blz. 475.

77) Naber, *Dagboek van Haecxs*, blz. 230.

78) R.S.G. 19 Nov. 1647.

79) R.S.G. 17 Nov. 1647.

brekens veroorzaakte dan die voor De With; dat men zich meer warm maakte over een betrekkelijk ondergeschikte kwestie als die van de begeving van openvallende officiersplaatsen, dan over de afbakening van de bevoegdheden van De With tegenover die van de Hoge Raad [80]). Merkwaardig is dit immers in het licht van de later gerezen conflicten over deze bevoegdheden: men heeft kennelijk niet voorzien waar de moeilijkheden zouden komen te liggen. Alleen De With zelf zag scherper dan de opstellers van zijn instructie, toen hij op 21 November, in het kabinet van de stadhouder ontboden, de gelegenheid kreeg zijn bedenkingen tegen het ontwerp kenbaar te maken [81]).

Het grootste deel van dit stuk, dat in zijn eindredactie 56 artikelen telde, werd in beslag genomen door voorschriften betreffende de regeling van de heenreis, de samenstelling en competentie van de krijgsraad, de toepassing van de artikelbrief en het buitrecht. De verhouding tot de Hoge Raad kwam pas heel op het eind aan de orde. Artikel 50 bepaalde, dat de admiraal zich dadelijk na aankomst in Brazilië onder de bevelen van de Hoge Raad moest stellen. Artikel 51 verleende hem zitting en adviserende stem in dit college naast de luitenant-generaal, doch alleen voor zover het zeezaken betrof en de Raad zijn aanwezigheid verlangde. En tenslotte gelastte artikel 52 de admiraal mitsgaders alle scheepsofficieren en minderen „de meergenoemde Heeren President ende Hooge Raden te respecteren ende obedieren".

Het was tegen de vage algemeenheid van dit laatste artikel, dat De With bedenkingen had. Wij zagen reeds bij de behandeling der victualiekwestie, dat hij zich vrijheid van handelen trachtte voor te behouden ten aanzien van de bepaling van het tijdstip van terugkeer. Hij duchtte bepaaldelijk het gevaar, dat de schepen door abnormale slijtage (de worm!) en gebrek aan reparatiemogelijkheid (Brazilië had geen werven) onbekwaam zouden worden voor de terugreis. Over de duur van de expeditie bepaalde artikel 54 slechts, dat het emplooi zou duren tot nader order; welke order

---

80) Krämer, *a.w.*, blz. 448; Van der Capellen, *a.w.*, II, blz. 222 e.v. De vraag was, of de openvallende plaatsen door Schoppe of door de H.R.B. moesten worden begeven. Daar het hier troepen betrof, die in eed en soldij der S.G. stonden, werd men het tenslotte erover eens, dat Schoppe de begeving zou uitoefenen namens de stadhouder als kapitein-generaal.

81) Cort Register blz. 2. De instructie in Cohier, no. 5 en 33, het laatstgenoemde exemplaar met kanttekeningen van De With.

wel zou moeten uitgaan — en zo vatte De With het ook op — van de Staten-Generaal en de admiraal-generaal, die hem deze instructie verleenden. Maar of zulk een order uit Den Haag, gezien de afstand en de onzekere verbinding, hem wel zou bereiken voordat de schepen waren verrot en zeilen en touwwerk vergaan, was ook maar een vraag. De With voorzag blijkbaar, dat er een situatie kon ontstaan, waarin de toestand van de schepen geen langer verblijf in Brazilië gedoogde, zonder dat echter de Hoge Raad de verantwoordelijkheid voor het terugzenden van de vloot op zich zou willen nemen of de landsregering daartoe tijdig bevel zou hebben gegeven. Zou de Hoge Raad hem in dat geval op grond van artikel 52 de terugreis kunnen beletten? Dat zou dan wel eens ten koste van de schepen kunnen gaan en daarmee ware noch de Compagnie, noch het landsbelang gebaat.

Deze overwegingen moeten ten grondslag hebben gelegen aan artikel 53, dat op aandringen van De With werd ingelast [82]). Dit artikel luidde als volgt: „Sal voorts alles doen, dat strect tot der landen meeste eere ende dienst in 't generael ende van de West-indische Compagnie in 't particulier, ende sonderlinge daerop letten, dat het volck, scheepen ende geschut, mitsgaders de vivres ende alle andere behoeften, met alle behoorlijcke discretie ende seeckerheyt mogen gebruyckt ende wel bewaert worden". Een bepaling, die op het intrappen van een open deur lijkt, wanneer men haar op zichzelf beschouwt, maar die dan ook haar betekenis ontleende aan het feit, dat zij de in artikel 52 neergelegde ondergeschiktheid van de admiraal aan de Hoge Raad doorkruiste. Hier werd toch de admiraal uitdrukkelijk verantwoordelijk gesteld voor het behoud van de schepen met alles wat er op was. Hier werd hem dus de plicht opgelegd voor dat behoud zelfstandig de nodige maatregelen te nemen op gezag van de Staten-Generaal, zijn opdrachtgevers — hetgeen dus eventueel kon betekenen: in afwijking van de bevelen van de Hoge Raad. Wanneer dus het geval zich zou voordoen, dat de schepen bij langer uitblijven ongeschikt zouden worden voor de terugreis, dan gaf dit artikel De With het recht en de plicht om terug te keren, om het even hoe de Hoge Raad daarover dacht. Zo en niet anders zag tenminste De With het en naar het mij voorkomt op goede gronden.

Het lag immers voor de hand artikel 53 op te vatten als een

---

82) Cort Register (Cohier no. 34) fo. 447.

uitzondering op het voorafgaande, waarbij de admiraal *in het algemeen* tot gehoorzaamheid aan de Hoge Raad werd verplicht. Indien de opstellers van de instructie daarentegen van mening waren, dat artikel 52 behoorde te prevaleren boven artikel 53, dan hadden zij dat duidelijk behoren uit te drukken. Maar er is meer. De With heeft zich later, toen de schepen in Brazilië inderdaad aan verwaarlozing ten prooi vielen, doch de Hoge Raad weigerde hem te laten terugkeren, op artikel 53 beroepen en daarbij aangevoerd, dat hij indertijd bij de besprekingen in verband met het inlassen van dit artikel de vraag naar de draagwijdte ervan had opgeworpen en toen tot antwoord gekregen, „dat het de meyninge van Hare Hooch Mogenden niet en was, eenige lantsscheepen in Brazil te laten vergaen" [83]). Volgens deze verklaring van De With — die ik niet gaarne in twijfel zou willen trekken — waren de opstellers van zijn instructie het dus met zijn interpretatie van artikel 53 eens geweest. Het is een betreurenswaardig verzuim van hen geweest, dat zij deze interpretatie niet schriftelijk vastgelegd of het artikel duidelijker geredigeerd hebben; de moeilijkheden, die hierover later zijn ontstaan, zouden dan zijn voorkomen. Maar hier zoals vaker schoot de regering in het scherp afbakenen van bevoegdheden tekort.

Een andere belangrijke kwestie, die bij de besprekingen van 21 November aan de orde kwam en waarin De With een eigen standpunt huldigde, was die van de te volgen tactiek. Op aandringen van de bewindhebbers was besloten, dat na 25 November de reeds zeilvaardige schepen met de eerste gunstige wind recht toe naar Brazilië moesten vertrekken, zonder op ongerede schepen of volk te wachten. Dit besluit was kennelijk ingegeven door de noodzaak Brazilië zo spoedig mogelijk te hulp te komen, ging het niet met de gehele macht, dan maar vast met een gedeelte [84]). Maar De With had een geheel ander plan op het oog. Hij wilde een rendez-vous beleggen bij de Kaap-Verdische eilanden, daar het gros van de vloot verzamelen, de meegenomen sloepen in elkaar zetten, de troepen slagvaardig maken en vervolgens met de gehele macht naar Brazilië oversteken om de vijand onverhoeds op het lijf te

---

83) De With aan de H.R.B. 26 Oct. 1649.

84) Het rapport van Haecxs van 12 Nov. 1647 is op dit besluit stellig van invloed geweest; zie zijn *Dagboek* blz. 219: „Soo dat het te senden secours, sonder eenige rendevousplaetse onder wegens aen te doen, successivelijck aldaer can aenlanden" enz.

vallen. Een herhaling dus van de beproefde tactiek, die met zoveel succes was toegepast door Piet Hein bij zijn aanslag op de Allerheiligenbaai in 1624 en door de veroveraars van het Recief in 1629-'30 [85]). Hij zag geen heil in een stuksgewijze overkomst, die de vijand gelegenheid zou geven zich op de komende slag te prepareren en voor de conditie van de eigen troepen niet bevorderlijk zou zijn. Het kan niet worden ontkend, dat de latere krijgsfeiten hem goeddeels gelijk zouden geven en dat zijn eigen *plan de campagne*, al bood het enige kwade kansen, in elk geval in het element der verrassing een belangrijk voordeel bezat [86]). Maar hij kreeg niet de gelegenheid om het uit te voeren, want hij verloor het pleit tegen de bewindhebbers, die ter vergadering hun plan wisten door te drijven. Het bleef er dus bij, dat de vloot stuksgewijze zou overkomen [87]).

Met dit al verstreek de vastgestelde datum van 24 November zonder dat de vloot kon uitvaren, maar nu de voornaamste moeilijkheden uit de weg geruimd en de instructies uitgevaardigd waren, begon er toch eindelijk schot in de zaken te komen. Niets scheen nog te kunnen verhinderen, dat het secours binnen weinige weken zou varen — ook niet de hardnekkige pogingen van de Portugese gezant De Sousa Coutinho om de Staten alsnog tot een vredelievende regeling van de Braziliaanse kwestie te bewegen. De toeschietelijkheid van Portugal was aanmerkelijk toegenomen, sedert de Staten-Generaal door de besluiten van Augustus 1647 hadden te kennen gegeven, dat er om Brazilië zou moeten worden gevochten. Tot dusver had De Sousa Coutinho tevergeefs gestreefd naar een oplossing, waarbij de Republiek van Brazilië zou moeten afzien in ruil voor een aan de Compagnie te verlenen schadeloosstelling: nu kwam hij echter met veel verleidelijker aanbiedingen, die bewezen, hoezeer Portugal beducht was voor de gepantserde vuist, die de Republiek nu dreigend verhief [88]). Reeds de 16e Augustus leverde hij schriftelijke voorstellen in, die niets

---

85) De Laet, *a.w.*, blz. 14; Wätjen, *a.w.*, blz. 47.

86) Ook Nieuhof oordeelde, dat de Portugezen in het voordeel waren door de omstandigheid, „dat d'afgesondene sekoersen en hulpmiddelen van desen staet te traegh en zoo verdeelt en separaet van tijt tot tijt in Brasil aenquamen"; *a.w.*, blz. 230.

87) Cort Register, blz. 2.

88) Prestage, *a.w.*, blz. 200 e.v.; De Jong, *a.w.*, blz. 238 e.v.; Aitzema, *Saken van staet*, III, blz. 210 e.v.

minder inhielden dan volledige restitutie van de veroveringen der rebellen, mits Portugal in de op handen zijnde vrede tussen Nederland en Spanje werd opgenomen. De tegenpartij maakte echter geen haast: het duurde een maand, voordat hem een conferentie met een commissie uit de Staten-Generaal werd toegestaan. Zeeland, het felst op Portugal gebeten, had zich hier tegen verklaard. Holland, wel bereid tot onderhandelen, maar met de stok achter de deur, stemde in een conferentie toe, doch onder voorwaarde, dat met de begonnen uitrusting van het secours onverminderd zou worden voortgevaren [89]). In deze houding bleef Holland consequent volharden: al hechtte het meer aan de vrede met Spanje dan aan het herstel in Brazilië, toch wilde het tegenover Portugal het zo effectief blijkende wapen van het secours niet uit de hand leggen [90]).

De onderhandelingen sleepten zich intussen in de maanden September en October voort, zonder dat een resultaat werd bereikt. Als garantie voor de aangeboden restitutie eisten de Staten de bezetting van de Bahia of van het eiland Terceira in de Azoren, waartegenover Sousa Coutinho een plaats in Portugal aanbood. Bij een audientie ter Staten-Generaal op 15 October ging hij nog een stap verder door zich bereid te verklaren zelf naar Brazilië te gaan om daar het bewind uit naam van zijn koning over te nemen en de rebellen tot naleving van de restitutiebepalingen te dwingen. Hij ontried de Staten het uitzenden van het secours, maar mochten zij dit toch willen doorzetten, dan bezwoer hij hen alle vijandelijkheden bij het ontmoeten van een Portugese vloot te vermijden. Hiermee raakte hij aan een teer punt. Immers de Staten werden in hun wantrouwen jegens de Portugese bedoelingen juist gestijfd door de steeds duidelijker wordende berichten over de versterkingen, die Portugal bezig was de rebellen toe te zenden. Twee vloten vertrokken kort na elkaar uit de Taagmond naar Brazilië. De ene, de reeds eerder vermelde Armada Real do Mar Océano, ongeveer twintig zeilen sterk en met een talrijke troepenmacht aan boord, koos op 18 October zee; de andere, kleiner in getal, voer in het begin van November uit onder het commando van Salvador Correia de Sá e Benavides. Dit laatste eskader moest, na in Brazilië versterking te hebben ontvangen, Angola trachten te heroveren,

---

89) R.S.G. 3, 7, 10 en 18 Sept. 1647; R.H. 4, 10, 11, 12 en 14 Sept. 1647.
90) R.H. 19, 26, 29 Oct. en 5 Nov. 1647.

waarvan Salvador Correia reeds bij voorbaat tot gouverneur was benoemd [91]).

De Staten hadden dus alle reden om de Portugese voorstellen te beschouwen als een valstrik, die geen ander doel had dan het secours te vertragen en de Portugese vloten een voorsprong te geven. Zij hielden dan ook het gesprek met Sousa Coutinho slechts gaande door het stellen van steeds nieuwe eisen, die deze niet kon inwilligen [92]). Toen door de resolutie van 15 November de vrede met Spanje en de afvaart van het secours waren verzekerd, deed Sousa Coutinho opnieuw een dringend beroep op de Staten om tot een vergelijk te komen, overtuigd als hij was dat vrede tussen de Nederlanden en Spanje het ergste was, wat Portugal in de gegeven omstandigheden kon overkomen. Maar het was duidelijk, dat de Staten, op de eenmaal ingeslagen weg voortgedreven door Zeeland en de onverzoenlijke Compagnie, nu niet anders meer wilden: eerst moesten de wapenen spreken.

Intussen had de slakkengang, waarmee het secours gereed kwam, tengevolge, dat de vlootrace naar Brazilië door Portugal werd gewonnen en dat Itaparica door Schoppe moest worden ontruimd eer De With hulp kon bieden. Van dit winnen van de eerste ronde heeft Sousa Coutinho de eer voor zichzelf opgeëist door zich er op te beroemen, dat hij door zijn machinaties het vertrek van het secours vele maanden zou hebben vertraagd [93]). Terecht? Dat is moeilijk uit te maken. Men kan zeker aannemen, dat zijn vredesaanbiedingen wel geschikt waren om de lauwe stemming ten aanzien van de Braziliaanse belangen, waar die bestond, in de hand te werken, maar het is moeilijk in te zien, dat hij direct of indirect de hand had in alle hierboven beschreven strubbelingen, die de uitrusting maanden lang belemmerden. Het lijkt er meer op dat hij, evenals in de kwestie van het terugtreden van Johan Maurits, ook hierin zijn eigen invloed heeft overschat.

---

91) Boxer, *Salvador de Sá*, blz. 247, 249; Naber, *Dagboek van Haecxs*, blz. 220; Cort Register, blz. 1. Op 25 October 1647 deelde De With in de vergadering der Staten van Holland mede, dat in Lissabon 28 schepen met 5 à 6000 soldaten zouden uitvaren.

92) Prestage, *a.w.*, blz. 201, 202. Elias, *Voorspel*, II, blz. 132 noot 5 meent, dat de Nederlanders door hun overvragen de kans op een voordelige schikking hebben verspeeld; maar het was hun diepgewortelde en begrijpelijke wantrouwen jegens Portugal, dat hun houding in dezen bepaalde.

93) Prestage, t.a.p.; De Jong, *a.w.*, blz. 239.

Eindelijk waren de schepen zover gereed gekomen, dat voor De With de tijd aanbrak om zich aan boord te begeven. De derde December nam hij in de vergadering der Staten-Generaal afscheid na zijn instructie in ontvangst te hebben genomen en op de zesde begaf hij zich van Rotterdam naar Hellevoetsluis, waar het eskader van de Maze met enige troepenschepen (doch zonder Forant) gereed lag voor vertrek [94]). Daar wachtten hem echter nog enige onaangename verrassingen. In de eerste plaats de onverwachte verschijning van Haecxs als passagier op zijn schip, op welke eer De With niet erg gesteld schijnt te zijn geweest. Haecxs had uitdrukkelijk opdracht de terugreis naar Brazilië op het admiraalsschip te maken en De With heeft er zich blijkbaar aan geërgerd, dat hem dat niet van te voren was medegedeeld. Toen zijn ongewenste gast echter weigerde op een ander schip over te gaan en zich op zijn lastgeving beriep, schikte De With zich in het onvermijdelijke, maar de opmerking van Haecxs, dat de admiraal hem maar „soo tellequelle" beleefdheid betoonde, bewijst wel, dat het niet van harte ging [95]). Overigens schijnt het bij deze schermutseling te zijn gebleven: van verdere strubbelingen tussen hen beiden gedurende de overtocht bemerkt men tenminste niets. Men had gelukkig niet vergeten de bevelsverhoudingen tijdens de overtocht te regelen: Haecxs had van de bewindhebbers het consigne meegekregen De With als hoofd van de vloot te erkennen en zichzelf slechts als passagier te beschouwen [96]). Bovendien moet — zoals Naber terecht opmerkt — de activiteit, die Haecxs in de zaken van het secours ten toon spreidde, een gunstige indruk op De With hebben gemaakt [97]). Zijn practische zin was reeds gebleken, toen hij bij de bewindhebbers had aangedrongen op het verstrekken van een grote partij kookketels voor de soldaten, „alsoo wij geen potten en hadden en de soldaten dicwils haer rantsoen rouw moeten eten, dat geen cleyn ongemack en causeert" [98]).

Veel ernstiger misstanden kwamen echter aan het licht, terwijl het eskader in December onder Goeree op gunstig weer lag te wachten. De fluitschepen bleken zo opgepropt te zijn met soldaten, „dat de varckens ende honden in ons landt beter logys wert ge-

94) Voor het volgende vgl. mijn *Een troepentransport naar Brazilië in 1647.*
95) Naber, *Dagboek van Haecxs*, blz. 249.
96) T.a.p., blz. 242.
97) T.a.p., blz. 141.
98) T.a.p., blz. 235, 240.

geven", zoals De With met zijn gebruikelijk sarcasme opmerkt [99]). Erger dan een zwijnenstal! Als men bij Haecxs leest van het fluitschip de Blaeuwe Leeuw, een gecharterde walvisvaarder, waarvan het nu met honderdvijftig soldaten volgestouwde ruim vergeven was van de traanstank, dan wordt de kwalificatie begrijpelijk. Er waren ook schepen, waarop een deel der soldaten wegens plaatsgebrek ligging moest zoeken op het verdek „onder den blaeuwen hemel" [100]), en tot overmaat van ramp was er dan nog een tekort aan chirurgijns en medicijnkisten. De With, die zich aan deze wantoestanden en de daaruit blijkende misplaatste zuinigheid van de Compagnie hevig ergerde, trachtte door herverdeling der soldaten over de schepen nog enig soulaas toe te brengen, maar veel kan het niet geholpen hebben. Wel geeft het ons een kijk op het verantwoordelijkheidsgevoel van De With voor het welzijn van zijn minderen, hetgeen van hem, die nu eenmaal om zijn impopulariteit bekend staat, wel eens mag worden gememoreerd. Al was hij voor zijn ondergeschikten een ongemakkelijke chef, hij had blijkbaar een open oog voor hun noden: wij zullen daarvan meer voorbeelden zien.

Wat echter de maat vol maakte, was de ontstellende ontdekking, dat de bewapening der soldaten alles te wensen overliet. De oorzaak hiervan schijnt te zijn geweest, dat de Compagnie in aller haast nog een groot aantal wapenen had moeten laten aanmaken, waaraan de leveranciers (naar hun eigen zeggen door de korte levertijd) te weinig zorg hadden kunnen besteden, zonder dat dit bij de aflevering aan het licht was gekomen. En zo stuurde de Compagnie haar soldaten in zee met geweren, waarvan de afvuurinrichting defect was, of die met het eerste schot uiteen barstten, of waarvan de uit aaneengelijmde stukken bestaande kolven niet bestand waren tegen tropische weersinvloeden. Van de „zijdgeweren" of slag- en steekwapens was driekwart onbruikbaar en de vijftig soldaten, die in het geheel geen wapens bleken te bezitten, misten daar dus niet eens veel aan [101]).

De With toont zich in zijn journaal furieus over deze „schandileuse uytrustinge" en „godlooze wapenen' en merkt schamper op,

---

99) Cort Register, blz. 3. Volgens De With kon een fluitschip hoogstens 100 soldaten bergen, terwijl men nu 150 à 160 als norm had genomen.

100) R.H. 17 Dec. 1647.

101) De With, Journaal 16 Dec. 1647; Cort Register, blz. 2, 3; Naber, *Dagboek van Haecxs,* blz. 251 e.v.

dat het geen wonder is, dat de Compagnie, als zij altijd op die wijze haar troepen heeft uitgerust, „soo verre over stuyr geraect is". Ook Haecxs nam de zaak ernstig op en reisde op staande voet terug naar Den Haag om een en ander te rapporteren en vervanging van het ondeugdelijke wapentuig te bepleiten [102]). Daarbij ondervond hij van de zijde der Staten-Generaal alle instemming en medewerking, maar de bewindhebbers van de Compagnie konden het Haecxs niet in dank afnemen, dat hij dit staaltje van hun eigen wanbeleid aan de Staten had onthuld. Tijdens een stekelig onderhoud, waarbij Haecxs ferm van zich af moest bijten, wreef hij de heren tenslotte onder de neus, dat hij het niet op zijn geweten wenste te nemen de soldaten met zulke wapenen in het gevecht te zenden „en daerdoor oorsaecke te geven van de doot van sooveel brave liedens leven" [103]). De ganse affaire illustreert wel duidelijk, hoezeer het Compagniesbestuur in het behartigen van zijn vitale belangen onder de maat bleef, waarbij men zich alleen kan afvragen, of men hier te doen heeft met slapheid, onkunde, onmacht of een combinatie van deze drie. Zij bewijst ook, dat De With het met zijn keer op keer gedemonstreerde wantrouwen in het beleid van de bewindhebbers aan het rechte eind had.

De Staten-Generaal vonden de zaak echter belangrijk genoeg om, nu het eskader nog steeds lag te wachten op gunstige wind, een commissie daarheen te zenden voor een nader onderzoek. Deze commissie kweet zich volijverig van haar taak in het beklauteren der schepen en het inspecteren der ruimen, maar hield zich wijselijk en in letterlijke zin buiten schot, toen de kolonels der troepen schietproeven aan wal gingen organiseren, waarbij meer dan honderd musketten uit elkaar sprongen. Ondanks de herhaalde verzoeken van Haecxs en De With om deze niet ongevaarlijke experimenten bij te wonen, bleven de heren zich namelijk excuseren met het argument, dat zij daartoe niet gelast waren. De bedroevende resultaten van de schietproeven werden echter getrouw aan de Staten gerapporteerd, waarop deze besloten de schuldigen aan de minderwaardige wapenleverantie naar bevind van zaken te straffen en een extra partij vuurwapenen naar Brazilië na te zenden [104]).

---

102) Uitvoeriger hierover in mijn in noot 94 aangehaalde artikel.

103) Naber, *Dagboek van Haecxs,* blz. 253.

104) R.S.G. 27 Dec. 1647; Naber, t.a.p., blz. 256—259; De With, Journaal 22—25 Dec. 1647.

Toen dit besluit viel, was het Goereese eskader inmiddels eindelijk het zeegat uit. Het was hoog tijd geworden, want het gros van de schepen uit Amsterdam en het Noorderkwartier, die zich op de rede van Texel hadden verzameld, had intussen reeds twee weken tevoren zee gekozen. Op 12 December zeilden zesentwintig schepen en twee galjoots onder de vice-admiraal Matthijs Gillissen het Marsdiep uit. De volgende dag verschenen zij voor de Maasmond, maar De With, hoewel tot uitvaren gereed, werd door windstilte verhinderd zich bij hen te voegen. Terwijl in de eerstvolgende dagen stormachtige westenwinden hem het uitzeilen bleven beletten, stevenden Gillissen en de zijnen reeds het Kanaal in, waar zij onder het eiland Wight ligging zochten om te wachten op de admiraal met zijn eskader, die intussen nog werd beziggehouden door de bovenverhaalde inspectie van schepen en bewapening. Maar toen op 25 December ook aan deze beslommeringen een einde kwam en de gebarsten musketten vergezeld van de nodige brieven en rapporten naar Den Haag waren verzonden, draaide eindelijk ook de wind naar het zuidoosten. Het was op de tweede Kerstdag, dat De With de ankers kon doen lichten en na zonsondergang buitengaats kwam, koers west-zuidwest [105]).

Ten langen leste was het secours in zee, op weg naar Brazilië.

---

105) De With, Journaal op de aangegeven data.

III. VAN GOEREE EN TEXEL NAAR DE GUARARAPES

Nauwelijks buitengaats gekomen stak De With op de bewuste 26e December 1647 nogmaals van wal, en wel met de pen. Op deze datum begint namelijk zijn brievenregister, dat hij tot aan zijn terugkeer uit Brazilië getrouw door zijn schrijver heeft doen bijhouden. Alle brieven waarin hij, ter voldoening aan zijn instructie, de autoriteiten in het vaderland van zijn wedervaren op de hoogte hield, alsmede die aan de Hoge Raad van Brazilië, vindt men terug in dit 173 folio bladzijden tellende brievenboek, dat tot ons geluk ongeschonden bewaard is gebleven en voor het verdere verhaal een der belangrijkste bronnen vormt [1]).

In de brief van 26 December 1647 dan [2]), geschreven „in 't schip Brederode, buyten de ondiepten", laat De With de regering weten, dat hij die dag met Van Coulster, twee compagniesjachten en negen fluitschepen buitengaats is gekomen en dringt hij er op aan, dat de nog achtergebleven schepen zo spoedig mogelijk worden nagezonden. Verder brengt hij twee punten ter sprake, waaruit nog eens blijkt, dat hij zich goed had laten inlichten over de Braziliaanse toestanden. Hij verzoekt namelijk met het schip van Forant een extra contingent van honderd matrozen mee te zenden en voegt er aan toe, dat hij er over drie maanden nog wel driehonderd bij kan gebruiken. Volgens het zeggen van Haecxs, zo schrijft hij, waren immers de schepen van de Compagnie in Brazilië zo sober bemand, dat zij per stuk geschut slechts één matroos telden. Het andere verzoek betrof de nazending van drie ankers per schip met bijbehorende kabels, en zulks omdat de ankerplaatsen in Brazilië veelal zo slecht waren, dat de in November teruggekeerde drie Zeeuwse schepen er bijna al hun ankers en kabels hadden verspeeld. Het is een klacht, die wij vaker zullen tegenkomen: vooral

---

1) Het is als processtuk opgenomen in het Cohier, no. 9, fo. 198 e.v. De verzonden brieven vindt men in de liassen-W.I.Z. van de S.G. terug; zij zijn niet steeds volkomen eensluidend met het brievenregister. In het vervolg wordt naar het brievenregister geciteerd, tenzij anders is aangegeven.

2) Deze brief is gepubliceerd in *Kroniek Historisch Genootschap*, 24e jrg. (1868), blz. 56—58.

op de onbeschermde buitenrede van het Recief, waar de schepen op de deining van de zuidoostpassaat lagen te rijden — „daer 't alles aen stucken slingert", zoals De With elders opmerkt [3]) — werden heel wat ankers en kabels versleten.

Onder de achtergebleven schepen, waarover De With schreef, waren niet minder dan vijf van zijn twaalf grote oorlogsbodems. De Dolphijn, waarop Forant na zijn eerste mislukte afvaart had moeten overgaan, lag nog te Rotterdam [4]). Half Januari was dit schip eindelijk zeilree, maar het vertrek werd nog enige weken vertraagd, doordat de admiraliteit geen geld genoeg in kas had om aan het extra contingent scheepsvolk, waarom De With had gevraagd, het gebruikelijke handgeld uit te betalen. Tenslotte kon Forant op 4 Februari zee kiezen [5]).

De overige achterblijvers waren Lieven de Zeeuw, Toelast, Ham en Coolen. De twee eerstgenoemden waren reeds 12 December met het eskader van vice-admiraal Gillissen uitgevaren, maar op de 25e tengevolge van tegenwind en slecht weer op de rede van Texel teruggekeerd, waar ook Ham en Coolen nog lagen te wachten. Een nieuwe tegenslag trof hen op 11 Januari, toen een hevige storm opstak, die de op de rede liggende schepen zware schade toebracht. De Zeeuw, Ham en Coolen zagen zich genoodzaakt hun masten te kappen, het schip van Coolen geraakte bovendien op drift en strandde op de Wadden, evenals het met 150 soldaten bevrachte fluitschip De Witte Lelie [6]). Toelast schijnt de dans te zijn ontsprongen, zag tenminste kans op 17 Januari het Marsdiep uit te lopen en in een spoedreis, zonder onderweg ergens binnen te lopen, Brazilië te bereiken, waar hij slechts enkele dagen na De With aankwam. De drie overige schepen ondervonden echter aanzienlijke vertraging door de noodzakelijke reparaties. Lieven de Zeeuw kwam het eerst gereed en vertrok op 17 Februari; Ham volgde 8 Maart; Coolen wiens schip gelukkig weer vlot geraakt, doch het zwaarst beschadigd was, kon niet eerder dan in Juni het ruime sop kiezen. Zo werd het begin September 1648, eer De With kon zeggen, dat hij alle schepen in Brazilië onder zijn vlag had verenigd [7]).

---

3) Cort Register, blz. 25.

4) Vgl. blz. 40.

5) R.S.G. 16 en 27 Jan. 1648; Journaal van Forant 4 Febr. 1648.

6) R.S.G. 13, 14, 21 en 27 Jan., 5 en 20 Febr. 1648; Lias W.I.Z. 20 Febr. 1648; De With, Journaal 23 Maart 1648; Journaal van Kap. W. Ham 11 Jan. 1648.

7) De With, Journaal 3 Sept. 1648.

Volgen wij nu De With op zijn overtocht naar Brazilië [8]). Het relaas van deze oceaanvaart, zoals het is beschreven door hemzelf in zijn journaal en door Haecxs in zijn dagboek, biedt een weinig opwekkend beeld van tegenwind en storm, van kommer en ziekte onder de opvarenden. Het eskader, waarmee De With uit Goeree was gezeild, werd reeds aan de ingang van het Kanaal door harde tegenwind gedwongen voor anker te gaan, eerst zes dagen lang bij Noord-Voorland en daarna nog eens tien dagen op de rede van Duins. De 14e Januari kon De With eindelijk het Kanaal inzeilen. Twee dagen later kreeg hij ter hoogte van Goutstaert [9]) het eskader van Matthijs Gillissen in zicht, dat drie weken lang onder Wight was blijven liggen. Nu was tenminste het gros van de scheepsmacht verzameld: zeven grote oorlogsschepen (die van De With, Van Coulster, Gillissen, Gijzen, Pouwelsz., Verveen en Vorens), zes jachten (Cramer, Eenarm, Jacobsz., Van Loenen, Schaeff en Claes de With), drie galjoots en achttien transportschepen, in totaal vierendertig zeilen met behalve het bootsvolk omstreeks 3500 soldaten aan boord, stevenden voor de wind het Kanaal uit en hadden de volgende ochtend Kaap Landsend reeds achter zich. Lang zou deze statige armada echter niet bijeen blijven. In de laatste week van Januari kreeg men ter hoogte van Portugal met stormen uit het Zuiden en Westen te kampen, die met korte onderbrekingen tot 5 Februari aanhielden en waardoor de vloot geheel werd verstrooid. Het schijnt buitengewoon zwaar weer te zijn geweest. Op de 29e Januari, aldus Haecxs, „was het wegens de overgroote storm heel desperaet met ons gestelt en vreesden t'elckens door d'afgrijsselijcke zee overstelpt te werden". Drie dagen later „verhief sich wederom sulcken horriblen weer met soodanigen blixem, hagel en regen, dat veel seeliedens, die meer dan 30 jaren de zee hadden gefrequenteert, oyt [10]) diergelijcke hadden beleeft". Lucht en water waren niet meer van elkaar te onderscheiden en reeds tien dagen was het scheepsvolk „altijts nat en meest sonder verschoninge geweest" [11]). Toen de storm de volgende dag wat bedaarde en De With de gezichtseinder afspeurde naar zijn schepen, ontdekte hij slechts de Gelderland van Joost van Coulster, die in het hevigst van de storm zijn grootzeil en bezaan aan flarden had zien waaien.

---

8) Voor het volgende vgl. mijn *Een troepentransport naar Brazilië in 1647.*
9) Start Point, aan de Engelse zuidkust.
10) Lees: nooit.
11) Naber, *Dagboek van Haecxs,* 29 Jan.—1 Febr. 1648.

De rest van de vloot was uit het gezicht verdwenen. Enige dagen later dook de Utrecht weer op, waarvan het galjoen [12]) was weggeslagen. De With zelf had de grootste moeite gehad om te voorkomen, dat hij op lager wal werd gedreven — in dit geval nog wel de Portugese wal, stellig de minst verkieselijke plaats voor een stranding [13]). Ook Barend Cramer moet deze kwade kans hebben gelopen, toen hij door stormschade werd gedwongen voor top en takel vóór de wind weg te lopen. Hij had echter het geluk voor de Spaanse haven La Corunha terecht te komen, waar zijn jacht Leeuwarden werd binnengesleept en de schade kon worden hersteld [14]). Nog verder uit de koers raakte het fluitschip de Gecroonde Leeuw, dat het ter hoogte van Oporto zo hard te verantwoorden kreeg, dat de schipper de steven wendde en eind Februari weer op de rede van Texel terug was [15]).

Overigens schijnen alle schepen van De With's vloot de storm te hebben doorstaan en de reis te hebben voortgezet. In dit verband dient echter één geval van schipbreuk te worden vermeld, al betrof het geen schip van de Brazielvloot. Half Januari verongelukte op de Vlaamse kust het schip de Regenboog, door de Kamer Zeeland naar Angola bevracht met levensmiddelen en vijftig soldaten. Toen deze ramp de bewindhebbers ter ore kwam, besloten zij de Hoge Raad van Brazilië te gelasten vandaar een ander schip met gelijke lading naar Angola te zenden, aangezien dit gewest deze versterking dringend behoefde. De Staten-Generaal vonden de aangelegenheid gewichtig genoeg om hunnerzijds de Hoge Raad in gelijke zin aan te schrijven [16]). Op de afloop komen wij nog terug.

Hoe het te midden der woedende elementen de ongelukkige soldaten, opgesloten in de benauwde scheepsruimen, te moede moet zijn geweest, daarover kan men zijn fantasie vrijelijk laten gaan. Wat reeds vóór het uitzeilen was gebleken, kwam tijdens de oceaanreis opnieuw in alle schrilheid aan het licht: aan de ver-

---

12) Uitbouw aan de voorsteven.

13) De With, Journaal 29 Jan.—7 Febr. 1648; De With aan de S.G. 1 April 1648; Cort Register Febr. 1648.

14) De With, Journaal 20 April 1648, waar hij de aankomst van Cramer in Brazilië vermeldt.

15) R.S.G. 25 Febr. 1648.

16) R.S.G. 17 Jan. 1648 en het „Rapport sommier van de gehoudene besoignes over 't redres van 't verval der W.I.C. in Januario 1648", in archief-S.G. 3228, fo. 323vo.

zorging der ingescheepte troepen ontbrak letterlijk alles. In de journalen van De With en Haecxs lezen wij over bedorven victualie, stinkend drinkwater, gebrek aan medicamenten en verregaande onzindelijkheid van de logiesruimten „daer pestilentiale stanck in was". Wij horen van schepen met tientallen zieken en ettelijke verdoden; van soldaten, die in hun kooien lagen te vervuilen en verkommeren, „soodat deselve van vuylicheden krom in den anderen gekrompen sijn, en hun teenen ende voeten genouchsaem verrot, daer 't vuyr in gecomen is" [17]). Ook al wil men zulke barbaarse toestanden niet naar hedendaagse maatstaven beoordelen, dan is daar toch het ongezouten oordeel van Haecxs, dat luidde: „Indien men dit schoone volck al willens op de vleysbanck hadde willen brengen, dan en hadde geen frayer methode connen werden gehouden" [18]). Nog scherper klinkt de insinuatie, die De With uit de pen vloeide: „Geve onpartidige in bedencken, ofte men niet met voordacht heeft gepractiseert (die 't selffde heeft aengegaen) om het volck in plaets van in Brazil gesont over te brengen, gesocht hebben deselve om hals te helpen" [19]). Was hier inderdaad opzet in het spel? Hadden de machten, die de Compagnie tegenwerkten, hier de hand in, of moet men deze beschuldiging maar op rekening stellen van De With's gebruikelijke achterdocht? Scharen wij ons onder de onpartijdigen, aan wie De With deze vraag ter overdenking gaf, dan moeten wij de beschuldiging van opzet onbewijsbaar noemen en kunnen wij slechts spreken van een aan het misdadige grenzende nalatigheid — hetgeen overigens al erg genoeg is [20]).

Na dagenlange strijd met wind en golven was tenslotte het stormgebied gepasseerd. De zesde Februari bracht beter weer en noordoostenwind, „dat ons een ander leven gaff", om met De With te spreken [21]). Men kwam nu in het gebied van de noordoostpassaat en maakte goede voortgang. Nieuw oponthoud veroor-

---

17) De With, Journaal 21 en 23 Febr. 1648.

18) Naber, *Dagboek van Haecxs*, blz. 264.

19) Journaal 13 Jan. 1648; de zin loopt niet, maar is letterlijk overgenomen.

20) Een ander voorbeeld van de wijze, waarop soldaten voor Brazilië werden geronseld en over de oceaan gebracht, vindt men in het avontuur van de bekende kruidkundige G. E. Rumphius, die in 1646 als soldaat naar Brazilië ging, zonder echter zijn bestemming te bereiken; vgl. G. Ballintijn, *Rumphius* (1944), blz. 2—10.

21) De With aan de S.G. 1 April 1648.

zaakte nu echter de noodzakelijke aanvulling van de drinkwatervoorraad, waartoe De With de steven richtte naar St. Vincent, een der Kaap-Verdische eilanden. Tijdens het verblijf aldaar, dat vijf dagen duurde, kwamen enkele afgedwaalde schepen weer opdagen, zodat De With toen althans weer drie oorlogsschepen, zeven transportschepen en twee galjoots onder zijn bevelen had. Op de overige behoefde hij niet te wachten, daar immers de Kaap-Verdische eilanden niet als verzamelpunt waren aangewezen en het dus elk der in de storm verstrooide schepen vrij stond de kortste route naar het Recief te nemen. Zo aanvaardde De With op 24 Februari met zijn twaalf schepen de laatste etappe. Onder de opvarenden waren nu in het geheel honderdvijftig zieken, waarbij een groot deel van het bootsvolk, zodat de gezonden onder de soldaten de behulpzame hand moesten bieden bij het zeemanswerk. Overigens bood dit gedeelte van de reis geen bijzondere wederwaardigheden en op 18 Maart viel op de rede van het Recief het anker.

Daar waren kort tevoren de schepen van Vorens en Claes de With reeds aangekomen, benevens een tiental transportschepen. Van de overige grote oorlogsschepen en jachten arriveerden op 19 Maart Van Loenen; 20 Maart Gijzen; 22 Maart Gillissen, Verveen, Toelast, Schaeff, Jacobsz. en Eenarm; 25 Maart het jacht Senegal en 6 April Forant. Voorts lagen begin April reeds vijfentwintig transportschepen op de rede, waar het dus een gewemel van vaartuigen moet zijn geweest als men in jaren niet had gezien. In de komende weken kwamen telkens nog transportschepen binnen, die niet afzonderlijk behoeven te worden vermeld. Wel geven wij volledigheidshalve de aankomst van de resterende oorlogsschepen: Barend Cramer 20 April, Lieven de Zeeuw 3 Mei, Ham 25 Mei en Coolen als hekkesluiter pas 26 Augustus. Men kan echter wel zeggen, dat het gros van de armada in de tweede helft van Maart 1648 Brazilië had bereikt [22]). Hoe trof De With daar de situatie aan?

Het bewind over het tot enkele kustplaatsen ineengeschrompelde Nederlands-Brazilië berustte nog steeds bij de Hoge Raad, zoals deze in 1646 opnieuw was samengesteld [23]). Alleen was het ledental

---

22) De H.R.B. aan de S.G. 22 April 1648 (Lias W.I.Z. 29 Juni 1648), met als bijlage een lijst van sedert 10 Maart gearriveerde schepen.

23) Vgl. blz. 4.

van dit college reeds in de aanvang verminderd van vijf tot vier, aangezien Trouwers kort na aankomst in Brazilië was overleden en zijn zetel nadien onvervuld was gebleven. Op dit viertal (Schoonenborch, president; Van Beaumont, Van Goch en Haecxs, leden) had nu reeds twee jaren lang de weinig benijdenswaardige taak gerust het restant van Johan Maurits' eens zo veelbelovende kolonie tegen de opdringende Portugezen te verdedigen. Thans verwachtte men van hen niet minder dan dat zij met behulp van het toegezonden secours de Compagnie in haar oude macht zouden weten te herstellen. Het zou echter spoedig blijken, dat zij tegen deze taak niet waren opgewassen, hetgeen althans ten dele moet worden verklaard uit het gemis aan zekere persoonlijke capaciteiten. Zij waren immers van huis uit regent, ambtenaar of koopman, terwijl Brazilië in dit tijdsgewricht allereerst krijgslieden van node had. Ter ere van Haecxs zij hier trouwens opgemerkt, dat het besef van deze tekortkoming hem niet vreemd was: had hij niet in December 1645, toen hij aarzelde de hem aangeboden post te aanvaarden, aan Beaumont geschreven „dat de Compagnie nu eer soldaten als regenten derwarts diende te senden", hetgeen hem toen nog wel door een der bewindhebbers kwalijk was genomen als een uiting van défaitisme? [24]).

Van der Capellen had het dan ook stellig bij het rechte eind met zijn opmerking dat „de regeeringe van Brazil was geadjusteert naer den tijdt van vreede, ende niet van oorloghe" [25]). Dat hij overigens voor deze Hoge Raad geen goed woord over had, blijkt uit de volgende karakteristiek, die hij van de heren gaf: „De president slap ende sonder courage, meer trachtende om wederom t'huys te komen als daer langer te blijven; Bemont was vol presumtie [26]), Van Goch een slecht [27]) man; Haex een factoor van coopluiden ende in den Raet gedrongen om in te vorderen sculden van sijne meisters" [28]). Een weinig vleiend, maar misschien niet geheel billijk oordeel. Want president Schoonenborch, die zich in 1646 evenals zijn ambtsbroeders slechts voor drie jaar had verbonden, was dan toch maar degene, die het samen met Haecxs tot het bittere einde, dat wil zeggen acht jaar lang, in Brazilië heeft

---

24) Naber, *Dagboek van Haecxs,* 13 Dec. 1645.
25) Van der Capellen, *a.w.,* II, blz. 226.
26) Hier: verwaandheid, eigendunk.
27) Onbetekenend, dom.
28) *A.w.,* II, blz. 224.

uitgehouden: Beaumont en Van Goch waren intussen reeds gerepatrieerd. En van Haecxs hebben wij in het vorige hoofdstuk gezien, dat hij nog wel iets meer tot zijn taak rekende dan bemoeienis met de uitstaande schulden van de Compagnie en dat hij, als zijn plichtsopvatting het hem gebood, zijn „meisters" harde waarheden in het gezicht durfde slingeren [29]).

Misschien maakte Van der Capellen de leden van de Hoge Raad dus al te zwart, al kan men hem toegeven, dat zij niet de juiste mannen op de juiste plaats waren. Maar dan moet men ook te hunner rechtvaardiging drieërlei omstandigheden in het oog houden. Ten eerste, dat de meerhoofdige samenstelling van dit bestuursorgaan een snel en besluitvaardig optreden uiteraard in de weg stond. Ten tweede, dat de onontbeerlijke steun uit het vaderland tengevolge van de grote afstand en moeizame besluitvorming steeds aanzienlijk achter de feiten aan kwam. Ten derde — en dit vooral — dat de voor het bereiken van het gestelde doel vereiste middelen hun nooit in afdoende mate ter beschikking hebben gestaan, zelfs niet in 1648, toen Brazilië een secours zag aanlanden zoals het nog nooit bijeen had gezien. Dat zij zich daarbij niet hebben beijverd om de autoriteiten in patria de ware staat van zaken bloot te leggen, kan men hun evenmin verwijten, want hun brieven uit deze jaren lopen letterlijk over van klachten over gebrek aan geld, aan levensmiddelen, aan soldaten, aan bootsvolk, aan arbeidskrachten, aan materialen, kortom aan alles wat voor een succesvolle oorlogvoering nodig was. Men breke dus niet lichtvaardig de staf over hen: op de vraag, of zij hebben gefaald, past de tweeledige wedervraag, of anderen het er zoveel beter zouden hebben afgebracht en of het niet in de eerste plaats de bewindhebbers van de Compagnie zijn geweest, die onder de maat zijn gebleven [30]).

Vooral het chronische geldgebrek speelde de Hoge Raad op de meest ongelegen ogenblikken parten. De welvaartsbronnen waren opgedroogd en de wisselende opbrengsten uit de kaapvaart — waarin trouwens de zelfstandige Zeeuwse kaperdirectie het

---

29) Vgl. blz. 56 en Naber, *Dagboek van Haecxs*, 13 Nov. 1647, waar hij een stormachtige bijeenkomst met de bewindhebbers beschrijft.

30) Het waarderende oordeel van Naber over de gestie van de bewindhebbers (*Dagboek van Haecxs*, blz. 146) vindt dan ook weinig steun in de feiten: het dagboek, waarop zijn zienswijze voornamelijk steunt, geeft daartoe weinig aanleiding en de officiële archiefstukken nog minder.

leeuwenaandeel had — waren op verre na niet toereikend om de kosten van bestuur, leger en vloot te dekken. Geregelde geldzendingen uit het vaderland waren dan ook noodzakelijk en wanneer deze uitbleven, moest de Hoge Raad wel eens tot twijfelachtige middelen zijn toevlucht nemen om zijn wankele crediet te schragen. Zo wist de Raad in Januari 1648, toen de kas geheel was uitgeput, geen andere uitweg voor het delgen van de dringendste schulden dan zich te bedienen van zekere gelden, die door de Zeeuwse kaperdirectie op het Recief ter thesaurie in consignatie waren gegeven. De ontvanger-generaal van Brazilië, die dit besluit kreeg uit te voeren, doch niet van zins was zijn vingers aan andermans geld te branden zonder zich zwart op wit gedekt te weten, ontving op zijn aandringen een akte van décharge voor het beschikken over deze gelden, waarna de toedracht van deze officiële fraude voor alle zekerheid in de geheime notulen werd geboekstaafd. Wel moest de nood hoog gestegen zijn, als de Hoge Raad zich genoopt voelde tot het betreden van zulke kromme, zij het met fraaie resoluties geplaveide paden [31]).

Wat de militaire situatie betreft, ook deze had opnieuw een dieptepunt bereikt. Zoals reeds eerder werd verhaald [32]), was in December 1647 op het bericht van de nadering der Portugese vloot het eiland Itaparica in de Bahia door de compagniestroepen ontruimd, waarmee de laatste offensieve actie, die men met de in 1646 aangevoerde troepen had kunnen ondernemen, een roemloos einde had gevonden. Met het aanbreken van het jaar 1648 werd de verdediging weer geconcentreerd op het Recief met de noordwaarts gelegen steunpunten Parahyba, Rio Grande en het eiland Itamaraca. Slechts werd een kleine onderneming op touw gezet om het vasteland van Itamaraca (tegenover het gelijknamige eiland gelegen) te bezetten, waartoe Schoppe in het laatst van Januari met zeshonderd blanke soldaten en tweehonderd Brazilianen, op kleine vaartuigen ingescheept, zee koos [33]). Zonder veel tegenstand te ontmoeten landde hij op de aangegeven plaats en wierp er een versterking op. Overigens gebeurde er echter niets: alles wachtte op de langverbeide komst van het secours. De Portugese belegeraars van het Recief waren daarentegen actiever dan ooit.

---

31) Secr. Not. H.R.B. 22 Jan. 1648.
32) Zie blz. 8.
33) Secr. Not. H.R.B. 2 Jan.—23 Febr. 1648.

Zo dicht waren zij aan de landzijde genaderd, dat zij aan de oever van de rivier Capibaribe, recht tegenover het vroegere paleis van Johan Maurits, een batterij hadden opgeworpen, die op de belegerde vesting een geregelde beschieting onderhield, waarvan de dracht zelfs tot over het Recief heen in zee reikte [34]).

Ter zee waren de Nederlanders echter nog steeds heer en meester, doch de Zeeuwse kapers droegen daartoe aanzienlijk meer bij dan de verzwakte zeemacht van de Compagnie zelf. Hierboven werd reeds enkele malen gewag gemaakt van de Zeeuwse kaperdirectie en het is hier de plaats om daarover iets meer te zeggen. Wij zien hier het verschijnsel van een zelfstandige kaapvaartonderneming, die haar bedrijf binnen het octrooigebied van de Compagnie uitoefende en daartoe dan ook officieel het recht moet hebben verkregen. Nu was dit in beginsel niets nieuws. Reeds in 1632 was de kaapvaart in het Caraïbische zeegebied voor alle Nederlandse schepen opengesteld tegen afstand van 20 % (later 16 %) van de behaalde buit aan de Compagnie. In 1633 was deze regeling ook over het zeegebied van Brazilië uitgebreid. De reden van dit prijsgeven door de Compagnie van haar uitsluitend recht op de kaapvaart was, dat zij te weinig armslag had om haar monopolie grondig te kunnen exploiteren, zodat zij de particuliere kapers meer als schatplichtige bondgenoten dan als concurrenten beschouwde [35]). De wapenstilstand met Portugal van 1641 moet aan het kaperbedrijf in Brazilië tijdelijk een einde hebben gemaakt, maar het weder uitbreken van de strijd in 1645 had een opleving van de kaapvaart tengevolge, waarbij de Compagnie ook nu de hulp van particuliere kapers niet zou versmaden. Het bestaande reglement van 1633 sprak echter slechts van kaapvaart tegen de Spanjaarden en dit zal dan ook de reden zijn geweest, waarom op 6 December 1646 door de Negentienen een nieuw reglement op de particuliere kaapvaart tegen de Portugezen in de Braziliaanse wateren werd uitgevaardigd, waarvan echter de tekst helaas niet bewaard schijnt te zijn gebleven [36]).

---

[34]) De With aan de S.G. 1 April 1648; Cort Register April 1648.

[35]) Elias, *Voorspel,* II, blz. 126; *Groot Placaetboeck*, I, 599.

[36]) Dit reglement op de kaapvaart wordt vermeld in Dag. Not. H.R.B. van 17 Maart en 15 April 1647, 28 Jan. en 25 Nov. 1649; ook in de brief van de XIX aan de H.R.B. van 20 Dec. 1646, waarbij het reglement aan de H.R.B. werd toegezonden. De notulen der XIX van 6 Dec. 1646 ontbreken echter. Ook in het *Groot Placaetboeck* en in de pamflettencatalogi komt het reglement niet voor.

Dat dit nieuwe kaapvaartreglement juist op dit tijdstip tot stand kwam en niet reeds dadelijk in 1645, kan niet toevallig geweest zijn. De gegadigden, die er hun voordeel mee dachten te doen, kwamen juist tegen het einde van 1646 opdagen. Het waren de Zeeuwse kapers, die in de voorafgaande jaren als „Nieuwe Geuzen" hun activiteit hadden kunnen ontplooien in de strijd tegen de Duinkerkers [37]), doch die, toen de verovering van Duinkerken door de Fransen in October 1646 hieraan een einde had gemaakt, de blik wendden naar een nieuw jachtterrein: Brazilië. Ook hier zien wij dus — evenals dit het geval was bij de geregelde land- en zeemacht — hoe de in Brazilië opgelaaide strijd de krachten tot zich trok, die door de beëindiging van de oorlog met Spanje vrijkwamen. Het kort na de val van Duinkerken uitgevaardigde kaapvaartreglement heeft dus kennelijk de strekking gehad dit natuurlijke aanbod van hulpkrachten op te vangen en dienstbaar te maken.

Nog in hetzelfde jaar werd te Middelburg de „Brazilische directie ende compagnie" opgericht, die vervolgens in de Braziliaanse stukken kortweg als de „Middelburgse directie" zou worden aangeduid [38]). In het voorjaar van 1647 verschenen haar eerste fregatten op het Recief [39]). Zij brachten twee directeuren mee, Hubrecht Brest en Nicolaes Elfsdijck, die ter plaatse de leiding van het bedrijf op zich namen en de opbrengsten naar Zeeland verscheepten [40]). Dat hun organisatie goed was opgezet, blijkt daaruit, dat zij zelf voor hun victualieaanvoer zorgden en daarvoor dus niet van de Compagnie afhankelijk waren. Een van hun scheepshoofden, Adriaen Slijckman, wordt betiteld als admiraal of commandeur; van hem en zijn onderhebbende kapiteins als Marcus Hartman, Cornelis Hoose, Adriaen Liefhebber en Gerrit Verhagen worden de successen tegen de Portugezen herhaaldelijk in de notulen en brieven van de Hoge Raad vermeld. Hun snelle, goed

---

37) De Boer, *Tromp en de Duinkerkers*, blz. 57; Elias, *Schetsen*, I, blz. 141.

38) E. J. J. van der Heyden, *De ontwikkeling van de naamlooze vennootschap in Nederland vóór de codificatie* (Utrechtse diss. 1908), blz. 116, waar blijkt, dat deze directie een voortzetting was van de juist in 1646 ontbonden directeurscompagnie voor de kaapvaart tegen de Duinkerkers.

39) Dag. Not. H.R.B. 17 Maart en 20 April 1647.

40) Naber, *Dagboek van Haecxs*, blz. 190 noemt hen slechts „particuliere kooplieden" en was dus blijkbaar onkundig van hun kaperdirecteurschap. Zie ook aldaar blz. 285, 296, 299 en 302, waar Brest wordt genoemd. Dat deze heren tegen de H.R.B. wel eens een hoge toon aansloegen, blijkt eveneens bij Haecxs, t.a.p., blz. 190.

bewapende fregatten, die toepasselijke namen voerden als de Brak, het Fret en de Hazewind, lagen als waakhonden voor de Bahia en de Kaap St. Augustijn, vanwaar de Portugese suikerschepen plachten uit te lopen en talrijk waren de prijzen, die zij naar het Recief opbrachten. „Van de Caep St. Augustijn varen geen ses caravelen, of ten minsten krijgen wij de helft", schreef een ooggetuige-pamflettist in het voorjaar van 1648 [41]). Zo wordt het dan ook begrijpelijk, dat in de jaren 1647-'48 niet minder dan 249 Portugese schepen in Nederlandse handen vielen [42]). Van het aandeel der Zeeuwse kapers in deze cijfers krijgt men een indruk, als men weet, dat in 1647 de waarde van de door de Compagnie behaalde buit een ton gouds beliep, doch dat de particuliere kruisers (hoofdzakelijk de Zeeuwen) niet minder dan drie ton besomden [43]). De Compagnie mocht dan in de opbrengst van de particuliere kaapvaart delen, maar de directe baten uit dit bedrijf, dat de enig overgebleven winstpost van Brazilië vormde, ontgingen haar dus grotendeels en met nauw verholen ergernis constateerde De With dan ook, „dat de leerkinderen hier meerder conquesten doen als die van de Compagnie, die 't oudtste recht behoorde te hebben" [44]).

Ook al neemt men in aanmerking, dat de Compagnie — zoals boven werd uiteengezet — reeds sedert vele jaren haar kaapvaartmonopolie ten dele had prijsgegeven en dat De With dit wel moet hebben geweten, dan is zijn wrevel toch begrijpelijk. Want ook bij ons rijzen hier de vragen, die De With zich moet hebben gesteld. Waarom maakte de Compagnie van haar ongetwijfeld oudste recht op de kaapvaart geen beter gebruik? Waarom liet zij, die eens de schrik der zeeën was geweest, zich nu door haar Zeeuwse leerjongens overvleugelen en waarom deed zij niet meer moeite om in dit blijkbaar zeer rendabele bedrijf de overhand te behouden? Indien De With het antwoord op deze vragen niet heeft geweten, had hij het kunnen horen van Haecxs, die van de bedrijfspolitiek van de Compagnie meer wist. Hij doet ons namelijk in zijn *Dagboek*

---

[41]) Pamflet *Journael van de reyse.*

[42]) Boxer, *Padre Antonio Vieira,* blz. 477.

[43]) Archief-S.G. 3228 fo. 319vo. Voor verdere bijzonderheden over de Zeeuwse kapers in Brazilië zie in het algemeen Dag. Not. H.R.B. en de brieven van de H.R.B. aan de XIX van 1647 en volgende jaren; Naber, *Dagboek van Haecxs,* blz. 190, 198, 234, 237; *Kroniek Hist. Genootschap,* 25e jrg. (1869) blz. 483; Journaal van kap. van Coulster 18 Juni 1648.

[44]) De With aan de S.G. 1 April 1648.

een veelzeggende onthulling, wanneer hij terloops komt te spreken over „de gemeene rheeders wegens de commissievaerders op de custe van Brazil" en in hetzelfde verband over de bewindhebbers van de Kamer Zeeland van de Compagnie, „die na alle apparentie mede daerin contribueren" [45]). Compagnie en kaperdirectie waren dus blijkbaar twee handen op één buik: deze bewindhebbers werkten er zelf toe mee, dat de kaapvaart buiten de Compagnie om werd bedreven. Het motief daartoe kan wel niet anders zijn geweest dan baatzucht: liever dan de opbrengsten van de kaapvaart te zien verdwijnen in de bodemloze put, die de noodlijdende Compagnie nu eenmaal was, deelden de bewindhebbers in de winst van een zelfstandige onderneming, waarvan het budget niet werd bezwaard door de lasten van bestuur en oorlogvoering in Brazilië. Intussen wisten zij deze lasten weer goeddeels op de staat af te wentelen en sneed het mes dus van twee kanten. Gunt dit alles ons enerzijds een blik op de mentaliteit van de bewindhebbers, anderzijds wordt hierdoor duidelijk, hoezeer de Zeeuwse reders ter vrije nering zowel bij het behoud van Brazilië als bij het aldaar voortduren van de oorlogstoestand geïnteresseerd waren. Dit waren immers de lieden, wier commerciële leuze door een pamflettist in zo rake, zij het ongekuiste taal wordt geformuleerd, waar hij van de Zeeuwen getuigt: „Die durven wel segghen: schijt in den handel, alsser buyt te halen is" [46]).

Terwijl dus de Zeeuwse commissievaarders in het beheersen van de Braziliaanse wateren een belangrijk aandeel hadden verworven, vertoonde de oorlogsvloot van de Compagnie zelf onmiskenbare tekenen van verval. Als men in Haecxs' rapport aan de Staten-Generaal leest, dat hij het uit slechts drie schepen bestaande eskader van Banckert — in 1646 van de Zeeuwse admiraliteit geleend voor het overbrengen van troepen, maar door de Hoge Raad tegen de bedoeling in Brazilië vastgehouden — beschouwde als „de cracht en senuwen van onse seemacht" [47]), dan is het duidelijk, dat die zeemacht niet veel meer kan hebben betekend. Banckert's eskader was trouwens in September 1647 gerepatrieerd en sedert dien zag de Hoge Raad reikhalzend uit naar nieuwe versterking van het wrakke overschot van zijn marine.

---

[45]) Naber, *Dagboek van Haecxs*, blz. 214.

[46]) *Amsterdams Dam-praetje*; Boxer, *Padre Antonio Vieira*, blz. 492.

[47]) Naber, *Dagboek van Haecxs*, blz. 218.

Weinig was er overgebleven van de geduchte vloten, waarmee in betere dagen Houtebeen en Lichthart hun triomfen hadden gevierd. Toen De With op het Recief aankwam, trof hij daar vijf oorlogsbodems van de Compagnie aan en zijn eerste werk was deze te gaan inspecteren [48]). Wat hij te zien kreeg, was weinig bemoedigend en moet hem in zijn sombere voorgevoelens hebben versterkt. De schepen bleken zonder uitzondering verwaarloosd, versleten en door de worm geteisterd; de bemanningen waren onvoltallig (gemiddeld veertig man per schip), voor een derde deel „stijff van scheurbuyck" en kregen bij gebrek aan hard scheepsbrood een dagrantsoen van veertien lepels pap met af en toe wat vlees of spek. Het was juist iets voor De With, die immers het physieke welzijn van janmaat terecht als een primair belang beschouwde, om deze misstanden dadelijk principieel aan te pakken en de Hoge Raad onder het oog te brengen, dat "soo deselve de plaets van Brazil langer wilden maintineren, hunne matrosen beter van lijfftocht behoorden te versien, alsoo deselve van sodanigen rantsoen niet en conden leven; waerover 't rantsoen door 't hart aendringen verhooght is" [49]). De Hoge Raad had hiermee meteen een voorproefje beet van de richting, waarin zijn verhouding tot de pas aangekomen admiraal zich zou ontwikkelen. Wat de vijf schepen betrof, deze konden, zoals ze waren, geen verdere dienst doen en de Raad besloot dan ook op voorstel van De With vier ervan naar Parahyba te zenden om daar schoongemaakt en gerepareerd te worden en het volk te verversen. Parahyba was namelijk de gebruikelijke reparatie- en verversingsplaats: in de mond van de daar uitstromende rivier, onder bescherming van het fort, hadden de schepen een rustige ligplaats en konden — hoewel op primitieve wijze — de noodzakelijkste herstellingen onder de waterlijn worden verricht, terwijl het scheepsvolk aan wal goed drinkwater en middelen tegen de scheurbuik vond, die op het Recief niet te krijgen waren.

Een ander voorbeeld van de onbevredigende toestand van de compagniesvloot, in het bijzonder op personeelsgebied, was het volgende. Er was geen scheepsvolk van de Compagnie meer be-

---

48) Namen van deze schepen: de Blaeuwe Haen, de Gouden Leeuw, Loando, het Wapen van Dordrecht en de Zaeyer. De twee overige, de Mauritius en het Wapen van Delft, waren in zee. De With, Journaal 24 Maart 1648; De With aan de S.G. 1 April 1648; Cort Register, blz. 4.

49) Cort Register, t.a.p.

schikbaar om het jacht De Reyger te bemannen. Nu waren er op het Recief genoeg „vrije luiden", d.w.z. personen buiten compagniesdienst, die veelal door de oorlogstoestand achterop waren geraakt en waaruit men nog wel een op buit beluste bemanning had kunnen recruteren. Niemand echter, die het hondenleven van de compagniesmatrozen uit dagelijkse aanschouwing kende, wilde op de gewone condities aanmonsteren en daarmee het hoofd in de strop steken. Vandaar dat de Hoge Raad er noodgedwongen toe overging de Reyger in zee te sturen met „vrij volck", d.w.z. met lieden, die geen normaal dienstverband hadden aangegaan, doch voor de Compagnie ter kaapvaart voeren zonder tot iets anders gehouden te zijn dan de buit met haar te delen en die er weer de brui aan konden geven, wanneer dat hun zinde. Zo hield men dan wel een kaperschip in de vaart, maar zo verkreeg men geen bemanning, waarop men staat kon maken als de nood aan de man kwam. Want deze gelegenheidsvrijbuiters stonden waarschijnlijk niet eens onder de krijgseed [50]).

Gezien de zwakke maritieme middelen waarover de Hoge Raad vóór de komst van De With beschikte, schijnt het gevaar niet denkbeeldig te zijn geweest, dat één fikse stoot zou hebben kunnen afrekenen met het verwaarloosde overschot van de compagniesvloot en daarmee het lot van het Recief bezegelen, zonder dat misschien de particuliere kapers, die geen slagvloot vormden en waarvan men maar moest afwachten of er in de ure des gevaars op hen te rekenen viel, de situatie hadden kunnen redden. Hoe zou het afgelopen zijn, als de in het najaar van 1647 uitgezeilde Portugese vloot, in plaats van rechtstreeks naar de Bahia en Rio de Janeiro te stevenen, eerder dan De With voor het Recief was verschenen en in samenwerking met de belegeraars de stad tussen twee vuren had genomen? Zes jaar later gebeurde dit inderdaad en het was het einde. Dat het in 1647-'48 niet gebeurde, doch de Portugezen met een wijde boog om het Recief heen voeren, was geen toeval: het lag namelijk volkomen in de lijn van de toenmalige Portugese strategie. Deze beoogde immers het vermijden van een openlijke oorlog met de Nederlanden en handhaving van het bestand van 1641. Hardnekkig hield de Portugese regering dan ook vast aan de fictie, dat de belegering van het Recief een zaak was van

---

[50]) Lijst van de schepen, jachten enz. op de kust van Brazilië 5 Juli 1648 (W.I.C.-O.C. 64).

de Pernambucaanse vrijheidsstrijders, met wie zij voorgaf niets te maken te hebben en die zij zelfs officieel verloochende. Uitgaande van dit beginsel wilde Portugal echter niet berusten in het verlies van enig grondgebied, dat het bij het sluiten van dit bestand had bezeten: het nog in 1641 door de Compagnie veroverde Angola [51]) en het in 1647 door Schoppe bezette eiland Itaparica. Uit de officiële instructies aan de beide bevelhebbers van de in 1647 uitgezonden Portugese vloten blijkt nu duidelijk, dat hun opdrachten niet verder strekten dan het heroveren van deze beide waardevolle panden [52]). De admiraal over de Armada Real do Mar Océano, Antonio Telles de Menezes, graaf van Vila-Pouca de Aguiar, tevens aangewezen gouverneur van Brazilië, had uitdrukkelijk in last de Hollanders onverwijld van Itaparica te verdrijven, doch overigens alle vijandelijkheden te vermijden, aangezien koning Johan IV de wapenstilstand met de Republiek niet wenste te verbreken. Zelfs droeg zijn instructie hem op na de herovering van Itaparica aan de Hoge Raad te schrijven, dat deze actie slechts het herstel van de status quo van 1641 ten doel had gehad, doch dat overigens elk aanvallend optreden buiten de opzet lag. Hetgeen hem echter weer niet zou verhinderen uit de Bahia aan de opstandelingen versterkingen toe te zenden. Voorts moest Salvador Correia de Sá e Benavides, admiraal over een afzonderlijk eskader van zeven schepen, rechtstreeks naar Rio de Janeiro zeilen, daar de komst van vijf schepen uit de Bahia afwachten en dan met deze verenigde macht oversteken naar Angola om dit gewest te heroveren.

Deze instructies werden naar de letter getrouw uitgevoerd en het Recief bleef dus voor een fatale aanval uit zee gevrijwaard. Telles de Menezes vond, zoals wij reeds zagen, Itaparica door Schoppe juist bijtijds verlaten (December 1647), voer dus zonder slag of stoot de Bahia binnen en vond daar voor zijn galjoenen een veilige ligplaats op de rivier Matoim, achter in de baai, beschermd door zandbanken en versterkingen. Daar zouden zij meestentijds blijven liggen, weggestopt en onbereikbaar voor De With's zware schepen, terwijl Salvador Correia ongehinderd uit Rio de Janeiro naar Angola zou weten weg te slippen. Nooit zou het tot de grote algemene zeeslag komen, die De With zo vurig wenste en waarin

---

[51]) Zie blz. 11.

[52]) De kennis van deze belangrijke instructies dank ik aan de welwillendheid van Prof. Dr. C. R. Boxer, die hiervan een afschrift aantrof in de Biblioteca Nacional te Rio de Janeiro, waarvan hij mij een uittreksel bezorgde.

hij zou kunnen tonen wat hij waard was: de Portugese vlootorders, gedicteerd volgens weloverwogen politieke richtlijnen, ontnamen hem de kans.

Wij keren terug naar het belegerde Recief van Maart 1648. Met de aankomst van het grote secours, zo hoopte men algemeen, zouden de zaken eindelijk een wending ten goede moeten nemen. Dagelijks kwamen de schepen aan en brachten soldaten, levensmiddelen, oorlogstuig en geld. Het leger van de Compagnie, eerst tot op 2500 man geslonken, was einde Maart reeds met 4500 versterkt en meer waren nog in aantocht. Nu zou de Compagnie dan weer van de verdediging tot de aanval kunnen overgaan, nu zou zij de belegeraars voor zich uit kunnen drijven en de zegevierende opmars naar het binnenland inzetten. Het uur voor de grote krachtmeting was nabij: reeds trokken de Portugezen, beducht voor wat komen ging, zich uit de naaste omgeving terug. Wat had De With ook weer gewild? „Op d'eerste uyr van onse aencompste aldaer alle het volck van wapenen landen en den vijant op d'onversienste op 't lijff vallen" [53]). Nog moet hem dit mogelijk hebben geschenen, nu de meeste schepen ondanks de verbrokkelde overtocht kort na elkaar aankwamen. Had de Hoge Raad dan niet eenvoudig aan Schoppe het bevel behoeven te geven het leger onverwijld in marsorde te stellen en er op los te trekken? Wat belette de Raad dit te doen? Kort gezegd: alles.

De eerste tegenslag was de slechte conditie van de pas aangekomen troepen. De uitgestane ellende had op sommige schepen 20 à 30 doden geëist: de overlevenden waren „miserabel aengecomen ende van de langdurige reyse geharasseert [54]), die door manquement van vervarschinge niet connen werden versterckt, hetwelcke groote sieckte onder deselve veroorsaect, ende veele het climaet niet gewoon sijnde, comen in te storten en aen de gasthuysen te vervallen" [55]). Wie dus al niet ziek van de reis was aangekomen, liep grote kans het in Brazilië te worden. Niet alleen was het voedsel ongeschikt en het drinkwater brak, maar de goede kwartieren, die de soldaten bij hun aanwerving waren voorgespiegeld, bleken niet te bestaan. De With klaagde, dat de manschappen, opeengepakt in bekrompen verblijven, elkaar „ver-

---

[53]) Cort Register blz. 2; De With, Journaal 21, 26 en 27 Maart 1648.
[54]) Uitgeput.
[55]) De H.R.B. aan de Kamer Zeeland 23 April 1648 (W.I.C.-O.C. 64).

stoncken" [56]) en voegde er aan toe, dat zij volgens hem „wel beter ruymte in 't velt souden hebben" [57]). Misschien was het inderdaad beter geweest het nog weerbare deel aanstonds in actie te brengen. Maar er was meer, dat dit verhinderde.

Dat een meegezonden partij musketkogels van te groot kaliber bleek te zijn en dus onbruikbaar, was weer een staaltje van de nonchalance, waarmee de Kamers van de Compagnie dergelijke zaken plachten af te doen. Een ander voorbeeld van slordige voorbereiding was, dat de Kamer Zeeland aan een aantal gehuurde transportschepen Parahyba in plaats van het Recief als reisdoel had aangewezen, zodat de schippers, zich beroepend op hun bevrachtingscontracten, in Parahyba hun ladingen wapens en munitie gingen lossen en de Hoge Raad maar weer moest zien hoe deze voor de veldtocht noodzakelijke voorraden op korte termijn naar het Recief te transporteren [58]). Het lossen van de schepen op het Recief ging trouwens ook te traag in zijn werk: men kon de plotselinge toevloed met de gebrekkige havenaccomodatie zo snel niet verwerken. De twaalf in onderdelen meegebrachte sloepen hadden daarbij uitstekende diensten kunnen bewijzen, maar de tweeëntwintig scheepstimmerlieden, die De With dadelijk aan wal had gestuurd om deze in elkaar te zetten, liepen werkeloos rond, omdat niemand zich met de regeling van dit karwei scheen te kunnen bemoeien en De With vooreerst de bevoegdheid miste om ook aan wal zijn commando uit te oefenen en op dit soort zaken orde te stellen [59]).

Uit dergelijke feiten blijkt wel, dat de beslommeringen de arme Hoge Raad al dadelijk boven het hoofd dreigden te groeien. Typerend is de opmerking van De With, dat zij zich te veel met kleinigheden bemoeiden en niemand schenen te vertrouwen dan zichzelf. Nog het kleinste schip mocht de admiraal niet van de ene naar de andere plaats dirigeren, zonder dat daar een speciale schriftelijke lastgeving van de Raad aan te pas kwam [60]). Geen wonder, dat op deze wijze alles tegen liep, dat de organisatie hokte en dat in de toebereidselen tot de grote actie weinig schot kwam.

---

56) Van „verstincken": door stank hinderen.
57) Journaal 6 April 1648.
58) Zie noot 55.
59) De With, Journaal 21, 24, 27 Maart, 1, 2 en 4 April 1648.
60) Journaal 16 April 1648.

Wat ontbrak, was een straffe, bekwame hand, die de juiste leiding wist te geven. Wie men miste, was Johan Maurits.

Voor de stemming onder de pas aangekomen troepen, die voorlopig niets beters te doen hadden dan in hun stinkende kwartieren te acclimatiseren en die nu voor het eerst aan den lijve konden ervaren hoe de harde werkelijkheid in Brazilië was, moet dit alles al niet bevorderlijk zijn geweest. Maar ronduit funest voor het moreel waren de moeilijkheden, die ontstonden met betrekking tot hun betaling. Vóór het vertrek uit het vaderland was hun toegezegd, dat zij bij aankomst in Brazilië twee maanden soldij zouden beuren en zij verkeerden in de overtuiging, dat de met de vloot meegezonden contanten daartoe waren bestemd. Toen de officieren echter bij de Hoge Raad op uitbetaling gingen aandringen, kregen zij aanvankelijk tot bescheid, dat aan de Raad omtrent de beweerde bestemming van de toegekomen gelden niets bekend was en dat zij dus geduld moesten oefenen. Het was eensdeels begrijpelijk, dat de Hoge Raad niet zonder uitdrukkelijk bevel van de Staten-Generaal (dat men beweerde niet te hebben ontvangen) er toe wilde overgaan het op een gloeiende plaat vallende geld nu maar dadelijk over de nieuwe troepen uit te strooien, temeer omdat men dan ongetwijfeld om psychologische redenen ook de veteranen van het secours van 1646 zou moeten tevreden stellen. Een bijkomende moeilijkheid was nog de kwestie van het koersverschil tussen Hollands en Braziliaans geld. Een Hollandse rijksdaalder gold in Brazilië drie gulden [61]), maar de nieuwe troepen eisten betaling „naer Hollantse waerdije", alweer op grond van in het vaderland gedane toezeggingen. Ook in dit opzicht kon de Raad echter de nieuwe troepen moeilijk bevoordelen boven de oude, wier soldij „naer Brasilsche valeur" werd berekend. Anderzijds besefte de Raad, dat het zaak was de nieuwe troepen niet volkomen voor het hoofd te stoten [62]).

Voor de oplossing van dit dilemma — een typisch uitvloeisel van de gebrekkige samenwerking tussen Hollandse en Braziliaanse autoriteiten — was dus wel een Salomo's wijsheid nodig, die de Hoge Raad helaas niet kon opbrengen. Dat blijkt uit de wijze, waarop de knoop tenslotte werd doorgehakt. Want toen de offi-

---

[61]) Schoppe aan de S.G. 15 April 1648 (Lias W.I.Z. 5775). R.S.G. 29 Oct. 1648 noemt een koersverschil van 25 %.

[62]) De H.R.B. aan de S.G. 22 April 1648 (Lias W.I.Z. 5775); aan de Kamer Zeeland 23 April 1648; *De Zeeusche Verrekijker*, blz. 5.

cieren van de nieuwe troepen hardnekkig op betaling bleven aandringen, besloot de Raad in zijn verlegenheid tot uitbetaling van één maand tractement naar Hollandse koers, doch alleen aan deze officieren — en dit was nu wel het domste, wat men in de gegeven omstandigheden kon doen. Het was stellig wijzer geweest aan alle rangen een klein, doch gelijk percentage uit te keren dan onderscheid te maken tussen officieren, die iets, en soldaten, nieuwelingen zowel als veteranen, die niets ontvingen. De With, met zijn practische kijk op dergelijke kwesties, meende zelfs, dat men nog beter de ene maand soldij van de officieren had kunnen inhouden en aan de „naecte soldaten" geven, omdat de officieren genoeg crediet genoten om nog wat te kunnen wachten [63]). Hoe dit zij, de teerling was geworpen en wat te verwachten stond, gebeurde. Aan de vooravond van de komende veldtocht deed onder de soldaten de kreet de ronde: „Als 't daer op aen compt, laet se vechten, die gelt ontfangen hebben, wij willen sonder gelt niet vechten" [64]). Voorwaar een somber voorteken: de Hoge Raad was kennelijk bezig de slag te verliezen, nog voordat hij begonnen was.

Met dat al verliep week na week, zonder dat het nog tot daden kwam en de voortvarende De With had reden genoeg om zich te verbijten over zijn gedwongen werkeloosheid. Want niet alleen het leger lag te wachten op de dingen, die komen gingen, maar ook de vloot. Op de dag van zijn aankomst, 18 Maart, had De With zich onverwijld aan wal begeven, de Hoge Raad zijn diensten gepresenteerd en voorgesteld te gaan kruisen op de Portugese retourvloot, die om deze tijd van het jaar van Rio de Janeiro naar Portugal placht over te steken. Toen hij de volgende dag zijn verzoek herhaalde, kreeg hij ten antwoord, dat hij nog wat geduld moest hebben, omdat de heren nog bezig waren met het bestuderen van de meegebrachte brieven. Twee dagen later kwam hij met een ander plan van beperkter strekking: enige jachten te laten kruisen bij Kaap St. Augustijn, waar een aantal Portugese suikerschepen hun kans lagen af te wachten om uit te lopen. Hiermee stemde de Raad gelukkig op 23 Maart in, zodat nu tenminste de jachtenflottille alvast werd ingeschakeld in deze geregelde blokkadedienst op korte afstand. Maar De With's grote schepen kregen voorlopig niets te doen. Voor het kruisen op de Portugese retourvloot was de

---

63) Cort Register, blz. 6.
64) De With, Journaal 17 April 1648.

Raad vooreerst niet te vinden, „onaengesien ick noch hiernaer verscheyde malen aen 't selvige snoer getrocken hebbe", zoals De With spijtig opmerkt [65]). Op 25 Maart tekent hij in zijn journaal aan: „Tot noch toe niet connen verstaen, wat exploicten bij de handt sullen werden genomen". Weer twee dagen later drukt hij zijn verwondering uit over het feit, dat de overgekomen krijgsmacht op het Recief blijft liggen zonder iets te verrichten, terwijl de vijand zich intussen kan versterken, „dat mijns oordeels vreemde misterien sijn, doch alsoo 't secreet van de mis mijn onbewust is, sal daerover de pen stil houden" [66]).

Het „secreet van de mis" was, dat de Hoge Raad zelf op dit moment nog niet wist, wat er nu eigenlijk moest gebeuren. Hier lag de laatste oorzaak van het wekenlange getalm: toen het secours aankwam, moest het krijgsplan nog worden gesmeed. Zo mysterieus als De With dit vond, was het overigens niet. De vraag is alweer, of het anders gekund had. De Hoge Raad, militair-ondeskundig als hij was, moest in zaken van krijgsbeleid nu eenmaal steunen op het oordeel van de legercommandant. Wie dit zou worden, leerde men pas uit de brieven, die De With meebracht: Sigismund van Schoppe, eerst kolonel over een regiment in Brazilië, nu tot luitenant-generaal bevorderd [67]). Dat deze van te voren reeds zijn algemene denkbeelden had over de te volgen strategie, ligt wel voor de hand, maar hoe kon hij een vast omlijnd plan vormen, zolang hij niet wist, dat hij het opperbevel zou krijgen, hoe sterk zijn strijdmacht zou worden en op welk tijdstip die ter beschikking zou komen? Allemaal vragen, waaromtrent men op het Recief in het duister moet hebben getast, totdat de berichten, die De With en Haecxs op 18 Maart meebrachten, enige klaarheid schiepen. Toen daarna steeds meer schepen stuk voor stuk kwamen opdagen, wist men pas waar men aan toe was en konden de besprekingen over het krijgsplan beginnen. Daarbij spraken behalve Schoppe en De With ook de kolonels der vijf overgekomen regimenten een woordje mee, terwijl voor de Hoge Raad de hachelijke taak van het nemen van de eindbeslissing was weggelegd. Deze omslachtige besluitvorming werd bovendien nog bemoeilijkt, door-

---

65) Cort Register, blz. 4.

66) De With, Journaal 27 Maart 1648.

67) De H.R.B. aan de S.G. 22 April 1648; Schoppe aan de S.G. 15 April 1648.

dat de inzichten binnen deze veelhoofdige oorlogsleiding nogal uiteen bleken te lopen.

Er waren namelijk drie strategische mogelijkheden, waarvan men kon uitgaan. De eerste en meest voor de hand liggende was die van een grootscheepse uitval uit de belegerde havenstad met het doel het achterland te heroveren en de belegeraars zo mogelijk definitief te verslaan. Deze aanvalsmethode beloofde het voordeel van onmiddellijk ontzet voor het benarde Recief, doch of men zodoende de vijand een beslissende nederlaag zou kunnen toebrengen, was twijfelachtig. Deze kon immers al strijdende terugwijken in de uitgestrekte wouden van het binnenland en daar zijn meesterschap in de rimboetactiek uitbuiten om de aanvallers af te matten in een uitzichtloze guerilla. Soortgelijke ervaringen hadden reeds tien jaar tevoren Johan Maurits er toe gebracht de tweede mogelijkheid te beproeven: een rechtstreekse aanval op de Bahia met een over zee aangevoerd landingsleger. In plaats van de vijand terug te dringen zonder hem te kunnen verslaan, zou men hem naar de keel grijpen. Slaagde men er op deze wijze in het sterke São Salvador, het hart van het Portugese gebied, te veroveren, dan zouden de belegeraars van het Recief van hun basis zijn beroofd en vroeger of later de strijd moeten opgeven. Had de Compagnie in haar beste jaren de kracht daartoe kunnen opbrengen, dan had dit voor het Portugese gezag in Brazilië de nekslag kunnen zijn. Wat echter in 1624 aan Piet Heyn door een stoutmoedige overval was gelukt, had Johan Maurits in 1638 onder geheel andere omstandigheden door een geregeld beleg niet kunnen bereiken, omdat zijn landingsleger van 4600 man daarvoor toch nog te zwak was [68]). Thans, in 1648, zou men deze harde noot alleen kunnen kraken, indien men beschikte over een belegeringsmacht van een tien- à twaalfduizend man. Deze laatste voorwaarde zou echter nimmer worden vervuld en derhalve behoorde deze tweede strategische mogelijkheid feitelijk tot het rijk der theorie, al vindt men herhaaldelijk de weerklank ervan terug [69]).

De derde mogelijkheid berustte op het strategische beginsel van wat men ook toen al met de term „diversie" aanduidde [70]). Men

---

[68]) Wätjen, *a.w.*, blz. 90, 91.

[69]) Naber, *Dagboek van Haecxs*, blz. 219; Aitzema, *Saken van staet*, III, blz. 212; De With aan de S.G. 5 Dec. 1648, 13 April 1649; Cort Register, blz. 18.

[70]) Zo bij Naber, *Dagboek van Haecxs*, blz. 217 en in Secr. Not. H.R.B. 31 Maart en 7 Mei 1648.

kon namelijk met gebruikmaking van de overmacht ter zee de lange Portugees-Braziliaanse kustlijn aftasten, landingen uitvoeren op minder goed verdedigde plaatsen en zo de tegenstander dwingen zijn aandacht te verdelen en troepen aan het hoofdfront te onttrekken. Deze methode bood boven de in de eerste plaats genoemde het voordeel, dat de strijd naar vijandelijk gebied zou worden overgebracht; boven de tweede, dat met zwakkere krachten kon worden volstaan. Het was daarentegen niet te verwachten, dat op deze wijze een spoedige beslissende wending in de krijg zou worden teweeggebracht, terwijl bovendien een versnippering van eigen krachten te vrezen was.

Deze strategische beginselen verdienden een afzonderlijke uiteenzetting, omdat zij het gehele verloop van de gebeurtenissen beheersten. In Maart 1648 beperkte de omvang van de strijdkrachten de keuze dus feitelijk tot de eerste en de derde methode: de tegenaanval op het hoofdfront of afleidingsoperaties op verwijderde punten. Geen van beide hield echter de belofte in van het winnen van de oorlog en uit de beraadslagingen blijkt duidelijk, dat men deze illusie ook niet heeft gekoesterd. De With meende tenminste, dat het beste, wat men kon proberen, was „de miserabele plaets van 't Reciff vooreerst wat meerder vrijheyt voor haer te (doen) obtineren" [71]) en was op grond daarvan tegen de diversiestrategie. Deze laatste werd daarentegen voorgestaan door de vier kolonels Carpenter, Van den Brande, Van Elst en Hauthain [72]). Zij wendden zich op 30 Maart tot de Hoge Raad met een schriftelijke remonstrantie [73]), waarin zij betoogden, dat de bevrijding van het achterland weinig voordeel beloofde, dat de verovering van de Bahia — ook volgens hen de kortste weg om geheel Brazilië te winnen — met de beschikbare troepen onmogelijk was en dat men daarom een aanslag moest ondernemen op Rio de Janeiro „ende ondertusschen den roup laeten gaen, dat men de Bahya aentasten wil". Men zou daardoor niet alleen de vijand nopen zijn aandacht te verdelen, maar bovendien zou het gehoopte succes van zulk een onderneming de Staten-Generaal gunstig stemmen voor het zenden

---

71) Journaal 31 Maart 1648. Vgl. Naber, *Leven en bedrijff*, blz. 132, alwaar het wordt voorgesteld, alsof De With er tegen was geweest de vijand in de omgeving van het Recief slag te leveren; in strijd dus met hetgeen hij zelf in zijn journaal schreef.

72) De vijfde, Van den Brincke, was nog niet aangekomen.

73) Secr. Not. H.R.B. 30 Maart 1648; eveneens in Lias W.I.Z. 12 Aug. 1648.

van meer hulptroepen, „waermede wij dan vorders sullen konnen ageren". Zij waren dus reeds tot het inzicht geraakt, dat men er zonder verdere hulp uit het vaderland niet zou komen. Aan het slot gaven zij de wens te kennen mondeling over deze zaken te worden geraadpleegd en spraken zij er hun verwondering over uit, dat zulks niet reeds lang was gebeurd. De With was dus niet de enige, die zich daarover te beklagen had. Het werd voor de Hoge Raad tijd om een einde te maken aan de onzekerheid en open kaart te spelen met de militaire leiders.

Dit gebeurde dan ook in de vergadering van de Raad van 31 Maart, bijgewoond door Schoppe, De With en drie van de kolonels [74]). Deze laatsten zetten nu nogmaals hun standpunt uiteen, dat de terugtocht van de vijand uit het gebied van Pernambuco „nootwendigh soude moeten volgen bij maniere van divertie"; dat het vaderland grote daden van het secours verwachtte en het daarvan zou afhangen, of nog verdere hulp zou volgen; en dat men daarom een aanslag op Rio de Janeiro moest beproeven, waar bovendien rijke buit te behalen was. Dit laatste argument was niet slecht gekozen en verklaart wellicht meer dan iets anders, waarom de kolonels zo voor dit plan geporteerd waren. Niet alleen hun eigen belang, maar ook het moreel van de troep was ermee gemoeid. Een veldtocht in het Pernambucaanse achterland, waar de terugtrekkende vijand ongetwijfeld een tactiek van de verschroeide aarde zou toepassen, had in dit opzicht niets aantrekkelijks.

De Hoge Raad was echter op tal van gronden tegen dit plan. Men had te weinig kennis van de plaatselijke gesteldheid aldaar; wind en stroom waren in dit seizoen ongunstig voor een tocht zo ver naar het Zuiden; de hoeveelheid hard scheepsbrood, voor een expeditie van zodanige omvang en tijdsduur vereist, was niet voorhanden; het krijgsvolk, nauwelijks bekomen van de ongemakken van de zeereis, moest daaraan niet opnieuw worden blootgesteld; de buit zou tegenvallen, aangezien de vijand ook daar zijn vernielingstactiek zou toepassen. Voorts zou men, om het veroverde te consolideren, aldaar een bezetting van een paar duizend man moeten legeren, waardoor het leger te veel zou worden versnipperd. Tenslotte zou de burgerij van het Recief ontevreden zijn, als niet allereerst werd beproefd de stad te ontzetten.

---

[74]) Secr. Not. H.R.B. 31 Maart 1648; De With, Journaal 31 Maart 1648; Van den Brande aan de S.G. 23 April 1648 (Lias W.I.Z. 5775).

Volgens de notulen van de Hoge Raad werden deze bezwaren door Schoppe gedeeld, hoewel deze volgens Van den Brande evenmin heil zag in een campagne rondom het Recief, omdat, wanneer men de vijand al zou hebben teruggedreven, „soo konnen se nae weynich dagen weder doorbreecken int hartgen van ons landt, wanneer men alsdan wederom heeft het nyeuwe deuntgen" [75]). Het standpunt van De With met zijn beperkte doelstelling werd boven reeds vermeld. Het was ongetwijfeld moeilijk om van de twee kwaden het beste te kiezen: de beraadslagingen werden kennelijk beheerst door het algemene besef, dat men ondanks de toegekomen versterkingen nog te zwak was om de krijgskansen te doen keren, om het even welke strategie men koos. De vergadering ging uiteen, zonder dat een beslissing was gevallen.

In twee volgende zittingen, op 2 en 4 April, werden de besprekingen voortgezet, ditmaal zonder de kolonels. Nieuwe gezichtspunten deden zich niet voor: het was kiezen of delen. Zo viel dan eindelijk het zwaarwegende besluit het leger „in Godes name tegens den vijant in 't velt uyt te brengen" en te trachten een beslissende slag uit te lokken [76]). De diversie-strategie was dus verworpen: de directe tegenaanval gekozen, bij gebrek aan beter.

Nog zouden echter twee weken moeten verlopen, eer het nu genomen besluit werd omgezet in de daad. Men was immers nog steeds niet gereed: nog kwamen er schepen aan, nog moesten er worden gelost. Uit noordelijker districten moesten nog troepen ter versterking worden opontboden [77]). Intussen werden parlementairs uitgezonden om de vijand een generaal pardon aan te bieden met een aanmeldingstermijn van tien dagen. „Noch meer gelegentheyt aen ons parthij om haer sterck te maecken", zuchtte De With [78]), en zo was het ook: elke vorm van verrassing, voor zover die nog mogelijk was, werd zodoende uitgesloten. Dat deze maatregel voortvloeide uit een aanschrijving van de Staten-Generaal en de Heren Negentienen, bewijst slechts, hoezeer dezen zich in de werkelijke krachtsverhoudingen hadden vergist [79]). De Portugezen, wel verre van gehoor te willen geven aan de lokstem van hun vroegere

---

[75]) Van den Brande, t.a.p.

[76]) Secr. Not. H.R.B. 4 April 1648; De With, Journaal 2 en 4 April 1648.

[77]) De With, Journaal 12 en 13 April 1648.

[78]) T.a.p., 31 Maart 1648.

[79]) De H.R.B. aan de S.G. 22 April 1648, met als bijlage een exemplaar van de akte van pardon.

overheersers, blaakten veeleer van strijdlust. Een bark met een witte vlag, die zuidwaarts langs de kust voer om daar het pardon bekend te maken, werd bij Kaap St. Augustijn met kogels begroet en de leiders der opstandelingen in de Vergeas, het achterland van het Recief, wezen het aanbod in krasse termen van de hand [80]). Wel hadden zij sedert de aankomst van het secours hun stellingen vlak benoorden het Recief — de stad Olinda en de batterij tegenover Johan Maurits' paleis — vrijwillig ontruimd om afsnijding en omsingeling te voorkomen [81]), maar overigens hielden zij de havenstad nog steeds zo nauw ingesloten, dat de belegerden zich zonder militair geleide geen pistoolschot buiten de uiterste bastions konden wagen. De driestheid van de Portugezen, aangewakkerd door het getreuzel der Hollanders, groeide met de dag en hun spottend-uitdagende geroep van „Comt daeruyt, gij honden, ofte wij haelen u met stocken", was volgens De With „miserabel om aen te horen" [82]).

Miserabel — wij hebben De With dit adjectief met betrekking tot de Braziliaanse toestanden al eerder horen bezigen. De ervaringen van de eerste weken in Brazilië bezorgden hem dan ook weinig anders dan teleurstelling en ergernis. Teleurstelling over de trage gang van zaken, zo geheel verschillend van wat naar zijn overtuiging de enig juiste weg tot succes was geweest [83]); ergernis over het feit, dat hij maar niets te doen kreeg. Wel verleende de Hoge Raad hem tenslotte op zijn eigen aandringen de bevoegdheid ook aan wal zijn commando als admiraal uit te oefenen, zodat hij nu tenminste gelegenheid kreeg om „wat scharpen ordre" te stellen op het lossen en ineenzetten van de meegebrachte sloepen [84]). Maar van een vlootactie van enige betekenis kwam voorlopig niets, ook niet toen in het begin van April duidelijk was geworden, dat het denkbeeld van een overzeese landingsexpeditie voorlopig van de baan was. Wel kruisten enkele jachten voor de Kaap St. Augustijn en werden op 11 April de vier lichtste landsschepen — zoals de schepen van De With ter onderscheiding van die der

80) De H.R.B. aan de Kamer Zeeland 23 April 1648; De With, Journaal 10 April 1648. Vergeas: verbastering van het Port. varzeas: vlakke bebouwde velden.
81) De With, Journaal 21, 26 en 27 Maart 1648.
82) Cort Register, blz. 4.
83) Vgl. blz. 50 en 74.
84) De With, Journaal 4 April 1648.

Compagnie werden genoemd — eveneens daarheen gezonden [85]). Maar de vijf zwaarste schepen bleven werkeloos op de rede liggen. Wat hier achter stak? Het schijnt, dat de Hoge Raad eerst het resultaat van de veldtocht wilde afwachten en tot zolang de vloot ter beschikking houden, om deze daarna te kunnen inschakelen bij eventuele verdere plannen [86]). Hierin kan men dan reeds de tendentie bespeuren — die naderhand duidelijker tot uiting zou komen — om de vloot slechts een ondergeschikte plaats in de krijgvoering toe te kennen. De With moet dit reeds in de eerste weken hebben bemerkt: voor een zelfstandig optreden van de vloot, waarop hij bij herhaling bleef aandringen en waarbij hem een duel in grote stijl met zijn tegenspeler Salvador Correia de Sá voor ogen moet hebben gezweefd, was de Raad voorlopig niet te vinden. Zo is dan ook zijn verzuchting te verklaren, dat hij vreesde weinig dienst met de landsschepen te kunnen doen en zich gedoemd voelde in plaats van als admiraal, als een „doodeter" [87]) zijn tijd te slijten, evenals in 1644 in de Sont: „Voor mij, had gedacht, dat ick alhier meerder luyster bij de regieringe zoude hebben gehadt, dat ick met patienty sal opcroppen" [88]). De Hoge Raad, die ook in zeezaken alles zelf wilde regelen, miste de breedheid van blik om in te zien, dat, als men van een vloot onder een vice-admiraal van Holland profijt wilde trekken, men de teugels niet te strak moest houden, doch hem de nodige vrijheid van handelen laten. De eerste oorzaak van de komende conflicten was hiermee geboren.

Het enige, waardoor De With zich op dit tijdstip verdienstelijk mocht maken, was het verlenen van assistentie met het oog op de veldtocht. Honderdtachtig matrozen werden uit de schepen gelicht om onder commando van kapitein Dirck Crijnen Verveen de legertrein te voeren en het veldgeschut te bedienen [89]). Merkwaardiger was het beroep, dat de Raad op hem deed met het oog op de pro-

---

85) T.a.p., 11 April 1648.

86) Secr. Not. H.R.B. 24 April 1648.

87) Leegloper.

88) Journaal 16 April 1648. Vgl. Kernkamp, *De sleutels van de Sont*, blz. 121, waar uit een brief van De With van 15 Aug. 1644 het volgende wordt aangehaald: „Daer ick Godt betert nu niet meer als een dooteter en genoechsaem uyt de werelt sij en mijn hart seer doet, dat ick anders geen dienst met mijne bijhebbende schepen en can doen".

89) Cort Register, blz. 5.

viandering van het leger. Omdat het operatiegebied geen levensonderhoud voor de troepen zou kunnen opleveren, moesten zij voor acht dagen mondvoorraad meenemen, maar het daartoe benodigde harde brood was op het Recief niet voorradig en kon evenmin in een ommezien bij elkaar worden gebakken: de capaciteit van de bakkerijen was nauwelijks voldoende voor de voorziening in de dagelijkse behoefte van de talrijke troepenmassa. De organisatoren van het secours hadden dit probleem blijkbaar alweer niet voorzien: zij hadden natuurlijk een extra voorraad brood moeten meezenden. Het was bij deze gelegenheid, dat De With de Hoge Raad vergeleek met lieden, die een huis wilden bouwen zonder de kalk tot het leggen van de eerste steen te bezitten [90]). Dat de kalk, zegge het brood, er niettemin kwam, was zijn werk. Persoonlijk begaf hij zich aan boord van elk der vijfentwintig transportschepen op de rede, nam de victualievoorraden op en wist de schippers te bewegen daaruit de benodigde hoeveelheid scheepsbrood, in totaal een 24000 pond, tegen betaling aan de Compagnie te leveren [91]).

Men houde wel in het oog, dat dit brood dus uit de gehuurde transportschepen van de Compagnie werd gelicht, niet uit de landsoorlogsschepen, over welker victualievoorraad De With angstvallig waakte en ten opzichte waarvan een dergelijk royaal gebaar dus bepaald niet van hem kon worden verwacht. Misleidend is dan ook de voorstelling van zaken, die Van der Hagen, De With's schoonzoon en biograaf, hiervan geeft: „Bij den admirael tot voldoeninge van den dienst van 't Lant de voorszegde 24000 pont broot *uyt sijn schepen* gefourneert" [92]). De zucht om zijn held overal en altijd de mooie rol toe te dichten, heeft Van der Hagen hier zoals vaker parten gespeeld. Dat De With bij deze gelegenheid geen kruimel uit zijn eigen voorraad heeft afgestaan, klopt dan ook met het feit, dat hij zich later, toen de victualiekwestie tot hooglopende onenigheid met de Hoge Raad leidde, nooit erop heeft beroepen. Zijn verdienste stak hier in zijn krachtig regelend optreden in een situatie, waarmee de Hoge Raad geen weg wist. Met volle recht kon hij in zijn journaal schrijven: „Soo ick in mijn particulier het voorgemelte broodt van de schippers met ernst niet en hadde versocht, souden (de troepen) noch niet een pondt hart

---

[90]) Naber, *Leven en bedrijff*, blz. 132.

[91]) Cort Register t.a.p.; Journaal 4 en 16 April 1648; Cohier fo. 540 (acte van versorginge van 23800 pont broot).

[92]) Naber, t.a.p.

broodt hebben om te connen marcheeren" [93]). Gemarcheerd kon er nu tenminste worden. De toebereidselen liepen ten einde: het uur der actie brak aan.

De 17e April stond het leger gereed voor de afmars. Met uitzondering van de noodzakelijke bezetting van de forten zou al het beschikbare volk ten aanval trekken. De sterkte van dit veldleger bedroeg ongeveer 4500 man, verdeeld over zeven regimenten [94]). Drie daarvan, onder Schoppe zelf alsmede de kolonels Haus en Van Elst, vormden de voorhoede; daarachter kwamen de regimenten van Carpenter en Van den Brincke [95]) als „middeltocht"; de achterhoede omvatte de regimenten van Van den Brande en Hauthain. Een contingent in compagniesdienst getreden Brazilianen en Tapoeya-Indianen was in deze organisatie begrepen. De artillerie bestond uit vijf veldstukjes of draakjes en een mortier, bediend door De With's matrozen onder kapitein Verveen. Elke man had proviand voor acht dagen bij zich, hetgeen echter het nadeel meebracht, dat zij door hun zware knapzakken danig in hun bewegingen werden belemmerd.

Een eigenlijk gevechtsdoel was blijkbaar niet van te voren vastgesteld. Naber veronderstelt, dat het op de Kaap St. Augustijn was gemunt, maar dit vindt geen steun in de bronnen [96]). Van den Brande, die het weten kon, wist tenminste niet beter „als alleenlijck dat men ginck om den viandt slagh te leveren, ingevallen dat hij ergens soude standt houden". Overigens wist volgens hem nie-

---

[93]) Journaal 16 April 1648.

[94]) De sterkte wordt verschillend opgegeven door De With (5500: Journaal 19 April 1648), Haecxs (5000: Dagboek 18 April 1648), Van den Brande (4000: brief aan de S.G. 23 April 1648) en de H.R.B. (4000 à 5000: brief aan de S.G. 22 April 1648). Netscher, Varnhagen en Wätjen baseren zich met 4500 blijkbaar op de opgave van de H.R.B., hetgeen zich laat verdedigen. Zie verder over deze veldtocht: het verslag van Schoppe, afgedrukt als bijlage bij Naber, *Dagboek van Haecxs,* blz. 304—306 (in originali in Lias W.I.Z. 5775, i.d. 13 Juli 1648); het verslag van Van den Brande (Lias W.I.Z. 5775 i.d. 29 Juni 1648; eveneens in W.I.C.-O.C. 64); het pamflet *Journael van de reyse*; een buitgemaakte brief van Francisco Barreto in Nederlandse vertaling zonder datum (W.I.C.-O.C. 64); Varnhagen, *Historia geral,* III, blz. 60 e.v. De With's verslag van de strijd in zijn Journaal en Cort Register verraadt, dat hij geen ooggetuige was; hij heeft toen noch later persoonlijk aan de strijd te land deelgenomen.

[95]) Carpenter was 6 April 1648 op het Recief overleden (De With, Journaal 8 April 1648; *Journael van de reyse* 6 April 1648). Van den Brincke was nog onderweg naar Brazilië; zijn regiment werd gecommandeerd door lt.-kol. Keerweer.

[96]) Naber, *Dagboek van Haecxs,* blz. 278 noot 1.

mand, „wat men in de sin hadde" en zijn schampere opmerking, dat het er slechts om te doen was „om alsoo een weinich asems te doen scheppen aen de burgers van 't Reciffe, opdat se alsoo wadt beter wandelens souden mogen hebben", mag tekenend heten voor de twijfelzuchtige stemming onder de aanvoerders ten aanzien van het effect van de onderneming [97]).

In de nanacht van 17 op 18 April marcheerde het leger af [98]): over het eiland Antonie Vaz naar de vaste wal en vandaar zuidwaarts langs het strand naar een plaats, aangeduid als het Melckhuys. Daar ontspon zich een voorhoedegevecht met een vijandelijke afdeling van honderd man, die zich veilig waande achter een moeras, doch door de snelvoetige Tapoeya's werd omsingeld en met een verlies van veertig doden en twee gevangenen tot wijken gedwongen. Van de gevangenen vernam Schoppe, dat verderop bij de suikermolen Guararapes twee- à driehonderd Portugezen hadden postgevat. Hiermee was het marsdoel voor de volgende dag aangegeven; de rest van de eerste dag verstreek met het opwachten van de achterhoede, waarna de gehele legermacht die nacht bij het Melckhuys kampeerde.

Met het aanbreken van de 19e April zette het leger zich weer in beweging naar het Zuiden, in de richting van de Guararapes [99]). Reeds na een uur stuitte de voorhoede op de vijand, die echter wel tienmaal zo sterk bleek als de gevangenen de vorige dag hadden beweerd. In waarheid had Schoppe de Portugese hoofdmacht tegenover zich: het grote ogenblik was gekomen.

Volgens betrouwbare berichten was dit Portugese legertje slechts ongeveer 2300 man sterk, doch het werd geleid door Francisco Barreto de Menezes, een kortelings uit zijn gevangenschap op het Recief ontvluchte generaal, onverzoenlijk, vastberaden en bekwaam. Zijn onderbevelhebbers Vieyra, Vidal, Camarão en Dias, allen evenzeer verbeten vijanden van de gehate „Flamengos", verstonden de kunst van oorlogvoeren in de Braziliaanse wildernissen

---

97) Van den Brande aan de S.G. 23 April 1648.

98) In Schoppe's verslag is de datering in de war, doordat hij de afmars op 19 April stelt. De With maakt dezelfde fout in het Cort Register, maar niet in zijn journaal. Alle overige bronnen hebben de door mij gevolgde datering.

99) Volgens Naber een heuvel ongeveer 18 km zuid van Pernambuco, nabij de kust (*Dagboek van Haecxs*, blz. 278 noot 1). Haecxs en andere bronnen spreken van de „bergen van de Guararapes". In de omgeving moet ook de gelijknamige suikermolen hebben gelegen.

als weinigen. Overtuigd van hun numerieke minderheid hadden zij zich een positie gekozen, die zich bij uitstek leende voor de verdediging: achter de bergen van Guararapes, in front gedekt door een moeras, waardoor slechts een smalle doorgang leidde. Een voorhoede bezette het voorterrein tussen het moeras en de bergen. Zo wachtte Barreto zijn tegenstander op.

Ondanks de voor de aanval ongunstige terreinfactoren moet Schoppe met grimmige vreugde hebben beseft, dat hem hier een kans werd geboden, die hij tot elke prijs moest aangrijpen: de kans om in één slag met het half zo sterke Portugese veldleger af te rekenen en daarmee de zo gehoopte strategische beslissing te verkrijgen. Hij aarzelde dan ook geen ogenblik, wachtte zelfs niet op de achterhoede, maar liet zijn voortroep en centrum onmiddellijk de hoogten bestijgen, waarna de vijandelijke voorhoede zich achter het moeras terugtrok. Nu ontspon zich een hevig vuurgevecht van weerszijden, dat meer dan twee uur duurde en tenslotte in een handgemeen overging, toen Barreto's troepen met de blanke wapens een tegenaanval begonnen, de bergen op. Een onbeschrijfelijke verwarring was het gevolg. De Portugezen wonnen terrein, maar werden door de regimenten van Haus en Van Elst teruggedrongen, waarbij echter een deel van de Hollanders in het moeras terecht kwam en daar sneuvelde of verdronk. Nu begon ook het slechte moreel van de Hollandse soldaten zich te openbaren: de kreet „laet se vechten, die gelt ontfangen hebben" weerklonk ook hier en velen zochten al een goed heenkomen in de omringende bossen. De Portugezen daarentegen toonden zich onversaagde strijders en waren ook practischer uitgerust voor het gevecht in de tropen. Op de luitenant-pamflettist, aan wie wij het „Journael van de reyse" danken, maakten zij de indruk van Romeinen met hun korte laarzen, blote knieën en opgestroopte mouwen. De onzen echter moesten in het gevecht hun knapzakken wegwerpen om zich beter te kunnen bewegen. Wel gaf Schoppe zelf een voorbeeld van persoonlijke moed: men zag hem in het heetst van de strijd „als desperaet met sijn paert tusschen den vijant in ende dan weer uyt", maar het baatte niet. Blijkbaar was hij de toestand niet meer meester [100]).

Het was tijdens deze kritieke episode, dat Van den Brande en Hauthain met de achterhoede op het slagveld verschenen. Zij

---

100) *Journael van de reyse,* blz. 7.

Dit Adelyck gemoet, in Deughden opgewassen,
Past op geen vyandts list noch laet sich niet verrassen,
Soo dat bleeck in **Brasil**, *daer hy den vyandt sloegh,*
Op **Güarapes** *Bergh, en uyt den velde joegh.*

A Berlaer delin. R. a Persyn sculp.

KOLONEL CORNELIS VAN DEN BRANDE

Atlas Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Middelburg.

waren tengevolge van de haast, waarmee Schoppe de voortocht in de strijd had gedreven, een eind achter geraakt en kwamen nu, „buyten asems gemarcheert", eveneens de bergen op. Hoe Van den Brande op het zien van de wilde verwarring zijn troepen in de slag wierp, is ons in levendige bewoordingen beschreven door de pamfletschrijver, die blijkbaar aan deze charge van de achterhoede persoonlijk heeft deelgenomen: „Colonel Van den Brande dit siende, troupte sijn volck kort op [101]) ende nam den degen in de handt, hem stellende op 't eynde van 't voorste gelid, seggende: „Lustigh mijn vrome soldaten, nu kont ghij eere behalen en uwe vijandt overwinnen, toont u nu als leeuwen"; ende marcheerde alsoo met het gehele regiment, opklimmende den bergh, aldaer meest d'andere regimenten verstroyt ende gequetst waren, ende door den vijant liepen" [102]). Vijf maal losten de musketiers van Van den Brande een salvo, Hauthain ondersteunde de aanval en de vijand deinsde opnieuw terug. Nog scheen de overwinning mogelijk, doch nu werd Van den Brande de gelegenheid benomen zijn succes te voltooien. Juist had hij bevel gegeven de aanval met de blanke wapens door te zetten, toen hem een bevel van Schoppe bereikte de actie te staken en alleen de bergen bezet te houden. Van den Brande, ten hoogste verbaasd over deze order en de boodschapper niet vertrouwende, ging op zoek naar zijn generaal, vond hem nergens, maar verstond tenslotte uit betrouwbare mond, dat Schoppe met een schotwond in de voet uit de strijd was gebracht en hem het commando overliet met de opdracht het slagveld te behouden tot de avond en dan terug te trekken op het Melckhuys.

Wat Schoppe tot dit besluit moet hebben bewogen, was behalve wellicht zijn verwonding de ontreddering van zijn strijdmacht, die naar zijn eigen zeggen tot op minder dan 1500 man was geslonken, hetgeen door Van den Brande's verslag grotendeels wordt bevestigd. Dat desertie hierbij een belangrijke rol heeft gespeeld, zal blijken, als wij straks de verliescijfers in ogenschouw zullen nemen. Van den Brande, die wel moet hebben beseft, dat voortzetting van de slag noodlottig zou kunnen worden, kon dan ook niet anders doen dan het gegeven bevel zo goed mogelijk uitvoeren. Hij verzamelde de dooreengemengde onderdelen, liet hen stelling nemen op de bergen en ging persoonlijk van regiment tot regiment om een

---

101) Deed de gelederen sluiten.
102) *Journael van de reyse,* t.a.p.

nieuwe eed van trouw af te nemen en de troepen bemoedigend toe te spreken. Dit alles speelde zich af in het gezicht van de vijand, die echter evenzeer aan het eind van zijn krachten was en zich verder tot het defensief bepaalde; tot nieuwe verwondering van Van den Brande, die bij wijze van demonstratie nog enige kanonschoten deed lossen en een „salvade" [103]) liet blazen. Maar de Portugezen verroerden zich niet meer. Zo bleven de twee legers tot de avond amechtig op elkaar liggen kijken; toen gaf Van den Brande het sein tot de aftocht en trok het gehavende leger onder dekking van de duisternis terug, niet gehinderd door de niets bemerkende vijand en begunstigd door een hevige regen, die met het nachtelijk duister het gordijn vormde, dat over het slagveld van de Guararapes viel. Schoppe had zijn kans — ondanks alles de beste die hij ooit kreeg — gemist.

Bij het Melckhuys aangekomen ontving Van den Brande uit het Recief nader bevel tot de algehele terugtocht en de volgende dag, 20 April, was het verslagen leger op zijn uitgangspunt teruggekeerd. De balans van de strijd kon worden opgemaakt en de verliezen bleken zeer zwaar: 500 doden, waaronder 48 officieren en 556 gewonden, waaronder 30 officieren. Onder de gesneuvelden waren twee kolonels (Van Elst en Haus) en twee luitenant-kolonels. Hauthain was evenals Schoppe gewond en lt.-kol. Keerweer krijgsgevangen [104]). Zeventien vaandels en een kanon waren in 's vijands handen gevallen. Deze had zelf volgens Barreto's verslag slechts tachtig doden te betreuren, waarvan veertig in de schermutseling bij het Melckhuys, doch vierhonderd gewonden. Vooral in het aantal gesneuvelden was het nadeel dus wel zeer duidelijk aan Hollandse zijde.

Overigens blijkt uit het boven geschetste verloop van de strijd wel, dat het er tot het laatst toe heeft gespannen en dat het Portugese overwicht stellig niet zo groot en de Hollandse nederlaag niet zo volledig waren, als Netscher zowel als Wätjen, wier beschrij-

[103]) De juiste betekenis van dit woord is mij onbekend. Misschien is het afgeleid van „salvo" en betekent de gehele uitdrukking: in koor de trompet steken. Dit laatste werd gedaan als vreugdebetoon, doch ook wel als krijgslist (Mededeling van Lt.-Kol. Dr. J. W. Wijn, wie ik hiervoor gaarne dank zeg).

[104]) Deze cijfers naar de verlieslijst in De With's journaal 24 Juli 1648. Iets afwijkende cijfers geven de verlieslijsten in Lias W.I.Z. 1648 (no. 5775) en in W.I.C.-O.C. 64, welke minder gedetailleerd zijn en dadelijk na de slag opgemaakt, zodat latere correcties nog mogelijk zijn geweest; hierom is aan de latere lijst van De With de voorkeur gegeven.

vingen van de slag in hun beknoptheid een minder juist beeld geven, ons willen doen geloven [105]). Van den Brande's tegenstoot met de achterhoede had zelfs nog tot de zege kunnen leiden, als het Hollandse leger op dat ogenblik niet reeds te veel verzwakt was geweest en zijn opperbevelhebber niet was uitgevallen. Volgens Barreto's eigen getuigenis had Van den Brande hem op de vlucht kunnen drijven, indien hij had doorgezet [106]). Aan deze episode van de slag, die tot dusver te weinig aandacht heeft gekregen, is daarom hier de plaats toegemeten, die haar toekomt. Ook het aanvaarden van de terugtocht op een zelfgekozen tijdstip, na een gevechtspauze en zonder achtervolging door de vijand wijst meer op wederzijdse uitputting dan op een volslagen débacle aan één zijde. Dat de Hollanders, ondanks hun geringere gevechtswaarde, hun tegenstander geen partij hebben gegeven, kan men dus niet zeggen; eerder moet men zich er over verwonderen, dat dit onbetaalde leger zich nog zo krachtig heeft geweerd.

Niettemin was de Hollandse nederlaag een feit en even groot als het gejuich van de overwinnaars was de verslagenheid op het Recief. Het secours, waarop hier en in het vaderland alle hoop was gevestigd, had in zijn eerste grote treffen met de numeriek zoveel zwakkere vijand gefaald en zelfs de bescheidenste verwachting, de opheffing van het beleg, was niet vervuld. De ring om het Recief werd weer gesloten en aan een nieuwe uitvalspoging viel met het geslonken en gedemoraliseerde leger voorlopig niet te denken. Zelfs had de nederlaag nog een kleine nasleep, waarin de onbetrouwbaarheid van de troepen eens te meer aan het licht kwam.

Voordat de belegeraars in hun oude stellingen waren teruggekeerd, had de Hoge Raad de gelegenheid benut om de verlaten stad Olinda en het daarbij gelegen fort te bezetten met een detachement ter sterkte van 350 man. Het waren deze lieden, waarvan De With vertelt, dat zij rauwe stokvis en gort tot mondvoorraad meekregen, hetgeen hem de opmerking ontlokte: „Wat gelegentheyt soldaten

105) Netscher, *a.w.*, blz. 158, vertelt van het verloop van de strijd niet meer dan dat het Hollandse leger volledig verslagen werd („4500 hommes de nos troupes complètement défaits"). Wätjen, *a.w.*, blz. 162 schrijft, dat de Portugezen de Hollanders „völlig aufs Haupt schlugen" en wijst daarbij ten onrechte op een gezegde van De With, dat de soldaten zich „als honden lieten doodslaan". Dit gezegde sloeg echter niet op de slag bij de Guararapes, maar op het hierna te noemen gevecht bij Olinda; vgl. De With aan de S.G. 27 April 1648.

106) Vgl. Barreto's in noot 94 geciteerde brief.

hebben, die op exploicten [107]) gecommandeert sijn, om stockvisch ende gort te koocken, laet ick onpartijdige oordelen". Veel gelegenheid daartoe kregen zij inderdaad niet, want nauwelijks hadden zij in de nacht van 21 op 22 April stad en fort bezet, of zij werden met het aanbreken van de dag overvallen door een wakker troepje van slechts vijftig Portugezen, die een paniek teweegbrachten. De Hollanders weigerden te vechten, lieten fort en gort in de steek en stroomden in wanorde naar het Recief terug, waar zij de stadspoort binnenkwamen onder het geroep van: „Geld, geld, en totdat sulcx hebben, moet de saecke soo gaen"[108]).

De Hoge Raad verkeerde hierover „in de grootste perplexiteyt van de werelt", vreesde zelfs een massale muiterij, maar bleef aarzelen de soldaten genoegdoening te geven en wel uit vrees voor de consequenties. De With zag dit beter in. Hij, de om zijn ijzeren gestrengheid gevreesde, begreep, dat harde middelen hier uit den boze waren en dat hier onrecht moest worden hersteld. Hij was het, die bij de Hoge Raad bepleitte, dat men de troepen met wat geld en een rantsoen wijn tevreden zou stellen en over de muiterij de spons halen door een generaal pardon. Tenslotte zwichtte dan ook de Raad en deed, wat hij vóór 17 April had moeten doen: de gehele militie, de oude zowel als de nieuwe, ontving een maand soldij. Weliswaar ten detrimente van de kas, maar de ergste ontevredenheid was nu tenminste bezworen [109]).

De rol van het leger was echter voorlopig uitgespeeld. De schrik voor de Portugezen zat er in, de gasthuizen lagen vol zieken en gewonden en bovendien werden verdere operaties te land verhinderd door het invallen van het regenseizoen. Neerslachtigheid en wrevel hadden ook de hoofden van leger en vloot bevangen. Van den Brande zag in de muiterij bij Olinda „een oogenschijnlicke straffe van Godt Almachtich, want wij leven hier als de beesten ende sterven als de verckens". Hij doelde hiermee op de goddeloosheid onder het krijgsvolk, dat bij gebrek aan veldpredikers verstoken bleef van godsdienstoefeningen: „dat gelt soude all te qualick besteedt sijn geweest", aldus vlijmde zijn ironie in zijn brief aan de Staten-Generaal, die eindigde met een bedekte waar-

107) Krijgsverrichtingen, wapenfeiten.

108) De H.R.B. aan de S.G. 22 April 1648; aan de Kamer Zeeland 23 April 1648; De With, Journaal 22 April 1648; Cort Register, blz. 6.

109) De H.R.B. aan de Kamer Zeeland 13 Mei 1648; De With, Journaal 10 Mei 1648.

schuwing tegen „alsulcke luyden, die niet cappabel sijn om alsoodanich loffelijck conqueste te beschermen en te bewaeren", waarmee de Heren Negentienen het konden doen [110]).

Ook De With zag de toekomst donker in, ja de ondergang van de Compagnie in Brazilië tegemoet. Ook hij doorvlocht zelfs zijn vrome overpeinzingen met critiek: „Godt Almachtich wil de regieringe alhier, die 't alles willen gouverneren, wijsheyt geven", schreef hij op 22 April in zijn journaal. Gelukkig voor hem zou nu tenminste aan zijn toeschouwersrol spoedig een einde komen. Het leger had zijn kans gehad, doch gemist: de beurt van optreden was nu aan de vloot. Het zou op een varen gaan.

110) Van den Brande aan de S.G. 23 April 1648.

IV. DE BAHIA BEWAAKT, ANGOLA VERZAAKT

Toen de kruitdamp van de Guararapes opgetrokken en het rumoer om de muiterij te Olinda verstild was, zag de Hoge Raad zich tegenover een weinig hoopgevende situatie geplaatst. De eerste stormloop met het nieuwe secours was afgeslagen en daarmee de kans op een snelle overwinning verkeken. Een zegepraal op de lange duur scheen nog slechts mogelijk, indien het leger opnieuw werd versterkt en het was zeer de vraag, of de landsregering daarvoor nu nog wel zou zijn te vinden. In het beste geval moest men rekenen op een langdurige oorlog, gedurende welke de kolonie — afgezien van de onzekere profijten van de kaapvaart — improductief zou blijven en voortdurend aangewezen op bevoorrading uit het vaderland. De Hoge Raad zou dan ook niet aflaten in brief op brief aan te dringen op toezending van meer geld, meer krijgsbehoeften, meer levensmiddelen en meer troepen. In dit licht moet ook het toenmaals beraamde plan worden beschouwd om het door de vijand verwoeste, doch weer verlaten eiland Itamaraca te versterken en met voedingsgewassen te beplanten, teneinde minder afhankelijk te worden van overzeese aanvoer. De uitvoering stuitte echter af op het gebrek aan kolonisten, die het aandurfden op het totaal verwilderde eiland hun geluk te beproeven. Zo bleef dan ook ten aanzien van de steeds precaire voedselsituatie alles bij het oude, zoals trouwens in het algemeen elk gunstig perspectief ontbrak. Hoe kansloos de vooruitzichten werden geoordeeld, blijkt wel hieruit, dat de Hoge Raad bij de Heren XIX ging aandringen op een vergelijk met Portugal [1]).

Het enige, wat voorlopig kon worden beproefd, was de tot nu toe ongebruikte vloot in zelfstandige actie te brengen. Maar zelfs nu nog scheen de Hoge Raad daartoe slechts node te kunnen besluiten. Wel blijkt uit een geheime resolutie van 24 April 1648, dat men ter zee iets had willen ondernemen, voor het geval dat de slag bij de

---

1) De H.R.B. aan de XIX 9 en 16 Juli, 7 en 15 Aug. 1648; „Conditien van uytgifte van de landerijen van het eiland Itamarica" (W.I.C.-O.C. 64); G. J. van Grol, *De grondpolitiek in het Westindische domein der Generaliteit*, I (1934) blz. 62, 178.

Guararapes anders was uitgevallen, al is het niet duidelijk wat. Maar nu te land de opzet was mislukt, scheen de Hoge Raad ook voor de strijd ter zee geen initiatief meer te kunnen ontwikkelen.

De aandrang daartoe ging ook nu weer uit van De With, wie het wachten al meer dan genoeg had verdroten. Op 22 April, de dag van de muiterij te Olinda, had hij een bespreking met Schoonenborch en Beaumont, waarbij hij het voorstel deed met de gehele vloot uit te varen, eerst in Parahyba de schepen schoon te maken en dan ter hoogte van de Bahia te gaan kruisen op de Portugese retourvloot, die, naar men vermoedde, in Juni of Juli zee zou kiezen. Met klem betoogde hij, dat het niet aanging de schepen, welker uitrusting de staat grote sommen had gekost, ongebruikt te laten liggen en zijn gestadig aandringen vond nu gehoor: de heren beloofden de zaak in overweging te nemen [2]).

Bij de nadere beraadslagingen maakte de Hoge Raad De With's argument tot het zijne door voorop te stellen, dat de landsschepen „alhier niet sonder daervan dienst te trecken moeten werden verhouden" [3]). Veel doelbewustheid sprak uit deze woorden niet, maar zij gaven tenminste blijk van het besef, dat er nu ter zee iets moest gebeuren. Men was het alleen nog niet dadelijk eens over de vraag wat en hoe. Zo werd het denkbeeld geopperd van een landing in de Bahia teneinde de vijand aldaar zoveel mogelijk afbreuk te doen, „omme deselve mede te doen gevoelen d'ongemacken van den oorloch, bij ons alhier soo lange geleden". Dit denkbeeld van een vergeldingsactie, dat in een later stadium tot uitvoering zou komen, liet de Raad echter voor het ogenblik varen, omdat men vreesde, dat door het meezenden van de benodigde troepen het Recief te veel zou worden ontbloot. Beter achtte men dan ook De With's plan tot een blokkade van de Bahia, doch men overwoog daarbij deze actie nog verder zuidwaarts te doen uitstrekken door bovendien vier compagniesschepen met enkele jachten tussen de Bahia en Rio de Janeiro te laten kruisen. Het bevel over dit zelfstandige eskader werd toegedacht aan Caspar Govertsz. Cop, commandeur in compagniesdienst, misschien met de bedoeling de compagniesschepen aan De With's commando te onttrekken en in eigen hand te houden. Wanneer de notulen dan ook vermelden, dat over

---

2) De With, Journaal 22 April 1648; De With aan de S.G. 27 April 1648; Cort Register, blz. 6.

3) Secr. Not. H.R.B. 24 April 1648.

dit laatste plan enige discrepantie ontstond en dat sommigen in verband met de sterkte van de Portugese vloot de vereniging van alle beschikbare schepen tot één strijdmacht noodzakelijk achtten, dan ligt het vermoeden voor de hand, dat De With hier achter zat [4]. Een doorslaggevend bezwaar tegen het tweeledige plan vormde echter de toestand, waarin de compagniesschepen verkeerden. Deze lagen immers nog steeds ter reparatie in Parahyba [5] en konden dus nog niet uitvaren, terwijl daarentegen de landsschepen na een korte schoonmaakbeurt gereed zouden zijn. Zo werd besloten De With met zijn schepen zonder verder uitstel te laten uitvaren en over het emplooi van de compagniesschepen een beslissing te nemen, zodra deze ter beschikking zouden komen.

Een uitvoerige instructie werd De With voor deze tocht meegegeven [6]. Zijn vloot zou bestaan uit de negen aanwezige landsschepen, zes jachten, twee gehuurde fluiten en een galjoot [7]. De opdracht luidde: eerst naar het Rode Land bij Parahyba, daar zo snel mogelijk de schepen schoonmaken en van water en brandhout voorzien, vervolgens koers zetten naar de Bahia en daar buiten zicht van het land blijven kruisen gedurende vier à vijf maanden. Hoofddoel was de vijandelijke scheepvaart zoveel mogelijk afbreuk doen; tevens werd de mogelijkheid van een strooptocht te land geopperd, doch de beslissing daaromtrent aan De With en zijn scheepsraad overgelaten. Met het oog op dit eventuele optreden te land werden driehonderd soldaten ingescheept.

De With had dus eindelijk zijn zin gekregen, al kon hij niet nalaten in zijn *Cort Register* te noteren, dat hij dit „met grote genegentheyt geerne eerder had gesien”. Eer hij aan boord ging, gaf hij nog in een brief aan de Staten-Generaal zijn pessimistische kijk op de algemene toestand weer: de teleurstellende resultaten van het secours, die weinig hoop op toekomstig succes gaven; de verontrustende mentaliteit onder de soldaten, die „als ’t tijt is om te vechten, roupen eerst gelt, ende laeten hun liever als honden doodtslaen als te vechten”, zoals te Olinda was gebleken; het ge-

---

4) T.a.p., 25 April 1648.

5) Vgl. blz. 71.

6) Secr. Not. H.R.B. 28 April 1648.

7) Nl. de schepen van De With, Cort, Van Coulster, Forant, Gillissen, Gijzen, Toelast, Verveen en Vorens; de jachten van Cramer, Van Loenen, Schaeff, Claes de With, de Senegal en de Vlissingen. De twee fluiten waren tot branders bestemd.

brek aan levensmiddelen, vooral aan vers voedsel, waardoor zieken en gewonden „van miserie vergaen" en het Recief „eenen rechten hongerbergh mach genaemt werden". Nogmaals dringt hij aan op de beloofde nazending van scheepsvolk, ankers en kabels. Hij betoogt, dat zijn victualie reeds zeer begint te minderen; dat de schepen, wanneer het jaar om is, reeds sterk door de worm zullen zijn aangetast en allerlei voorzieningen zullen behoeven [8]). Het zijn de klachten, die in zijn latere brieven steeds zullen terugkeren.

De 29e April vertrok De With met zijn schepen van het Recief met koers om de Noord en de volgende dag was Parahyba bereikt. De schepen ankerden buitengaats onder het Rode Land [9]) om daar te worden schoongemaakt [10]) en van drinkwater voorzien, terwijl De With de in de riviermond liggende compagniesschepen ging inspecteren, die einde Maart ter reparatie derwaarts waren gezonden. Het bleek, dat hier nog wel het een en ander te regelen viel. De vier schepen hadden nog geen victualie voor de beraamde tocht ontvangen en De With moest tot tweemaal toe de Hoge Raad aanmanen hierin te voorzien, evenals in het aanvullen van de bemanningen met soldaten. Terloops zien wij hem hier ook weer voor de belangen van een ondergeschikte opkomen: toen hij vernam, dat de te Parahyba gestationneerde loods zich moest bedruipen van een gage van slechts acht gulden per maand zonder emolumenten, drong hij bij de Hoge Raad aan op verhoging van dit karig loon en noteerde in zijn journaal: „Geve onpartijdige in bedencken, wat becommertheyt men alhier voor de scheepen ende jachten heeft, daer een lootsman-majoor niet meer als acht gulden 's maents trect" [11]).

Intussen was bij de Hoge Raad bericht binnengekomen, dat enige particuliere kapers jacht hadden gemaakt op drie uit de Bahia

---

[8]) De With aan de S.G. 27 April 1648.

[9]) Zo heette de kuststrook onmiddellijk ten Noorden van de mond van de Parahyba-rivier; zie de kaart van Parahyba in Naber's bewerking van C. Barlaeus, *Nederlandsch-Brazilië onder het bewind van Johan Maurits van Nassau* (1923).

[10]) Schoonmaken: verwijderen van de aangroeisels onder de waterlijn, die de bezeildheid van het schip afbreuk doen. Wanneer de schepen, zoals hier, voor anker lagen, kon dit gebeuren door ze te „krengen", d.w.z. slagzij doen maken door verplaatsing van ballast en geschut, waarna zij werden „gevarkend", d.i. met harde boenders afgeschrobd. Bij windstilte liet De With ook wel in volle zee krengen en varkenen.

[11]) De With aan de H.R.B. 5, 7 en 11 Mei 1648.

afkomstige suikerschepen en deze hadden gedwongen de wijk te nemen naar Morro S. Paulo, ten Zuiden van de Bahia. Er was een Engels schip met 32 stukken geschut bij [12]). De Raad gaf dit nieuws onverwijld aan De With door met de opdracht zo spoedig mogelijk zee te kiezen om deze prooi geen gelegenheid tot ontsnappen te laten. Daartoe moesten ook de compagniesschepen, zodra zij gereed waren, hem ten spoedigste volgen en zich onder zijn bevelen stellen. Het plan voor de formatie van een afzonderlijk compagnieseskader was dus hierdoor geheel van de baan geraakt [13]).

Van de wrakke compagniesschepen zou De With overigens weinig genoegen beleven. Een welkome versterking betekende daarentegen het ten tonele verschijnen van het tiende landsoorlogsschip: schout-bij-nacht Lieven de Zeeuw, op 17 Februari uit Texel gezeild, arriveerde 3 Mei ter rede van Parahyba [14]). Met het schoonmaken, water halen, brandhout hakken en het verzamelen van dertigduizend oranjeappelen [15]) als verversing voor het bootsvolk gingen nu nog enige dagen heen en op 12 Mei stak de vloot — nu bestaande uit tien lands- en drie compagniesschepen, vier jachten en een galjoot — in zee [16]).

Het begon al slecht. Op de avond van de eerste dag gaven de compagniesschepen Loando en Gouden Leeuw noodseinen af. Zij bleken zo lek te zijn, dat men ze ternauwernood boven water kon houden: de spiegel van de Loando was onder water geheel ontzet. Er zat niets anders op dan deze twee naar Parahyba terug te zenden, doch door tegenwind en stroom werden zij gedwongen de afgelegen monding van de Rio Grande binnen te lopen, „dat ick oordeele haer kerckhoff sall wesen", zoals De With aan de Hoge Raad schreef. Hier wreekte zich de verwaarlozing, waaraan de schepen in Brazilië bloot stonden. Volgens de kapitein van de Loando had zijn schip reeds zes maanden „op zijn enckelde huydt gevaren" — de verdubbeling was dus reeds eerder door de worm verteerd — en begon het zich van onderen aan alle kanten te

12) Over het Engelse aandeel in de Portugese vaart op Brazilië vgl. Boxer, *English shipping in the Brazil trade*.

13) De H.R.B. aan de XIX 13 Mei 1648; De With, Journaal 29 Mei 1648.

14) Kolonel Van den Brincke kwam met dit schip over; vgl. blz. 86 noot 95.

15) Hiermee bedoelde men oudtijds zowel sinaasappelen als andere citrusvruchten.

16) De With, Journaal 1—12 Mei 1648; Cort Register, blz. 7.

begeven, zodat ook hij vreesde, dat het ten dode was opgeschreven. Dit was dus het lot van schepen, die te lang in Brazilië bleven en De With zal er zo nodig zijn lering uit hebben getrokken [17]).

Om het zeegebied van de Bahia te bereiken moest de vloot twee weken lang tegen de overheersende zuidoostpassaat optornen en uit de journalen van De With en Van Coulster blijkt duidelijk, hoe men dat deed: eerst met een lange slag over bakboord naar het Noordoosten tot dicht bij de evenaar — ook de zeestroming om de Noord deed zich hierbij gelden — en pas daarna over de andere boeg naar het Zuiden. Zodoende zat De With na acht dagen varen nog ter hoogte van het eiland Fernando Noronha, toen de wind naar het Oosten en Noordoosten draaide en eindelijk goede voortgang kon worden gemaakt. Op 23 Mei ging de vloot nogmaals overstag naar het Oosten, drie dagen later wederom naar het Zuiden en op 27 Mei was tenslotte de hoogte van 12° Z. Br. bereikt. Men naderde het operatiegebied: twee jachten werden vooruitgezonden om de Bahia te verkennen.

Wat stond De With nu te doen? Hoewel reeds veel kostbare tijd was verloren gegaan, hoopte hij nog steeds de Portugese retourvloot uit Rio de Janeiro te kunnen onderscheppen. Hij rekende er bovendien op, dat deze vloot de Bahia zou moeten aandoen om met de daar gereedliggende schepen te worden versterkt. Inlichtingen van gevangenen stijfden hem in deze mening; ook verluidde het, dat vier of vijf galjoenen, die in Januari uit de Bahia naar Rio waren gezonden, vandaar waren teruggeroepen en alle dagen in de Bahia werden verwacht. Tenslotte stonden de bij Morro S. Paulo binnengejaagde schepen nog op zijn programma.

Rekening houdende met deze factoren bepaalde De With zijn tactiek. Hij bleef met zijn elf grote schepen buiten het zicht van de kust kruisen, terwijl hij zijn jachten, intussen tot zeven in getal aangegroeid, op verkenning uitzond. Vier daarvan kruisten onder de wal, elk in een eigen sector, van benoorden de Bahia tot bezuiden Morro S. Paulo; de drie overige hielden op 15° Z. Br. tot vijftien mijlen uit de kust op en neer, op onderling gelijke afstanden. Deze laatste vormden het scherm, dat de schepen uit Rio

---

17) De With, Journaal 12 Mei 1648; De With aan de H.R.B. 3 Juni 1648; Bartholomeus Cornelisz., kap. op de Loando, aan de Kamer Zeeland 20 Mei 1648 (W.I.C.-O.C. 64).

de Janeiro moest opvangen [18]). Verder hielden zich steeds enige Zeeuwse commissievaarders in deze contreien op, die zelfstandig doch in goede samenwerking met de blokkadevloot opereerden en De With meermalen waardevolle inlichtingen konden geven. De beheersing van het zeegebied voor de Bahia door de Hollanders scheen dus volkomen.

Het vereiste echter heel wat zeemanschap om de zware, slecht bezeilde schepen ver genoeg uit de wal te houden. Het schoonmaken bij het Rode Land, „dat aldaer door de hooge zee niet aen 't lijff en raeckt", had weinig geholpen en de daardoor veroorzaakte onbezeildheid van zijn bodems baarde De With al spoedig zorg. De krachtige zuidoostpassaat stond recht op de kust en in de zware deining had De With „halswerck" om het afdrijven naar lager wal te verhinderen [19]). Moet men dus aan de vijandelijke kust wel iets van de vlootbewegingen aan de horizon hebben kunnen waarnemen, ook zonder dat wisten de Portugezen wel, wat er gaande was. Reeds twee weken vóór De With's verschijning voor de Bahia was daar over land tijding gekomen, dat hij in aantocht was: het geheime besluit van de Hoge Raad moest zijn uitgelekt [20]). Geen schip waagde zich dan ook buiten de Bahia — de Portugese vlootorders sloten trouwens, zoals bekend, elk aanvallend optreden in Brazilië uit — en de kans om een goede slag te slaan werd De With daardoor benomen. Voor de stad São Salvador lagen zeven of acht galjoenen en een aantal kleinere vaartuigen veilig onder de bescherming van de kustforten. De With achtte een rechtstreekse aanval op deze schepen dan ook ondoenlijk, waagde zich dus niet in het hol van de leeuw en bepaalde zich er toe de baai nu en dan door een jacht te laten verkennen, steeds trachtende zelf met de hoofdmacht achter de horizon te blijven. Ook de in de rivier bij Morro S. Paulo binnengevluchte schepen moest hij tot zijn grote teleurstelling ongemoeid laten: het vaarwater was daar zeer lastig, niemand kende het. Nadat De With tot tweemaal toe hierover krijgsraad had gehouden en gebleken was, dat geen van zijn kapi-

---

18) De With aan de H.R.B. 16 Juni 1648; aan de S.G. 20 Juli 1648; Journaal 5, 7 en 9 Juni 1648; Cort Register, blz. 7.

19) De With aan de H.R.B. 3 en 27 Juni 1648; aan de S.G. 20 Juli 1648.

20) De With aan de H.R.B. 16 Juni 1648; Journaal 9 Juni 1648; Cort Register, blz. 7.

teins het risico op zich durfde nemen deze schepen te gaan afhalen, moest het plan worden opgegeven [21]).

Zo verliep week na week zonder dat er iets van betekenis voorviel. Slechts twee van elders komende Portugese vrachtschepen liepen in de blokkadeval en werden door de jachtkapiteins Claes de With en Maerten Schaeff buitgemaakt. Deze prijzen behoorden met onaangeroerde lading naar het Recief te worden opgezonden, maar De With veroorloofde zich de vrijheid van de 280 kisten suiker, die hem met een dezer schepen in handen vielen, aan elk zijner kapiteins een halve kist uit te delen als versnapering voor de zieken: „alsoo wij alhier op een dorre heyde sijn", aldus motiveerde hij deze overtreding van zijn instructie tegenover de Hoge Raad, die hiertegen dan ook geen bezwaar schijnt te hebben gemaakt [22]).

Overigens werd het eentonige kruisen slechts afgewisseld door een avontuur te land, dat helaas ook al een onfortuinlijke afloop had. De Hoge Raad had het denkbeeld van een strooptocht te land aanbevolen, doch hierin heeft De With vermoedelijk weinig heil kunnen zien: hij zou op krachtige vijandelijke tegenstand hebben moeten rekenen en mocht terwille van zulk een hachelijke onderneming zijn hoofddoel niet uit het oog verliezen. Iets anders, dat minder risico bood en toch zijn nut kon hebben, was een verrassende overval op kleine schaal, liefst bij duisternis, met het doel gevangenen te maken voor het verkrijgen van inlichtingen. Hiertoe werden op 16 Juni twee jachten en een galjoot, extra bemand met tachtig soldaten, naar de rivier van Camamu [23]) afgezonden. Het bevel had De With opgedragen aan Cornelis Theunisz., een commandeur in compagniesdienst, die zichzelf nadrukkelijk voor een dergelijk karwei had aanbevolen, omdat hij daarin „extraordinaris bedreven" heette te zijn. De With had het plan rijpelijk met hem besproken: hij moest bij avond de rivier opvaren, dadelijk aan land gaan, snel toeslaan en onmiddellijk met of zonder gevangenen terugkeren, daarbij zorgende zijn volk bijeen te houden en zich niet landinwaarts te begeven. Doch in plaats van zich aan deze duidelijke orders te houden, ging Theunisz. naar eigen goedvinden te werk en stapelde daarbij de ene fout op de andere. Nadat

---

21) De With aan de S.G. 20 Juli 1648; Journaal 21 en 28 Juni 1648.

22) De With aan de H.R.B. 28 Juni 1648; Journaal 16 en 27 Juni 1648; Cort Register, blz. 7.

23) Ten Zuiden van de Allerheiligenbaai.

zijn sloepen bij de eerste landingspoging met musketvuur waren begroet en teruggedreven, bleef hij twee dagen in het gezicht van de vijand op de rivier liggen om vervolgens op klaarlichte dag met slechts de helft van zijn detachement opnieuw te landen en het bos in te marcheren. Daarbij liepen zij regelrecht in een hinderlaag, gevormd door een viervoudige overmacht van gewapende inboorlingen en moesten zij met achterlating van zeventien doden hals over kop naar de sloepen retireren, waarna de overlevenden weer in zee staken en naar de vloot terugkeerden. In plaats van gevangenen mee te brengen hadden zij een der hunnen levend in 's vijands handen moeten achterlaten. De leider van deze mislukte „*commando-raid*" had zijn eigenzinnig optreden zelf met de dood moeten bekopen. De With was begrijpelijkerwijze zeer vertoornd over het niet nakomen van zijn bevelen en als de schuldige niet was gesneuveld, had hij zich ongetwijfeld voor zijn wanbeleid moeten verantwoorden. Des te meer treft het, dat De With nog een goed woord bij de Hoge Raad deed voor de zwangere weduwe van de gesneuvelde. Men mocht haar, zo pleitte hij, niet voor de misslag van haar man laten boeten, „te meerder alsoo de gedane faute bij sijn huysvrouw niet en can werden geremedieert; echter voor mij beclaege de arme luyden, die soo goddeloos vermoort sijn" [24]).

Reeds een maand had het kruisen nu geduurd en nog steeds was geen spoor van de vloot van Rio de Janeiro waargenomen. Eindelijk, op 27 Juni, kreeg De With inlichtingen, die althans op dit punt aan de onzekerheid een einde maakten. Het was de schipper van een der veroverde Portugese vrachtschepen, die verklaarde, dat de vloot van Rio, bestaande uit vijfentwintig koopvaarders, reeds op 12 Mei was vertrokken en wel rechtstreeks naar Lissabon. Dat was dus precies op de dag, waarop De With uit Parahyba in zee was gestoken. Geen wonder dus, dat hij deze vloot, die waarschijnlijk met opzet een oostelijke route had gekozen, was misgelopen. Groot was zijn teleurstelling over deze tegenslag, waarvan hij de schuld aan de Hoge Raad gaf, die zo lang had gedraald met hem in zee te zenden. Geheel ongegrond was dit verwijt niet, maar het blijft de vraag of De With, ook al had hij zijn wacht eerder betrokken, deze vloot had kunnen ontmoeten, nu deze rechtstreeks

---

24) De With aan de H.R.B. 27 Juni 1648; aan de S.G. 20 Juli 1648; Journaal 16 en 26 Juni 1648.

de oceaan was overgestoken, terwijl hij haar alleen ter hoogte van de Bahia had kunnen opvangen [25]).

De kans op een andere ontmoeting leek hem echter nog niet verkeken: namelijk met Salvador Correia de Sá, van wie aan Hollandse zijde bekend was, dat hij in Januari met zijn eskader in Rio de Janeiro was aangekomen. De Portugese schipper wist te vertellen, dat Correia vandaar met zeven of acht galjoenen naar Angola zou vertrekken of wellicht reeds daarheen op weg was; De With wilde nu nog rekening houden met de kans, dat dit eskader de Bahia zou aandoen om versterking te krijgen. Hij bleef dus onveranderd op dezelfde hoogte kruisen, zoals trouwens zijn instructie voorschreef, en zond Pieter Jansz. Coninck met het compagniesschip Het Wapen van Dordrecht ter verkenning naar de Bahia. Om op alle gebeurlijkheden te zijn voorbereid, werd het oude fluitschip Loefhouwer tot een brander ingericht en aan de bemanning een goede beloning in het vooruitzicht gesteld voor het geval, dat zij er in slaagde een vijandelijk schip te vernietigen [26]).

Maar het geluk bleef De With de rug toedraaien. De 12e Juli keerde Coninck van zijn verkenning terug en rapporteerde, dat de galjoenen, die voor São Salvador hadden gelegen, verdwenen waren. Op dezelfde dag werden vier vissers uit de Bahia, door Claes de With overvallen en gevangen gemaakt, aan een verhoor onderworpen. Zij verklaarden, dat in het laatst van Juni negen of tien galjoenen bij nacht uit de Bahia waren gezeild, die zij de volgende dag dicht onder de wal naar het Noorden hadden zien varen. Enige dagen later zouden bovendien vijf Portugese karvelen met tien compagnieën soldaten om de Noord zijn gezeild, volgens zeggen op weg naar Kaap St. Augustijn.

Deze elkaar aanvullende berichten wekten ernstige verontrusting. Waar waren de Portugese galjoenen heen? Misschien naar het van schepen ontblote Recief? Maar dan was het zaak de blokkade onverwijld op te breken en de vijand achterna te gaan. Op de komst van Salvador Correia rekende De With niet meer: die was ongetwijfeld reeds naar Angola overgestoken zonder de Bahia aan te doen, anders hadden volgens De With's gedachtengang de verdwenen galjoenen daar op hem moeten blijven wachten. Alle

---

25) De With aan de H.R.B. 28 Juni 1648; aan de S.G. 20 Juli 1648; Journaal 27 Juni 1648; Cort Register, blz. 7.

26) De With aan de H.R.B. 28 Juni 1648; Journaal 27 Juni, 4 en 7 Juli 1648.

veronderstellingen, waarop de blokkade gebaseerd was geweest, schenen dus vervallen en er schoot niets anders over dan binnen de gestelde termijn van vier maanden naar de basis terug te keren om deze zo nodig te ontzetten en in elk geval met de regering overleg te plegen, ook met het oog op Angola. Na gehouden krijgsraad werd dan ook aldus besloten. Vijf jachten werden voor alle zekerheid bij de Bahia achtergelaten om daar zo lang te blijven kruisen als hun victualie strekte en met de rest van de vloot zette De With nog dezelfde dag koers naar het Recief. Op 23 Juli kwam hij daar behouden ten anker [27]).

Zijn vrees bleek althans ten dele ongegrond: van een Portugese vlootactie tegen het Recief was geen sprake. De schepen, die de gevangen vissers om de Noord hadden zien varen, waren vermoedelijk koopvaarders geweest, die kans hadden gezien in een donkere nacht uit de Bahia te ontsnappen. Wat de galjoenen van São Salvador betreft, waarvan de verdwijning door kapitein Coninck was geconstateerd, deze waren niet uitgevaren, doch op de rivier Matoim achter in de baai opgelegd, waar zij voorlopig veilig zouden blijven liggen [28]). Ten aanzien van Salvador Correia waren De With's vermoedens echter maar al te juist. Deze was in feite reeds op 12 Mei uit Rio de Janeiro vertrokken, tegelijk met de retourvloot, die hij met zijn armada van vijftien schepen en 1500 man een eindweegs had geconvooieerd om vervolgens zijn eigen weg te gaan en naar Afrika over te steken. Op dezelfde 12e Juli, waarop De With besloot de blokkade van de Bahia op te breken, kreeg Salvador Correia op 18° Z. Br. de Afrikaanse kust in zicht. Het begon er voor Angola kwaad uit te zien: dáár en niet in Brazilië zou de eerstvolgende klap vallen [29]).

Hier lag echter stof voor een nieuwe controverse tussen De With en de Hoge Raad. Moest men Angola te hulp snellen? De With oordeelde ronduit van wel. Niet alleen omdat hij Angola anders verloren achtte, maar ook omdat hij hier een unieke kans zag om

---

[27]) De With aan de H.R.B. en aan de S.G., beide 20 Juli 1648; Journaal 12 Juli 1648; Cort Register, blz. 8. Naber, *Leven en bedrijff* (5—27 Juni 1648) is hier op verschillende punten onvolledig en onjuist.

[28]) Bijlage (verhoor van gevangenen) bij de brief van de H.R.B. aan de XIX van 16 Juli 1648.

[29]) Boxer, *Salvador Correia de Sá*, blz. 505; dez., *Salvador de Sá*, blz. 256 e.v.; S. P. l'Honoré Naber, *Nota van Pieter Mortamer over het gewest Angola*, in *Bijdragen en Meded. Hist. Genootschap*, 54e deel (1933), blz. 1—42.

Salvador Correia tot de zeeslag te dwingen, die — dat moet hem intussen duidelijk geworden zijn — door de Portugezen stelselmatig werd ontweken. Geen door forten beschermde inhammen als in Brazilië zouden zijn tegenstander in Angola een schuilplaats bieden, hij zou hem overal kunnen aanvallen en zijn schepen achter hem vernietigen, indien hij reeds was geland [30]). Er viel voor dit standpunt van De With veel te zeggen. Getuigde het niet van goed strategisch inzicht, dat hij verder keek dan de kust van Brazilië? Om de vernietiging van de Portugese vloot was het hem te doen en stak deze naar Afrika over, dan zou hij haar achterna gaan. Met zijn instructie viel dit zeer wel te rijmen, want deze gelastte hem in artikel 44 de Portugese Brazielvloot aan te tasten, waar en wanneer dit met kans op succes mogelijk was en beperkte hem geenszins tot het bewaken van de Braziliaanse kust. Slaagde de toeleg, dan ware Angola misschien behouden, de Portugese zeemacht een zware slag toegebracht en de geschonden reputatie van de Compagnie hersteld, hetgeen indirect ook Brazilië ten goede zou komen.

Maar De With was — alweer volgens zijn instructie — aan de orders van de Hoge Raad gebonden en deze had dus de beslissing in de hand. Nu werd het standpunt van de Raad in deze kwestie in hoge mate bepaald door de ongelukkige omstandigheid, dat Brazilië en Angola ten aanzien van bestuur en oorlogvoering in beginsel geheel los van elkaar stonden, hoewel Brazilië bij het behoud van het slavendepot Angola het meeste belang had en de een of andere vorm van gecoördineerd beleid dus logisch ware geweest. Dat men hiervoor geen betere oplossing had gekozen, was echter niet anders dan een symptoom van de onmacht van de Compagnie om bestuur en defensie van haar verbrokkelde koloniale rijk doeltreffend te organiseren. Angola werd bestuurd door twee directeuren, die rechtstreeks onder de Heren XIX ressorteerden en moest uit het vaderland worden bevoorraad, hetgeen betekende, dat de zwakke bezetting chronisch gebrek leed. In uiterste nood wendden de Angolese directeuren zich dan wel tot het Recief met een smeekbede om hulp en de Hoge Raad had daaraan weliswaar reeds tweemaal gehoor gegeven door een voorraadschip met enig krijgsvolk te zenden, echter niet zonder nadrukkelijk tegen deze

[30]) De With aan de S.G. 22 Sept. 1648; Journaal 24 Juli 1648; Cort Register, blz. 8.

gang van zaken te protesteren, omdat de Raad nu eenmaal niet voor de bevoorrading van Angola verantwoordelijk was gesteld [31]). Nog in Februari jongstleden had de Raad het schip Noord-Holland met een lading voedsel en 135 soldaten, alles met moeite bijeengebracht, daarheen gezonden. Daarna had men de aanschrijving uit het vaderland ontvangen om in plaats van het voor Angola bestemde schip De Regenboog, dat op de Vlaamse kust was vergaan, een ander schip met gelijke lading en een aantal soldaten naar Angola te bevrachten [32]). Hiertoe werd De Getrouwe Herder, een fluitschip van De With's transportvloot, op zijn bevrachtingscontract gecontinueerd en op 29 Juni naar Angola gezonden. Doch meer meende de Hoge Raad voor het behoud van Angola niet te kunnen doen, nu men met de verdediging van Brazilië de handen reeds meer dan vol had. Voor hen was de vraag niet zozeer, of het algemeen belang door De With's bredere visie beter zou zijn gediend dan door hun beperkt-Braziliaanse standpunt, als wel wie de schuld zou krijgen, wanneer onverhoopt het Recief door een aanval uit zee ten val werd gebracht, terwijl zij de admiraal naar het niet eens onder hun gezag staande Angola hadden laten gaan. Kon het hun worden verweten, dat zij in de gegeven bestuursverhoudingen de kwestie aldus stelden, zelfs nu het om het behoud van Angola ging? Het bij de Compagnie heersende systeem van gedeelde bevoegdheden en beperkte verantwoordelijkheden bracht immers onvermijdelijk mee, dat bestuurders en bevelhebbers in netelige situaties hun beleid angstvallig trachtten te dekken door hun instructies. De With zelf zou, toen hij een jaar later op zijn beurt in een dwangpositie geraakte, niet anders doen.

Zo namen de zaken hun onvermijdelijke loop. Terstond na zijn terugkeer op het Recief deed De With het voorstel met zeven van de snelste schepen onmiddellijk naar Angola te gaan, maar de Hoge Raad, overtuigd dat met het zenden van De Getrouwe Herder de maat van zijn verplichtingen vol was, weigerde. Wat men op het Recief echter nog niet kon weten, was, dat dit schip nimmer in Angola zou aankomen. Want de Getrouwe Herder vervoerde minder getrouwe soldaten, die van Brazilië reeds genoeg hadden gezien om niet naar Angola te verlangen, zich onderweg van het schip meester maakten en de wijk namen naar Rio de Janeiro, waar zij

[31]) De H.R.B. aan de XIX 21 Jan. en 26 Febr. 1648.
[32]) Vgl. blz. 61.

het verkochten [33]). Zo bleef Angola in het kritieke uur van elke hulp verstoken en was zijn lot bezegeld. Midden Augustus landde Salvador Correia bij de hoofdplaats S. Paulo de Loanda en na een kort gevecht capituleerden de Hollanders op de 21e [34]). Het verloren gaan van deze bezitting was een nieuwe mijlpaal op de weg van het verval van de Compagnie: wederom had zij de vlag moeten strijken voor de gesmade Portugezen, die hiermee opnieuw een punt van hun koloniale heroveringsprogramma hadden verwezenlijkt en wier zelfvertrouwen groeide naar de mate van hun successen.

De With heeft de weigering van de Hoge Raad om hem naar Angola te laten gaan moeilijk kunnen verkroppen. Na het bekend worden van het verlies van de kolonie liet hij niet na te betogen, dat het anders had gekund, als men zijn raad maar had opgevolgd [35]). Of hij hierin gelijk had, kunnen wij in het midden laten. Wellicht had hij de vloot van Salvador Correia kunnen achterhalen, maar hij zou in elk geval te laat zijn gekomen om de val van Angola nog te kunnen beletten en misschien evenmin in staat geweest zijn het te heroveren. Waar hem echter door verschillende moderne auteurs gebrek aan activiteit in zijn Braziliaanse jaren is toegedicht, blijft het van belang vast te stellen, dat hij het was, die ook in dit geval althans het mogelijke had willen beproeven, maar dat de Hoge Raad anders besliste [36]).

---

[33]) De H.R.B. aan de XIX 9 Mei 1650.

[34]) Uitvoerig hierover bij Boxer en Naber, zie noot 29.

[35]) De With aan de S.G. 5 Dec. 1648; Cort Register, blz. 11.

[36]) De mening van Boxer (*Salvador de Sá*, blz. 261), dat de H.R.B. voornamelijk tot deze beslissing werd bewogen door de overweging, dat Salvador Correia „voor geen soldaet wiert gehouden", berust op een misverstand, waarvan ik op deze plaats gaarne wil bekennen, dat de schuld bij mij ligt. Toen ik Prof. Boxer op de aangehaalde woorden uit De With's brief aan de H.R.B. van 12 Febr. 1649 opmerkzaam maakte, was mij nog niet bekend, hetgeen ik later ontdekte, nl. dat deze woorden niet de mening van de H.R.B., maar die van een gevangen Portugees officier (Manuel da Silva Dorta) over Salvador Correia weergaven en dat het verhoor, waarbij deze zich aldus uitte, pas in October 1648 had plaats gevonden (N.B. Dit verhoor in W.I.C.-O.C. 64). — In het voetspoor van Netscher, *a.w.*, blz. 158 meent Wätjen, *a.w.*, blz. 163 ten onrechte, dat De With door gebrek aan victualie werd verhinderd naar Angola te gaan. De betreffende alinea bij Netscher is trouwens in haar geheel verward en onjuist, zoals bij vergelijking met de boven beschreven feiten kan blijken. Over De With's vermeende gebrek aan activiteit vgl. Wätjen, *a.w.*, blz. 163, 166; Menkman, *a.w.*, blz. 128; Mollema, *a.w.*, IV, blz. 329—331; W. J. van Balen, bij Wormser, *a.w.*, blz. 207.

Van een nieuwe vlootactie zou vooreerst niets komen. Op de laatste tocht was reeds gebleken, hoe nodig de schepen moesten worden schoongemaakt en al had De With de tocht naar Angola desnoods met vuile schepen willen ondernemen, nu deze niet doorging, was het beter de vloot eerst een grondige beurt te geven. Op de laatste dag van Juli kreeg hij daartoe opdracht en vertrok met tien schepen naar Parahyba. Nog juist voor zijn vertrek kon hij zijn elfde schip, dat van kapitein Willem Ham, begroeten, dat einde Mei uit het vaderland in Parahyba was aangekomen, doch zich nog niet bij de vlag had kunnen voegen. Op last van de Hoge Raad bleef Ham op de rede van het Recief ter beschikking.

Intussen had De With ook reeds een van zijn kapiteins moeten verliezen. Tijdens de terugtocht van de Bahia was op 20 Juli Govert Vorens, kapitein op Het Huys Nassau, overleden: de 26e werd hij op het Recief ter aarde besteld. Wij behoeven niet stil te staan bij de sensationele bijzonderheden, die het *Leven en Bedrijff* over het sterfbed van Vorens meedeelt. Hij zou, in zijn doodsstrijd door wroeging gekweld, De With vergiffenis hebben gevraagd voor jaren geleden aan zijn adres geuite valse beschuldigingen. Deze merkwaardige scène hield rechtstreeks verband met het conflict tussen Tromp en De With van 1638 en is dan ook in dat verband reeds afdoende behandeld, hetgeen ons van de plicht ontheft hiervan anders dan terloops melding te maken [37]).

Wat daarentegen wel de aandacht verdient, is de eigenaardige commandowisseling, waartoe Vorens' overlijden aanleiding gaf en die ons een treffende kijk geeft op De With's personeelsbeleid. Wat was het geval? Het schip van Vorens, Het Huys Nassau, was van de tot de vloot behorende Amsterdamse schepen het grootste [38]). Daarop werd nu de vice-admiraal Matthijs Gillissen, die het kleinere schip Haarlem voerde, als bevelhebber gesteld. Cornelis Toelast, tot dusver op de Zutphen, ging op de grotere Haarlem over; Dirck Crijnen Verveen van de Overijsel op de grotere Zutphen. Tenslotte kwam op de Overijsel Jan Lucasz. Schut, tot dusver luitenant-commandeur op de Gelderland (van de minderjarige kapitein Joost van Coulster) en nu door De With bij provisie tot

---

[37]) De Boer, *Tromp en de armada van 1639*, blz. 26; dez., *Het proefjaar van M. Hz. Tromp*, blz. 103; Naber, *Leven en bedrijff*, blz. 110. De door mij gebruikte bronnen geven over deze kwestie geen nieuws; het overlijden en begraven van Vorens vermeldt De With zonder commentaar in zijn journaal op de aangegeven data.

[38]) Eigenlijk: het zwaarst gemonteerde; vgl. de lijst van schepen op blz. 309.

kapitein bevorderd. De vier genoemde schepen waren alle van de Amsterdamse admiraliteit; de betrokken gezagvoerders eveneens, met uitzondering van Schut, die onder de admiraliteit van Rotterdam diende [39]).

Over de motieven voor dit ingewikkelde stuivertje-wisselen laat De With ons in het ongewisse. Wat zat hier achter? Twee feiten springen in het oog: de vice-admiraal krijgt het grootste schip van zijn admiraliteit en een Rotterdamse luitenant wordt tot kapitein op een Amsterdams schip gepromoveerd. Voor het eerste viel alles te zeggen, voor het laatste niets. Hier betrappen wij De With op een grove fout: geen Rotterdammer, maar een Amsterdammer had recht op het vrijgekomen schip. Of om precies te zijn: een van de beide kapiteins van de aan de Compagnie verkochte Amsterdamse jachten Leeuwarden en Drente, Barend Cramer en Maerten Schaeff. Hier deed zich nu immers juist het geval voor, waarin vóór het vertrek van de vloot op aandrang van Tromp was voorzien: Cramer en Schaeff waren met hun jachten in compagniesdienst getreden op conditie, dat zij op een Amsterdams schip zouden overgaan, zodra er een vacant kwam [40]).

De With had deze conditie aanvaard, maar schond haar nu niettemin bij de eerste de beste gelegenheid. Wat moet men er anders van denken, dan dat hij Tromp's creaturen opzettelijk en ten onrechte passeerde om een van zijn eigen getrouwen te kunnen bevoordelen? En als dit zo is, blijkt daaruit dan niet, hoezeer De With nog door zijn oude vete met Tromp werd beheerst, zozeer zelfs, dat hij zich wreekte op wie hij voor medestanders van Tromp hield? Hier zien wij hem wel van een van zijn zwakste zijden en de talrijke conflicten met zijn kapiteins in Brazilië, waarover wij nog komen te spreken, moeten misschien voor een deel tegen deze achtergrond worden gezien. Het is tenminste wel opvallend, dat nooit iets blijkt van onaangenaamheden met kapiteins van de Rotterdamse admiraliteit, waartoe hij zelf behoorde, maar dat het steeds die van andere admiraliteiten waren, waarmee hij in botsing kwam. Wie niet tot zijn kringetje behoorde, moest oppassen, of hij viel in ongenade: dat zouden ook Cramer en Schaeff, die deze keer slechts een voorproefje te slikken hadden gekregen, nog tot hun schade ondervinden.

---

[39]) De With, Journaal 26 Juli 1648.

[40]) Vgl. blz. 40; de Admiraliteit van Amsterdam aan de S.G. 1 April 1650 (Lias W.I.Z. 5777).

V. HET ZEEGEVECHT BIJ DE BAHIA

Toen De With in het laatst van Juli '48 na een afwezigheid van drie maanden op het Recief was teruggekeerd, had hij de toestand daar onveranderd gevonden. De stad was en bleef ingesloten en al had de Hoge Raad enige activiteit te land willen ontplooien, dan had het regenseizoen dit belet. Intussen vrat het algemene verval binnensteeds dieper. Wel werden nu en dan Portugese prijzen binnengebracht, maar het aandeel, dat de Compagnie in de opbrengst genoot, was niet toereikend om de openbare kas uit haar noodlijdendheid te verheffen en met angst en vreze zag de Hoge Raad de dag tegemoet, waarop door gebrek aan geld — ook hier de *nervus belli* — alles „in totale confusie ende ruïne" zou vervallen. De compagniesambtenaren waren er reeds aan gewend hun gage half in geld, half in levensmiddelen te ontvangen. De soldaten moesten zich bij wijze van soldij tevreden stellen met af en toe een lap linnen, die hun dan bovendien nog „tot groot voordeel en profijte van de Compagnie werd uytgereyckt", dat wil zeggen: peperduur in rekening werd gebracht. Zij waren dan tenminste nog beter af dan het scheepsvolk van de Compagnie, dat „buyten plunje en naeckt" was. Maar wie, die in Brazilië een gezin had, kon zijn leven nog veil hebben voor dit ellendige bewind, dat de weduwen, die op het Recief om uitbetaling van de achterstallige soldij van hun bij de Guararapes gesneuvelde mannen kwamen vragen, schouderophalend naar het Westindisch Huis te Amsterdam durfde verwijzen? Wie werden niet tot vertwijfeling gedreven, als zij hoorden, dat hun in het vaderland achtergebleven vrouwen ook al geen stuiver ontvingen van de twee maanden soldij, waarop zij jaarlijks recht hadden, „waerdoor in schulden vervallen en de vrouwen tot hoeren moeten worden?" Was het wonder, dat zij allen hun komst in dit land vervloekten, „seggende liever den duyvel als de Compagnie te willen dienen" [1])?

Als De With schrijft, dat de 5600 soldaten, die met het secours waren overgekomen, reeds tot op twee derden waren versmolten,

---

[1]) De H.R.B. aan de XIX, 13 Mei en 9 Juli 1648.

dan overdrijft hij niet. In Augustus 1648 beliep de totale legersterkte rond 6000 blanken en 600 Brazilianen en Negers, waarvan 3700 behoorden tot de „nieuwe troepen”. Daar echter één vijfde deel ziek of gewond was en een kleiner gedeelte wegens gebrek aan scheepsvolk op zee dienst deed, bleef de zuivere gevechtskracht beperkt tot 5100 man. Hiervan was weer ongeveer de helft benodigd voor de permanente bezetting van de versterkingen, zodat men slechts een zwakke macht in het veld zou kunnen brengen. En dan zag de Hoge Raad zich nog gedwongen ruim tweehonderd ervaren veteranen naar huis te zenden, omdat zij hun tijd hadden uitgediend en slechts wilden bijtekenen, indien men hun enig handgeld toelegde — een billijke, doch onvervulbare eis. De With had hierover weer zijn eigen mening: „Voor mij, oordeele beter was geweest de gaeuwe soldaeten gehouden te hebben en creupels ende jongens wech gesonden”. Dat zou de Hoge Raad vermoedelijk ook wel gedaan hebben, als het gekund had; maar hij had nu eenmaal in De With een ongemakkelijke en niet altijd redelijke criticus gevonden [2]).

Zo bood dus de militaire situatie te land weinig uitzicht. Toen de Raad zich dan ook in het laatst van Juli ging beraden over hetgeen na het einde van het regenseizoen te doen stond, was het duidelijk, dat men voorlopig weinig illusies koesterde omtrent de mogelijkheid van een grote actie. Wel werd een roofexpeditie naar de Bahia of Rio de Janeiro overwogen, doch tot een besluit hiertoe kwam het niet. Om echter niet stil te blijven zitten besloot de Raad tot een soortgelijke onderneming op kleine schaal, aangeduid als „een tocht om de Zuid” en gericht tegen het gebied van Alagoas, het zuidelijkste deel van de kapitanie Pernambuco. Een landingsdetachement van 800 man, verdeeld over drie schepen, twee jachten en enige kleine vaartuigen, het geheel onder commando van kolonel Hauthain, werd daartoe in gereedheid gebracht en koos op 11 Augustus zee. Het enige doel was de vijand afbreuk doen, buit maken en daarna terugkeren: van gebiedsveroveringen werd in de instructies niet gerept [3]).

Dat deze tocht weinig succes opleverde, had ten dele tot oorzaak, dat de vijand tijdig was ingelicht: er had aan de geheimhouding op

---

[2]) De With aan de S.G. 22 Sept. 1648; „Staet en sterckte van de militie”, Augustus 1648 (W.I.C.-O.C. 64).

[3]) Secr. Not. H.R.B. 20 Juli—10 Aug. 1648.

het Recief weer een en ander geschort. Wel werd daags voor het vertrek van de expeditie een poging om brieven naar de vijand te smokkelen verijdeld en de vermoedelijke afzender, João d'Albuquerque, een op het Recief woonachtige Portugees, in het gevang gezet, maar het verraad had blijkbaar zijn doel toch reeds bereikt [4]). Overal, waar Hauthain met zijn troepen landde, vond hij de Portugezen op hun hoede, zodat nergens enig voordeel van betekenis kon worden behaald. De slechte conditie der troepen, wier marsvaardigheid door gebrek aan oefening geheel te kort schoot, deed het overige. Toen Hauthain na een maand op het Recief terugkeerde, was de Hoge Raad behalve twintig gevangenen slechts een teleurstellende ervaring rijker [5]).

Van de landsschepen had slechts kapitein Ham met de „Coninck Davidt" aan de tocht om de Zuid deelgenomen. De With zelf had noch in de plannen, noch in de uitvoering ervan enig aandeel gehad: hij was op 31 Juli met de overige tien schepen naar Parahyba vertrokken om daar te gaan schoonmaken. Dit gebeurde deze keer grondiger dan tevoren. De ervaring had De With geleerd, dat het schoonmaken onder het Rode Land bij Parahyba wegens de daar heersende hoge zeegang weinig baatte. Nu werden dan ook alle schepen het moeilijk bevaarbare gat van Parahyba binnengeloodst en aan de grond gehaald voor een grote beurt onder de waterlijn. De gehele maand Augustus ging daarmee heen. Op het laatst bereikte De With nog een verzoek van de Hoge Raad om een voorraad brandhout te laten kappen voor de bakkers op het Recief, omdat anders het benodigde scheepsbrood niet zou kunnen worden gebakken. Hij voldeed hieraan zo goed mogelijk, bracht echter de Raad onder het oog, dat men beter een oud schip kon afhuren om daarmee een geregelde aanvoer van brandhout uit Parahyba te onderhouden, „alsoo de backerijen raders sijn, die gestadigh moeten gaen". Ook protesteerde hij ertegen, dat de Raad behalve aan

[4]) Om zijn leven te redden onthulde Albuquerque na zijn gevangenneming het geheim van het bestaan van een zilvermijn in Ceara, hetgeen voor de H.R.B. aanleiding was in het volgende jaar een expeditie onder Matthijs Beck daarheen te zenden. Vgl. Naber, *Dagboek van Haecxs* 10 Aug. 1648 en 20 Aug. 1649; de H.R.B. aan de XIX, 15 Aug. 1648 (met als bijlage een extract uit de Secr. Not. van 11 Aug. 1648). Over de expeditie naar Ceara vgl. Wätjen, *a.w.*, blz. 124 en de daar geciteerde bronnen.

[5]) Over het verloop van deze tocht: Journaal van kap. Ham 11 Aug.—10 Sept. 1648; de H.R.B. aan de XIX 9 Sept. 1648; De With, Journaal 22 Aug. 1648; De With aan de S.G. 22 Sept. 1648.

PARAHYBA *Uit Commelin, Frederick Hendrick van Nassauw, sijn leven en bedrijf.*

hemzelf ook nog aan de plaatselijke commissaris te Parahyba opdracht had gegeven de matrozen van de landsschepen hout te laten hakken, hetgeen hij niet ten onrechte als een inbreuk op zijn commando beschouwde. Evenmin zinde het hem, dat de commissaris was belast met het toezicht op het zeilree maken van een compagniesjacht, „dat oock admiraels- ende geen commissariswerck is". De nogal rommelige bevelsverhoudingen in Brazilië lagen hem nu eenmaal slecht: hij verkoos als admiraal niet over zich heen te laten lopen, al ging het dan maar om de vraag, wie in Brazilië buiten hem het recht had zijn matrozen aan het houthakken te zetten [6]).

Reeds maakte De With aanstalten om met de schoongemaakte schepen naar het Recief terug te keren, toen zijn nog steeds ontbrekende twaalfde schip kwam opdagen; de Eendracht onder kapitein Paulus Coolen, waarvan het vertrek uit het vaderland door stormschade op de rede van Texel maandenlang was vertraagd [7]), kwam op 3 September bij Parahyba voor anker. De berichten, die Coolen uit patria meebracht, waren echter weinig hoopgevend: behalve twee transportschepen met soldaten, die nog onderweg waren, was geen verder secours meer te verwachten [8]). Dit kon betekenen, dat de landsregering en de Compagnie geen juist denkbeeld hadden van hetgeen Brazilië nodig had, of dat zij niet van zins waren zich nog verdere opofferingen voor het behoud van de kolonie te getroosten, of beide. Wat dit voor de toekomst van Brazilië inhield, was voor De With al geen vraag meer en in zijn eerstvolgende brief aan de Staten-Generaal sprak hij zich hierover onomwonden uit: met de beschikbare krachten was een beslissend optreden uitgesloten, „ten waere datter 9000 à 10.000 man gelijck wt het vaderlandt aenquamen om daermede de Bahy te vermeesteren, ende soo lange d'onse geen meester van de Bahy sijn, is mijns oordeels alle costen vergeefs". En aan het slot nog eens: „Godt Almachtich will onse Hooghe Regieringe wijsheyt geven, datter een goede resolutie op den desolaten staet van Brazill mach werden beraempt, welcke ongelegentheyt (soo wij tegens de Portuguesen alhier in de wapenen blijven) met geen 4000 à 5000 man te

---

6) De With aan de H.R.B. 30 Aug. 1648. Ook Schoppe en zijn ondercommandanten hadden herhaaldelijk bevoegdheidsgeschillen met de H.R.B., zoals uit de notulen van dit college op verschillende plaatsen blijkt.

7) Zie blz. 59.

8) De With, Journaal 30 Aug. en 3 Sept. 1648.

stutten is" [9]). Doch de wijsheid der Heren Staten zou zich bepalen tot het wachten op successen, die nooit zouden komen.

Het moet daarentegen tot eer van de Hoge Raad worden gezegd, dat deze intussen niet bij de pakken wilde blijven neerzitten. Was er al geen verdere hulp uit het vaderland te verwachten, goed, men zou tenminste trachten met de beschikbare middelen het mogelijke te doen. Op 10 September verscheen De With met de meeste schepen weer voor het Recief; terzelfdertijd keerde Hauthain van zijn tocht om de Zuid terug. Het droge seizoen stond voor de deur: het ogenblik was geschikt om met de hoofden van leger en vloot opnieuw te beraadslagen over de verdere plannen.

Dit geschiedde in een vergadering op 15 en 16 September ten huize van Schoppe, die nog niet van zijn bij de Guararapes opgelopen voetkwetsuur was genezen. Aanwezig waren behalve hijzelf de voltallige Hoge Raad, De With en de kolonels Van den Brincken, Van den Brande en Hauthain [10]). Weer werden evenals in het voorjaar de kansen gewikt en gewogen; weer waren de meningen verdeeld tussen de voorstanders van de rechtstreekse tegenaanval en die van de diversie-strategie [11]). De Hoge Raad ijverde ditmaal sterker dan tevoren voor een uitval naar het achterland: revanche voor de Guararapes! De tijd drong: terwijl het leger versmolt door kommer, ziekte en sterfte, behoefde de vijand slechts in zijn belegeringstactiek te volharden om zich vroeger of later het Recief als een rijpe appel in de schoot te zien vallen. Over een half jaar zouden de magazijnen uitgeput raken; op assistentie uit het vaderland viel niet te rekenen. „Ende daerom in desen oorlogh wat moeste worden gehasardeert ende op 't vertrouwen, dat Godt Almachtigh sal zegenen de sake met een batailje tegens den vijandt onderwinden" [12]). Er op of er onder, dat was ditmaal het standpunt van de Hoge Raad.

Doch wederom waren het de legerhoofden, die anders oordeelden. Het risico van een open veldslag was hun te groot en het nuttig effect van een overwinning in zulk een slag bovendien zeer problematisch. Wat zij bepleitten, was een nieuwe tocht om de Zuid, maar dan met groter macht en met het doel ergens bezuiden Kaap St. Augustijn vaste voet te verkrijgen om van daaruit de

---

[9]) De With aan de S.G. 22 Sept. 1648.
[10]) Secr. Not. H.R.B. 15 en 16 Sept. 1648.
[11]) Zie blz. 79 e.v.
[12]) Aldus letterlijk: Secr. Not. H.R.B. 15 Sept. 1648.

vijandelijke toevoer te bemoeilijken; daarna wilden zij dan nog het oude plan van een expeditie naar Rio de Janeiro ten uitvoer brengen. Tegen het laatste had de Hoge Raad dezelfde overwegende bezwaren als in April: de onzekere kansen van zulk een onderneming op grote afstand en de wetenschap, „dat alle conquesten voor de Compagnie maer lasten en voedsterkinderen sijn, als deselve niet in vrede werden beseten". M.a.w. wat had men in het beste geval aan een tweede geïsoleerde havenstad, zoals het Recief er een was? Tegen het eerste plan van een landing bezuiden Kaap St. Augustijn waren de bezwaren minder klemmend, doch de Raad verwachtte er weinig voordeel van.

Wat tenslotte de doorslag gaf, was het prijzenswaardige inzicht van de Raad, dat het principieel verwerpelijk was de legerleiding te dwingen tot een strategie, waarmee deze het uit zuiver militaire overwegingen oneens was. Daarom liet de Raad, hoewel met blijkbare tegenzin, zijn eigen plan tot een open veldslag varen en werd men het voorlopig eens over een landingsexpeditie naar de Rio Formoso (bezuiden Kaap St. Augustijn), waarbij alle beschikbare troepen zouden worden ingezet. De noodzakelijke voorbereidingen vergden echter zoveel tijd, dat, toen het op de uitvoering aankwam, de inzichten inmiddels weer bleken te zijn gewijzigd: daarover later.

De With, die deze „lange discoursen" [13]) moest bijwonen, had blijkbaar weinig lust zich in het debat te mengen. Het ging immers weer in hoofdzaak over de oorlogvoering te land en hij voelde zich niet geroepen daarover in het bijzijn van de legerhoofden een ongevraagd oordeel uit te spreken. Misschien deed het er voor hem ook weinig toe en schenen al deze deliberaties hem slechts ijdel, nu het voor hem vast stond, dat onder de bestaande krachtsverhoudingen alle ondernemingen te land op niets moesten uitlopen. Naar zijn mening gevraagd, verklaarde hij tenslotte, dat men, als het er dan toch op los moest gaan, geen „magere", maar een „vette plaets" moest aantasten, waar lijftocht en verversing voor het volk te krijgen zou zijn. Overigens liet hij de beslissing aan de vergadering over en zou zich als altijd bereid houden de bevelen van de Hoge Raad ter zee uit te voeren. De vloot was gevechtsklaar, het scheepsvolk gezond: de Raad behoefde hem slechts „werck te geven" [14]).

[13]) Journaal 15 Sept. 1648.

[14]) Cort Register, blz. 8 en 9.

Nu kon er ditmaal gelukkig geen meningsverschil ontstaan over de vraag, wat voor werk dit moest zijn: het kwam zich juist op dit ogenblik als het ware aanbieden. Daags nadat De With aldus zijn diensten had gepresenteerd, keerde het jacht De Vos, dat voor de Bahia had gekruist, op het Recief terug met belangwekkende berichten: drie grote Portugese schepen kruisten buitengaats van de Bahia. Van een daarvan, zwaar bemand en gemonteerd met minstens veertig stukken, had het jacht enige schoten moeten incasseren, waarna het gelukkig was ontkomen [15]). Er was geen twijfel mogelijk: de Portugese galjoenen waren uit hun schuilhoek gekomen, nu de kust vrij was. Het nieuws ontlokte De With het bittere grapje, „dat de Portugeesen, in plaets dat wij aldaer hebben gecruyst, voor ons 't nu aldaer waernemen" [16]), maar achter deze ironie moet grimmige voldoening hebben geschuild. Maandenlang had hij gewacht op een kans om zijn tegenstander te kunnen aanpakken: hier was die kans. De Hoge Raad en de admiraal waren het ditmaal spoedig eens over hetgeen te doen stond: op 18 September viel het besluit De With met zeven schepen naar de Bahia te zenden.

Deze ongewone eensgezindheid verhinderde niet, dat De With toch nog een schermutseling met zijn opdrachtgevers kreeg uit te vechten, alvorens hij op de Portugezen kon lostrekken. De inzet was de victualiekwestie. Voor twaalf maanden was de vloot door de Staten-Generaal gevictualieerd geweest; negen maanden waren sedert het vertrek in December 1647 verstreken; drie maanden victualie moest De With volgens de bekende resolutie van 11 December 1647 in voorraad houden [17]). Het ogenblik, waarop de Hoge Raad voor aanvulling moest gaan zorgen, was dus formeel aangebroken. Maar nu bleek al dadelijk, wat papieren garanties op het stuk van victualie in Brazilië waard waren. Toen De With, gewapend met het hem verleende extract uit de resolutie, om aanvulling kwam verzoeken, kreeg hij te horen, dat de magazijnen het niet konden lijden de landsschepen met zoveel voorraad te verzorgen en dat hij genoegen behoorde te nemen met hetgeen de Hoge Raad goed docht. De daarbij gevoegde vermaning om het uitzeilen van de vloot niet door het inladen van vivres te doen vertragen, was

---

15) De With, Journaal 16 Sept. 1648.

16) De With, Journaal, t.a.p.

17) Zie blz. 37.

waarschijnlijk juist wat hij nodig had om kregel te worden en nog stijver op zijn stuk te staan. Wie had tot nu toe ook weer altijd op spoed bij het uitzeilen moeten aandringen, de Hoge Raad of hij? Maar nu het er om ging, of de schepen eerst nog konden worden gevictualieerd of niet, terwijl hij ten overvloede de daartoe vereiste opgaven reeds zeven weken geleden had ingediend — nu, voor het eerst, had de Hoge Raad plotseling haast. De With's reactie hierop was een pertinente weigering: eerst victualie en dan varen, alle Portugese galjoenen ten spijt. Wel verklaarde hij desnoods met twee maanden voorraad genoegen te zullen nemen, maar overigens bleef hij zich vastklemmen aan de ondubbelzinnige strekking van de resolutie van de Staten-Generaal, die hij „niet en conde, behoorde ofte soude verwerpen". Het was De With *in optima forma* [18]).

De Hoge Raad zwichtte, doch wreekte zich op weinig elegante wijze. De With kreeg zijn victualie en de verzochte afrekening van zijn buitgelden op de koop toe, maar zijn instructie voor de aanstaande tocht werd hem even voor zijn vertrek door de „secretarisjongen" van de Hoge Raad ter hand gesteld, zonder dat de Raad hem over de inhoud van de instructie op de gebruikelijke wijze had gehoord. „Sober respect voor een admirael, die van onse Hooge Regieringe tot secours is gesonden om het verbrodde werck in Brazil te helpen herstellen", schreef De With in zijn journaal, maar om verder geen tijd te verliezen had hij het „voor dese mael ingecropt". Voor deze maal, maar niet voor goed, want wanneer hij enige maanden later in een brief aan de Raad lucht geeft aan tal van grieven, neemt hij de gelegenheid te baat om ook dit geval nog eens op te rakelen en daarbij de heren onder de neus te wrijven, dat hij zelfs van de Staten-Generaal nooit een dergelijk affront had ondervonden [19]).

Wanneer men aan dit typische incident wil afmeten, hoe slecht de Raad en de admiraal elkaar langzamerhand verdroegen, dan is het daarmee nog slechts van de psychologische zijde bezien. De ware oorzaak zat dieper. Bij dit touwtrekken om de beschikbare victualie bleek, dat niet alleen hun humeuren, maar ook hun wederzijdse verantwoordelijkheden niet met elkaar strookten. Wij hebben

---

18) De With aan de S.G. 22 Sept. 1648; Dag. Not. H.R.B. 18 en 19 Sept. 1648; De With, Journaal 19 en 20 Sept. 1648.

19) De With, Journaal 21 Sept. 1648; De With aan de H.R.B. 5 Dec. 1648; Cort Register, blz. 9.

vroeger gezien, wat de driemaandelijkse victualievoorraad voor De With betekende: deze moest hem de vrijheid van beweging waarborgen, waarvan het wel en wee van zijn vloot kon afhangen [20]). De With kwam dus op voor zijn vloot en stond daarbij formeel zeer sterk, maar de Hoge Raad kwam met evenveel recht op voor hetgeen hij beschouwde als het belang van de gehele kolonie. Beiden hadden van hun standpunt gelijk en beiden konden zich op dezelfde lastgevers, de Staten-Generaal, beroepen. Waar zat dus de moeilijkheid? In de fatale omstandigheid, dat de landsregering en de Compagnie in gebreke bleven door een afdoende victualie-aanvoer te voorkomen, dat de eigenaardige bevelsverhoudingen, die zij zelf hadden geschapen, tot conflicten moesten leiden.

De 22ste September stak De With van het Recief met zeven schepen in zee: het admiraalsschip Brederode alsmede die van vice-admiraal Gillissen, schout-bij-nacht De Zeeuw en de kapiteins Cort, Schut, Toelast en Verveen. Van de overige vijf landsschepen waren Coolen en Van Coulster in Parahyba achtergebleven; hun zware bodems hadden door tegenwind niet tijdig met de springvloed de ondiepe mond van de Parahybarivier kunnen uitlopen en waren gedoemd te blijven liggen in afwachting van gunstiger wind en tij [21]). Drie schepen, die van Forant, Gijzen [22]) en Ham, waren door de Hoge Raad ter beschikking gehouden.

Voort ging De With nu naar de Bahia, op zoek naar de vijand. Zou hij de Portugese galjoenen nog buitengaats vinden? Na drie dagen opkruisen ontmoette hij zijn neef Claes de With met de Wakende Boey, die goed nieuws had. Hij was enkele dagen geleden voor de Bahia slaags geweest met een groot Engels schip (een van de vele Engelse blokkadebrekers [22a])), dat hij echter in de steek had moeten laten, toen uit de Bahia drie kapitale schepen de Engelsman te hulp kwamen. Bezuiden de Bahia had hij nog twee grote schepen zien kruisen, zwaar gemonteerd en vol volk. Het zag er dus naar uit, dat De With deze keer niet te laat zou komen. Reeds bij voorbaat verdeelde hij zijn kleine macht in twee eskaders: zelf bleef hij met vier schepen de kust volgen, Gillissen hield

---

20) Zie blz. 36.

21) Journaal van kap. Van Coulster 5 Sept. en 2 Oct. 1648 (Cohier no. 112).

22) Kap. Jan Gijzen van het schip De Witte Eenhoorn overleed op 28 Sept. 1648 en werd de volgende dag op het Recief begraven (Journaal van kap. Ham). In zijn plaats trad Pieter Adriaensz., tot dusver luitenant op hetzelfde schip.

22a) Vgl. Boxer, *English shipping in the Brazil trade*, blz. 204.

met twee anderen meer zeewaarts aan [23]). In deze formatie ging het op de Bahia af.

Op 28 September omstreeks het middaguur bevond De With zich met zijn eskader recht voor de Bahia, ongeveer een mijl uit de wal, toen het langverwachte ogenblik aanbrak: twee grote Portugese schepen doemden uit zee op [24]). Tegelijkertijd zag Gillissen, die met zijn eskader nog verder in zee zat, deze in west-zuidwestelijke richting. De Portugezen hadden het van twee kanten dreigende gevaar echter eveneens gezien en grepen hun enige kans op behoud aan: met volle zeilen koersten zij recht op de Bahia af. Maar De With, die het voordeel van de wind had (O.N.O. met een mooie koelte en helder weer), behoefde slechts voor de wind te houden om hun de wal af te snijden. Nu volgden enige uren van spannende jacht, De With en Jan Lucasz. Schut voorop. Om drie uur in de namiddag kregen zij hun prooi te pakken.

De twee Portugese schepen waren de Nossa Senhora de Rosario en de São Bartholomeu. Het eerste was bewapend met 32 stukken en bemand met 250 à 300 matrozen en soldaten, „extraordinaris gaeuw [24a]) volck"; het tweede, waarvan Gillissen wist te vertellen, dat het een Hoornse straatsvaarder was geweest [25]), telde eveneens 32 stukken, doch slechts 200 man. Bevelhebber over het geheel was Francisco Brandão Pereira op de São Bartholomeu; op de Rosario voerde Frei Pedro Carneiro het bevel [26]). Zij waren twee dagen tevoren de Bahia uitgelopen om in de omgeving te kruisen en de Portugese scheepvaart te beveiligen. Dit was geschied op verzoek van enige hoge officieren en voorname kooplieden uit São Salvador, die oordeelden, dat men de kapers niet langer vrij spel behoorde te laten. Voordat gouverneur Telles de Menezes echter toestemming tot uitvaren had gegeven, hadden de verzoekers schriftelijk moeten verklaren, dat de tocht slechts op hun ernstig

---

23) De With, Journaal 23 en 25 Sept. 1648; Matthijs Gillissen aan de H.R.B. 30 Sept. 1648 (W.I.C.-O.C. 64).

24) Voor het volgende zie: De With, Journaal 28 Sept. 1648; Cort Register, blz. 9 en 10; De With aan de S.G. 5 Dec. 1648; Naber, *Leven en bedrijff*, blz. 134; Matthijs Gillissen aan de H.R.B., zie vorige noot.

24a) „gaeuw": rap, behendig.

25) In een brief van de H.R.B. aan de XIX van 27 Oct. 1648 heet het een schip van „Hollands maecksel", dat dus blijkbaar door Portugal was aangekocht of in beslag genomen.

26) Mededeling van Prof. Dr. C. R. Boxer.

aandringen werd ondernomen: feitelijk mocht geen enkel oorlogsschip de Bahia verlaten zonder een speciale koninklijke lastgeving. Geheel in overeenstemming met de vroeger besprokene Portugese vlootstrategie [27]) was het Pereira overigens verboden aanvallend op te treden en moest hij terugkeren, zodra De With ten tonele zou verschijnen. In de ochtend van de bewuste dag had hij juist weer huistoe willen gaan, doch windstilte had dit belet en toen hij midden op de dag de schepen van De With van twee kanten op zich af zag komen, was het te laat [28]).

In kiellinie voortspoedend trachtten Carneiro en Pereira vóór De With langs de reddende baai te bereiken, doch tevergeefs. De With, van stuurboordzijde vóór de wind met kruisende koers op hen af komend, stak op het laatste ogenblik bij de wind op, „met haer heen" en ging dus met hen meeliggen. Het voorste schip, de Rosario, was zijn doelwit, maar in het voorbijvaren werd de São Bartholomeu al vast op een volle laag uit de Brederode onthaald. Een tweede salvo trof de Rosario en onmiddellijk daarna trachtte De With deze te loevert aan boord te zeilen. Deze manoeuvre mislukte echter, doordat de Rosario op hetzelfde ogenblik naar bakboord wendde en vóór de wind trachtte weg te lopen. De With draaide mee en beide schepen vielen voor de wind over stuurboord, zodat De With nu aan lij van zijn vijand kwam te liggen. Daarbij kreeg zijn schip zo'n vaart, dat het zijn tegenstander meteen voorbij schoot, schuin voor hem langs, waarbij de boegspriet van de Rosario van voor tot achter over De With's bakboordzijde heen schuurde en het want onklaar maakte. Fok en voormarszeil scheurden van de raas af en tot De With's machtige spijt raakten de schepen weer los van elkaar. Doch hij liet het er niet bij, wist zijn schip ondanks de ravage aan het tuig weer overstag te krijgen, gaf zijn vijand een tweede volle laag en stevende opnieuw op hem af. Deze keer werd hem dit echter belet door s.b.n. De Zeeuw, die hem „moetwillens voor de bough smeet" [29]) — een zeer ondisciplinair optreden tegenover de admiraal, die hem daarover in begrijpelijke woede voor een „eerdieff" uitmaakte. Een aanvaring was onvermijdelijk en De With moest zich eerst van zijn eigengereide schout-bij-nacht loswerken, eer hij ten derden male op de Rosario kon losgaan. Doch

---

27) Zie blz. 73.

28) Verklaringen van Portugese gevangenen aan de H.R.B., Oct. 1648 (W.I.C.-O.C. 64).

29) Dwars in De With's vaarwater stuurde.

nu kwam hij te laat, want voordat hij met zijn gehavende zeilen het vluchtende schip kon bereiken, was dit reeds achterhaald door Gillissen en Cort, die het aan weerszijden aan boord klampten. De ongelijke strijd duurde niet lang: Carneiro, van twee zijden besprongen en omringd door een overmacht, koos de heldendood boven de nederlaag en stak de brand in het kruit. Dit dramatische besluit kostte de Portugezen weliswaar een schip, doch De With twee. Toen na de enorme ontploffing de rook optrok, bleken van de drie boord aan boord liggende schepen de Rosario en de Utrecht (kap. Cort) „in hondert duysent stucken" te zijn gesprongen; het derde, de Huys Nassau van Gillissen, dreef nog, doch scheen een reddeloos wrak. De With, die op een musketschot afstands het spectaculaire schouwspel had gadegeslagen, kon zich over zijn dubbele tegenslag troosten met het besef, dat hij de dans was ontsprongen.

Intussen had Schut de São Bartholomeu aan boord gezeild en na een hard gevecht van man tegen man veroverd, waarbij hijzelf sneuvelde. Van de gevangen Portugese bemanning vernam De With later, dat een koninklijk bevel hen had verplicht de brand in het kruit te steken, indien zij het onderspit dolven, doch dat dit op de São Bartholomeu door het sneuvelen van de kapitein niet tot uitvoering was gekomen. De With kon deze zelfmoordtactiek niet waarderen en kwalificeerde het gebod des konings als een „barbarische resolutie", die hij in strijd met de krijgsgebruiken ter zee achtte.

Tijdens het gevecht kwam nog een derde Portugees schip, de S. Pedro de Hamburgo [30]), de Bahia uit, doch op het zien van de Nederlandse overmacht keerde het terug, voordat een van De With's schepen gelegenheid kreeg er jacht op te maken.

Zo eindigde dit korte, doch scherpe gevecht van zeven tegen twee — het eerste en tevens het laatste, dat De With met de Portugese galjoenen te leveren kreeg [31]). Over de uitslag kon hij niet juichen:

---

30) De naam duidt er waarschijnlijk op, dat dit schip in Hamburg voor de Portugese vloot was aangekocht.

31) In de literatuur is dit gevecht bij de Bahia veronachtzaamd. De Jonge behandelt het in zijn *Levensbeschrijving van De With* zeer oppervlakkig; Netscher vermeldt het in het geheel niet en houdt Rosario en S. Bartholomeu voor de namen van forten bij San Salvador, die hij door De With laat veroveren (*a.w.*, blz. 158); Varnhagen, *Historia das lutas,* blz. 351, zette deze vergissing recht, doch gaf er andere voor in de plaats; Wätjen, die hier zoals vaker blijkbaar op

wel was de Rosario [32]) ten onder gegaan en de São Bartholomeu veroverd [33]), maar ten koste van twee eigen schepen: de gesprongen Utrecht en de als verloren beschouwde Huys Nassau. De Overijsel had in het gevecht met de São Bartholomeu veel schade opgelopen. Wat de persoonlijke verliezen betreft: van het ruim honderd man sterke scheepsvolk van de Utrecht konden er slechts 26 worden opgevist, waaronder kapitein Jacob Paulusz. Cort, die de ontploffing ongedeerd overleefde. Op de Huys Nassau bleek Gillissen licht gewond en telde men 25 doden en 50 merendeels zwaar gewonden. Ruim twintig drenkelingen, die in de tijdens het bergingswerk ingevallen duisternis onopgemerkt waren gebleven, spoelden op wrakhout in de Bahia aan en geraakten daar in gevangenschap.

Over het gedrag van zijn kapiteins in de strijd schijnt De With zich niet te beklagen te hebben gehad [34]), met uitzondering van dat van s.b.n. Lieven de Zeeuw, die wel de admiraal in het vaarwater had gezeten, maar verzuimd had Schut in zijn duel met de São Bartholomeu te hulp te komen, hetgeen hij volgens De With „eershalven" had behoren te doen. Enkele dagen na de slag werd hij op grond van deze „wandevoiren" bij vonnis van de krijgsraad uit zijn ambt ontzet en inhabiel verklaard, evenals zijn luitenant Jan Ducaet [35]). Hoewel deze gang van zaken formeel onaanvechtbaar schijnt, lijkt de straf nogal zwaar en men kan zich dan ook afvragen, of persoonlijke animositeit van De With hier misschien een rol heeft gespeeld. Wij hebben vroeger gezien [36]), dat De Zeeuw bij De With geen *persona grata* was en zijn ongelukkige manoeuvre

Netscher afgaat, zwijgt er evenals deze volledig over. Mollema, *a.w.*, dl. IV, blz. 330, geeft nog het uitvoerigste beeld, dat echter door enkele onjuistheden wordt ontsierd, o.a. dat De With de gouverneur Telles de Menezes, die Mollema ten onrechte „admiraal" noemt, zou hebben gevangen genomen.

32) Van de Rosario overleefden slechts vier man de ramp; tot de slachtoffers behoorden behalve gezagvoerder Pereira een aantal edellieden uit San Salvador, die de tocht vrijwillig hadden meegemaakt.

33) Op dit schip stelde De With als kapitein Boëtius Schaeff, luitenant op de Overijsel, die zich bij de verovering had onderscheiden. Hij was de zoon van Maerten Schaeff, zie Dag. Not. H.R.B. 15 Oct. 1648.

34) Later heeft Jacob Paulusz. Cort zich in een boze bui laten ontvallen, dat alle kapiteins in het gevecht bij de Bahia „haer gesamentlijck hebben doen gedragen als schelmen ende honden", hetgeen hem De With's ongenade op de hals haalde en hem zijn kapiteinsplaats kostte; zie hieronder blz. 238.

35) De With aan de H.R.B. 8 Oct. 1648; aan de S.G. 5 Dec. 1648; Journaal 5 Oct. 1648.

36) Zie blz. 34.

tijdens het gevecht was dus wel het laatste, wat hij zich tegenover zijn ongemakkelijke chef kon veroorloven. Welke invloed De With op het oordeel van de krijgsraad heeft gehad, laat zich echter slechts gissen. Hier zij nog vermeld, dat in 1650 de weduwe van de inmiddels overleden De Zeeuw zich tot de Staten-Generaal wendde met het verzoek het vonnis te doen herzien door de rechtbank, waarvoor De With na zijn terugkeer moest terecht staan. Daarbij werd zowaar een verklaring overgelegd van — Tromp, welk stuk helaas niet in het procesdossier bewaard is gebleven, doch dat stellig ter rechtvaardiging van het verzoek moet hebben gediend. Zien wij hier niet wederom de tegenstelling Tromp-De With met hun wederzijdse aanhang om de hoek gluren? Wijzer wordt men er echter niet van: de notulen van de rechters in het proces-De With vermelden slechts, dat zij besloten het vonnis onaangetast te laten, omdat zij zich tot de revisie ervan incompetent achtten [37]). Toch ontkomt men niet aan de indruk, dat De With de gelegenheid weer eens heeft aangegrepen om iemand, met wie hij niet overweg kon, een hak te zetten. Het was de eerste keer niet en het zou evenmin de laatste zijn.

Kon dus De With met zijn duurgekochte overwinning al niet bijster gelukkig zijn, nog minder tevreden was de Hoge Raad. Dadelijk na het gevecht liet De With de veroverde São Bartholomeu door de Overijsel (waarop Cort nu als kapitein werd gesteld) naar het Recief opbrengen, waarbij hij tevens aan de Hoge Raad zijn schriftelijk verslag van het gebeurde deed toekomen. Een krijgsgevangen officier van de São Bartholomeu, Manuel da Silva Dorta, legde echter tegenover de Hoge Raad verklaringen af, die niet geheel overeenstemden met De With's rapport. Volgens hem zou De With de Rosario niet krachtig hebben aangevallen; het springen van de Rosario zou niet op Portugees bevel zijn geschied, maar door een Hollands schot in de kruitkamer veroorzaakt; De With zou ook de S. Pedro de Hamburgo wel hebben kunnen bezeilen, indien hij dat had geprobeerd. De Hoge Raad vond hierin aanleiding De With over een en ander opheldering te vragen, waarop deze echter in krachtige termen zijn lezing van het gebeurde staande hield en de verklaringen van Da Silva Dorta „valschelijck gelogen" noemde [38]). Het schijnt, dat De With de Raad niet ge-

---

[37]) R.S.G. 25 Sept. en 3 Oct. 1650; A. en R. 4, 15 en 16 Febr. 1651.

[38]) De With aan de H.R.B. 5 Dec. 1648; Journaal 26 Nov. 1648. De verklaringen van Da Silva Dorta in W.I.C.-O.C. 64.

makkelijk heeft kunnen overtuigen, want nog in Februari 1649, wanneer hij in een scherpe brief aan de Raad allerlei grieven opsomt, brengt hij ook het gevecht bij de Bahia weer ter sprake en verdedigt hij zich nogmaals breedvoerig tegen de verdenking, als zou hij in zijn actie te kort geschoten zijn [39]). Daarna wordt er verder over de zaak gezwegen, zonder dat blijkt, of hij genoegdoening heeft verkregen. Gezien alles wat wij van De With weten, mogen wij echter wel aannemen, dat het hem ook in dit gevecht niet aan voortvarendheid en strijdlust heeft ontbroken en dat de achterdocht van de Hoge Raad ongegrond was. De latere processtukken schijnen dit te bevestigen: wat men ook na De With's terugkeer tegen hem heeft uitgespeeld, niet de verklaringen van Da Silva Dorta.

Dat echter ook De With wel eens ongelijk kon hebben ondanks zijn eigen stelligste beweringen van het tegendeel, bewijst het meningsverschil, dat ontstond naar aanleiding van de merkwaardige lotgevallen van het schip Het Huys Nassau. Het was door de ontploffing van de Rosario zwaar geteisterd: de masten overboord, de bakboordzijde ingeslagen en de geschutpoorten aan de lijzijde onder water. Zelf begaf De With zich dadelijk aan boord van het wrak om de toestand op te nemen, doch na overleg met de gezagvoerder Gillissen en andere officieren besloot hij het te doen verlaten en prijs te geven, omdat het in de gegeven omstandigheden niet te redden was. De tijd drong bovendien, want de avond viel en het gehele eskader dreef af naar lager wal, zodat de gelegenheid ontbrak om het wrak op sleeptouw te nemen, toen De With het geraden achtte met de rest van zijn schepen een eind in zee te lopen, van de vijandelijke kust weg. Toelast en De Zeeuw bleven bij het wrak achter om het scheepsvolk over te nemen, waarbij De With aan zijn luitenant Jan Jansz. Quack de leiding opdroeg. Quack slaagde er in alle overlevenden van het wrak te halen en ging tenslotte zelf als laatste van boord.

Tijdens het proces van 1650—'51 heeft Quack zich voor de uitvoering van deze opdracht moeten verantwoorden [40]). Zijn beschuldigers beweerden o.a., dat hij dronken was geweest, de matrozen tegen hun zin van het schip had gejaagd en hun had belet hun eigendommen te redden. Dat het daar in het donker na de opwin-

---

39) De With aan de H.R.B. 12 Febr. 1648.
40) Cohier fo. 1008 e.v. (Stukken betr. het proces tegen J. Jz. Quack).

dende gebeurtenissen van de dag wat ruw is toegegaan, is best mogelijk, doch niet het voornaamste. Erger was, dat hij in de haast of door achteloosheid verzuimde het wrak in brand te steken, ook al was hem dit niet uitdrukkelijk opgedragen. Nu dreef het eenzaam in de donkere nacht met wind en golven mee, kwam in de monding van de Bahia terecht, stootte over een rif en strandde op de zuidpunt van het eiland Itaparica. Niemand twijfelde eraan, of het zou daar zijn roemloos einde vinden; ook De With niet.

Maar na enige tijd kwamen hem onaangename geruchten ter ore. Op 22 November, toen De With nog steeds voor de Bahia kruiste, had hij daar een ontmoeting met een Zeeuwse kaper, die een bezoek aan São Salvador had gebracht met vredelievende bedoelingen. Aan boord bevond zich namelijk de kaperdirecteur Hubrecht Brest, die met toestemming van de Hoge Raad bij de gouverneur van São Salvador een mislukte poging had gedaan om zijn zwager Christoffel Gijseling, die daar als kapitein van het leger in krijgsgevangenschap zat, uit te wisselen tegen een gevangen Portugees officier, die hij van het Recief had meegebracht. Deze laatste was niemand anders dan Manuel da Silva Dorta, de man, wiens verklaringen de Hoge Raad aan De With hadden doen twijfelen — hetgeen De With toen echter tot 's mans geluk nog niet wist [41]), anders was de ontmoeting stellig nog onpleizieriger verlopen. Wat was het geval? Brest wist te vertellen, dat de Portugezen kans hadden gezien het wrak van de Huys Nassau te bergen. De With verklaarde dit kortweg voor onmogelijk; Brest wist het trouwens alleen maar van horen zeggen, hij had zelf het schip niet gezien. Da Silva Dorta echter, die De With bij deze gelegenheid blijkt te hebben ontmoet, heeft later verklaard, dat De With wel degelijk onder de indruk van de jobstijding was geweest en hevig verontwaardigd bij de gedachte, dat hij zijn vice-admiraalsschip misschien nog onder Portugese vlag zou moeten zien varen [42]). Voelde hij zich misschien toen al minder zeker van zijn zaak, dan hij voorgaf?

Hetgeen Brest bij geruchte had vernomen, werd later bevestigd

---

[41]) Dit vernam De With pas uit een brief van de H.R.B., die hem 26 Nov. bereikte.

[42]) Dit getuigenis van Da Silva Dorta is weergegeven in een brief van de gewezen gouverneur van de Bahia, Antonio Telles da Silva, van 18 Juni 1649 (Lissabon, Archivo Historico Colonial, Bahia, Caixa I). Prof. C. R. Boxer was zo welwillend mij op deze merkwaardige brief opmerkzaam te maken.

op een wijze, die alle twijfel scheen uit te sluiten. In Februari 1649 keerde kapitein Gijseling werkelijk uit São Salvador terug en kon hij positief mededelen, dat het schip door de Portugezen weer zeewaardig was gemaakt. Bovendien kwam de Hoge Raad in het bezit van een onderschepte Portugese brief uit São Salvador, waarin te lezen stond, dat de Huys Nassau in de Bahia was gerepareerd en toepasselijkerwijze herdoopt in Fortuna. Een neef van de gouverneur, Dom Rodrigo d'Alencastro, had het bevel over het schip gekregen en was er mee naar Rio de Janeiro vertrokken om veilig te zijn voor pogingen tot revanche [43]). Hoewel deze berichten aan duidelijkheid niets te wensen overlieten, bleef De With hardnekkig weigeren er geloof aan te schenken en beriep hij zich daarbij op het getuigenis van iemand, die in de Bahia was geweest en pertinent had verklaard, dat hij het schip als een uiteengeslagen wrak op het strand van Itaparica had zien liggen. In een brief aan de Staten-Generaal, waarin hij deze tegenstrijdige berichten tegenover elkaar stelde, verweerde hij zich krachtig tegen de verdenking als zou het schip door „bloodthartigheyt" verlaten zijn, betreurde achteraf dat het niet in brand was gestoken, doch bleef zich overtuigd houden, dat het „te borsten ende aen stucken" was [44]).

Dit alles maakt toch wel de indruk van ontkennen tegen beter weten in. Het was De With blijkbaar onmogelijk toe te geven, dat zijn vice-admiraalsschip door zulk een ongelukkige samenloop van gebeurtenissen in 's vijands handen kon zijn geraakt. Toch was dit inderdaad het geval en tenslotte zal De With dan ook zijn vergissing hebben moeten erkennen. Wanneer in 1650 bij het proces tegen hem en zijn officieren deze kwestie ter sprake komt, is de vraag, òf het schip in Portugese handen was gevallen, niet eens meer in het geding en doet De With ook geen poging meer om dit te bestrijden: iedereen wist het toen blijkbaar. Het ging toen nog slechts om de schuldvraag en daarbij heeft De With althans de voldoening gesmaakt, dat men hem op dit punt niets ten laste heeft gelegd [45]). De schuld voor het gebeurde werd daarentegen gezocht bij luitenant Quack, die volgens de aanklager zijn orders niet goed zou hebben uitgevoerd en had moeten zien, dat het schip wel te redden was geweest. Quack verweerde zich echter met het argument, dat

---

43) „Poincten roerende den staet van Brasil", 1649 (W.I.C.-O.C. 65).
44) De With aan de S.G. 22 April 1649.
45) Cohier, no. 17 (verhoor van De With 6 en 13 Oct. 1650); no. 6 (conclusie van eis tegen De With).

zijn orders slechts hadden geluid het volk er af te halen en met getuigenverklaringen omtrent de schijnbaar reddeloze toestand van het wrak. Zijn verdediging, waarbij De With zich geheel achter hem schaarde, had grotendeels succes, want de rechters verminderden de eis van ontslag uit de dienst en verbeurte van gage tot een veroordeling in niet meer dan de gevangenis- en proceskosten. Zo liep deze zaak dus ook voor Quack nog met een sisser af [46]). De conclusie lijkt dan ook gewettigd, dat, nu de rechters niemand de volle schuld aan het gebeurde in de schoenen hebben kunnen schuiven, de Portugezen het met hun symbolieke naamgeving aan het rechte einde hebben gehad: meer dan iets anders was het inderdaad de grillige fortuin geweest, die hun het schip in handen had gespeeld.

Het uiteindelijk resultaat van het gevecht bij de Bahia is dus geweest, dat beide partijen twee verloren schepen tegen één gewonnen moesten boeken. Dat De With van zijn eerste en enige treffen met de Portugezen, waarnaar hij zo reikhalzend had uitgezien, niet de voldoening heeft gesmaakt, die hij zich ervan had voorgesteld, is duidelijk. Een éclatant succes, dat hem bij de Hoge Raad het aanzien had kunnen verschaffen, over welks gemis hij zich steeds bitterder zou beklagen, scheen nu eenmaal niet voor hem weggelegd.

---

[46]) Cohier, no. 149 e.v. (stukken betr. het proces tegen J. Jz. Quack).

VI. VERDERE ACTIE IN EN OM DE BAHIA

Toen het veroverde schip S. Bartholomeu tezamen met de ontramponeerde Overijsel naar het Recief was vertrokken, bleef De With met slechts vier schepen en drie jachten voor de Bahia kruisen, overeenkomstig zijn opdracht, die hem gebood daar te blijven, totdat hij zou worden teruggeroepen of zijn victualie zou hebben verbruikt. In het vooruitzicht van een langdurige campagne, nu het droge seizoen was aangebroken, verzocht hij de Hoge Raad al dadelijk om toezending van enkele van zijn achtergebleven schepen ter aanvulling van zijn geslonken eskader: nu gebleken was, dat de Portugese galjoenen zich toch wel buitengaats waagden, meende hij rekening te moeten houden met de kans op een nieuwe ontmoeting [1]).

Vooreerst zou er echter weinig belangrijks voorvallen. Wel werd op 7 October jacht gemaakt op twee Portugese vrachtschepen, waarvan het ene, van Oporto op weg naar de Bahia met een lading wijn en linnen, werd veroverd en het andere op het strand gejaagd. Doch overigens herhaalde zich het eentonige beeld, dat de blokkadedienst hier in het voorjaar reeds had te zien gegeven. De With's grote schepen kruisten in volle zee, de jachten onder de wal, af en toe praaide men een Zeeuwse kaper, maar verder viel er geen zeil te bespeuren: de Portugezen bleven de Hollanders uit het vaarwater.

Intussen riep De With zijn krijgsraad bijeen om na Lieven de Zeeuw opnieuw een der scheepshoofden te berechten. Ditmaal gold het Maerten Schaeff, kapitein op het jacht Drente, wiens scheepsvolk had geklaagd over zijn „harde regieringe" en dat nu al voor de derde keer. De krijgsraad maakte korte metten en veroordeelde Schaeff tot ontzetting uit zijn post op grond van de gepleegde „veelvoudige bewesen misslagen ende disorderen" [2]). Het geval

---

1) De With aan de H.R.B. 30 Sept. 1648.
2) De With, Journaal 6 en 8 Oct. 1648.

is al weer even moeilijk te beoordelen als dat van De Zeeuw, ook al, omdat de beschuldiging geen bepaalde feiten noemt. Was het optreden van Schaeff tegenover zijn bemanning zelfs De With te bar, De With, die zelf allesbehalve zachtzinnig te werk placht te gaan en die het ter handhaving van het peil der lijfstraffelijke praktijken nodig had gevonden zich in Brazilië een kloeke neger tot scheepsbeul te kiezen [3]? Dan moet Schaeff het wel bijzonder bont hebben gemaakt. Maar wij zagen reeds, dat hij bij De With niet in de gunst stond [4] en het is dus niet uitgesloten, dat De With, gebruik makend van zijn overwicht in de krijgsraad, zich weer eens van een tegenstander heeft willen ontdoen. Weer was het een vermoedelijke beschermeling van Tromp geweest, die ten val was gekomen [5].

Op 26 October had De With voor het eerst weer een ontmoeting met een vreemd schip, dat echter geen Portugese, maar een Engelse vlag voerde. Het werd ten Noorden van de Bahia dicht onder de kust door de jachtkapiteins Cramer en Van Loenen aan boord geklampt en vechtenderhand veroverd. Het bleek een goede vangst te zijn: het schip, genaamd Concordia, groot 190 last, gemonteerd met 28 stukken en bemand met 54 koppen, was op weg van Londen naar de Bahia met een lading victualie, kruit, kogels en scheepsbehoeften en had onderweg op Teneriffe nog een grote hoeveelheid wijn bijgeladen. Kapitein en bemanning waren allen Engelsen. Uit scheepspapieren en verklaringen bleek, dat de lading bestemd was ter voorziening in de behoeften van de Portugese oorlogsvloot in de Bahia: een door de Portugese regering gecharterd Engels bevoorradingsschip was in de val gelopen [6].

De verovering van dit onder neutrale vlag varende schip had een nasleep van moeilijkheden, waarbij de Hoge Raad en De With opnieuw tegenover elkaar kwamen te staan. De With stelde zich kennelijk op het standpunt, dat een neutraal schip, dat, met een lading oorlogscontrabande op weg naar een geblokkeerde haven,

---

3) Aldus Barend Cramer in zijn pamflet *Voorlooper van d'Heer Witte Corn. de With.*

4) Zie blz. 109.

5) Na zijn terugkeer in het vaderland moet hij gerehabiliteerd zijn: in later jaren wordt hij weer als kapitein vermeld.

6) De With, Journaal 26 Oct. 1648; Cort Register, blz. 11. Over het aandeel van de Engelsen in de vaart op Portugees-Brazilië uitvoerig bij C. R. Boxer, *English shipping in the Brazil trade,* blz. 202 e.v.

zich gewapenderhand tegen zijn aanhouding verzette, daarmee het recht op erkenning van zijn neutraliteit verspeelde en als vijand moest worden behandeld. Derhalve beschouwde hij de Engelse bemanning als krijgsgevangenen: een gedeelte ervan zond hij met het prijsschip onder geleide van kapitein Van Loenen naar het Recief op, de overigen behield hij bij zich. Maar de Hoge Raad dacht er anders over en om begrijpelijke redenen. Strikt genomen bestond er immers geen oorlogstoestand tussen de Nederlanden en Portugal en het zou dus moeilijk zijn de te verwachten Engelse protesten te weerleggen met een simpel beroep op het oorlogsrecht. De Raad besloot daarom tot een middenweg: wel werden schip en lading voor goede prijs verklaard (de opbrengst in publieke veiling beliep ruim *f* 77.000), doch de Engelse zeelieden werden „als vrije lieden en onse vrienden" ontvangen en kregen de keus tussen dienstneming bij de Compagnie of ongehinderde terugkeer naar hun land — zij kozen wijselijk het laatste. De door De With achtergehouden gevangenen zou gelijke behandeling ten deel moeten vallen [7]).

Doch hiertegen stelde De With zich te weer. Toen de Raad hem opheldering vroeg over het achterhouden van een deel der Engelsen, gaf hij het volgende ten antwoord: „Dat ick het Engelsch boodtsvolck hier gehouden hebbe (die ick gevangens noeme), heb daer grootelixs mijne redenen toe gehatt, sal oock daervan volcoomen contantement doen, ende datter bij tijt ende wijlle over de veroveringh dispuyten sullen ontstaen, voor mij en maecke geen swarigheyt" [8]). Hoe dit nieuwe meningsverschil tussen de admiraal en de Hoge Raad is bijgelegd, blijkt niet: tenslotte zal De With zijn Engelse gevangenen wel op het Recief hebben moeten afleveren. Maar de „dispuyten" met de beledigde partij, waarover De With zich het hoofd niet brak, bleven inderdaad niet uit. De Concordia-kwestie werd weldra toegevoegd aan de lijst van Engelse grieven, die een rol speelden in het ontstaan van de eerste Engelse oorlog.

In het voorjaar van 1650 diende de Engelse afgezant Strickland bij de Staten van Holland — de Staten-Generaal weigerden hem te ontvangen — een protest in, dat de Staten noopte tot de toezegging de zaak in onderzoek te zullen nemen, hetgeen echter na

---

7) Dag. Not. H.R.B. 20 Nov. 1648; de H.R.B. aan de XIX 19 Dec. 1648; de H.R.B. aan de S.G. 30 Juni 1650 bijlage F (veilcondities en opbrengst van de Concordia d.d. 17 Dec. 1648).

8) De With aan de H.R.B. 5 Dec. 1648.

Strickland's vertrek in Juli van dat jaar op de lange baan geraakte [9]). Zoals bekend werd Strickland in het volgende jaar — tezamen met St. John — opnieuw naar Den Haag afgevaardigd met de opdracht de Nederlanden een nauwe alliantie aan te bieden. Toen zij einde Juli 1651 na vier maanden vruchteloos onderhandelen hun afscheid verzochten, brachten zij, staande op hun vertrek, als sloteffect de Concordia-kwestie ter tafel. Hun klacht was vervat in een uitvoerige memorie, die ons nog enige schilderachtige bijzonderheden onthult. De kapitein, die het schip naar het Recief had opgebracht (Adriaan van Loenen dus), had ten aanschouwen van heel de stad de Engelse vlag van de kampanje onder de prinsevlag laten „slepen", zoals alleen tegenover verklaarde vijanden te doen gebruikelijk was. Van Loenen had volgens zijn zeggen deze al te triomfantelijke demonstratie opgevoerd op bevel van De With, die zelf bovendien zijn gal tegen de Engelse kapitein had uitgespuwd door het Parlement en de Londenaars voor schelmen en rebellen uit te maken [10]). Ook deze Engelse klacht werkte niets uit: in de gespannen verhouding, die het volgende jaar tot oorlog leidde, bleef de zaak slepende [11]). Ongeloofwaardig klinkt de beschuldiging aangaande de door De With over de Engelsen uitgestorte hoon overigens niet: men herkent hem erin, zoals hij was en de tactloosheid van zijn optreden is even tekenend als de zelfverzekerdheid, waarmee hij de Hoge Raad van repliek had gediend, toen deze hem op de vingers had getikt.

Maar de Concordia zou nog geheel andere moeilijkheden tussen De With en de Hoge Raad ontketenen. Toen het schip na veel gesukkel met tegenwind en stroom eindelijk de 20e November op het Recief was aangekomen, bleken plunderaars onder de lading te hebben huisgehouden. Toen de Hoge Raad daarover per brief aan De With — nog steeds in zee — opheldering vroeg, antwoordde deze, dat het best mogelijk was, dat de matrozen in de

---

9) R.H. 4, 7, 21 en 23 Mei, 20 en 22 Juli 1650.

10) Aitzema, *Saken van staet,* III, blz. 663; Resolutiën van de Grote Vergadering 30 Juni 1651.

11) De afloop van dit geschil blijft in het duister. Art. 30 van het vredesverdrag van Westminster (1654), dat voor enkele geschilpunten nadere regeling toezegde, had blijkbaar mede betrekking op de Concordia-kwestie. Dat deze toen inderdaad ter sprake is geweest, blijkt uit een brief van F. Banningh Cock aan H. Bontemantel d.d. 5 Juli 1654 (Gem. Archief Amsterdam, Collectie-Bontemantel, Aantekeningen over versch. zaken, II—5). Het schijnt echter, dat deze zaak nimmer is afgedaan: zie Aitzema, III, blz. 922 en 1157.

verwarring van het gevecht hun kans hadden waargenomen en dat zoiets niet altijd te voorkomen was, doch dat hij de langvingers „in hunne quade actiën” niet zou stijven [12]). De bom barstte echter, toen hem ter ore kwam, dat kapitein Van Loenen hem bij de Hoge Raad zou hebben beticht van medeplichtigheid aan de plundering en dat de Raad, in het bijzonder Haecxs, daaraan maar al te grif geloof zou hebben geschonken. Nu kende De With's woede geen grenzen. In een uiterst felle memorie aan de Raad, vergezeld van zeventien getuigeverklaringen à décharge, wierp hij alle blaam van zich af, stelde Van Loenen's „traiterachtigh liegen” aan de kaak, gispte de houding van Haecxs, die zich tegenover kapitein Cort smalend zou hebben uitgelaten over zijn „schoone admirael”, en raasde: „Ick can niet verswijgen, dat mijn hart genoughsaem van spijt berst, dat men in mijne absenty dese bovenstaende blamen mijn valschelick naergeeft”. Intussen werd Van Loenen voor de krijgsraad gedaagd, zelf schuldig bevonden aan de plundering alsmede aan belastering van zijn admiraal en op grond daarvan afgezet [13]).

De reacties van de Hoge Raad op De With's uitbarsting blijven helaas verborgen. Hadden zij hem werkelijk verdacht of was het slechts een ongelukkig los woord van Haecxs geweest, door overbrengers opgeblazen, dat deze rel had ontketend? Misschien moet men wel het laatste geloven en dan is dit alles in elk geval weer kenmerkend voor de licht ontvlambare achterdocht van De With, die ons een dienst, maar zichzelf toch zeker een ondienst heeft bewezen door zijn gemoed maar dadelijk op papier te luchten in plaats van eerst eens met de heren te gaan praten. En al is na het vonnis over Van Loenen het incident blijkbaar als gesloten beschouwd, de toch al bedorven verhouding tussen koloniaal bestuur en vlootvoogd had er een nieuwe deuk door gekregen, waarbij de schuld overigens aan weerszijden zal hebben gelegen.

In het najaar van 1648 was de algemene toestand op het Recief nog steeds even benard. De generale missiven van de Hoge Raad aan de Heren XIX bevatten onveranderd dezelfde klachten: het leger was te zwak, de vloot raakte in verval, aan alles kwam gebrek en de kas was uitgeput, zodat muiterij voor de deur stond, indien

[12]) De With aan de H.R.B. 5 Dec. 1648.

[13]) De With aan de H.R.B. 12 Febr., 9 en 20 Maart 1649; aan de S.G. 27 Febr. 1649; Journaal 1 en 16 Febr. en 1 Maart 1649; Cort Register, blz. 15 en 16.

niet zeer spoedig geld werd gezonden. Een klein voorbeeld van schaarste zelfs aan de meest alledaagse materialen: gebrek aan spijkers noopte de Hoge Raad met een sloper te contracteren over levering van een partij oude, afkomstig van gesloopte schepen. Er werden nog wel Portugese prijzen opgebracht, maar doordat er onder de opkopers van buitgoederen te weinig geld was, stelden de opbrengsten teleur [14]). Men was kortom weer even ver van het herstel verwijderd als vóór de aankomst van het secours. Over en weer bestookten de autoriteiten in het vaderland en in Brazilië elkaar met verwijten. Als de bewindhebbers de Hoge Raad gebrek aan activiteit voor de voeten wierpen, riposteerde deze met een verzoek om niet te worden becritiseerd zonder grondige kennis van de feiten: men moest nu eindelijk eens gaan inzien, dat men de kracht van de Portugezen altijd had onderschat. Onomwonden stelde de Raad zijn principalen voor het alternatief: sluit òf vrede met Portugal òf zendt ons troepen, voorraden en geld. Maar de bewindhebbers wilden van geen vrede horen en toen zij naar Brazilië schreven, dat zij van zulk een realistisch advies niet gediend waren, antwoordden President en Raden weer op geprikkelde toon, dat zij zich daarmee slechts voor het verwijt van het geven van onvoldoende voorlichting hadden willen vrijwaren, doch dat zij, indien men de waarheid niet wenste te horen, zich deze moeite gaarne zouden besparen. Al deze onverdiende verwijten, zo klaagden zij, maakten hen slechts verlangend naar de tijd, waarop zij zouden worden afgelost „ende UEdelachtbaren beter gedient" [15]).

De oorlogvoering droeg van deze vastgelopen situatie de kenmerken. Men overwoog plannen van wijde strekking, die onuitvoerbaar bleken; men moest zich daarom vergenoegen met bescheidener ondernemingen, die echter weinig uitwerkten of toch nog mislukten. Half September was tot een landingsexpeditie op grote schaal naar de Rio Formoso besloten [16]), maar de daartoe benodigde schepen lagen in Parahyba op springtij te wachten om te kunnen uitlopen. Daarom werd inmiddels een kleine tocht „om de Zuid" ondernomen, een herhaling van het reeds in Augustus

---

14) De H.R.B. aan de XIX 9 Sept. en 27 Oct. 1648; Dag. Not. H.R.B. 21 Sept. 1648.

15) De H.R.B. aan de XIX 27 Oct. en 19 Dec. 1648.

16) Zie blz. 115.

mislukte experiment [17]). Eind September gingen 450 man onder majoor Claes Claesz. op kleine vaartuigen in zee en landden op enkele plaatsen bezuiden Kaap St. Augustijn. Drie weken later keerden zij zonder buit op het Recief terug: de tocht was een even groot fiasco geworden als de eerste en zulks uit oorzaak, dat de soldaten, eenmaal geland, te zwak waren om te marcheren [18]).

Met het Rio Formoso-plan, dat ten doel had zich ter bestemder plaatse met een sterke macht te nestelen en vandaar de vijandelijke toevoerlijnen naar het Noorden af te snijden, kwam het van uitstel tot afstel. De Hoge Raad deed namelijk de onpleizierige ontdekking, dat de levensmiddelenvoorraad aanzienlijk kleiner was dan men dacht, doordat de commissaris van de vivres tengevolge van slordigheid in de magazijnboekhouding de voorraad te hoog had opgegeven [19]). De proviandering der troepen op lange termijn, voor een succesvolle uitvoering van het plan vereist, bleek daardoor onmogelijk en daarmee verloor het zijn reden van bestaan. Opnieuw staken Raad en legerleiding de hoofden bijeen. Weer drong de Raad aan op een uitval naar het achterland en het riskeren van een open veldslag om de oorlog te bekorten, maar evenals bij de beraadslagingen van September was Schoppe daartegen gekant en moest de Raad zich daarbij wel neerleggen uit overweging, „dat het een periculeuse saecke is, te resolveeren dat tegens de borst van dengeenen is, soo hetselve moeten executeeren" [20]). Tenslotte werd men het eens over een reeds vaker geopperd plan: een landingsexpeditie naar de Bahia met geen ander doel — aangezien aan een beleg van São Salvador met de beschikbare krachten niet te denken viel — dan het plunderen van de suikerplantages in het omringende kustgebied en het intimideren van de bevolking, welker gezindheid tot vrede daardoor zou kunnen groeien. Alle beschikbare schepen zouden daartoe worden gebruikt in samenwerking met De With's eskader, dat nog steeds voor de Bahia kruiste. Het zou echter tot begin December duren, eer deze expeditie zee kon kiezen.

Al deze tijd bleef De With de wacht houden voor de Bahia; een

---

17) Zie blz. 111.

18) Secr. Not. H.R.B. 27 en 28 Sept. 1648; Dag. Not. H.R.B. 23 Oct. 1648; de H.R.B. aan de XIX 27 Oct. 1648; Journaal van kap. Ham 30 Sept.—24 Oct. 1648.

19) Secr. Not. H.R.B. 6 Oct. 1648.

20) Secr. Not. H.R.B. 30 Oct. 1648; de H.R.B. aan de XIX 19 Dec. 1648.

lange, vervelende wacht, die na het nemen van de Concordia (26 October) geen ontmoetingen met vreemde schepen meer te zien gaf. Een krijgslist, waardoor hij de Portugezen buitengaats trachtte te lokken, trof geen doel [21]); nog steeds bleven de vijandelijke galjoenen opgelegd op de Matoim-rivier achter in de baai. Intussen kreeg zijn wrevel tegen de Hoge Raad nieuw voedsel, doordat hij wekenlang taal noch teken van het Recief ontving. In brief op brief drong hij aan op toezending van schepen, van materialen om geleden schade te herstellen, van vers vlees en oranjeappelen voor zieken en gewonden [22]). Hij kon niet weten, dat deze brieven met veel vertraging overkwamen [23]); hij kon evenmin weten, dat de verzochte schepen door de Hoge Raad waren bestemd voor de grote expeditie, van welk plan hij pas eind November kennis kreeg. Wel vernam hij van andere zijde tot zijn nieuwe ergernis, dat de zware schepen van Coolen en Coulster intussen werden gebruikt om palissaden van Itamaraca naar het Recief te vervoeren, hetgeen inderdaad waar was en op het maritieme beleid van de Hoge Raad een eigenaardige kijk geeft. Wat wij echter een minder gelukkige greep zouden noemen, beschouwde De With reeds als het bewijs, „dat men ons souct te affronteeren en te beletten goede diensten te doen" [24]). En wanneer hij op 25 November schrijft ten hoogste verwonderd te zijn, „dat men ons hier in 't vergeetbouck stelt" en niet te begrijpen, waarom hem de verzochte oranjeappelen, die voor drie of vier om een stuiver te koop zijn, niet worden toegezonden, barst hij uit: „Soo daer een eerlijck mans hondt op 't Recief sieck wert, soude ten minsten ordre gestelt worden, dat men den selffden solasieerden, soodat wij immers nu moeten gelooven, dat wij ende onse diensten hier weynich geëstimeert wer-

---

21) De With, Journaal 14 Nov. 1648: „Stelden ons cours naer de Bahya, ontrent het landt comende stelden wij ons met schip ende vlaggens in posture, als ofte wij een Engelsman waren geweest, deden onse andere scheepen een stuck achter ons volgen ende verscheyde schooten nae ons doen, totdat wij de stadt Salvador O.N.O. een halff mijl van ons hadden, maer hebben niemant connen uutlocken". Een dergelijke krijgslist had Piet Heyn bij zijn aanval op de Bahia in 1627 beraamd; zie De Boer, *Piet Heyn en de Zilveren Vloot,* blz. 57, 58.

22) De With aan de H.R.B. 30 Sept., 8 en 30 Oct. 1648.

23) De Dag. Not. H.R.B. van 21 Nov. 1648 vermelden de aankomst van de brieven van 8 en 30 October.

24) De With, Journaal 22 Nov. 1648; De With aan de S.G. 5 Dec. 1648; Cort Register, blz. 12; Journaal van kap. Van Coulster 9 Oct—3 Nov. 1648.

den" [25]). In zijn *Cort Register* schreef hij dezelfde dag: „Godt Almachtich helpe ons ter goeder tijt uut Brazil".

Ook in een brief aan de Staten-Generaal opperde hij nu voor het eerst de gedachte van terugkeer, „eer wij met ons volck van honger ende miserie vergaen". „Soo sulcx niet en geschiet", gaat hij voort, „sullen de landtsschepen tijdelijck [26]) heel affgeslooft werden ende daernaer onbequaem om over te zeyllen, te meerder alsoo hier in Brazil geen materialen tot onderhout te becomen en sijn". Slechts indien een leger van 12000 man overkwam om de Bahia te veroveren, zou de oorlog gewonnen kunnen worden „ende soo sulcx niet en geschiet, soo sall alle secours, dat van tijt tot tijt sall overcomen, versmelten ende ons landt uutgeputtet werden" [27]). De tijd zou leren, dat hij juist zag.

Op 26 November ontving hij eindelijk het eerste bericht van de Hoge Raad over de komst van de landingsvloot. Het gerucht van het plan had hem weliswaar al eerder bereikt: in São Salvador wist men half November al, wat er op til was en zo had Brest na zijn bezoek aan de Portugese gouverneur [28]) De With al kunnen inlichten. Het verraad kende snellere wegen naar de Bahia dan de Hoge Raad voor zijn berichtgeving aan de admiraal ten dienste stonden. In de Bahia bereidde men dan ook alles op de komende invasie voor [29]).

Op 7 December kreeg De With de aanvalsvloot, die vier dagen tevoren van het Recief was vertrokken, in zicht. Zij bestond uit 23 grote en kleine vaartuigen, waaronder de zes landsschepen, naar welker komst De With in de afgelopen weken zo verlangend had uitgezien. Met de vier schepen en enkele jachten, die hij reeds bij zich had, maakte dit een totaal van omstreeks dertig zeilen. Alles, wat nog varen kon, al was het met gelapte zeilen en van de worm doorvreten kielen, had de Hoge Raad uitgezonden: sedert de dagen van Piet Heyn en Johan Maurits had de Bahia geen Hollandse invasievloot van zulk een omvang meer gezien -- maar het zou ook voor het laatst zijn, dat de Compagnie zulk een maritiem vertoon, waarin de landsschepen dan nog het leeuwenaandeel hadden, kon ontplooien. Aan boord bevond zich een troepenmacht

25) De With aan de H.R.B. 25 Nov. 1648.
26) Weldra.
27) De With aan de S.G. 5 Dec. 1648.
28) Zie blz. 125.
29) De With, Journaal 22 Nov. 1648.

SINUS OMNIUM SANCTORU

BAHIA DE TODOS OS SANCTOS

Mate van twee Duytsche Mylen

Civitas S. Salvatoris

A Munimenta suburbii
B Suburbium de Carmo
C Coenobium de Carmo
D Porta de Carmo
E Collegium Iesuitarum
F Coenobium S. Francisci
G Basilica
H Carcer
I Aula Archiepiscopi et Vice-Regis Brasiliae
K Templum N.ae S.ae
L Porta S. Benti
M Suburbium
N Coenobium S. Benti
O Repositoria
P Castellum maritimum
Q Aqua mediterranea
R Castellum S. Alberti
S Castrum N.ae S.ae Rosario

DE ALLERHEILIGENBAAI MET DE STAD SÃO SALVADOR

Uit Barlaeus, Rerum per octennium in Brasilia gestarum.

van 2000 man onder bevel van de kolonels Van den Brande en Hauthain; algemeen bevelhebber was de raadsheer Michiel van Goch, onder wie De With in het bijzonder met het beleid te water werd belast [30]). Werd diens neerslachtige stemming verdreven door het vooruitzicht, dat er wat te vechten viel? Allerminst.

Mocht het De With al dwars gezeten hebben, dat hem een ondergeschikte plaats in de bevelvoering was toegewezen en dan nog wel onder een Van Goch, die zich evenmin soldaat als zeeman mocht noemen, nog minder zinde hem de rol, die de vloot in de onderneming te vervullen kreeg. Deze zou zich moeten bepalen tot het geven van rugdekking aan de troepen, zo lang deze aan land hun plunderend en vernielend werk deden, terwijl intussen de kans op een treffen met de tijdig in versterkte kreken en gaten weggestopte Portugese schepen miniem was. Niet alleen zou het optreden van de vloot dus neerkomen op een demonstratie, maar bovendien zou zij, eenmaal achter in de ruime baai, de scheepvaart naar het aan de ingang gelegen São Salvador moeilijk meer kunnen verhinderen: met de heersende zeewind zou elk van buiten komend schip bovenwinds van De With de stad kunnen bezeilen. Met het binnendringen in de baai en het samenwerken met de landingstroepen zou dus de blokkade, waartoe men buitengaats op de loer moest blijven liggen, kwalijk verenigbaar zijn en deze zou dus nu feitelijk worden opgeheven, terwijl het drukste seizoen voor de scheepvaart in deze wateren juist op handen was.

De With zag in het handhaven van de blokkade meer voordeel dan in het afstropen van het land. Meer voordeel voor de Compagnie of voor zichzelf en de zijnen? Ter zee was de buit voor de vloot, te land voor het leger. Wanneer wij hem na afloop van de campagne in de Bahia spijtig horen opmerken, dat de vloot achter het net had gevist, doch het leger goede buit had behaald „ende ons overgeslagen", dan is het duidelijk, dat deze factor zijn kijk op de zaken kan hebben beïnvloed, nog liever vertroebeld [31]). Anderzijds zou de afloop hem in zoverre gelijk geven, dat het verbranden van de suikermolens niet het gehoopte effect had: de Portugezen hadden de installaties bijtijds gedemonteerd en de kostbare onderdelen in veiligheid gebracht, zodat alleen de gemakkelijk te herstellen

---

30) De With, Journaal 7 Dec. 1648; Journaal van Kap. Van Coulster 3 Dec. 1648; Secr. Not. H.R.B. 25 Nov. 1648 (instructie voor de hoofden van de armada).
31) De With aan de H.R.B. 17 Jan. 1649; Naber, *Leven en Bedrijff,* blz. 135.

gebouwen een prooi der vlammen werden en de suikerproductie spoedig na de aftocht der Hollanders weer op gang kon komen [32]).

Zodra De With van Van Goch vernam, dat de gehele vloot de Bahia zou moeten binnenvaren, maakte hij bezwaar. Reeds wekenlang had hij uitgezien naar een Engels schip, een „Terreneufsvaarder", die met een lading stokvis van New-Foundland op weg moest zijn naar de Bahia en nu alle uren werd verwacht. Deze prooi en alles, wat er verder in de komende weken uit Portugal zou aankomen, zou hem ontgaan, als hij van zijn wacht moest opbreken [33]). Maar Van Goch's instructie liet niet toe, dat met De With's inzichten rekening werd gehouden, zelfs niet door een voor de hand liggende middenweg te kiezen en enkele schepen buitengaats te laten. De vloot stak eerst een eind in zee om ongezien krijgsraad te kunnen houden, de landing in kleinigheden voor te bereiden en de troepen over de landingsvaartuigen te verdelen. Intussen bleef de toegang tot de Bahia onbewaakt. Twee dagen gingen op deze wijze heen, de derde dag was het windstil; de 11e December eindelijk zette de ganse armada koers naar de wal en zeilde de Bahia in.

Wat De With had gevreesd, gebeurde: voor hem uit haastte zich de langverwachte Engelse Terreneufsvaarder naar binnen. Drie van De With's schepen zetten hem achterna, maar de Engelsman lag reeds veilig onder bescherming van de kustbatterij van Ponto Baleo (op Itaparica), voordat de Hollanders hem hadden kunnen inhalen. „Dit is het eerste proffijt, dat wij van de armade hebben genooten", schreef De With in zijn journaal [34]) en het zou daarbij niet blijven. Enige dagen later kwam een Portugese Oostindiëvaarder binnenvallen, die boven wind en stroom van De With's schepen onbedreigd São Salvador wist te bereiken; dit schip, dat op weg naar de Oost bij Kaap de Goede Hoop wegens averij had moeten terugkeren, had volgens inlichtingen zes ton gouds in contanten aan boord [35]). Als deze vette buit in De With's handen was gevallen, had hij met één klap de kosten van zijn gehele vlootuitrusting goed gemaakt [36]). Voor en na kwamen nog meer Portugese schepen binnen, maar steeds had De With met lede ogen

---

32) De With, Journaal 22 Febr. 1649; Cort Register, blz. 13 en 16.
33) De With, Journaal 7 Dec. 1648; Cort Register, blz. 12.
34) 11 Dec. 1648; zie ook 12 Dec. 1648.
35) De With, Journaal 22 Dec. 1648; Cort Register, blz. 13; Naber, *Leven en Bedrijff*, blz. 135.
36) Zie blz. 37.

het nakijken. Hij was gedoemd achter in de baai te blijven, zich gereed te houden de gelande troepen weer aan boord te nemen en overigens de vijand te intimideren door in de baai op en neer te kruisen. Welk een rake typering van zijn onbevredigende rol gaf hij aan Van Goch in de volgende bewoordingen: „Het graempt mij in mijn ziel, dat ick hier als een moolick in een kerseboom gebruyckt werde" [37]).

Maar, vraagt men wellicht, waarom niet geprobeerd de in de baai gestationneerde Portugese oorlogsschepen te vernielen? Het antwoord blijkt uit De With's journaal en brieven zeer duidelijk: zij waren onbereikbaar. Al kruisende in de baai kon De With van verre de schepen op de Matoim-rivier zien liggen, maar hij wist, dat de onbevaarbaarheid van de nauwe monding de toegang voor zijn grote schepen onmogelijk maakte: slechts met behulp van werpankers konden schepen van dit kaliber er met veel moeite in en uit worden gemanoeuvreerd. Toch heeft hij zijn kansen ernstig overwogen. Aan boord van een jacht ging hij persoonlijk de situatie verkennen, waagde zich vlak voor de monding en bevond daar als volgt: het vaarwater vol ondiepten en voor ter plaatse onbekenden niet te bevaren; de riviermond zeer nauw en op beide oevers beschermd door twee forten met een bezetting van naar zeggen 1500 man; vóór in de rivier twee schepen met aan elke zijde 25 stukken geschut; verderop nog drie galjoenen, een Engels schip en enige kleinere vaartuigen. Het zag er weinig bemoedigend uit, maar terug aan boord belegde De With krijgsraad en vroeg alle kapiteins om vrijwilligers, die een poging zouden willen wagen de schepen op de rivier in brand te steken. Hij vond geen bijval: algemeen oordeelde men het onbegonnen werk en zo moest het denkbeeld worden opgegeven. Zwaar moet het De With hebben verdroten zijn prooi zo nabij te zien liggen en er toch niet bij te kunnen komen [38]).

Precies een maand — van 11 December tot 11 Januari — bleef

---

37) De With aan Van Goch 16 Dec. 1648; „het graempt mij": het verdriet mij; „moolick": vogelverschrikker.

38) De With, Journaal 29 en 30 Dec. 1648; Cort Register, blz. 13; De With aan de S.G. 10 Jan. 1649; aan de H.R.B. 10 Jan. 1649. De With moest waarschijnlijk op nog veel sterkere tegenstand rekenen dan Piet Heyn, die in 1627 op dezelfde rivier enige suikerschepen had veroverd, hetgeen ook toen al voor een stout stukje had gegolden: zie De Boer, *Piet Heyn en de Zilveren Vloot*, blz. 62 e.v.; Warnsinck, *a.w.*, blz. 37 e.v.

de armada in de Bahia. Op verschillende strooptochten aan land werden drieëntwintig suikermolens verbrand en 1500 kisten suiker buitgemaakt [39]). Tegenstand werd weinig ondervonden: de Portugezen gaven blijkbaar het platteland aan de indringer prijs om de stad en de forten des te sterker te kunnen bezetten. Van den Brande en Hauthain wachtten zich dan ook wel voor een actie tegen het onneembare São Salvador, die geen schijn van kans op succes zou hebben gehad en waarvan hun instructie trouwens niet repte. Wel bleek uit verkregen inlichtingen, dat de bevolking er grote schade van de oorlog ondervond en even hard naar vrede verlangde als haar tegenpartij op het Recief [40]). Maar evenals deze zouden de suikerplanters van de Bahia hun zielen in lijdzaamheid moeten bezitten, zolang men te Den Haag zowel als te Lissabon in het voortzetten van de strijd voordeel zag en de Pernambucaanse opstandelingen er vast op bleven vertrouwen de gehate Compagnie eenmaal in zee te zullen drijven.

Dat de samenwerking tussen De With en Van Goch onder de beschreven omstandigheden alles te wensen overliet, was te verwachten. De With hield niet op zijn tijdelijke chef te bestoken met verzoeken om de operaties te land zo spoedig mogelijk te beëindigen en de vloot niet langer in de baai op te houden dan nodig was [41]). Kreeg hij geen gehoor, dan wierp hij Van Goch voor de voeten, „dat men hier jaloers van onse goede diensten is": de Hoge Raad, zo meende hij, benam hem opzettelijk de kans op succes — en hij bedoelde misschien ook wel „op buit", al zei hij dat er niet bij. Een verzoek aan Van Goch om kapitein Van Coulster met enige victualie te helpen wees deze van de hand op grond, dat hij alleen voor het leger proviand had meegebracht en dat de vloot zelf maar moest zien rond te komen. De With betoogde daartegen weer, dat dit ondankbare leger zijn plundertochten toch maar had verricht „onder de luyster van de lantsschepen" [42]). De meningsverschillen waren gezonken tot het peil van kleingeestig gekibbel.

Op 11 Januari 1649 zeilde de gehele vloot weer de Bahia uit. Van Goch wilde nu nog een strooptocht doen op de Camamu-rivier

39) De With, Journaal 10 en 11 Jan. 1649.
40) T.a.p., 5 Jan. 1649.
41) T.a.p., 23 en 27 Dec. 1648.
42) De With aan de H.R.B. 17 Jan. 1649.

(bezuiden de Bahia), maar daar deze voor zware schepen onbevaarbaar was, werd de vloot nu in tweeën gesplitst. De With, die met de vijf grootste schepen voor de baai bleef kruisen, herkreeg zodoende zijn vrijheid van beweging, terwijl de rest van de vloot met de troepen onder Van Goch de Camamu-rivier opzocht en vandaar tegen het einde van de maand naar het Recief terugkeerde. Van deze laatste tocht vermeldt De With het volgende voorval. De schipper van een galjoot, wiens victualie ten einde was en die aan Van Goch om aanvulling verzocht, kreeg van deze ten antwoord: „Loopt in 't bosch, hackt boomen om en eet die op, ick heb geen cost voor U". Zo vertelde de schipper het tenminste aan De With, die hieraan gretig het oor leende en er later herhaaldelijk op terug kwam; Van Goch daarentegen ontkende natuurlijk ooit zoiets te hebben gezegd. Men kan het verhaal dus geloven of niet, maar dat De With het geloofde en er zulk een ophef van maakte, is in elk geval weer tekenend voor zijn wantrouwen tegen Van Goch [43]).

De victualiekwestie was en bleef het tere punt. Ook de kwaliteit van de scheepskost liet alles te wensen over: het brood vol worm, de stokvis vol mijt, de gort vol kevers, het vlees en spek „van 't sout opgevreeten" en de erwten oud, muf en zo hard als musketkogels, om met De With te spreken. Het scheepsvolk had dan ook veel van scheurbuik te lijden en De With zelf klaagde, dat hij in al de zesendertig jaren van zijn zeemansbestaan nog nooit zulk een „sober tractament" had genoten [44]).

Sedert zijn laatste vertrek van het Recief was hij nu vier maanden achtereen in zee geweest; de victualie raakte op, aanvulling werd hem niet toegezonden en de schepen, die al merkbaar door de worm waren aangetast, moesten nodig worden schoongemaakt. Het drukke seizoen voor de Portugese scheepvaart was intussen verstreken. In overleg met de krijgsraad besloot De With derhalve op 23 Januari de blokkade van de Bahia op te breken en naar de basis terug te keren [45]). Reeds eerder had hij tegenover de Hoge Raad de noodzakelijkheid hiervan betoogd en het voornemen kenbaar gemaakt om rechtstreeks naar Parahyba te gaan en de sche-

---

43) De With, Journaal 30 Jan. 1649; Cort Register, blz. 28; Cohier fo. 446vo.; De With aan de H.R.B. 20 Maart 1649; Dag. Not. H.R.B. 1 April 1649.

44) De With aan de S.G. 10 Jan. 1649; aan de H.R.B. 7 Febr. 1649. „Tractament": onthaal, verzorging.

45) De With, Journaal 23 Jan. 1649.

pen daar een grondige beurt te geven [46]). Doch op het Recief waren intussen beslissingen gevallen, die daarmee niet strookten. Toen De With begin Februari voor de mond van de Parahybarivier ankerde, bereikte hem een brief van de Raad met het bevel niet de rivier op te varen, doch buitengaats de schepen schoon te maken en daarna met spoed op te komen naar het Recief. Aangezien echter het schoonmaken buitengaats wegens de heersende zeegang ondoenlijk was, restte De With niet anders dan zich van water en brandhout te voorzien en vervolgens met de schepen, zo vuil en afgevaren als zij waren, het Recief op te zoeken. De 17e Februari kwam hij op de rede ten anker na een afwezigheid van bijna vijf maanden [47]).

Het was opnieuw een teleurstellende campagne geweest, die geen enkel beslissend voordeel op de vijand, maar wel veel wrijving tussen de Hoge Raad en de admiraal had opgeleverd. Het gebrek aan samenwerking was geleidelijk uitgegroeid tot een wederzijds wantrouwen, dat weinig goeds scheen te beloven. De With — wel verre van het gemis aan dadendrang te tonen, dat latere schrijvers hem hebben willen aanwrijven — voelde zich in zijn actie geremd door de Hoge Raad, die hem op zijn victualie beknibbelde, zijn schepen achterhield en zijn van doelbewustheid getuigende plannen doorkruiste. De Raad, niet van zins zich door de eigengereide admiraal de wet te laten stellen en geprikkeld door zijn hoekig optreden en heftige vertogen, was echter zelf niet in staat tot het voeren van een doeltreffend maritiem beleid, deels door gemis aan inzicht, deels door de ontoereikendheid van de materiële hulpmiddelen. Slechts in één opzicht waren de Hoge Raad en De With tot dezelfde overtuiging gekomen: alleen een vrede door vergelijk zou de Compagnie de mogelijkheid openen het restant van haar Braziliaans rijk te behouden [48]). Maar zolang de bewindhebbers met oogkleppen bleven lopen en de Staten-Generaal met halve maatregelen het slepende proces gaande hielden, dat geen uitzicht op een overwinning bood, zolang zouden Raad, leger en vloot zonder overtuiging en in onderling gekrakeel moeten blijven voortploeteren op hun verloren post.

---

46) De With aan de H.R.B. 10 en 17 Jan. 1649.
47) De With, Journaal 3—17 Febr. 1649; Cort Register, blz. 15.
48) De With aan de S.G. 5 Dec. 1648 en 10 Jan. 1649.

VII. DE TWEEDE VELDSLAG BIJ DE GUARARAPES EN ZIJN GEVOLGEN

In de eerste dagen van Februari 1649 keerden Van Goch, Van den Brande en Hauthain met hun schepen en troepen op het Recief terug. In tegenstelling tot De With konden zij althans met zekere voldoening op de strooptocht naar de Bahia terugzien. Niet alleen wegens de 1500 kisten suiker, die het leger als buit meebracht, maar meer nog om het feit, dat dit de eerste onderneming met de in 1648 aangevoerde troepen was geweest, die geslaagd mocht heten. Een opmerkelijk psychologisch verschijnsel hing hiermee samen: er viel een verbetering te constateren in het moreel van het krijgsvolk, dat „couragieus ende welgemoet" van deze tocht was teruggekeerd. Voor het eerst sedert de nederlaag bij de Guararapes scheen het leger zijn zelfvertrouwen te hebben herwonnen [1]).

Deze zegevierende terugkeer had een inspirerende uitwerking op de Hoge Raad. Steeds was deze de hoop op revanche voor de Guararapes blijven koesteren en had hij bij het overleg met de legerhoofden gepleit voor een nieuwe uitval naar het achterland als het enige middel om de impasse, waarin de strijd te land was geraakt, te doorbreken. De aansporingen van de Heren Negentienen, die in brief op brief aandrongen op een beslissende actie, gingen in dezelfde richting. Maar het was de legerleiding geweest, die zich telkens weer daartegen had verzet, omdat zij het leger na de eerste droevige ervaringen daartoe niet meer in staat had geacht. Thans scheen echter een betere geest in de troepen te zijn gevaren en van deze gunstige omstandigheid wilde de Raad blijkbaar onmiddellijk partij trekken. Snel optreden was trouwens geboden, daar het droge seizoen nog slechts enige weken zou duren.

Reeds op 2 Februari, toen de teruggekeerde troepen nauwelijks voet aan wal hadden gezet, nam de Raad het initiatief tot een nieuwe actie door een bespreking met Schoppe over de vraag, wat

---

1) Secr. Not. H.R.B. 2 en 4 Febr. 1649; de H.R.B. aan de XIX, 3 Febr. 1649.

men nu verder te land zou kunnen ondernemen; op het verbeterde moreel van de troepen viel daarbij de nadruk [2]). Schoppe vroeg bedenktijd en nadat hij zijn ondercommandanten had geraadpleegd, vond op 4 Februari een nieuwe bespreking plaats. Hierbij bleek, dat de oude tegenstelling over de te volgen strategie nog steeds bestond. Nogmaals werd — vermoedelijk door Schoppe — het oude plan tot een aanslag op Rio de Janeiro geopperd, ten gunste waarvan de legerleiding zich reeds meermalen had uitgesproken. Maar ook nu weer achtte de Raad dit onuitvoerbaar, omdat de bevoorrading van het leger voor zulk een verre tocht onmogelijk was. In plaats daarvan werd besloten het leger „in Godes name uyt te brengen, den vijandt het hooft te bieden, trachten slach te leveren ende daerontrent Godes zegen verwachten" [3]). De in April 1648 mislukte uitval naar het binnenland zou dus opnieuw worden beproefd.

De volgende dag werden de kolonels Van den Brincke, Van den Brande en Hauthain ter raadsvergadering ontboden, alwaar hun het reeds genomen besluit werd medegedeeld. Hoewel dus geplaatst voor een voldongen beslissing, kregen zij niettemin gelegenheid hun mening erover te zeggen, waarna het besluit uitdrukkelijk werd bekrachtigd [4]). Merkwaardigerwijze laten de notulen van deze vergadering ons over de mening van de kolonels in het onzekere. Was deze gunstig voor het plan van de Hoge Raad geweest, dan had het voor de hand gelegen dit ter rechtvaardiging van het genomen besluit te vermelden. De zwijgzaamheid van de notulen op dit punt is dus wel geschikt om het vermoeden te wekken, dat de kolonels hun oude bezwaren tegen een uitval naar het achterland staande hebben gehouden. Voor de juistheid van dit vermoeden spreekt bovendien het getuigenis van De With, die in zijn *Cort Register* mededeelt van een der kolonels te hebben vernomen, dat de gehele krijgsraad zich tegen het plan had uitgesproken [5]). Daar staat echter tegenover, dat de Raad zelf in zijn brief aan de Negentienen van 10 Maart 1649 schreef, dat tot de veldtocht was besloten met eenparige stemmen van de Raad, Schoppe en de kolonels. Men zal deze tegenspraak dan ook wel aldus moeten oplossen, dat de kolonels zich slechts onder protest bij het plan

---

2) Secr. Not. H.R.B. 2 Febr. 1649.
3) T.a.p., 4 Febr. 1649.
4) T.a.p., 5 Febr. 1649.
5) Cort Register, in Cohier fo. 435 e.v., Februari 1649.

hebben neergelegd om daardoor het verwijt te ontgaan, dat zij aan deze onderneming, waarop zowel de Raad als de Negentienen zo sterk aandrongen, hun medewerking zouden hebben onthouden zonder er iets beters voor in de plaats te hebben gesteld. Nu een aanval op Rio de Janeiro was afgewimpeld, had men immers feitelijk geen andere keus dan een uitval uit het Recief of het afzien van elk offensief te land. Maar dit laatste, dat wellicht het verstandigste was geweest, strookte blijkbaar niet met het inzicht van de Raad, die onder de druk van de omstandigheden èn van de aansporingen zijner principalen in een uitvalspoging op dit ogenblik, nu het leger in betere conditie scheen, zijn laatste kans moet hebben gezien om een gunstige wending in de krijg te forceren. Dat de Raad echter met deze beslissing, waarnaar de legerleiding zich niet dan schoorvoetend moet hebben geschikt, een zware verantwoordelijkheid op zich laadde, is duidelijk.

Maar alsof dit nog niet genoeg was, koesterde de Raad nog grotere plannen. Terwijl de toebereidselen tot de veldtocht reeds werden getroffen, vergaderde de Raad nogmaals met de legerhoofden en deed het voorstel de uitval uit het Recief te combineren met een poging om de Kaap St. Augustijn, de aan- en afvoerbasis van de belegeraars, te vermeesteren. Men zou daartoe, zodra de opmars naar het binnenland werd ingezet, een aanzienlijk deel van het leger moeten inschepen en daarmee de Kaap bij verrassing uit zee overvallen, terwijl de hoofdmacht het Portugese veldleger bond. Doch dit vèrreikende plan werd door de kolonels ronduit onuitvoerbaar verklaard, zoals ditmaal in de notulen met zoveel woorden te lezen staat [6]). Verrassing zou volgens hen uitgesloten zijn, omdat het inschepen van zulk een troepenmacht — de Raad dacht aan 2000 man — onmogelijk voor de vijand geheim zou kunnen blijven; bovendien maakten zowel de natuurlijke gesteldheid als de vijandelijke verdedigingswerken de Kaap tot een bijkans onneembaar bastion. De Raad gaf het plan echter niet dadelijk op, doch wilde eerst nog de mening horen van enkele scheepskapiteins, die ter plaatse goed bekend waren. Pas toen ook dezen eenstemmig verklaarden, dat de gesteldheid van de kust een landing onder vijandelijk vuur onmogelijk maakte, gaf de Raad zich gewonnen [7]). Wij zouden dit verworpen plan dan ook buiten

---

[6]) Secr. Not. H.R.B. 12 Febr. 1649.
[7]) Als voren, 14 en 15 Febr. 1649.

beschouwing hebben kunnen laten, als het niet zulk een sprekend bewijs had geleverd van het al te zwak gefundeerde optimisme, waarvan de Hoge Raad bij zijn aanvalsplannen van Februari 1649 blijk gaf. Men krijgt er geen andere indruk van dan dat Schoonenborch en de zijnen, het wachten moede en in de waan dat het moment gunstig was, nu alle wild op eenmaal hoopten te kunnen jagen en daarbij hun zwakke krachten overschatten.

Nu het dan vaststond, dat het bij het oorspronkelijke plan zou blijven, werden alle beschikbare troepen daartoe samengetrokken. Na aftrek van de noodzakelijke bezetting der fortificaties bleven voor het veldlegertje 3060 blanken en 200 Brazilianen over. Voor de legertrein en de artillerie moest de vloot ditmaal 250 matrozen leveren onder bevel van vice-admiraal Gillissen en kapitein Toelast, die beiden hun diensten voor deze veldtocht aanboden. Alles bijeengenomen konden dus 3510 man in het veld worden gebracht: aanmerkelijk minder dan de 4500, waarmee Schoppe tien maanden tevoren naar de Guararapes was getrokken. De uitdunning der gelederen blijkt ook uit de sterkte van de compagnieën, die normaal honderd man behoorden te tellen, doch nu gemiddeld niet hoger kwamen dan vijfenveertig; er waren er van minder dan dertig man [8]).

Daar Schoppe nog steeds door zijn voetkwetsuur buiten gevecht was gesteld, viel aan kolonel Van den Brincke als opvolger in rang het opperbevel ten deel. Op verzoek van de krijgsraad zou tevens een lid van de Hoge Raad aan de tocht deelnemen „tot encouragiement van de militie en om verders goede ordre alomme te houden", waartoe bij loting Van Goch werd aangewezen. In de hem meegegeven instructie [9]) werd de Guararapes als marsdoel aangewezen; daar aangekomen moest men de vijand, indien hij in voordelige positie lag, daaruit trachten weg te lokken en slag leveren. Gelukte dit niet, dan moest men handelen naar omstandigheden, doch de vijand overal, waar hij maar stand hield, het hoofd bieden. De troepen werden evenals de vorige keer voor acht dagen geproviandeerd. Alles wees er op, dat de Hoge Raad het op een beslissende actie wilde laten aankomen.

Toen de troepen op 17 Februari gereed stonden om uit te rukken,

---

8) Als voren, 15 Febr. 1649; Cort Register, blz. 15. De oorzaken van deze verzwakking waren de verliezen in de vorige slag, desertie en sterfte door ziekten.

9) Secr. Not. H.R.B. 15 Febr. 1649.

keerde juist De With na zijn vijf maanden lange afwezigheid op de rede terug. Het nieuws van de aanstaande tocht „naer den ongeluckigen bergh van de Guararapes" stemde hem zeer pessimistisch: hij vreesde een fatale afloop [10]). Merkwaardig is vooral, dat hij de overtuiging van de Hoge Raad, dat het moreel van de soldaten zo verbeterd was, volstrekt niet deelde: wat hem althans tijdens de invasie van de Allerheiligenbaai had getroffen, was juist de grote onenigheid onder de officieren en de flauwhartigheid van de soldaten, die van geluk mochten spreken, dat de vijand daar zo goed als geen weerstand had geboden. Had de Hoge Raad aan de glorieuze terugkeer van het leger na een al te gemakkelijk succes te veel waarde gehecht? Het zou spoedig blijken.

In de avond van de 17e Februari ging het leger op mars langs dezelfde route als tien maanden geleden: zuidwaarts langs het strand tot aan het Melkhuis en vandaar na een korte rust landinwaarts naar het Guararapes-gebergte, dat in de loop van de volgende dag werd bereikt. Tot zover scheen het geluk de Hollanders te dienen: de bergen waren nog niet door de vijand bezet, zodat Van den Brincke deze ongehinderd in bezit kon nemen. In afwachting van de tegenstander richtten de troepen zich ter verdediging in; wachten werden uitgezet [11]).

Maar de vijand hield zich schuil. Francisco Barreto, die zich in de vorige slag reeds had doen kennen als een vastberaden aanvoerder, die de strijd niet schuwde, toonde zich ditmaal een even bekwaam tacticus. Met 2600 man, waaronder 150 bereden lansiers, was hij op het gerucht van 's vijands bewegingen eveneens naar de Guararapes gemarcheerd, zijn tegenstander tegemoet. Toen hij daar in de late namiddag van de 18e aankwam en de bergen reeds door de Hollanders bezet vond, wachtte hij zich wel ervoor deze sterke stelling met zijn numeriek zwakkere macht op dit late uur aan te vallen, doch bepaalde hij zich er toe het bedekte terrein in de omgeving te bezetten en eveneens een afwachtende houding aan te nemen. Behalve dat de Hollanders enkele verre schoten losten op kleine troepjes Portugezen, die zich bloot gaven, gebeurde er de

---

10) Cort Register, blz. 15; Journaal 17 Febr. 1649.

11) Zie voor het verloop van de nu volgende strijd: de gevechtsverslagen van Van Goch en verschillende officieren in W.I.C.-O.C. 65; De With, Journaal 18 en 19 Febr. 1649; Cort Register, blz. 15, 16; De With aan de S.G. 27 Febr. 1649; Naber, *Dagboek van Haecxs*, 18 en 19 Febr. 1649; Naber, *Leven en bedrijff*, 19 Febr. 1649; Varnhagen, *Historia geral*, III, blz. 91—95.

rest van de dag niets. De nacht viel over de Guararapes, waar de Hollanders onder de tropenhemel kampeerden, maar veel rust werd hun na de vermoeiende mars niet gegund. Door een loos alarm van de vijand opgeschrikt en in het geweer geroepen, waren zij gedwongen de gehele nacht waakzaam te blijven, terwijl Barreto's troepen hun krachten spaarden voor de komende dag.

Toen de ochtend van de 19e Februari aanbrak, bleek Barreto nog steeds niet van zins zijn troepen aan een bestorming van de sterke Hollandse positie te wagen; ook niet, toen Van den Brincke een afdeling uitzond met het doel de vijand uit te lokken. De afdeling keerde na een onbetekenende schermutseling terug zonder te worden achtervolgd. Barreto wist wat hij deed: hij behoefde slechts te wachten, totdat een machtige bondgenoot zijn tegenstander van de bergen zou verdrijven. Want terwijl bij het klimmen van de dag de Portugezen in de vlakte onder schaduwrijk geboomte verscholen lagen, blakerde de onbarmhartige tropenzon de kale bergtoppen, waar Van den Brincke nu reeds bijna een etmaal wachtte op de aanval, die niet kwam, terwijl zijn soldaten zienderogen werden afgemat door hitte en dorst. Zonder beschutting, zonder drinkwater lagen de Hollanders in de barre zon. Het werd middag, loodrecht vielen de verzengende zonnestralen en de toestand werd onhoudbaar. De hoofden belegden krijgsraad: wat nu? Men was het er over eens, dat men wegens de „excessive hitte" de bergen moest verlaten, maar Van Goch's instructie, plichtmatig geraadpleegd, hield geen antwoord in op de vraag waarheen. Een aanval op de door bossen en moeras gedekte vijand was uitgesloten. De weg naar Kaap St. Augustijn was afgesneden door een rivier en een versterking; bovendien was de mondvoorraad ontoereikend voor zulk een tocht. Terugtrekken bleek de enige mogelijkheid; de vraag was slechts, of dit bij dag moest gebeuren of dat men de nacht zou afwachten. Na rijp beraad werd uit overwegingen van prestige tot het eerste besloten: de meerderheid was van mening, dat een nachtelijke terugtocht de indruk zou kunnen wekken, dat men de vijand vreesde. Onmiddellijk opbreken dus en langs dezelfde weg terug naar het Melkhuis, luidde de conclusie. Daar zou het leger de nacht kunnen doorbrengen, terwijl Van Goch ijlings naar het Recief zou terugkeren om nadere orders te vragen.

Om drie uur 's middags begon het leger in goede orde de bergen te ontruimen. Het gros daalde af naar een pas of doorgang, die terzijde van de bergen naar de bossen voerde, vanwaar men was

gekomen; een sterke achterhoede onder bevel van Van den Brande zou de bergen zo lang mogelijk bezet houden en zo de aftocht dekken.

Dit was blijkbaar het moment, waarop Barreto had gewacht. Nauwelijks was de Hollandse hoofdmacht de bergen afgedaald naar de pas, of hij viel deze met volle kracht in de rug aan. Hoewel de achterste regimenten zich aanvankelijk dapper teweer stelden, waarbij kolonel Hauthain werd gewond, werden zij spoedig tot wijken gedwongen, weer de bergen op, zodat de doorgang onderlangs voor de opdringende vijand open kwam te liggen. Intussen ontspon zich een heen-en-weer-golvende strijd op de bergen, waar Van den Brande met zijn regiment, gesteund door het veldgeschut onder Gillissen en Toelast, in de aanvang moedig stand hield. Maar ook hier bleek de vijandelijke druk weldra te sterk: de geleden ontberingen deden hun uitwerking gevoelen en tegenover het élan van de aanvallers stortte het moreel, waarvan de Hoge Raad zo grote verwachtingen had gekoesterd, spoedig ineen. Het baatte niet, of de officieren de wijkenden door overreding of geweld tot standhouden trachtten te bewegen: aan alle kanten drongen de Portugezen onweerstaanbaar op en de terugtocht der Hollanders ontaardde weldra in een ordeloze vlucht. Velen, die door vermoeidheid achterbleven, werden door hun achtervolgers gedood; dit lot trof ook verscheidene officieren, die tot het laatst toe tevergeefs poogden de orde in de gelederen te herstellen. Kapitein Toelast, die met twee kanonnen op een berg in stelling stond, werd door zijn matrozen in de steek gelaten en sneuvelde bij zijn stukken. Ook Matthijs Gillissen kwam hier om het leven. Majoor Hertzberger moest in volle galop door een omsingeling heenbreken om te ontkomen; overste Van Lobbrecht kon zich pas in veiligheid brengen, nadat tot tweemaal toe zijn paard onder hem was neergeschoten. Kolonel Van den Brincke, de opperbevelhebber, sneuvelde.

Het was nog een geluk, dat de Portugezen, in plaats van de achtervolging door te zetten, aan het plunderen sloegen; anders hadden zij de vluchtende troep, zoals Van Goch later uitdrukkelijk getuigde, geheel kunnen vernietigen. Nu bereikte althans het grootste deel bij het Melkhuis het strand en geraakte zo buiten 's vijands bereik. Maar van aldaar standhouden, zoals het plan was geweest, was geen sprake meer. Zonder onderbreking werd de terugtocht langs het strand voortgezet en nog dezelfde avond was het restant

van het verslagen legertje binnen de fortenlinie van het Recief teruggekeerd.

Deze tweede nederlaag bij de Guararapes was nog ernstiger dan de eerste. De verliezen bedroegen 957 doden en 89 gevangenen, waaronder ruim honderd officieren [12]; bijna een derde van de uitgezonden troepen keerde dus niet uit de strijd terug. Om de gesneuvelden te kunnen begraven, verzocht en verkreeg de Hoge Raad een wapenstilstand van één dag. Alle vijf veldkanonnen waren verloren gegaan, evenals veel bewapening en uitrusting, door de vluchtenden weggeworpen. Het overschot van het leger verkeerde in zodanige staat van ontreddering, dat Schoppe tegenover de Hoge Raad moest verklaren, dat met deze troepen „tegenwoordich" niets meer te beginnen was [13]. Hij had de tussen aanhalingstekens geplaatste beperking ook achterwege kunnen laten: met deze tweede verpletterende nederlaag was de rol van het leger als instrument tot het herstel van de Nederlandse heerschappij in Brazilië definitief uitgespeeld. Van de 5600 man, die een jaar tevoren waren overgekomen, waren er nauwelijks 2500 overgebleven [14]. Tezamen met het overschot van de oudere troepen (ongeveer duizend man) was dit alles, waarover de Hoge Raad nog kon beschikken en dit hield in, dat de Compagnie in de strijd te land voorgoed in de verdediging was gedrongen.

Dit was dus het droevige resultaat van de veldtocht, waartoe de Hoge Raad op aandrang van de bewindhebbers, doch tegen de zin van de legerleiding had besloten. Haecxs schreef na de slag in zijn dagboek, dat, „indien de soldaten hadden willen staen, de victorie naest Godt genoechsaem aen ons sijde scheen te wesen" [15]. Maar had de Hoge Raad er juist niet teveel op vertrouwd, dat de soldaten ditmaal wèl zouden standhouden en had hij zich niet volkomen verkeken op de gevechtswaarde van deze slecht verzorgde en dus onbetrouwbare troepen? Had hij dus niet beter gedaan met zich naar het oordeel van de legerhoofden te richten in plaats van een wanhoopsoffensief te beginnen, omdat de bewindhebbers dat nu eenmaal wilden?

Er is hier gegronde reden tot critiek op het beleid van de Hoge

---

12) Netscher, *a.w.*, blz. 206 en de door hem geraadpleegde verlieslijsten in W.I.C.-O.C. 65.

13) Secr. Not. H.R.B. 26 Febr. 1649.

14) Schoppe aan de S.G. 10 Maart 1649 (Lias W.I.Z. no. 5776).

15) Naber, *Dagboek van Haecxs,* 19 Febr. 1649.

Raad: men behoeft daarbij echter niet zo ver te gaan, dat men geloof hecht aan de insinuaties, die in Van der Hagen's *Leven en bedrijff van De With* te lezen staan. Wij zagen reeds, dat De With in deze veldtocht geen heil had gezien. Nu vertelt Van der Hagen in dit verband, dat De With vóór de slag de Hoge Raad de waarschuwing zou hebben toegevoegd „so doende de voorsegde 6000 man, met grote bekommernisse becomen, in de pan te fricasseren", en laat hij in zijn eigenaardige telegramstijl daarop volgen: „Deselve daertoe gesonden, van de Hoge Raden geantwoort". Hij wijst vervolgens op het grote aantal gesneuvelden en eindigt aldus: „Bij de presiderende Raden [16]) gesegt: „ „Sonder dese nederlage geen kost voor haer te hebben kunnen verschaffen" ". Den admirael Witte hierover een schrik in sijn gemoet" [17]).

Naber heeft in een noot bij deze passage reeds opgemerkt, dat deze schampere uitlating alles kwaads te denken geeft. Inderdaad wordt hier de indruk gewekt, dat de Hoge Raad niet alleen zijn troepen willens en wetens in de dood zou hebben gejaagd, maar dit bovendien nog had trachten te rechtvaardigen met het argument, dat men hun toch niet langer te eten had kunnen geven. Een argument, zo cynisch, dat het alleen daarom reeds onwaarschijnlijk is, dat een lid van de Raad, verondersteld dat hij zulke gedachten al had gekoesterd, zich in die zin openlijk zou hebben uitgelaten. Wat kan hiervan waar zijn? De With's journalen en brieven laten ons hier in de steek: men zal daarin tevergeefs een bevestiging van Van der Hagen's sensationele onthulling zoeken. Doch wij kunnen de Hoge Raad zelf aan het woord laten en halen daartoe uit zijn brief aan de Negentienen van 7 Juni 1649 een passage aan, die de zaak voldoende opheldert. De Raad beklaagt zich in deze brief erover, dat van 23 Februari tot 11 Mei geen enkel bevoorradingsschip uit het vaderland was aangekomen en dat er dientengevolge op laatstgenoemde datum nog slechts voor vijf weken voedsel in voorraad was. Vervolgens luidt het: „Wij moeten oprechtelicken bekennen ende verclaren, dat de laeste rescontre, gevallen op den 19en Februari jongstleden aen de Guararapes, niettegenstaende (wij) het verlies van soo vele eerlicke ende vroome lieden ten hoochsten beclagen, ons nochtans alle ontrent het strecken van

---

16) Vermoedelijk een schrijffout voor „President ende Raden", zoals de H.R.B. in de stukken meestal wordt genoemd.

17) Naber, *Leven en bedrijff,* blz. 135, 136.

de vivres en leeninggelden [18]) heeft gepreserveert ende behouden, daer ter contrarie, indien het volck aldaer niet ware gebleven ende geen ander secours van vivres hadden ontfangen als 't geene ons is toegecomen, deselve vivres al lange waren geconsumeert geweest ende wij door hongersnoot in 's vijants handen vervallen" [19]).

Zo schreef de Hoge Raad dus — let wel — bijna vier maanden na de slag en naar aanleiding van een voedselcrisis, die inmiddels was ingetreden. Deze hartekreet klinkt dan ook heel anders dan de uit haar verband gerukte hardvochtige taal, die Van der Hagen de Hoge Raad in de mond legt, alsof deze woorden dadelijk na de slag en ter rechtvaardiging van de geleden verliezen zouden zijn uitgesproken. Zou het nu niet zo zijn, dat een op zichzelf begrijpelijke en onschuldige uitlating van de Hoge Raad, zoals de geciteerde is, door zijn critici is vervalst tot hetgeen Van der Hagen in zijn bedekte termen insinueert? Het is immers duidelijk, dat die onschuldige uitlating, mits bekort en daardoor verscherpt, zeer geschikt was om er het venijn uit te puren, dat Van der Hagen te proeven geeft. Men kan alleen nog de vraag stellen, of men Van der Hagen's insinuatie letterlijk op rekening moet stellen van De With, uit wiens mond hij alles zegt te hebben gehoord en genoteerd [20]), of op rekening van hemzelf, aannemende dat hij de hem door De With medegedeelde ware toedracht bewust of onbewust heeft verdraaid. Nogmaals, De With zelf, die anders toch de Hoge Raad ook in geschrifte de scherpste critiek niet placht te sparen, zwijgt over de hem berokkende „schrik in sijn gemoet" als het graf en daarmee vervalt de mogelijkheid deze laatste vraag te beantwoorden. De Hoge Raad zij hiermee echter gezuiverd van de op hem geworpen verdenking van een al te openlijk beleden cynisme: dat het viermanschap de verantwoordelijkheid droeg voor de zware nederlaag van 19 Februari 1649, was al erg genoeg.

Terecht kan men de tweede slag bij de Guararapes een keerpunt in de ontwikkeling van het Braziliaanse conflict noemen. Was de Hoge Raad na de eerste nederlaag van April 1648 nog blijven hopen op revanche, thans was het duidelijk, dat de kans daarop was

---

18) Soldijen.

19) In enigszins andere bewoordingen ook in de brieven van de H.R.B. aan de stadhouder en de S.G., eveneens van 7 Juni 1649 (W.I.C.-O.C. 65; Lias W.I.Z. no. 5776).

20) Naber, *Leven en Bedrijff*, blz 64.

verkeken en dat het grote secours van 1647, waarvan men het herstel van Johan Maurits' rijk had verwacht, zijn doel definitief had gemist. Wilde men de strijd voortzetten — aldus schreef de Hoge Raad op 20 April 1649 aan zijn principalen — dan diende een nieuw secours te worden gezonden. Op het Recief was de toestand weer dezelfde als toen Schoonenborch en zijn ambtsbroeders in 1646 het bewind hadden aanvaard: de stad was weer even nauw ingesloten, buiten de forten kon men zich niet wagen. De fortificaties waren bovendien verwaarloosd: borstweringen waren ingestort, grachten droog, palissaden vergaan [21]. De beschikbare troepen waren nog slechts toereikend om de weinige behouden kustplaatsen (het Recief, Itamaraca, Parahyba, Rio Grande en Ceara) te verdedigen. De Braziliaanse hulptroepen, ontevreden over hun karige verzorging, dreigden de Compagnie ontrouw te worden [22].

Ook ten aanzien van de zeestrijdkrachten werd de toestand steeds onbevredigender. Werd de situatie in het voorjaar van 1649 gemarkeerd door het uitvallen van het leger als offensief instrument, symptomatisch was tevens de geruisloze ondergang van de eigen oorlogsvloot van de weleer ter zee almachtige Compagnie. De zeven oude, afgevaren oorlogsschepen, die De With bij zijn aankomst in Brazilië had aangetroffen, waren toen reeds bestemd geweest om te worden afgeschreven en niet te worden vervangen. Dit blijkt uit de beraadslagingen van de commissie, die in Januari 1648 in Den Haag bijeenkwam om middelen te beramen tot verheffing van de Compagnie uit haar verval. Een der besluiten van deze commissie beoogde het terugroepen van de in Brazilië gestationneerde oorlogsschepen, „aldaer door lancheyt vergaende en reddeloos geworden sijnde"; de twaalf schepen van De With zouden hun taak geheel overnemen [23]. De slagvloot van de Compagnie zou dus worden geliquideerd, de staat dit onderdeel voortaan moeten verzorgen. Na De With's aankomst in Brazilië zien wij dit dan ook inderdaad gebeuren: de kapitale compagniesschepen, voor zoover nog bestand tegen een oceaanreis, vertrokken successievelijk naar het vaderland, de laatste in het voorjaar van 1649. Sindsdien bezat de Compagnie in Brazilië alleen nog enkele lichtbewapende

21) Cort Register, blz. 19.
22) T.a.p.; Dag. Not. H.R.B. 9 April 1649.
23) R.S.G.-W.I.Z. no. 3228 fo. 319vo.

jachten, die echter niet langer dan een jaar meer dienst zouden kunnen doen. De „landsschepen" van De With, intussen van twaalf verminderd tot tien door het verlies van de Utrecht en de Huys Nassau, vormden dus de maritieme macht, waarmee de Hoge Raad het verder moest doen. Doch ook deze waren reeds merkbaar door de worm aangetast en kregen gebrek aan zeilen en touwwerk; artikelen, die op het Recief niet te krijgen waren [24]). De With's hernieuwde klachten hierover aan de Staten-Generaal [25]) waren blijkbaar niet overdreven: zij werden ditmaal bevestigd door de Hoge Raad in zijn generale missive aan de Negentienen van 20 April 1649, welke vergezeld ging van een memorie aangaande de toestand van de vloot, die een goed beeld geeft van de maritieme problemen, waarvoor de Hoge Raad zich geplaatst zag [26]). Hadden de Portugezen tot dusver de handelsvaart op Brazilië merendeels onderhouden met eigen lichtbewapende vaartuigen, die een gemakkelijke prooi voor de compagniesjachten en Zeeuwse kapers waren geweest, nu schenen zij zich nog slechts te bedienen van zwaar gemonteerde Engelse schepen, tot convooien verenigd en dus tegen de aanvallen van individueel optredende kapers volkomen bestand. Wilde men hiertegen met succes blijven optreden, dan moest men voor de Kaap St. Augustijn, de Allerheiligenbaai en Rio de Janeiro even sterke eskaders laten kruisen. Daartoe zouden de tien schepen van De With niet voldoende zijn: het dubbele aantal was vereist, benevens zestien grote en tien kleine jachten. De memorie besluit met een opsomming van de gebreken der aanwezige schepen, die met De With's klachten overeenstemt.

Toch had De With in de opstelling van dit stuk geen aandeel gehad. Vermoedelijk kwam het uit de koker van Caspar Govertsz. Cop, die als commandeur de hoogste vlootofficier van de Compagnie was en wel vaker de Hoge Raad in maritieme aangelegenheden van advies diende, als De With niet bij de hand was. Maar waarom had de Hoge Raad over zulke belangrijke zaken, als de aangehaalde memorie behandelde, de admiraal niet geraadpleegd? Terecht beklaagde De With zich juist bij deze gelegenheid erover, dat de Hoge Raad hem nog nooit om advies had verzocht over de vraag, hoe de zeemacht in Brazilië nu eigenlijk behoorde te worden

---

24) Cort Register, blz. 20.

25) De With aan de S.G. 27 Febr., 13 en 22 April 1649.

26) „Staet vant vaertuygh ende equipagiegoederen alhier in Brasil vereyst"; W.I.C.-O.C. 65.

georganiseerd, hoewel hij zijn diensten daartoe had aangeboden. „Doch het laet sich aensien", zo verzuchtte hij, „dat de Regieringe niemant als hunselven vertrouwen" 27). Ook deze klacht was niet nieuw: De With had reeds in de eerste dagen na zijn aankomst in Brazilië soortgelijke ervaringen opgedaan 28) en dat het er door de intussen voorgevallen strubbelingen niet beter op was geworden, is te begrijpen. Toch kan men moeilijk ontkennen, dat De With, al had hij dan niet de kunst verstaan het vertrouwen van de Hoge Raad te winnen, in deze kwestie gelijk had: de Raad had de admiraal behoren te raadplegen.

Van het gewijzigde aspect van de Portugese handelsvaart op Brazilië, waarbij de op eigen gelegenheid varende karvelen van de zee verdwenen en plaats maakten voor veelal tot convooien verenigde gecharterde Engelse schepen, was de terugslag op de Hollandse kaapvaart duidelijk merkbaar 29). Van December 1648 tot April 1649 werden in het geheel geen prijzen meer naar het Recief opgebracht, maar wel liepen op 17 Maart vier zwaar beladen Engelse schepen bij Kaap St. Augustijn binnen, waaraan de Hollanders het nakijken hadden. De particuliere kaapvaart, die sedert 1647 zulke grote resultaten had geboekt, had haar beste tijd gehad. Dit had weer tengevolge, dat de Hoge Raad van het financiële voordeel, spruitende uit zijn aandeel in de buitgoederen, verstoken raakte, waardoor de laatste bron van inkomsten, die nog iets te betekenen had, opdroogde 30). Ook de geldzendingen uit het vaderland bleven steeds ontoereikend: in alle brieven van de Hoge Raad keert de onveranderlijke klacht over de hopeloze financiële toestand terug, tenslotte met de ironische toevoeging, dat dit punt nog slechts wordt aangeroerd „tot ververschinge van de memorie" 31). De magazijnen waren leeg, alles was schaars, van levensmiddelen en scheepsbehoeften af tot vuurstenen voor de geweersloten toe. Typerend is in dit opzicht de klacht over een nijpend tekort aan papier, pennen en was, waardoor de gehele administratie dreigde vast te lopen 32).

---

27) Cort Register, blz. 20; De With aan de S.G. 22 April 1649.

28) Zie blz. 75.

29) Over deze ontwikkeling van de Portugese vaart: Boxer, *English shipping in the Brazil trade*, blz. 202—205.

30) De H.R.B. aan de XIX, 20 April 1649.

31) T.a.p.

32) De H.R.B. aan de XIX, 7 Juni 1649.

Nederlands-Brazilië was dus in het voorjaar van 1649 wel volkomen in het slop geraakt. In deze benarde situatie greep de Hoge Raad het enige middel aan, waarvan men nog verbetering kon verwachten: een bezending naar het vaderland. Het initiatief hiertoe ging echter niet van de Raad zelf uit, doch van de legerhoofden, die zich medio Maart met een daartoe strekkende remonstrantie tot de Raad wendden [33]). Zij gewaagden daarbij van berichten uit het vaderland, die erop wezen, dat een nieuwe hulpactie werd overwogen en deden nu het voorstel een lid van de Raad met een der hoofdofficieren naar de landsregering af te vaardigen om rapport over de toestand uit te brengen, en zulks ter voorkoming van „misverstanden ende abusen, die door onkennisse van saecken lichtelicken souden comen te geschieden, daervan wij niet dan (Godt betert) al te veel exempelen hebben". Was het wonder, dat de leiders van het onfortuinlijke secours van 1647 na alle droevige ervaringen het vertrouwen in het beleid van overheid en Compagnie hadden verloren en dat zij bij de beraadslagingen over verdere hulpverlening stem in het kapittel wilden hebben? Toch had de Hoge Raad aanvankelijk bezwaren tegen hun voorstel. De aard van deze bezwaren blijft door een hiaat in de geheime notulen ongelukkigerwijze in het duister [34]), doch men zal wel niet ver mistasten door te veronderstellen, dat ook hier wederzijds wantrouwen in het spel was en dat de Raad, indien hij al een uit zijn midden naar de landsregering wilde afvaardigen, daarbij geen militaire dwarskijker meende nodig te hebben. Toen kolonel Hauthain een week later uit naam van Schoppe op een beslissing aandrong, opperde de Raad opnieuw bedenkingen. Eindelijk werd op 26 Maart besloten de raadsheer Simon van Beaumont met de zending te belasten; drie dagen later stemde de Raad er bovendien in toe, dat Hauthain hem zou vergezellen. De legerleiding had het pleit gewonnen [35]).

De 22e April vertrokken de beide afgezanten met het afgedankte compagniesschip Wapen van Dordrecht naar het vaderland, waar zij begin Juli aankwamen [36]). Op de resultaten van hun missie

---

33) Dag. Not. H.R.B. 17 Maart 1649.

34) De H.R.B. aan de XIX, 20 April 1649; de geheime notulen van 17 Maart 1649, waarnaar in deze brief wordt verwezen, zijn niet bewaard gebleven.

35) Dag. Not. H.R.B. 24, 26 en 29 Maart 1649; Cort Register, blz. 18; Naber, *Dagboek van Haecxs*, 22 April 1649.

36) Wätjen, *a.w.*, blz. 167, stelt hun vertrek uit Brazilië ten onrechte op November 1649.

komen wij nog terug. Wel zij hier vermeld, dat Beaumont niet naar Brazilië terugkeerde: daar hij zijn verbonden tijd van drie jaar had uitgediend, verkreeg hij op zijn verzoek ontslag als lid van de Hoge Raad [37]), die voortaan nog slechts bestond uit Schoonenborch, Van Goch en Haecxs. De bewindhebbers lieten namelijk de opengevallen plaats onvervuld, zo al niet uit bezuinigingsoverwegingen, dan toch omdat men geen opvolger kon vinden. Laatstgenoemde omstandigheid was ook oorzaak, dat de drie overgebleven raadsleden, ondanks hun herhaalde dringende verzoeken om ontslag wegens het verstrijken van hun eveneens driejarige ambtstermijnen, niet werden afgelost: niemand gevoelde zich geroepen hun ondankbare taak over te nemen [38]).

„Brasil dient veel eer verlaten, als niet successivelijck naer behooren met subsistentiemiddelen wert versorcht", schreef de Hoge Raad in deze dagen [39]). Zo dacht niet alleen het driemanschap, zo dachten velen erover, die de hoop op betere tijden in Brazilië opgaven. Niet voor niets klaagde de Raad over het verloop onder zijn personeel, „alsoo een iegelijck naer 't vaderlant vertreckt ende van des Compagnies dienst sich trachten te ontslaen, van de meeste tot de minste toe" [40]). Tot die „meeste" of voornaamsten, die het zinkende schip verlieten, behoorde ook Cornelis van den Brande, na Hauthain's vertrek de enig overgebleven kolonel. Als motief tot zijn verzoek om te mogen terugkeren voerde hij aan, dat hij, nu men toch gedwongen was in het defensief te blijven, wel kon worden gemist en zich zelfs nuttiger kon maken met het geven van adviezen aan de autoriteiten in het vaderland; alsof het niet voldoende was, dat zijn collega Hauthain hiertoe werd afgevaardigd. De waarheid zal wel geweest zijn, dat hij er voor bedankte nog langer het bevel te moeten voeren over een verzwakt, haveloos, muitziek regiment en zich te moeten schikken naar het wankele krijgsbeleid van een koloniaal bestuur, waarin hij geen vertrouwen meer kon stellen [41]). Toen zijn terugkeer door de Hoge Raad met

---

[37]) Reeds op 11 Febr. 1649 hadden de S.G. op verzoek van zijn verwanten zijn ontslag ingewilligd. In 1650 blijkt hij advocaat der W.I.C. te Middelburg te zijn, vgl. A. en R. fo. 123, 153 en 169.

[38]) De H.R.B. aan de XIX, 19 Dec. 1648, 10 Maart, 7 Juni en 23 Juli 1649; Secr. Not. H.R.B. 3 Juli 1649.

[39]) De H.R.B. aan de XIX, 7 Juni 1649.

[40]) T.a.p., 3 Mei 1649.

[41]) Dag. Not. H.R.B. 27 Febr., 27 en 28 April 1649; de H.R.B. aan de XIX, 3 Mei 1649; Schoppe aan de S.G. 4 Mei 1649.

advies van Schoppe was ingewilligd, sprak De With er zijn bevreemding over uit, dat alle overgebleven kolonels uit het omsingelde Recief werden weggezonden en wierp hij de vraag op, „ofte dit stijl is in belegerde plaetsen?” [42]). Misschien niet zozeer uit echte verontwaardiging als uit afgunst: het liefst was hij Van den Brande dadelijk gevolgd op de weg terug.

Ook de vaker genoemde commandeur Caspar Govertsz. Cop achtte zijn tijd gekomen en werd op zijn verzoek gelicentieerd [43]). En wil men een nog bekender naam horen, dan is het die van Johannes Nieuhof, auteur van een vermaard werk over Brazilië, die destijds op het Recief het ambt van „commies van de suyckeren” bekleedde. Van de in de kolonie heersende ondergangsstemming geeft hij een treffende indruk door kort en bondig te verklaren, „dat die d'eerste daer van daen ging, het beste deed”. Zelf deed hij dan ook niet anders, ging in Juli 1649 scheep „en verliet alzoo dat schoon en vruchtbaar lant, hetwelk nu den onzen eenigen tijt voor een hongerplaetse en moortkuil verstrekt had” [44]).

Waar officieren en ambtenaren voorgingen, mag het niet verbazen, dat de gewone man hun voorbeeld volgde. Met het convooi, waarmee Beaumont en Hauthain repatrieerden, vertrok tevens een groot aantal verarmde kolonisten met hun gezinnen naar het vaderland [45]). De uittocht hield ook daarna aan en zou wellicht nog groter zijn geweest, indien de Hoge Raad niet onverbiddelijk de hand had gehouden aan het voorschrift, dat niemand Brazilië mocht verlaten, die nog bij de Compagnie in het krijt stond [46]). Een draconische maatregel, die velen tot wanhoop bracht. Elk vertrekkend schip werd op verstekelingen doorzocht en wie daarbij al door de mazen van het net wist te glippen, kon zich nog niet veilig voelen: zond niet eens de Kamer van Amsterdam iemand, die „ter sluyk” uit Brazilië was weggekomen, helemaal naar het Recief terug om daar zijn schulden te voldoen? [47]). En dat, terwijl zulke lieden, berooid en improductief, aldaar bij de permanente voedselschaarste alleen maar tot last waren. Merkwaardigerwijze

---

[42]) Cort Register, blz. 21.

[43]) Dag. Not. H.R.B. 1 Mei 1649. In Februari 1650 was hij echter weer in Brazilië terug, zie Naber, *Dagboek van Haecxs*, 19 en 20 Febr. 1650.

[44]) Nieuhof, *a.w.*, blz. 196 en 226; Dag. Not. H.R.B. 19 Maart en 8 April 1649.

[45]) Cort Register, blz. 18.

[46]) Dag. Not. H.R.B. 1 April 1649.

[47]) T.a.p., 23 Febr. 1649.

was het weer de toch steeds als hardvochtig afgeschilderde De With, die hierop scherpe critiek oefende en meende, dat het beter was, „om de magasijnen te ontlasten, hoe eerder hoe liever een duysent drye à vier terug te senden, 't welck bij de Compagny niet verstaen can werden, die liever hebben dat vrije luyden [48]), die door ongelegentheyt met de revolte aen de Compagny ten achteren sijn geraect, van miserie in Brazil vergaen, als terugh te senden" [49]). De With zag juist, maar hij had gemakkelijk praten: de moeilijkheden groeiden de Compagnie nu eenmaal boven het hoofd, haar gebrekkige organisatie gedoogde geen snelle, doeltreffende oplossing van de vele grote en kleine Braziliaanse problemen en zo kon het gewraakte voorschrift blijven bestaan, ook al was het tot een ongerijmdheid geworden en al strekte het ten verderve van de kolonie zowel als van de kolonisten.

Brazilië was op het dode punt beland. Wij zullen het daar even laten en de blik naar het vaderland wenden om het beleid aldaar ten aanzien van de kolonie sedert het uitzeilen van het secours in December 1647, alsmede de uitwerking van de tweede nederlaag bij de Guararapes in ogenschouw te nemen. De halfslachtigheid en onderlinge verdeeldheid, die zich bij de toebereidselen tot het secours hadden doen gelden, bleven ook daarna het beleid kenmerken. Opvallend was daarbij het gebrek aan inzicht in de omvang van de moeilijkheden, die in Brazilië moesten worden overwonnen; het was dit kwade verschijnsel, waarover De With zich van de aanvang af zo ongerust had gemaakt [50]). Al te groot was het vertrouwen, dat men in het welslagen van de expeditie stelde. „Het was of men gheheel Brasyl soude afloopen, ende daerna Portugael", schrijft Aitzema [51]) en geeft daarmee treffend het misplaatste optimisme weer, waarmee De With's vloot, afgeladen met krijgsvolk van twijfelachtig gehalte, werd nageoogd. Men zou echter spoedig anders leren, want (aldus vervolgt Aitzema) „men bevont, dat de gerevolteerde Portugyzen, sijnde aldaer de lucht gewent, de wech ende spraeck kennende, ghesont, rap ende met

---

48) „Vrije luyden" noemde men in Brazilië kolonisten, die niet in compagniesdienst waren.

49) Cort Register, blz. 24; De With aan de S.G. 26 Aug. 1649.

50) Zie blz. 26.

51) *Saken van staet*, III, blz. 338; dezelfde gedachte in *De Zeeuse Verrekijker*, blz. 3.

weynich tevreden, den Hollantschen, die door de heete lucht, door het dragen van de knapsack ende andersints terstont moe ende onvermoghend wierden, steets het voordeel af saghen". Een der oorzaken van de mislukking is hiermee inderdaad duidelijk aangegeven; dat er nog vele andere waren, zagen wij in het voorafgaande reeds. Eén staatsman was er, die De With's pessimisme niet alleen deelde, maar bovendien reeds in 1647 scherp had aangeduid waar de grondfout lag: Johan Maurits van Nassau, die reeds dadelijk tot verdubbeling der uit te zenden troepenmacht en belegering van de Bahia had geadviseerd [52]). Maar het schijnt — en Aitzema's eerstvermelde getuigenis wijst in dezelfde richting — dat niemand anders de noodzakelijkheid daarvan destijds kon of wilde inzien. Het was trouwens van de Staten-Generaal niet te verwachten, dat zij twaalfduizend man zouden willen uitzenden, waar de bewindhebbers van de Compagnie meenden, dat men met de helft kon volstaan.

Het eerste halfjaar van 1648 verstreek dan ook, zonder dat men in Den Haag veel meer deed dan de resultaten van het secours in vertrouwen afwachten, terwijl de berichten over de successen der Zeeuwse kapers voedsel gaven aan de waan, dat men nu in Brazilië aan de winnende hand was. Een verslapping in de belangstelling der Staten voor het Braziliaanse vraagstuk is in deze periode dan ook onmiskenbaar. De in het begin van het jaar gehouden besprekingen tussen de Hoogmogenden en de bewindhebbers over het „redres van het verval der Compagnie", die bezuiniging en reorganisatie beoogden, leidden wel tot een lijvig rapport, doch niet tot de gewenste maatregelen [53]). Een der twistpunten daarbij was dat van de openstelling van de *vaart* op Brazilië voor particulieren — aan wie reeds in 1638 de *handel* op de kolonie was toegestaan, doch met gebruikmaking van compagniesschepen — hetgeen door de kamers van Amsterdam en Zeeland werd voorgestaan, door de overige kamers afgewezen. Een voorstel van Holland tot een nieuw subsidie ten bedrage van zeven ton, bestemd voor het onderhoud der troepen in Brazilië, bleef slepen [54]). Het was weer, evenals vroeger, vooral Amsterdam, dat zich afkerig

---

52) Aitzema, t.a.p., blz. 212.

53) „Rapport sommier van de gehouden besoignes over 't redres van 't verval der Westindische Compagnie in Januario 1648", in R.S.G. 3228 fo. 315-392.

54) R.S.G. 20 en 25 April 1648.

toonde van verdere subsidies, doch daarentegen serieuze onderhandelingen met de Portugese ambassadeur bepleitte [55]). De Sousa Coutinho kreeg echter op zijn herhaalde verzoeken om antwoord op zijn vroeger gedane voorstellen tot beslechting der geschilpunten geen gehoor [56]).

Einde Juni kwam de jobstijding van de eerste nederlaag bij de Guararapes, die algemene verbazing wekte [57]). Het besef drong door, dat de oplossing der problemen verder af was dan men had gemeend en dat de Staten, eenmaal begonnen de Compagnie uit het slop te helpen, niet halverwege op de ingeslagen weg konden blijven staan. Het hangende subsidievoorstel ging er door, zij het niet tot het volle bedrag: drie ton zouden de gewesten voorlopig opbrengen [58]). Aan de strijd tussen de kamers over de vrije vaart op Brazilië kwam onder de druk der omstandigheden eveneens een einde. De Staten-Generaal hakten de knoop door en stelden bij plakkaat van 10 Augustus 1648 de vaart voor particulieren met eigen of bevrachte schepen open, voorlopig voor een jaar. Men hoopte hierdoor de toevoer van levensmiddelen en andere behoeften naar Brazilië te vergroten, maar deze maatregel, die in de betere jaren tot de bloei der kolonie had kunnen bijdragen, kwam nu te laat. Het gewenste effect bleef althans uit: aan de chronische schaarste kwam nooit meer een einde [59]). Als symptoom van het tanende aanzien van de Compagnie was deze voortgaande inperking van haar monopolie echter even kenmerkend als het overnemen van de zorg voor de verdediging van haar gebied door de staat.

Tegelijkertijd deed echter de stroming ten gunste van een oplossing van het Braziliaanse vraagstuk door een vergelijk met

---

55) R.Vr.A. 12 Febr., 10 Maart, 11 Juni 1648.

56) R.S.G. 26 Maart 1648; De Jong, *a.w.*, blz. 244.

57) R.S.G. 29 Juni 1648; Prestage, *a.w.*, blz. 203.

58) R.S.G. 10 Augustus 1648. Friesland bleef als altijd in gebreke.

59) Het plakkaat van 10 Aug. 1648 in *Groot Placaetboeck*, I, 613. Op 11 Dec. 1649 werd bovendien de uitvoer van eetwaren naar Brazilië, tot dusver belast, geheel vrijgegeven, hetgeen bewijst, dat het toestaan van de vrije vaart te weinig resultaat had gehad; zie *Gr. Placaetboeck*, I, 617. Wätjen, die wel uitvoerig spreekt over het reglement op de vrije handel van 1638 (*a.w.*, blz. 296 e.v.), vermeldt de plakkaten van 1648 en 1649 in het geheel niet; vgl. de critiek op Wätjen van R. Bijlsma, *Eene geschiedenis van Hollandsch-Brazilië*, in *West-indische Gids*, IV (1922), blz. 371—379. Elias, *Voorspel*, II, blz. 129 vermeldt het reglement van 1648 daarentegen wel.

Portugal haar invloed weer krachtiger gelden. Kort na het vernemen van de berichten over de nederlaag besloten de Staten-Generaal met Sousa Coutinho in conferentie te treden [60]). In de volgende maanden gingen de onderhandelingen moeizaam voort. Van weerszijden werden de eisen opnieuw geformuleerd en in October was men zover gevorderd, dat aan de Portugese ambassadeur een „tractaat van accommodement" kon worden voorgelegd, dat hij zou moeten aanvaarden zoals het daar lag. Wel kwam het niet ten volle tegemoet aan de vooral door Zeeland ondersteunde eisen van de Compagnie tot schadevergoeding, maar de teruggave van de in Brazilië verloren gebieden en het behoud van het fel omstreden Angola en São Thomé werden uitdrukkelijk gestipuleerd [61]). Dat Sousa Coutinho deze eisen zou inwilligen, was eigenlijk niet te verwachten, maar terwijl de Staten hem wilden dwingen tot kleur bekennen, bleef hij getrouw aan zijn beproefde tactiek van het gaande houden der onderhandelingen, vertrouwende dat Holland en Amsterdam het toch niet tot een fatale breuk zouden laten komen [62]). Tenslotte om een categorisch antwoord gevraagd, verklaarde hij einde November, dat zijn lastgeving het aannemen van dit verdrag niet gedoogde, vooral niet ten aanzien van het prijsgeven der aanspraken op Angola en São Thomé [63]). Nieuwe beraadslagingen der Staten volgden: Zeeland wilde de onderhandelingen afbreken, Holland druk op Sousa Coutinho uitoefenen, Amsterdam tot elke prijs een verdrag sluiten [64]).

In deze situatie kwam einde December het ontstellende bericht, dat Angola reeds in Augustus in Portugese handen was overgegaan. Was dit reeds koren op de molen der Zeeuwen, de vijandige stemming jegens Portugal werd nog meer aangewakkerd, toen Sousa Coutinho het bestond om het overgaan van Angola officieel namens zijn regering aan de Staten-Generaal bekend te maken, hetgeen deze als een belediging opnamen [65]). Nu kreeg de oorlogspartij

---

60) R.S.G. 7 Juli 1648; Prestage, *a.w.*, blz. 203; De Jong, *a.w.*, blz. 244.

61) R.S.G. 10 Oct. 1648; Elias, *Voorspel*, II, blz. 143. Het ontwerp-tractaat is gedrukt in R.H. van 3 Oct. 1648; in afschrift in Munimentregister der Amsterdamse Vroedschap no. 1 fo. 84 e.v. met de bedenkingen van Sousa Coutinho in margine.

62) Prestage, *a.w.*, blz. 205, 206.

63) R.S.G. 24 en 27 Nov. 1648.

64) R.S.G. 11 en 15 Dec. 1648; R.Vr.A. 18 Dec. 1648.

65) Aitzema, *Saken van staet*, III, blz. 297, 338.

wind in de zeilen. Met de stemmen van vijf gewesten, waaronder nu ook Holland, werd besloten de ambassadeur nogmaals het ontwerp-tractaat van accommodement voor te houden en bij verwerping over te gaan tot krachtige tegenmaatregelen, die in zes punten waren vervat: de Oostindische Compagnie zou het nadeel, in 1647 geleden door haar bijdrage van 1½ millioen gulden ten bate der Westindische, binnen haar octrooigebied op de Portugezen mogen verhalen; de Westindische Compagnie zou de kaapvaart op de Portugese Braziliëvaarders ongelimiteerd mogen uitoefenen (niet meer zoals tot dusver uitsluitend bezuiden de linie); de troepen in Brazilië zouden ten getale van 3500 man geheel door de staat worden bekostigd; alle achterstallige subsidies, sedert 1635 aan de Compagnie toegezegd en slechts ten dele door de gewesten opgebracht — de achterstand beliep ruim 6½ millioen — zouden worden afgerekend; de vroeger beraamde reorganisatie van de Compagnie zou haar beslag krijgen; tenslotte zouden de participanten in het herstel moeten bijdragen door een storting van 12 % van de waarde hunner aandelen. Toen Sousa Coutinho ook nu weigerachtig bleef het voorgestelde verdrag te aanvaarden en wederom uitstel verzocht, braken de Staten-Generaal de onderhandeling af en werd met de kleinst mogelijke meerderheid van stemmen (vier tegen drie) besloten de bovengenoemde „resolutie der zes punten" ten uitvoer te leggen [66]).

Maar de verdeeldheid in de Staten-Generaal was oorzaak, dat men wederom halverwege op de ingeslagen weg bleef staan. De resolutie der zes punten behoorde immers tot de zaken van oorlog, vrede, bestand of contributie, waarvoor krachtens artikel 9 der Unie van Utrecht eenparigheid van stemmen vereist was. Zeeland vond, dat de resolutie nog niet ver genoeg ging en had er daarom slechts onder voorbehoud mee ingestemd, evenals Utrecht; Friesland volhardde als steeds in zijn onwil om voor de Westindische Compagnie ook maar een hand uit te steken [67]). Er gebeurde derhalve — niets. Want Amsterdam, dat zich eerst op aandringen van de overige leden der Staten van Holland met de bewuste resolutie had geconformeerd, haastte zich nu te verklaren, dat het aan de tenuitvoerlegging niet zou medewerken, indien niet alle gewesten zich daarbij aansloten [68]). Holland nam dit standpunt over en wist

66) R.S.G. 19, 26 en 30 Jan. 1649; Aitzema, t.a.p.

67) Zie blz. 14.

68) R.Vr.A. 12 Jan. en 16 Febr. 1649. Dat Amsterdam en Holland zich echter

nu wel Zeeland en Utrecht te bewegen zich zonder verder voorbehoud voor de resolutie uit te spreken, doch Friesland bleef zich afzijdig houden en dus ook Amsterdam [69]). Een bezending uit de Staten-Generaal naar Friesland, die door „persuasie" haar doel moest trachten te bereiken, keerde na langdurige afwezigheid onverrichterzake terug [70]). Het ongelukkige staatsbestel van de Republiek, dat zo dikwijls verlammend werkte, wreekte zich nu aan Brazilië, waar men tevergeefs uitzag naar hulp.

Opnieuw waren het jobstijdingen, die de hortende staatsmachine weer op gang moesten brengen. Einde Mei liepen de berichten over de tweede zware nederlaag bij de Guararapes binnen en begin Juli arriveerden Beaumont en Hauthain in het vaderland, die de ernst van de toestand ten volle bloot legden [71]). Terzelfdertijd werd hier te lande bekend, dat in Portugal kort tevoren de Companhia Geral do Estado do Brasil was opgericht, die het monopolie voor de vaart op Brazilië had verkregen: voortaan zou de Portugese Brazielvaart nog slechts mogen worden uitgeoefend door de gewapende convooien van deze compagnie [72]). Reeds waarschuwde de Hollandse consul te Lissabon voor de grote toerustingen ter zee, die de nieuwe compagnie onverwijld was begonnen [73]). Het was Portugal's antwoord op de nog een jaar tevoren vrijwel onbetwiste heerschappij van De With en de Zeeuwse kapers in de Braziliaanse wateren. Dit antwoord was des te dreigender, nu uit de rapporten van Beaumont en Hauthain bleek, dat de maritieme middelen op het Recief in verval geraakten en dat De With's schepen geen langer verblijf in Brazilië konden verdragen [74]).

Dit alles versterkte de vijandschap jegens Portugal zozeer, dat Amsterdam, vredelievend als altijd, reeds vreesde voor een openlijke breuk [75]). Van onderhandelen met Sousa Coutinho was in elk geval geen sprake meer: sedert het afbreken van het gesprek met

---

van art. 9 der Unie weinig aantrokken, indien hun belang dat eiste, was kort tevoren gebleken bij de vrede van Munster, die zonder de toestemming van Zeeland en Utrecht was gesloten en onder protest van Zeeland geratificeerd.

69) R.H. 19 Maart 1649; R.S.G. 26 Maart 1649.

70) R.S.G. 5 Mei en 2 Juli 1649.

71) R.S.G. 22 Mei en 6 Juli 1649; R.Vr.A. 19 Juli 1649.

72) Boxer, *Padre Antonio Vieira,* blz. 487, 491.

73) R.H. 30 Juni 1649.

74) R.Vr.A. 19 Juli 1649.

75) T.a.p., 8 Juli 1649.

hem in Januari 1649 was zijn rol hier uitgespeeld [76]). Maar ook van de onuitgevoerde resolutie van de zes punten, het laatste krachtige woord, dat de Staten tegen Portugal hadden gesproken, werd niet langer gerept. Hoewel het nergens met zoveel woorden staat uitgedrukt, blijkt uit het verloop der gebeurtenissen, dat de Staten-Generaal in de zomer van 1649 hun houding tegenover het Braziliaanse vraagstuk herzagen en in deze nieuwe koersbepaling zal men althans ten dele het resultaat moeten zien van de zending van Beaumont en Hauthain. Zij moeten de pleitbezorgers van de Compagnie in de Staten, die tot elke prijs Brazilië wilden behouden en Angola herwinnen, ervan hebben overtuigd, dat de strijd in Brazilië zelf niet was te winnen, tenzij ten koste van offers, die de onderling verdeelde provinciën zich toch niet zouden willen getroosten. De ontgoochelende ervaringen met het secours van 1647, de duidelijke taal, die de beide nederlagen bij de Guararapes spraken, dit alles liet geen andere conclusie toe. Zou men zich dus voortaan ertoe moeten bepalen in Brazilië in het defensief te blijven, men kon daarentegen beproeven Portugal zelf door de krachtigste maatregelen tot toegeven te dwingen. Het geëigende middel daartoe scheen een blokkade. De hulp aan Brazilië zou van nu af aan echter beperkt moeten blijven tot hetgeen voor de verdediging van de weinige kustplaatsen noodzakelijk was. „Defensief in Brazilië, offensief tegen Portugal" werd nu de politiek-strategische formule voor het herstel van de Westindische Compagnie [77]).

Deze overwegingen, hoewel zij achter de tekst der resoluties verborgen blijven, moeten ten grondslag hebben gelegen aan de beraadslagingen der Staten in de zomer en herfst van 1649. In de Staten van Holland werd het volgende drieledige voorstel geopperd: 2800 man van de in Brazilië aanwezige troepen voortaan uit 's lands kas te onderhouden; zes oorlogsschepen en zes jachten naar Brazilië te zenden ter aflossing van De With; twintig oorlogsschepen en vijf jachten uit te rusten voor een blokkade van de Taagmond [78]). Het plan was bij aankomst van laatstgenoemde vloot voor Lissabon het door Sousa Coutinho verworpen concept-tractaat aan de Portu-

---

[76]) Op 9 Juli 1649 nam hij in de S.G. afscheid, maar hij vertrok pas een jaar later; Prestage, *a.w.*, blz. 207, 209.

[77]) De weerklank hiervan vindt men in het in 1649 verschenen pamflet *Amsterdams Dam-praetje;* vgl. hierover ook Boxer, *Padre Antonio Vieira*, blz. 492.

[78]) R.H. 3 en 8 Juli 1649.

gese regering aan te bieden en bij verwerping de oorlog te verklaren. Een zeer ver reikend plan dus, dat herinneringen oproept aan het procédé, dat Holland in 1645 met zoveel succes tegen Denemarken had toegepast. Maar wat toen mogelijk was geweest, omdat Amsterdam's belang het eiste, zou nu zonder de medewerking van deze stad onuitvoerbaar blijken. Het hing er slechts van af, of Amsterdam ditmaal de sleutels van de Sont zou willen gebruiken om de toegangspoort tot Portugal er mee af te sluiten op gevaar af van in een gewapend conflict te worden gewikkeld. Dat het hiertoe weinig gezind bleek, was te verwachten: een oorlog met Portugal was het laatste, wat Amsterdam ter wille van de Westindische Compagnie wilde riskeren.

De houding van Amsterdam tegenover het Hollandse voorstel kwam op het volgende neer. Het wilde wel zijn steun geven aan het beperkte hulpplan voor Brazilië; eveneens aan de toerustingen tegen Portugal, het „offensief secours", mits vóór de tenuitvoerlegging de bemiddeling van Frankrijk werd ingeroepen en van een mogelijke oorlogsverklaring niet werd gerept; het gehele voorstel zou bovendien in de Staten-Generaal met algemene stemmen moeten worden aangenomen [79]). Maar tevens maakte Amsterdam zijn instemming afhankelijk van de beslissing in een geheel andere zaak: van de goede afloop der onderhandelingen met Denemarken over een alliantie en een verdrag tot afkoop van de Sonttol, bekend als het redemptieverdrag. Aan het tot stand komen van deze verdragen, waarover in de Staten-Generaal geen eenstemmigheid bestond, was Amsterdam zowel als Holland veel gelegen en nu herhaalde zich het politieke spel, dat in 1647 was gespeeld ten aanzien van de vrede van Munster: Amsterdam eiste, dat de kwestie van de verdere hulpverlening aan de Westindische Compagnie zou worden verbonden aan die van de verdragen met Denemarken en dat het een en het ander gelijktijdig tot een goed einde zou worden gebracht. Holland conformeerde zich met het Amsterdamse standpunt en verdedigde het in de Staten-Generaal [80]).

Het resultaat van de tactiek der „verbonden zaken" viel ditmaal echter anders uit dan twee jaren tevoren. Toen hadden de partijen in de Staten-Generaal elkaar vrij spoedig gevonden en kwam zowel de vrede van Munster als het secours voor Brazilië onverlet

---

79) R.Vr.A. 19 Juli 1649; R.H. 24 en 29 Juli 1649.
80) R.H. 28 Aug., 10, 11, 17 en 19 Sept. 1649.

uit de strijd. Thans zou echter het duel tussen Holland en Zeeland — want tussen deze beide ging het weer in hoofdzaak — een slepend proces worden, dat werd uitgevochten tot schade van de wederzijdse inzetten: het redemptieverdrag en de hulp aan de Compagnie.

De eerste ronde verliep vrij vlot. Op 18 September kwam in de Staten-Generaal een compromis-resolutie tot stand, waarbij enerzijds het hulpplan voor Brazilië (zes schepen, zes jachten en de bekostiging van 2800 man aan troepen) en het offensief secours tegen Portugal werden aangenomen, anderzijds tot het sluiten van de ontwerp-verdragen met Denemarken werd besloten [81]. Doch bij de uitvoering rezen al dadelijk moeilijkheden, want over de vaststelling van de afkoopsom voor de Sonttol moest nog met de Deense gezant Ulefelt worden onderhandeld en hiermee gingen enige weken heen, gedurende welke Amsterdam en Holland de uitvoering van de resolutie, voor zover deze op de Westindische Compagnie betrekking had, tegenhielden. Zij bewaarden hun troeven voor de volgende slag [82].

Deze werd in grote stijl gespeeld, toen over de afkoopsom overeenstemming met Ulefelt was bereikt en de leden der Staten van Holland op 7 October en bloc in de vergaderzaal der Staten-Generaal verschenen om de zaken tot het gewenste einde te brengen: een demonstratie, die het gewicht, dat Holland aan de te nemen besluiten hechtte, moest accentueren. Na anderhalve dag van deliberaties viel eindelijk het besluit om het hulpplan voor Brazilië ten uitvoer te leggen en de benodigde gelden daarvoor beschikbaar te stellen; de verdragen met Denemarken zouden onverwijld worden getekend. In een geheime resolutie van dezelfde datum werd bovendien nogmaals het offensief secours tegen Portugal vastgelegd met de uitdrukkelijke toevoeging, dat de rivier van Lissabon zou worden bezet en bij verwerping der alsdan aan Portugal te stellen eisen de oorlog zou worden verklaard [83].

Het doel scheen bereikt: Holland en Zeeland hadden elkaar voor het ogenblik gevonden zonder iets van hun wederzijdse eisen te hebben prijsgegeven. Maar ook alleen voor het ogenblik: de besluiten van 8 October zouden slechts ten dele tot uitvoering komen.

---

81) R.S.G. 18 Sept. 1649; R.H. 18 Sept. 1649; Aitzema, *Saken van staet*, III, blz. 340.

82) R.H. 20 Sept. en 1 Oct. 1649; R.Vr.A. 27 Sept. en 4 Oct. 1649.

83) R.S.G. 8 Oct. 1649; Secr. Res. S.G. 8 Oct. 1649; R.H. 7 en 8 Oct. 1649.

Wel werden de volgende dag de verdragen met Denemarken gesloten en getekend [84]); ook werden de zes schepen en zes jachten naar Brazilië gezonden, welke daar in het voorjaar van 1650 aankwamen [85]); doch de uitvoering van het besluit ten aanzien van het offensief secours zou eindeloos worden gedwarsboomd en tenslotte geheel onmogelijk worden. Aan deze fatale gang van zaken is het stellig mede te wijten, dat Brazilië in 1654 geheel verloren is gegaan. Het offensief secours had kans van slagen gehad, indien het plan onmiddellijk was uitgevoerd. Frankrijk en Engeland, beide in burgeroorlog gewikkeld, hadden wellicht niet kunnen interveniëren en Portugal, in dat geval alleen staande tegenover Spanje en de machtige Republiek, had zich waarschijnlijk aan de laatste vijand gewonnen moeten geven om zich tegenover de eerste staande te kunnen houden.

Nu wij de gebeurtenissen tot hier toe hebben gevolgd, loont het de moeite na te gaan door welke oorzaken het offensief secours op dood spoor geraakte, al valt dit eigenlijk buiten het bestek van dit boek. Trekken wij dus de lijn van de geschetste verwikkelingen nog even door. Het duel tussen Holland en Zeeland werd weldra hervat, toen na de sluiting van de verdragen met Denemarken de ratificatie aan de orde kwam, terwijl met de uitrusting van het offensief secours nog moest worden begonnen. Zeeland weigerde nu de ratificatie goed te keuren, zolang de resolutie betreffende het offensief secours niet in de daad werd omgezet; Holland, aangespoord door Amsterdam, stelde het laatste afhankelijk van het eerste. Zo duurde het politieke spel der verbonden zaken voort, het gehele jaar 1650 door, zonder dat de urgentie der omstreden belangen blijkbaar sterk genoeg werd gevoeld om de partijen wederom tot elkaar te brengen en zonder dat nieuwe factoren daartoe een impuls gaven. Integendeel, door de binnenlandse politieke crisis van 1650 en de daarop gevolgde dood van stadhouder

---

84) Aitzema, *Saken van staet*, III, blz. 332.

85) Naber, *Dagboek van Haecxs*, blz. 306. Met deze vloot keerde Hauthain als passagier naar Brazilië terug, waar hij door de Hoge Raad tot admiraal werd benoemd: R.S.G. 25 Sept., 13 Oct., 18 Nov. 1649 en 3 Aug. 1650. Noch Netscher, noch Wätjen vermelden iets over deze vloot en het admiraalschap van Hauthain. Elias, *Voorspel*, II, blz. 148—149 vestigde er voor het eerst de aandacht op. Naber, t.a.p., blz. 143, meende ten onrechte, dat Hauthain reeds vóór het vertrek met het bevel was bekleed.

Willem II werd dit twistpunt op de achtergrond gedrongen [86]). De eindeloze impasse werd even doorbroken, toen in het begin van 1651 een groep Amsterdamse kooplieden krachtig bij de regering aandrong op de ratificatie der Deense tractaten [87]), terwijl Holland tegelijkertijd meer gezindheid toonde om opnieuw zijn medewerking aan het offensief secours toe te zeggen, omdat dit nu zou moeten dienen als stok achter de deur bij de onderhandelingen met de nieuwe Portugese gezant, Antonio de Sousa Macedo [88]). Hierdoor werd het mogelijk, dat op 3 Maart 1651 Zeeland eindelijk toestemde in de ratificatie der verdragen en Holland ten tweeden male zijn instemming betuigde met het offensief secours [89]).

Dit laatste zou volgens de desbetreffende resolutie bovendien nog worden versterkt met duizend soldaten — om, indien Portugal toegaf, de opgeëiste forten en plaatsen te kunnen bezetten — en tevens een ruimere doelstelling krijgen. Het zou namelijk zowel in als buiten Europa mogen opereren, indien Portugal weigerde de Nederlandse eisen in te willigen. In het laatste geval zou voorts een tweede secours worden uitgerust, eveneens bestaande uit twintig schepen en vijf jachten benevens drieduizend soldaten, te vervoeren met twintig transportschepen. Welke taak dit tweede secours te vervullen zou krijgen, blijft in het duister. Vermoedelijk heeft men gedacht aan een aanval op een of meer Portugese havens, misschien ook aan een heroveringstocht naar Angola, echter niet aan een nieuwe *offensieve* actie in Brazilië. Dat men met drie- of vierduizend soldaten opnieuw zou hebben willen beproeven, wat enkele jaren geleden met zesduizend was mislukt en waartoe volgens deskundigen als Johan Maurits en De With tien- à twaalfduizend man nodig waren, is onaannemelijk. De besluiten van Maart 1651 kunnen dus geen afwijking hebben betekend van de in 1649 aanvaarde uitsluitend defensieve strategie in Brazilië [90]).

---

86) R.S.G. 26, 27 Jan., 1, 3 Febr., 1, 5, 14—18 Maart, 4, 13 April, 11, 12, 21 Mei, 20 Juli, 23, 27—29 Sept. en 1 Oct. 1650; R.Vr.A. 4, 25 April en 10 Sept. 1650.

87) Aitzema, *Saken van staet*, III, blz. 654.

88) R.S.G. 2 Maart 1651; De Jong, *a.w.*, blz. 249—250.

89) R.S.G. 3 Maart 1651; Aitzema, *Saken van staet*, III, blz. 415, 647 en 654.

90) Elias, *Voorspel*, II, blz. 149 meent, dat het offensief secours „zowel naar de kust van Portugal als naar West-Indië en Brazilië bestemd werd en dus al het tevoren veroverde (lees: en verloren gegane) gebied zou hebben te *her*overen". Dit staat echter in de t.a.p. geciteerde bewijsplaatsen niet uitgedrukt en kan er ook moeilijk uit worden afgeleid. Aitzema, III, blz. 415 geeft de inhoud van het

Toch zag deze resolutie er voor Portugal dreigend genoeg uit. Maar wij zullen ons niet ten tweeden male verliezen in veronderstellingen over hetgeen had kunnen gebeuren, indien zij was uitgevoerd: genoeg zij, dat ook nu het gehele plan weer op de lange baan werd geschoven. Want toen de onderhandelingen met Sousa Macedo tot niets leidden en het offensief secours dus eindelijk zijn effect had moeten verkrijgen, betrok Holland zijn laatste stelling. Het had reeds sedert vele jaren het leeuwendeel der subsidies voor de Westindische Compagnie opgebracht, terwijl de meeste overige gewesten in gebreke waren gebleven hun quoten in deze subsidies te voldoen. Op grond hiervan weigerde Holland nieuwe lasten voor het offensief secours op te brengen, zolang niet de overige gewesten eveneens hun aandeel bijdroegen en bovendien hun achterstallen aanzuiverden [91]). En hiermee was het offensief secours ten dode opgeschreven, want de achterstallige gewesten bleken onmachtig de aanzienlijke nog verschuldigde sommen op te brengen en nu Zeeland met zijn toestemming in de ratificatie der Deense verdragen zijn laatste troef uit handen had gegeven, kon geen macht ter wereld Holland nog dwingen. Het bleef in zijn laatste weigering volharden, totdat in het volgende jaar door het uitbreken van de oorlog met Engeland de zaken van Portugal en Brazilië geheel op de achtergrond werden gedrongen, de Westindische Compagnie van afdoende hulp verstoken bleef en voor Nederlands-Brazilië het laatste uur had geslagen [92]).

Zo kwam het, dat de laatste kans om Brazilië door krachtig op-

---

advies van Holland ter Generaliteit van 13 April 1650, dat slechts spreekt van actie tegen de Portugese scheepvaart in en buiten Europa, benevens van represailles door dit secours *en particuliere kruisers* te bedrijven „soo in Europa als Africa ende America, ende oock in Asia ten reguarde van die van de Oostindische Compagnie". Afgezien ervan, dat hierbij in hoofdzaak aan kaapvaart moet zijn gedacht, was dit alles dus slechts een *voorstel* van Holland: uit de R.S.G. blijkt niet, dat dit in dezelfde vorm is aangenomen. De resolutie der S.G. van 3 Maart 1651, hierboven naar de inhoud weergegeven, is dus doorslaggevend.

91) R.H. 22 Sept. en 6 Oct. 1651; R.Vr.A. 31 Jan. 1652. Klachten over nalatigheid der gewesten in het opbrengen van de gelden voor de oorlogvoering in Brazilië komen in de R.S.G. sedert 1647 zeer vaak voor.

92) Elias, *Voorspel*, II, blz. 133. Boxer, *English shipping in the Brazil trade*, blz. 210, wil de eerste Engelse oorlog niet als de *voornaamste* oorzaak van het verlies van Brazilië beschouwd zien, geeft echter toe, dat deze oorlog Portugal vrijwaarde tegen Nederlandse represailles in Europa. Deze laatste overweging wint m.i. aan betekenis, indien men de bedreiging, die het offensief secours-plan voor Portugal sedert 1649 inhield, in aanmerking neemt.

treden te redden werd gemist. De onenigheid tussen de gewesten en de tegenzin van Holland en Amsterdam verhinderden, dat Portugal het mes op de keel werd gezet, toen de omstandigheden daarvoor misschien nog gunstig waren. Eens zou het blokkadeplan van 1649 tot uitvoering komen, maar toen was het te laat. Dat was het geval, toen in 1657 een vloot onder Van Wassenaer Obdam en De Ruyter voor de Taagmond verscheen en de oorlog werkelijk werd verklaard. Maar toen waren de laatste Nederlandse steunpunten in Brazilië reeds drie jaar tevoren door de Portugezen heroverd en had Portugal zijn internationale positie zo versterkt, dat de Republiek onder de druk van Engeland en Frankrijk weldra moest inbinden. In 1649 had door een soortgelijke krachtsontplooiing Nederlands-Brazilië misschien geheel of ten dele kunnen worden behouden; in 1657 was het getij echter verlopen en Brazilië voorgoed verloren. De politiek, hierboven omschreven als „defensief in Brazilië, offensief tegen Portugal", die onder de invloed van de tweede nederlaag bij de Guararapes was ontstaan en reeds in 1652 haar kans van slagen had verloren, liep hier roemloos ten einde.

VIII. NAAR RIO DE JANEIRO

In de algemene neerslachtigheid, die op de nederlaag van 19 Februari 1649 was gevolgd, deelde ook De With. Hij had in de veldtocht geen heil kunnen zien en de uitkomst had hem in het gelijk gesteld. De vloot had daarbij het verlies te betreuren van vice-admiraal Gillissen, kapitein Toelast en een twintigtal matrozen van het detachement, dat met het leger naar de Guararapes was getrokken. Maar hoe pijnlijk deze nutteloze verliezen onder zijn eigen personeel De With moeten hebben getroffen, veel ernstiger achtte ook hij het, dat de laatste krachten van het leger waren verspild. Aan de Staten-Generaal schreef hij, „dat men met het restant van de militie geen vorder exploicten sal connen uuttwercken, om redenen dat deselve vrij [1]) gemindert, jae ons overgebrachte secours meer als de helft gesmolten is". In dezelfde brief sprak hij tot tweemaal toe de hoop uit, „dat Godt Almachtigh dese oirlogen in een vrede binnen corten tijt sal veranderen" en de wens, dat hij spoedig naar het vaderland zou mogen terugkeren. „Ondertusschen", zo eindigde hij, „sal niet manqueren in alle voorvallende gelegentheyt soldaet- ende zeemanschap te gebruycken, waerop Uwe Hooch Mogenden (sich) gantsch gelieven te verlaten" [2]).

Men behoeft aan de oprechtheid van deze verzekering niet te twijfelen: aan soldaat- en zeemanschap heeft het De With nimmer ontbroken. Al was hij voor zichzelf overtuigd, dat alles mislukt en voortzetting van de strijd doelloos was, hij zou zo lang op zijn post blijven als zijn instructie hem gebood, hetgeen wilde zeggen: totdat hij zou worden teruggeroepen of de toestand van de schepen geen langer uitblijven meer zou gedogen. Tot zo lang zou hij zich ook naar de bevelen van de Hoge Raad blijven schikken, al viel hem dat hoe langer hoe moeilijker.

Juist in verband met de jongste gebeurtenissen was dit weer

---

1) Zeer.

2) De With aan de S.G. 27 Febr. 1649.

eens duidelijk gebleken. De With had in Februari zijn schepen in Parahyba willen schoonmaken om daarna gereed te zijn voor een voorjaarscampagne, waarbij hem een herhaling voor ogen stond van zijn in het vorige jaar mislukte poging om de jaarlijks in Mei uit Rio de Janeiro vertrekkende suikervloot te onderscheppen [3]. Maar de Hoge Raad, die met het oog op zijn eigen krijgsplannen de vloot ter beschikking wilde hebben, had hem begin Februari uit Parahyba naar het Recief ontboden, waaraan De With met blijkbare tegenzin had gehoorzaamd. Met vuile schepen was hij daags voor de mars naar de Guararapes op de rede van het Recief aangekomen en had daar moeten blijven wachten op de uitslag van de strijd te land, waarvan de verdere plannen van de Hoge Raad afhingen. Die uitslag stond voor hem echter van te voren vast en toen de nederlaag zijn boze voorgevoelens had bewaarheid en bovendien het nog steeds door de Hoge Raad gekoesterde plan tot een landing bij Kaap St. Augustijn in rook had doen opgaan, ergerde het hem in deze troosteloze situatie eens te meer, dat de Raad hem dáárvoor werkeloos op de rede had laten liggen in plaats van hem in Parahyba aan nuttiger bezigheden te laten blijven [4].

Om nu dan ook geen tijd meer te verliezen stelde De With dadelijk na de veldslag het schoonmaken en bevoorraden van de schepen opnieuw aan de orde, doch zonder de gebruikelijke meningsverschillen zou het ook ditmaal niet gaan. De With wilde alle tien schepen terstond laten schoonmaken en van victualie voor drie maanden voorzien; de Hoge Raad wilde echter drie of vier schepen in zee houden om te kruisen en alleen deze voor drie maanden victualiëren, terwijl de overige slechts één maand victualie zouden ontvangen, juist genoeg voor de tijd, die met het schoonmaken was gemoeid [5]. Op het eerste punt gaf De With toe, hoewel hij uitdrukkelijk betoogde, dat geen enkel schip zonder schoonmaken nog behoorlijk dienst kon doen. Op het punt van de victualie bleef hij echter aandringen: hier beriep hij zich evenals vroeger op het bekende besluit der Staten-Generaal betreffende de victualievoorraad voor drie maanden, die de schepen te allen tijde zouden moeten aanhouden. In September van het vorige jaar had hij er

---

3) Cort Register, blz. 16.
4) De With aan de S.G. 27 Febr. 1649; Dag. Not. H.R.B. 1 April 1649.
5) De With, Journaal 22 Febr. 1649; Dag. Not. H.R.B. 22 en 24 Febr. 1649.

reeds in moeten berusten, dat de drie maanden werden gereduceerd tot twee en thans was het zover gekomen, dat de meeste schepen hun reservevoorraad grotendeels hadden verbruikt [6]).

Maar wederom bleek het bedoelde voorschrift van de Staten-Generaal een dode letter: de Hoge Raad kon of wilde zich er niet aan houden. Want zelfs al had het compagniesmagazijn voldoende voorraad bevat om de tien schepen voor drie maanden extra te voorzien, dan nog had de Raad het niet kunnen verantwoorden zoveel vivres uit handen te geven, terwijl men maar moest afwachten, wanneer de eerstvolgende aanvulling uit het vaderland zou komen. Zo bleef De With's beroep op het besluit der Staten-Generaal vruchteloos en moest hij morrend genoegen nemen met hetgeen de Hoge Raad kon missen: drie maanden victualie voor de drie schepen, die zouden gaan kruisen, één maand voor de overige.

Tegelijkertijd deden zich enige andere kwesties voor, waaruit evenzeer bleek, dat de Hoge Raad ongeneigd was de uitzonderingspositie, waarin de „landsschepen" en hun personeel ten opzichte van die van de Compagnie verkeerden, te erkennen. In administratief opzicht waren De With's schepen immers niet in dienst van de Compagnie, maar van de Staten-Generaal. Dit was voor het scheepsvolk een voordeel, want op grond daarvan gold voor hen ten aanzien van de voeding de rantsoenbrief van 's lands vloot, welke vrijgeviger was dan die van de Compagnie. Nu behoorden tot De With's scheepsmacht ook vier galjoots, die dus dezelfde administratieve status hadden als de landsschepen en volgens dezelfde rantsoenbrief werden „getracteerd". Om practische redenen, die hier niet ter zake doen, wilde De With nu de bevoorrading van deze galjoots voortaan geheel aan de Hoge Raad overlaten, doch op basis van de rantsoenbrief der landsschepen. De Raad wilde echter de galjoots alleen in onderhoud nemen met toepassing van de rantsoenbrief van de Compagnie. De With achtte dit terecht onbillijk tegenover het betrokken scheepsvolk en waarschuwde de heren voor de ontevredenheid, die daaruit zou kunnen ontstaan: sommige matrozen van de galjoots verzochten reeds op de schepen van hun admiraliteitscolleges te mogen overgaan om daardoor de dreigende rantsoenverlaging te ontlopen! Bovendien, zo betoogde De With, kon de Compagnie bij de handhaving van het oude rantsoen geen financiële schade lijden, omdat toch alle kosten van

[6]) De With aan de S.G. 27 Febr. 1649; aan de H.R.B. 24 Maart 1649.

de vloot ten laste van de staat liepen. Dat zal de Hoge Raad stellig ook wel hebben geweten, maar daar zat dan ook de moeilijkheid niet: voor de Raad ging het vooral om de vraag, hoe hij het moest aanleggen om zo lang mogelijk alle monden (compagnies- zowel als landsmonden) open te houden en daarom liet hij een gelegenheid om op het rantsoen van het bevoorrechte personeel van de landsschepen te beknibbelen niet ongebruikt passeren. Ook in dit geval trok De With aan het kortste eind en de matrozen, voor wie hij tevergeefs had gepleit, moesten de buikriem maar wat nauwer aanhalen [7]).

Met een verzoek om uitbetaling van buitgeld aan zijn bemanningen had De With al evenmin succes. Het betrof hier buitgelden, spruitende uit de verovering van de schepen São Bartholomeu en Concordia, waarvan nog niets was uitgekeerd. De With kwam ook hier op voor het goed recht van zijn matrozen, die „naeckt ende bloot" waren en het geld dus hard nodig hadden voor aanvulling van hun plunje, maar de Hoge Raad schoof de zaak op de lange baan. Waarschijnlijk was het met het buitgeld als met de victualie: de Hoge Raad verkeerde doorlopend in geldnood en dacht er niet aan het personeel van de landsschepen als een soort van preferente schuldeisers te behandelen, ook al had de verkoop van de lading van de Concordia kort tevoren een welkome bate van *f* 77.000 opgeleverd [8]). Deze buitgeldkwestie bleef slepen, alweer tot grote ergernis van De With, die niet ophield er telkens weer op terug te komen [9]).

Een laatste geschilpunt vormde de benoeming van een kapitein op het compagniesjacht De Vos, waartoe De With het recht voor zich opeiste, omdat zijn commando zich zowel over de compagniesals over de landsschepen uitstrekte en dit benoemingsrecht hem door de Staten-Generaal uitdrukkelijk zou zijn toegekend, terwijl de Hoge Raad, daar het een compagniesjacht betrof, zich dit recht voorbehield en dienovereenkomstig buiten De With om in de benoeming voorzag. Wie van beiden hier gelijk had, is niet gemakkelijk uit te maken; in elk geval blijkt ook hieruit, hoezeer de Raad het erop aanlegde van de bijzondere positie, waarin De With door de Staten-Generaal was geplaatst, zo weinig mogelijk over te laten. Dit is een punt, dat wij in het oog moeten houden: het conflict, dat

7) Dag. Not. H.R.B. 22 en 24 Febr. 1649.
8) Zie blz. 130.
9) Zie noot 7; De With aan de H.R.B. 17 en 24 Maart, 19 Juni en 21 Juli 1649.

tot de uiteindelijke breuk tussen De With en de Hoge Raad zou leiden, draaide juist om dat punt.

Nadat De With de heren over deze kwesties verscheidene malen „ten halse had geloopen" [10]) zonder zijn zin te krijgen, kon hij de toegezegde victualie in ontvangst nemen en op 2 Maart met zes schepen onder zeil gaan naar Parahyba, waar hij na vijf dagen varens aankwam. De rest van de maand Maart ging heen met de gebruikelijke werkzaamheden: het binnenloodsen van de schepen in het moeilijk bevaarbare gat van de Parahyba-rivier, waar zij aan de grond werden gezet en onder de waterlijn schoongemaakt, en het hakken van brandhout voor de bakkerijen op het Recief.

Intussen voerde De With van hier uit weer een levendige correspondentie met de Hoge Raad, die hij niet ophield te bestoken met verzoeken om allerlei, wat hem ontbrak. De omstandigheid, dat de schepen in 1647 slechts voor een jaar waren uitgerust, begon zich meer en meer te wreken, want scheepsbehoeften waren in Brazilië al even schaars als victualie. Een zo onmisbaar artikel als zwaar zeildoek was in Februari 1649 noch in het compagniesmagazijn, noch bij particulieren voorradig en als de Hoge Raad De With niet met enige zeilen van de buitgemaakte Concordia had kunnen gerieven, had hij niet eens in zee kunnen steken [11]). Maar nu verzocht hij weer levering van 2200 el „stroockdouck" [12]) voor nieuwe bramzeilen, met de raad dit doek dan maar „voor een civyle prijs" over te nemen van de Zeeuwse kaperdirectie, die blijkbaar beter was voorzien dan de Compagnie [13]). Andermaal treft ons een klacht over de haveloosheid der matrozen, die „soo naeckt van kleedinge" werden bevonden, dat velen „hun lichaemen niet en connen bedecken", waarom De With een flinke hoeveelheid linnen en garen verzocht om hemden te maken, „hetwelck voor haer soo nodigh sal wesen als spijse voor hongerige menschen" [14]). Tenslotte zou De With's verlanglijst niet volledig zijn geweest zonder het gebruike-

---

[10]) Cort Register, blz. 16. Ten halse loopen: nalopen, lastig vallen.

[11]) Dag. Not. H.R.B. 26 Febr. 1649: „Ende alsoo sonder seylen niet conde zee nemen en bij het magasijn nochte particulieren geen out ofte nieuw doeck conde werden uytgevonden, sijn eenige seylen van het veroverde schip Concordia afgenomen en Sijn Ed. (De With) ter hant gestelt".

[12]) Misschien een licht soort doek: bramzeilen waren lichte topzeilen, die slechts met weinig wind werden bijgezet. In het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* komt de term strookdoek niet voor.

[13]) De With aan de H.R.B. 9 Maart 1649.

[14]) De With aan de H.R.B. 24 Maart 1649.

lijke verzoek om victualie; ditmaal ging het om niet minder dan tien- à twaalfduizend pond scheepsbrood, dat bij de laatste aanvulling te weinig was ontvangen, omdat het nog moest worden gebakken [15]).

De Hoge Raad, die zich bij elke volgende brief van De With — het waren er in drie weken tijds niet minder dan acht — zuchtend moet hebben afgevraagd, of deze admiraal dan nooit ophield om dingen te vragen, die er niet waren, besloot hem zoveel vivres en scheepsbehoeften toe te zenden als in de magazijnen konden worden gevonden, maar dit was slechts weinig en het begeerde scheepsbrood was er niet bij, dus blééf De With vragen [16]). Doch de Hoge Raad deed ook nog iets anders. Hij schreef De With, dat in Rio de Janeiro twintig schepen, geladen met suiker, gereed lagen om in Mei naar Portugal over te zeilen en dat het dus zaak was met spoed naar het Zuiden te vertrekken; voorts, dat sedert De With's terugkeer van de Allerheiligenbaai (in Januari j.l.) aldaar drie Portugese Oostindiëvaarders waren binnengelopen, hetgeen niet had behoeven te gebeuren, als hij daar was gebleven; tenslotte, dat onlangs vier Engelse schepen van De With's oponthoud in Parahyba hadden geprofiteerd door ongehinderd bij Kaap St. Augustijn binnen te lopen. De Raad ging De With's brievenstroom dus beantwoorden met critiek op zijn beleid.

De With bleef natuurlijk het antwoord op deze aansporingen en terechtwijzingen niet schuldig. De suikervloot van Rio de Janeiro, zo riposteerde hij, had reeds lang op zijn programma gestaan en juist daarom had hij reeds in Februari zijn schepen willen schoonmaken, maar de Hoge Raad zelf had hem dit belet. Had het aan hem gelegen, dan had hij een maand eerder gereed kunnen zijn voor nieuwe ondernemingen en hadden ook de Engelse schepen de zee niet vrij gevonden. Wat het opbreken in Januari van de blokkade van de Bahia betrof, dit was door gebrek aan vivres veroorzaakt, hoewel hij herhaaldelijk om toezending daarvan had gevraagd. Scherp wordt zijn toon, als hij weerspreekt, dat Van Goch hem tijdens de actie in de Allerheiligenbaai victualie voor zijn schepen zou hebben aangeboden: om te illustreren „hoe libe-

---

15) De With aan de H.R.B. 13, 17, 20, 22 en 30 Maart 1649. Ter vergelijking diene, dat het admiraalsschip 650 pond brood per week verbruikte, de overige schepen elk 400 pond, berekend naar een rantsoen van 4 pond per man per week; De With, Journaal 18 Juni 1649.

16) Dag. Not. H.R.B. 16 Maart 1649; De With, Journaal 2 April 1649.

rael Sijn Ed. (Van Goch) ons de victualie heeft toegestaen", wijst hij op het geval van de galjootschipper, die van Van Goch op een verzoek om victualie „tot antwoort all graeuwende creegh: „ „Loopt in 't bosch ende hackt bomen om en vreet die op" " [17]).

De Hoge Raad liet deze aantijging aan het adres van een zijner leden niet over zijn kant gaan en achtte het ogenblik gekomen om De With sommige dingen eens duidelijk te zeggen. De aanhef van de uitvoerige brief, waarin de Raad dit deed, is merkwaardig genoeg om in zijn geheel te worden weergegeven. De Raad verklaart daar te bespeuren, „dat UEd. alsnoch continueert in het ongereguleert ende desrespectueus schrijven, daervan voor desen verscheiden preuven hebben ontfangen, ende gelieve UEd. te geloven, dat (wij) niet verstaen ons doen, daervan wij telckens aen dewelcke het behoort reeckenschap connen ende sullen geven, UEd. censuren behoort onderworpen te wesen, en connen UEd. daertoe voor gequalificeert niet opnemen. Het schijnt niet anders, als oft alle hetgene, dat eenigermaten UEd. raeckt, ende daer UEd. gevoelt d'uytcomste niet overeen comt met de goede intentie, de regeringe ofte leden van dien sonder recht soeckt toe te schrijven ende van sijnen hals af te schudden". De Raad houdt dan vol, dat De With in Januari niet op eigen gezag de blokkade had mogen opbreken, maar had behoren te wachten op de vivres, die hem zouden worden toegezonden; geeft toe, dat aan Van Goch in December geen victualie voor de landsschepen was meegegeven, maar blijft van mening, dat De With nog genoeg voorraad moet hebben gehad om langer in zee te kunnen blijven. Het schoonmaken der schepen was „met goede redenen ende insichten" uitgesteld tot na de slag bij de Guararapes: De With's verwijten op dit punt wenste de Raad niet te accepteren. De praatjes over Van Goch's hardvochtig optreden tegen de galjootschipper achtte de Raad geen ander antwoord waard dan dat Van Goch dit pertinent ontkende en trouwens niet gewoon was zijn ondergeschikten op een dergelijke manier te bejegenen. Tenslotte bracht de Raad hem nogmaals het gebeurde met het schip 't Huys Nassau onder het oog, waarvan De With nog steeds bleef weigeren te geloven, dat het was gerepareerd en nu onder Portugese vlag voer [18]).

Toen deze brief werd geschreven, lag De With in Parahyba

---

17) Zie blz. 141; De With aan de H.R.B. 13 en 24 Maart 1649.
18) De brief in extenso in Dag. Not. H.R.B. 1 April 1649.

gereed om uit te zeilen en hij kreeg hem in handen, toen hij op 10 April met zeven schepen op de rede van het Recief terugkeerde. Zijn reactie erop was tekenend: „Op mijn aencompste alhier", zo schreef hij in zijn journaal, „quam mijn eenen scherpen ingestelden en vileynen brieff van de Regieringe ter handt, waerin Haer Ed. mijn te onrecht beschrobben, als ofte ick in plaets van admirael een vagebont was. Het schijnt dat men het spel hier bijster is ende groote genegentheyt hebben om eerlijcke luyden desperaet te maecken" [19]). Scherp was de brief zeker en dat de Hoge Raad de zaken over het hoofd liepen, kan evenmin worden ontkend, maar overigens deed De With's lichtgeraaktheid hem hier weer eens doorslaan. Hij verdroeg van de heren op het Recief blijkbaar niets meer en constateerde bovendien, dat hij de enige niet was: ook in het leger heerste grote ontevredenheid en indien officieren en soldaten vrijuit konden spreken, zouden zij volgens De With hun misnoegen „in plaets van seggen, voor al de werelt wel derven uutkrijten" [20]). Hij besloot hun het voorbeeld te geven: „Voor mij, oordeele nu den tijt te wesen om eerlijcke luyden te animeren; met desen scharpen brieff binnen gestaen en de Ed. Heeren tegemoet gevoert, dat ick ten hoochsten verwondert ben, dat mij dagelicx sooveel scharpe regulen ende woorden toe werden gebracht ende het duysenste part van onse Hooge Regieringe in 't vaderlandt mijn sulcx noyt en is toegecomen, maer ter contrary altijt naer mijn meriten wel getracteert, hetwelck ick hier heel contrary bevinde" [21]). Indien de heren op zijn doen en laten iets hadden aan te merken, zo raasde hij, dan geliefden zij dit ronduit te zeggen, maar de „scharpe regulen" verveelden hem. Hij hield zich overtuigd, dat hij zijn dienst tot dusver getrouw had vervuld, maar als de Raad hem niet langer kon gebruiken, dan behoefde men hem slechts met de landsschepen naar huis terug te zenden. „Op welck tegemoet voeren weynich antwoort heb gecregen, en soo weder uut de vergaderingh getrocken".

Het is jammer, dat de notulen van de Hoge Raad over dit incident zwijgen en dat wij dus niet te weten komen, wat het weinige antwoord, dat de heren hem waardig keurden, behelsde. Genoegdoening hebben zij hem zeker niet gegeven, anders had

---

[19]) Journaal 10 April 1649.
[20]) Cort Register, blz. 17.
[21]) T.a.p.

De With daarvan wel melding gemaakt en het was in de gegeven situatie ook niet te verwachten. Wat de eigenlijke geschilpunten betreft, hier lag de waarheid waarschijnlijk in het midden. De With mocht zich met recht beklagen over de onvoldoende victualievoorziening en zijn mening uiten over het ongelukkige krijgsbeleid van de Raad, maar bedierf zijn zaak door de ontactvolle wijze, waarop hij de Raad in woord en geschrift te lijf ging en door geen ongelijk te willen erkennen, waar dit wijzer zou zijn geweest, zoals in de kwestie van de Huys Nassau. De Hoge Raad van zijn kant wilde vóór alles zijn gezag handhaven tegenover de eigengereide admiraal, die bovendien nog door de Staten-Generaal in een uitzonderingspositie was geplaatst, zoals geen van zijn voorgangers in Brazilië had bekleed, maar onthield hem daarbij het vertrouwen en de vrijheid van handelen, waarop een vlootvoogd van zijn formaat recht mocht doen gelden en ging zijn critiek beantwoorden met tegencritiek, die niet altijd hout sneed. Hoe bedorven de verhouding tussen hen op dit ogenblik, in April 1649, reeds was, tot een breuk kwam het nog niet: het resultaat van De With's heftige vertoog was blijkbaar slechts, dat de discussie over de geschilpunten werd gesloten, want men verneemt er verder niets meer van. Wel achtte De With het nodig zich in een brief aan de Hoogmogenden te beklagen over de onwelwillende houding van de Hoge Raad en hun te verzoeken om, indien de Raad zich misschien wederkerig over hem beklaagde, hun oordeel op te schorten tot zijn terugkeer, „met vertrouwen dat ick Uwe Ho.Mo. in alles goet contantement sal doen". Daarbij gaf hij de verzekering, dat hij niet te kort schoot in eerbied jegens de Hoge Raad, maar voegde daaraan toe: „Het laet sich alhier in desen bedrouffden staet aensien, dat de menschen den anderen seer picqueren, daertoe de cleyne te swack sijn" [22]). Konden de Staten-Generaal, dit lezende, ook maar enigszins verwachten, dat hier nog vruchtbare samenwerking mogelijk was? Het is jammer, dat zij zich deze vraag niet tijdig hebben gesteld en niet hebben ingezien, dat deze bom eens zou moeten barsten, indien zij niet ingrepen.

Nieuwe problemen vroegen weldra de aandacht: de vloot was na het oponthoud in Parahyba weer ter beschikking en het was nu hoog tijd om een besluit te nemen over de voorjaarscampagne. De deliberaties daarover namen weer ettelijke dagen in beslag.

---

22) De With aan de S.G. 13 April 1649.

Weliswaar stond het hoofddoel van te voren vast: De With moest trachten de Portugese retourvloot, die omstreeks Mei naar Portugal zou vertrekken, te onderscheppen. Tegelijk zou de Kaap St. Augustijn bewaakt moeten blijven om de vier aldaar liggende Engelse schepen in het oog te kunnen houden en te verhinderen, dat vier andere, die volgens inlichtingen daar werden verwacht, zouden kunnen binnenlopen. Over dit laatste werden de Hoge Raad en De With het zonder moeite eens: twee schepen en drie jachten zouden voor de Kaap blijven kruisen. Maar over de wijze van uitvoering van het hoofdplan liepen de meningen weer uiteen. Omdat de retourschepen zowel uit de Bahia als uit Rio de Janeiro plachten uit te lopen, wilde de Hoge Raad beide havens blokkeren en daartoe de rest van de vloot in twee eskaders splitsen. Hiertegen maakte De With bezwaar: volgens hem beoordeelde de Raad (als gewoonlijk) de krachtsverhoudingen verkeerd. Werd de vloot, na aftrek van het eskader voor Kaap St. Augustijn, nog eens in tweeën gesplitst om zowel de Bahia als Rio de Janeiro te blokkeren, dan bestond het gevaar, dat zij voor beide taken te zwak zou zijn. De With, die op sterke Portugese tegenstand rekende, wilde het zekere voor het onzekere nemen, van tweeën één kiezen en dus met alle beschikbare schepen voor Rio gaan kruisen, omdat hij daar de beste buit verwachtte. Een jaar tevoren was deze hem ontglipt, nu was het de laatste kans om zijn slag te slaan en daarvoor wilde hij zo sterk mogelijk zijn [23]).

De Hoge Raad kon zich echter niet dadelijk bij De With's zienswijze neerleggen en besloot het advies te vragen van — Schoppe, die als legercommandant toch niet de aangewezen figuur kon worden geacht om over zeezaken te oordelen, laat staan om een doorslaggevend advies uit te brengen bij een meningsverschil tussen de regering en de admiraal in zake het gebruik van de vloot. Deze eigenaardige wijze van besluitvorming is weer tekenend voor het weinige vertrouwen, dat De With ook in zuiver tactische kwesties bij de Hoge Raad genoot — geheel ten onrechte, mag men wel zeggen. Zijn reputatie als vlootvoogd had voor de Raad voldoende waarborg behoren te zijn, dat men zich gerust op zijn tactisch inzicht kon verlaten, te meer wanneer deze vechtlustige admiraal in een geval als dit het zekere voor het onzekere wilde nemen. Indien echter de Raad al mocht hebben gehoopt Schoppe

---

[23]) Secr. Not. H.R.B. 12 en 17 April 1649.

tegen De With te kunnen uitspelen, dan viel dit tegen de verwachting anders uit: Schoppe bleek het met De With eens te zijn, dat men de vloot niet moest versnipperen en daardoor de kans lopen „het eene ende het andere te missen". Dit gaf de doorslag: op 18 April viel het besluit De With met alle beschikbare schepen naar Rio de Janeiro te zenden [24]).

Op gevaar af, dat het verhaal eentonig wordt, moeten wij hier weer melding maken van strubbelingen over de victualievoorziening. De With wilde de schepen laten bevoorraden voor drie maanden; zeker niet te veel, als men in aanmerking neemt, dat het naar Rio de Janeiro alleen al drie à vier weken varen was. De Hoge Raad sloeg zijn verzoek echter af, waarop De With een nieuwe aanvraag indiende, nu voor tien weken victualie. Wederom antwoordde de Raad, dat de magazijnen zoveel niet konden missen. De With, vrezende dat hij op deze wijze nooit van de wal zou geraken, pakte de zaak nu op zijn manier aan. Hij informeerde bij een makelaar, of er bij particuliere handelaren geen victualie te koop was en verstond, dat deze hem inderdaad konden leveren, wat hij nodig had. Nu wist hij genoeg en ging gewapend met deze wetenschap naar de Hoge Raad, om daar echter „in plaets van danck een suyr gesicht" te krijgen. Vermoedelijk kreeg hij te horen, dat de Raad ook wel wist wat er op het Recief te koop was, maar dat kopen geld kostte en dat de kas al even slecht voorzien was als het levensmiddelenmagazijn. Het was reeds zover gekomen, dat de victualiehandelaren aan de regering niet langer op krediet wensten te leveren: zij vroegen contante betaling of wisselbrieven „tot laste van 't lant". Dit laatste bood een uitweg: de victualie was immers voor de landsschepen bestemd, waarvan alle onkosten toch voor 's lands rekening kwamen. Derhalve zag de Raad zich „genootdruckt sulcx aen te gaen" en bij twee kooplieden een partij vlees, spek, erwten en bonen te kopen tegen betaling met wissels op de Staten-Generaal. Een ongewone transactie, maar in deze even ongewone omstandigheden zeker gerechtvaardigd en dat de Hoge Raad niet dadelijk en uit eigen beweging deze weg had ingeslagen, gaf De With stellig het recht te schrijven: „De victualie verre gesocht en naebij van mijn gevonden; ofte onse uutrustinge hier ernst is, laet ick onpartijdige oordelen". Aan de tien weken victualie ontbraken trouwens weer 5800 pond scheepsbrood, dat de

---

24) Secr. Not. H.R.B. 18 April 1649.

bakkerijen (een van de knelpunten op het Recief) niet tijdig hadden kunnen bakken [25]).

Twee dagen voor het vertrek van de vloot vond nog een incident plaats, waaruit opnieuw bleek, tot welke bevoegdheidsconflicten de aanwezigheid van een afzonderlijke Statenvloot in de Braziliaanse wateren kon leiden. Aanleiding was de vroeger verhaalde veroordeling door De With's krijgsraad van kapitein Van Loenen wegens het verduisteren van buitgoederen uit het veroverde Engelse schip Concordia [26]). De Raad van Justitie op het Recief, het hoogste rechterlijke college in de kolonie, beschouwde dit vonnis als een inbreuk op zijn rechtsmacht, werd daarbij door de Hoge Raad geruggesteund en liet derhalve Van Loenen opnieuw in staat van beschuldiging stellen, nadat hij reeds door De With's toedoen was afgezet en aan land gebracht. In verband met deze procedure wenste de advocaat-fiscaal bij de Raad van Justitie, Jacob Lemaire [27]), beslag te leggen op het geld, dat Van Loenen voor de frauduleus verkochte buitgoederen had ontvangen en dat De With's fiscaal, Adriaen Massa, onder zijn berusting had. Toen Lemaire De With, die op dat ogenblik nog aan wal vertoefde, hierover aansprak, weigerde deze zijn medewerking. Hierop voer Lemaire naar het op de rede liggende admiraalsschip en eiste van zijn collega Massa het geld op, zich beroepende op de bevelen van de Hoge Raad. Maar Massa was door zijn chef goed geïnstrueerd, weigerde eveneens het geld af te geven en verklaarde, dat hij van de Hoge Raad geen bevelen had af te wachten, doch uitsluitend van zijn admiraal. Dat Lemaire niet bepaald welwillend werd bejegend, blijkt uit zijn klacht aan de Hoge Raad over „verscheidene onbehoorlicheden", die Massa en De With's luitenant Quack zich tegenover hem hadden veroorloofd: Quack had zelfs gedreigd op de boot, waarin Lemaire zat, te zullen losbranden! Tot zulke onverkwikkelijkheden leidde de tegenstelling tussen compagnies- en landsdienaren, wanneer zij niet langer tot de topfiguren beperkt bleef, maar in de lagere regionen doordrong [28]). Voordat dit in-

---

25) Cort Register, blz. 18; Journaal 15—17 April 1649; Secr. Not. H.R.B. 12 April 1649; Dag. Not. H.R.B. 19 April 1649.

26) Zie blz. 132.

27) Een neef (oomzegger) van de bekende Amsterdamse koopman Isaac Lemaire; voor zijn levensbijzonderheden zie *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, VIII, 1097.

28) Dag. Not. H.R.B. 1 en 2 Maart, 19 en 22 April 1649.

cident echter nieuwe moeilijkheden kon veroorzaken, stak de vloot in zee en kon de Hoge Raad herademen: al had de woedende Lemaire er het nakijken aan, men was de lastige admiraal en zijn trawanten tenminste voorlopig weer kwijt.

De vloot, waarmee De With op 24 April koers zette naar Rio de Janeiro, bestond uit de volgende schepen: Brederode (adm. De With), Nieuwe Eendracht (commandeur Coolen [29])), Zutphen (kap. Verveen), Haerlem (waarop na het sneuvelen van kap. Toelast de kapiteinsplaats vacant was gebleven), Coninck Davidt (kap. Ham), Gelderland (kap. Van Coulster), Wapen van Nassau (kap. Malcontent [30])), de jachten Leeuwarden (kap. Cramer) en de Sterre (kap. De Clercq) benevens een kaperschip van de Zeeuwse directie onder kap. Adriaen Liefhebber. Wat dit laatste schip betreft: de Hoge Raad was met de kaperdirectie overeengekomen, dat haar kruisers zich voor deze tocht onder De With's vlag zouden scharen, hetgeen een welkome versterking van de door slijtage gedunde jachtenflottille van de Compagnie betekende. Vijf van deze kapers kruisten reeds voor Rio de Janeiro [31]). De instructie, welke De With voor deze tocht werd verleend, schreef hem voor op de hoogte van Rio de Janeiro te gaan kruisen, de Portugese retourvloot bij het uitkomen te vermeesteren en het kruisen vol te houden zolang als de victualie strekte of tot nader order [32]). Daar, zoals wij zagen, de verstrekte victualie voor krap tien weken toereikend was, kon De With uitrekenen dat, gezien de duur van de heen- en terugreis, de blokkade hoogstens een maand zou kunnen duren, wilde hij zijn geslonken reservevoorraad niet nog meer interen. Wel had de Hoge Raad toegezegd het nog ontbrekende scheepsbrood te zullen nazenden, maar hoeveel staat daarop viel te maken, wist hij nu maar al te goed.

De heenreis verliep vlot: na negentien dagen varens was De With reeds op de breedte van Rio de Janeiro, zeventig mijl uit de

---

29) Coolen was als oudste kapitein van het Noorderkwartier na het afzetten van schout-bij-nacht De Zeeuw door De With tot s.b.n. bevorderd; vgl. De With aan de S.G. 23 Juli 1649. Meestal noemt De With hem echter commandeur, daarmee blijkbaar dezelfde rang of functie bedoelende.

30) Gijsbert Hendricksz. Malcontent, uitgevaren als luitenant onder kap. Coolen en in December 1648 door De With tot kapitein op de Wapen van Nassau bevorderd in de plaats van schout-bij-nacht De Zeeuw.

31) Secr. Not. H.R.B. 12 en 17 April 1649.

32) De instructie in extenso in Secr. Not. H.R.B. 18 April 1649.

wal [33]). Nu ging het behoedzaam op het land af: het gros van de vloot moest achter de horizon blijven, maar drie jachten (De Clercq, Cramer en de Zeeuwse kaper Liefhebber) kregen opdracht onder de wal op verkenning te gaan en zo mogelijk enige gevangenen te maken. Op 17 Mei kreeg De With Cabo Frio (ten Oosten van Rio de Janeiro) in zicht en nu begon het eentonige kruisen, een mijl of tien uit de kust, in afwachting van de berichten, die de verkenners zouden brengen. Dezen bleven lang uit; met spanning wachtte De With op hun terugkomst en hij hield zich intussen onledig met het uitvoerig beschrijven van het kustprofiel in zijn journaal: blijkbaar was hij hier nooit eerder geweest, althans niet zo dicht onder de kust.

Eindelijk, de 27e Mei, keerden Liefhebber en De Clercq bij de vloot terug. De eerste bracht goed nieuws mee: hij had zich in de mond van de rivier gewaagd en daar negen schepen zien liggen, zwaar geladen en zeilvaardig. De retourvloot was dus nog niet vertrokken! Maar De With's vreugde over dit bericht bekoelde weldra, toen hij vernam, hoe het De Clercq was vergaan. Deze was herhaaldelijk op het voor de kust gelegen eiland Ilha Grande geland om overeenkomstig zijn opdracht gevangenen te maken, maar had daarbij de nodige voorzichtigheid uit het oog verloren. Nadat hij bij zijn tweede landing enkele inboorlingen had kunnen meevoeren en dus aan de gestelde opdracht had voldaan, had hij zich ten derden male aan land gewaagd, vergezeld door een der gevangen Brazilianen, die hem had beloofd „eenich vee aen te wijsen". Blijkbaar had het scheepsvolk zich eens aan vers vlees te goed willen doen, doch dit verlangen was hun dan noodlottig geworden, want bij deze laatste landing waren De Clercq en de zijnen met de inboorlingen, die nu op hun hoede waren, slaags geraakt en tijdens het naar boord terugroeien bovendien door twee bewapende kano's aangevallen. Daarbij was de sloep met al het volk verloren gegaan, een gevangen Braziliaan ontkomen en hijzelf had ternauwernood zijn jacht weer kunnen bereiken. Het ongelukkigste was nog, dat de ontsnapte Braziliaan van het scheepsvolk had gehoord, dat de Hollandse vloot voor de kust lag; bovendien was een deel van de sloepsbemanning levend in 's vijands handen gevallen. De aanwezigheid van de vloot was dus stellig verraden en nu ook in Rio de

---

33) Zie voor het verloop van de tocht in het algemeen De With's journaal en Cort Register, benevens zijn brief aan de H.R.B. van 19 Juni 1649.

Janeiro bekend, waar men de schepen ongetwijfeld binnen zou houden. De With was begrijpelijkerwijze zeer verbolgen op De Clercq, wiens „domme ijver" dit onheil, waardoor het gehele plan de campagne dreigde te mislukken, had aangericht. Reeds vreesde hij onverrichterzake te moeten terugkeren, „dat Godt geclaeght moet wesen, dat wij door ons eygen volck bij ons parthij [34]) kenbaar gemaect sijn". Hij hield trouwens ook rekening met de kans, dat de vijand evenals bij vorige gelegenheden door spionnage op het Recief, waar nooit iets geheim bleef, reeds over de Hollandse vlootbewegingen was ingelicht [35]).

Het was nu zaak te weten te komen, of de suikervloot nog aanstalten maakte om uit te lopen. Opnieuw werden de jachten op verkenning gezonden: in verspreide orde onder de wal kruisende moesten zij ieder voor zich trachten de rivier binnen te lopen om te zien, wat de Portugezen in hun schild voerden. Tegenwind en stroom bemoeilijkten echter de uitvoering van de opdracht: herhaaldelijk keerden de jachten bij de vloot terug zonder de nauwkeurige berichten, waarop De With wachtte. Eindelijk, na ruim drie weken, kwamen Barend Cramer en Cornelis Hoose (een Zeeuwse kaper) terug met de mededeling, dat het hun was gelukt de rivier op te varen. Wat zij daar hadden gezien, bevestigde De With's sombere vermoedens. De negen zeilvaardige schepen, die Liefhebber een maand geleden had zien liggen, waren van hun ligplaats verdwenen en blijkbaar hoger de rivier op gehaald: daar hadden Cramer en Hoose althans uit de verte een aantal schepen zien liggen, maar met kale masten. Alles wees er op, dat de Portugezen de nabijheid van de Hollandse vloot hadden ontdekt en hun schepen binnen hielden. Voor het laatst liet De With de jachten nog eens langs de wal kruisen, maar na drie dagen keerden zij terug zonder een enkel schip te hebben gezien. De With hield krijgsraad: het stond nu wel vast, dat de Portugezen zich niet lieten verschalken. Langer wachten had dus weinig zin en was bovendien onmogelijk, want victualie en drinkwater raakten op. Waar bleven de 5800 pond scheepsbrood, die bij het vertrek te weinig waren ontvangen en die de Hoge Raad had beloofd te zullen nazenden? De tien weken, waarvoor de vloot was gevictualieerd, waren bijna verstreken en het zou op de terugreis wel „op een hongerbrocken

---

34) Tegenpartij.

35) Journaal 27 Mei 1649.

uutvallen" [36]). Het drinkwater moest worden gerantsoeneerd op twee muddekens [37]) per dag. Er schoot dus niets anders over dan de wacht op te breken en onverrichterzake naar het Recief terug te keren. Aldus werd besloten en op de laatste dag van Juni koers naar het Noorden gezet. Zwaar moet het De With hebben verdroten, dat hij zijn laatste kans om een Portugese vloot buit te maken had gemist.

Hij had trouwens de laatste weken nog geheel andere zorgen aan het hoofd gehad. Het was tijdens het eentonige kruisen buiten het gezicht van Rio de Janeiro geweest, dat commandeur Coolen op zekere dag bij hem was gekomen om zich te beklagen over zijn scheepsvolk, dat hem beschuldigde van het plegen van onzedelijke handelingen met zijn kajuitsjongen Laurens Cornelisz. Misschien had Coolen gehoopt, dat De With niet aan zijn onschuld zou twijfelen en van zijn gezag gebruik maken om de praatjes te onderdrukken. Maar De With, die zeer ontsteld was over hetgeen hij hoorde, deed wat hem in zo'n geval te doen stond en stelde een onderzoek in. Een verhoor van de kajuitsjongen en verklaringen van officieren van Coolen's schip brachten zulke bezwarende aanwijzingen aan het licht, dat Coolen uit zijn commando werd geschorst en in staat van beschuldiging gesteld. Toen hij bij herhaalde verhoren en confrontaties hardnekkig bleef ontkennen, besloot de krijgsraad hem en de jongen aan de „torture" te onderwerpen. Hoe dat in zijn werk ging, kan men lezen in het klaagschrift van Barend Cramer, die, toen hij enige tijd later op zijn beurt voor de krijgsraad werd gedaagd en weigerde het hem ten laste gelegde te bekennen, door De With werd bedreigd met pijniging „aen de pley [38]), daer capiteyn Coolen aen gehangen heeft, daertoe al touwen gereet zijnde, mitsgaders den grooten neger, die hij ordinaris tot beul gebruyckte, met sijn geessel van draedtlijnen vol knoopen bij hem, om te geesselen" [39]). Zo paste dus De With het onbarmhartige strafprocesrecht van zijn tijd in zijn scherpste vorm toe. Al wekt het onze diepe afschuw op, men bedenke wel, dat de „grouwe-

---

36) Journaal 30 Juni 1649.

37) Een muddeken is 1 dl.

38) Plei of palei: katrol of windas met touw, waaraan de verdachte werd opgehangen en beurtelings bij de armen opgehaald en neergelaten, terwijl zware gewichten aan de voeten waren bevestigd; zie L. Th. Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht* (1947), blz. 140.

39) Pamflet *Voorlooper van de Heer Witte Corn. de With*, blz. 3.

lijcke sonde der sodomie" destijds voor een „enorm delict" of halsmisdrijf gold en dat foltering naar de oude rechtsopvatting dan ook stellig geen ongeoorloofd middel was om degene, die daarvan ernstig werd verdacht, tot een bekentenis te dwingen [40]). Voordat men dus in deze barbaarse vertoning een typisch bewijs van De With's bijzondere wreedaardigheid gaat zien, dient men ermee te rekenen, dat hij ook hierin een kind van zijn tijd was. Het resultaat van de pijniging was, dat beiden een bekentenis aflegden en dienovereenkomstig door de krijgsraad werden gevonnist. De gruwzame eis van de fiscaal, dat zij rug aan rug gebonden in een zak zouden worden genaaid en zo verdronken, werd hem weliswaar ontzegd, maar de straf was toch nog afschrikwekkend genoeg. De ongelukkige Coolen werd als hoofdschuldige uit zijn ambt ontzet, driemaal gekielhaald, gegeseld, gebrandmerkt en tot levenslange ballingschap op het eiland Fernando Noronha gedoemd; de kajuitsjongen werd eveneens gekielhaald en gegeseld en voorts tot levenslange opsluiting veroordeeld. Het harde scheepsrecht had zijn loop gehad [41]).

Een commandowisseling was het gevolg. Op het schip van Coolen, de Eendracht, werd Gijsbert Malcontent als kapitein overgeplaatst; diens vorige schip, het Wapen van Nassau, kwam nu onder bevel van Jacob Cleydijck, luitenant-commandeur op de Gelderland van kap. Joost van Coulster en nu tot kapitein bevorderd. Van Coulster, die tot dusver wegens zijn minderjarigheid de feitelijke bevelvoering aan Cleydijck had moeten overlaten, verkreeg nu ook het volledige commando over zijn schip [42]). Bij Cleydijck's promotie tot kapitein treft het ons even, dat hij een neef van De With was [43]). Wij zagen eerder, dat De With er niet tegen op zag personen uit zijn speciale kring naar voren te schuiven met voorbijgaan van anderen, die evenveel of meer recht hadden: was dit ook hier het geval? Het is mogelijk, maar het hoeft niet. Cleydijck heeft zich in

---

40) Maes, *a.w.*, blz. 135 en 237.

41) De With, Journaal 5 Juni—5 Juli 1649; De With aan de H.R.B. 21 Juli 1649; aan de S.G. 23 Juli 1649; de eis en sententie van Coolen in Aanwinsten A.R.A. 1952, 1e Afd., III, I. De verbanning van Coolen naar Fernando Noronha werd niet ten uitvoer gelegd; de H.R.B. zond hem gevankelijk naar het vaderland, waar hij na aankomst op last van de Staten-Generaal uit den lande werd gebannen; zie de H.R.B. aan de XIX, 7 Aug. 1649; R.S.G. 22, 23 en 26 Nov. 1649.

42) De With, Journaal 6 Juli 1649.

43) Dit vertelt kap. Cramer in zijn in noot 39 geciteerde pamflet.

later jaren zeer verdienstelijk tegen de Engelsen en Turken geweerd en was dus in elk geval zijn commando wel waard [44]). Bovendien had De With gezorgd, dat Cramer, die hij een jaar geleden had gepasseerd, zich daarover nu niet opnieuw kon beklagen: kort tevoren had hij hem als kapitein overgeplaatst op de Haarlem, waarmee dus aan de oude afspraak, dat Cramer een groot schip in plaats van zijn jacht Leeuwarden zou krijgen, was voldaan [45]). Opvallend is echter weer, dat dit rijkelijk laat gebeurde. Het commando op de Haarlem was reeds vacant, sedert kap. Toelast op 19 Februari 1649 bij de Guararapes was gesneuveld en het is niet duidelijk, welk geldig motief De With heeft bewogen nog vier maanden te wachten, eer hij Cramer op deze hem toekomende plaats stelde. Toen het later tussen De With en Cramer tot een uitbarsting kwam, beklaagde Cramer zich er over, dat de admiraal steeds een ingewortelde haat tegen hem had gekoesterd en dit is dus misschen ook hier van invloed geweest: De With zou hem pas een groter schip hebben gegeven, toen hij hem niet langer passeren kón.

De 20e Juli ontmoette De With op de terugweg bij Kaap St. Augustijn een Zeeuwse kruiser, die hem mededeelde, dat het jacht Amsterdam, komende van het Recief en geladen met victualie voor de vloot, ter hoogte van de Allerheiligenbaai op hem had liggen wachten, doch onverrichterzake was teruggekeerd. Dit jacht had hem dus de voorraden moeten brengen, die de Hoge Raad had beloofd te zullen nazenden. Veel te laat, pas op 17 Juni, had de Raad tot uitzending van het jacht besloten [46]); was dit eerder gebeurd en had het jacht opdracht gekregen naar Rio de Janeiro door te varen, dan had De With deze victualie misschen nog tijdig genoeg ontvangen om de blokkade van Rio de Janeiro te kunnen voortzetten, maar nu was deze maatregel geheel nutteloos. De With heeft het jacht Amsterdam noch bij Rio de Janeiro, noch op de terugweg ontmoet en dus ook de victualie niet ontvangen: wat Van der Hagen hierover vertelt in het *Leven en Bedrijff van De With* is stellig juist [47]). Minder duidelijk is, waarom de Westindi-

---

44) De Jonge, *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen*, I, blz. 448 en 590.

45) Zie blz. 109; De With, Journaal 21 Juni 1649; kort daarna heeft Cramer nog van schip gewisseld met kap. Verveen van de Zutphen.

46) Dag. Not. H.R.B. 17 Juni 1649; De With, Journaal 20 Juli 1649.

47) Naber, *Leven en bedrijff*, blz. 139, 140.

sche Compagnie nog jaren na De With's terugkeer in het vaderland hem heeft achtervolgd met een vordering van *f* 11.720 wegens deze nooit afgeleverde victualie. Wat was het geval? Alles, wat de Hoge Raad aan De With leverde, werd in het „grootboeck van Brasyl" ingeschreven onder het hoofd „De Heeren Staten-schepen"; copie van deze rekening werd later naar het vaderland gezonden om daar te worden vereffend. Toen nu het jacht op 18 Juni naar de vloot was vertrokken, had men De With voor de waarde van de hem toegezonden victualie in het grootboek gedebiteerd, maar toen het jacht terugkeerde zonder zijn lading te hebben afgeleverd, heeft men blijkbaar verzuimd de bovenvermelde post van *f* 11.720 in het grootboek te royeren, met het gevolg, dat De With later veel moeite had om te bewijzen, dat de boeking op een abuis berustte. Moet men Van der Hagen geloven, dan had de Hoge Raad „een valse post van 11720 gulden in haer magasijnsboeken tot nadeel van Witte gefingeert" en was „dese post met voordacht buyten de waerheyt gestelt". Als hij dit werkelijk uit De With's mond heeft gehoord en genoteerd, zoals hij van zijn gehele werk getuigt, dan betekent dit, dat De With, wanneer hij in de familiekring over zijn Braziliaanse reis vertelde, zich niet ontzag de Hoge Raad van een poging tot oplichterij te betichten. Waarschijnlijk lag de zaak enigszins anders en moet men aannemen, dat er bij alle verwarring, die in de zomer van 1649 op het Recief heerste, ook aan de boekhouding een en ander heeft gehaperd. Er bestonden op administratief gebied inderdaad eigenaardige wantoestanden bij de Compagnie. Zo ontving de Hoge Raad in 1650 van de bewindhebbers een ernstige berisping naar aanleiding van de overgezonden soldijboeken van het landsvolk, die zo slecht waren bijgehouden, dat daarin niet eens was te zien of de soldaten, op wie de soldijrekeningen betrekking hadden, levend, dood, gevangen of gedeserteerd waren. Kwamen de familieleden van deze soldaten op het Westindisch Huis naar hun toestand informeren, dan kon men hun geen bescheid geven; ja, dikwijls was de familie eerder van de dood van een soldaat op de hoogte dan de Compagnie [48]). Was het dus zo gesteld met de soldijboekhouding, dan zal het met de verrekening van de victualie wellicht niet veel beter zijn geweest. Was niet al eens gebleken, dat het magazijn van de vivres op zeker tijdstip aanmerkelijk minder bevatte dan de voorraad-

---

48) De XIX aan de H.R.B. 1 Juni 1650 (W.I.C.-O.C. 10).

staten aangaven [49])? In zulke omstandigheden moet het voor de commissaris van de vivres een buitenkansje geweest zijn, wanneer een reeds afgeschreven partij geruisloos in het magazijn terugkeerde, zoals met de voor De With bestemde victualie moet zijn gebeurd, en wie er zich dan zorgen over maakte of de overeenkomstige post in het grootboek wel werd doorgehaald, gold in Brazilië vermoedelijk voor een kniesoor. Nu kan men de Hoge Raad wel verwijten, dat hij tegen zulke knoeierijen niet streng genoeg optrad; misschien kon de Raad dat ook niet, omdat het euvel te veel verbreid was. Maar dat de Raad opzettelijk en bij wijze van wraakneming zulk een post op De With's rekening zou hebben laten staan, is een veronderstelling, die men wel aan De With's achterdocht zal moeten toeschrijven. De ware schuldigen zal men eerder moeten zoeken onder de lagere ambtenaren, die er niet zozeer op uit waren om nu juist de admiraal een kool te stoven, als wel om zichzelf te bevoordelen, om het even ten koste van wie.

De 21e Juli keerde de vloot na een afwezigheid van drie maanden op de rede van het Recief terug. Geen enkel voordeel had de tocht opgeleverd: terecht heeft ook reeds Wätjen dit geconstateerd [50]). Wanneer hij in dit verband echter opmerkt, dat de Hoge Raad tevergeefs wachtte op daden van De With, „die des Trägers eines solchen Namens würdig gewesen wären", dan mist men daarin toch de erkenning, dat niemand meer dan De With zelf het betreurde, dat de kans om zijn reputatie gestand te doen hem wederom was ontgaan. Was het niet steeds De With geweest, die op groter activiteit in de strijd ter zee en een doeltreffender gebruik van de vloot had aangedrongen en had daarentegen niet juist de Hoge Raad meermalen zijn daarop gerichte plannen doorkruist? Neen, dat de dagen van Piet Heyn niet terugkeerden, kan De With niet worden verweten: hij had ernaar gestreefd zijn opdracht getrouwelijk te vervullen, ook op deze laatste tocht en dat het hem niet was gelukt een Portugese suikervloot naar het Recief op te brengen, heeft hem stellig niet minder, eerder nog meer verdroten dan de Hoge Raad.

---

[49]) Zie blz. 134.

[50]) Wätjen, *a.w.*, blz. 166.

IX. MUITERIJ OP DE DOLPHIJN [1])

Terwijl de admiraal met het gros van de vloot ver naar het Zuiden voor Rio de Janeiro kruiste, speelden zich op het schip de Dolphijn — dat in Parahyba was achtergebleven — gebeurtenissen af, waarin de langzamerhand onder het scheepsvolk gegroeide spanningen tot uiting kwamen en die een voorbode zouden blijken te zijn van verder onheil. Deze episode is om meer dan één reden een afzonderlijk hoofdstuk waard: om de blik, die zij ons gunt op de onverkwikkelijke toestanden op De With's vloot en de perikelen, die daaruit voortvloeiden; om de belangrijke rol, die deze zaak in het latere proces heeft gespeeld; en om de hoofdpersoon, kapitein Job Forant, die van dit alles het slachtoffer zou worden, om daarna echter zijn mislukte carrière op de Staatse vloot voor een succesvolle in dienst van zijn geboorteland Frankrijk te verruilen. De talrijke processtukken over deze zaak stellen ons bovendien in staat deze muiterij in haar ontstaan, verloop en gevolgen zo goed als volledig te reconstrueren.

Ten aanzien van Job Forant moet eerst worden vastgesteld, wie hij eigenlijk was: tot voor kort was hij namelijk in de Nederlandse literatuur onbekend of werd hij vereenzelvigd met zijn vader Jacques [2]). Op zoek naar personalia over de beide Forants vond ik in de Franse biografische literatuur de gegevens, welke mij in staat stelden hen duidelijk van elkaar te onderscheiden; alleen over hun beider verrichtingen in Hollandse dienst zijn de Franse auteurs begrijpelijkerwijze minder goed ingelicht [3]).

---

1) Dit hoofdstuk is eerder verschenen onder de titel *Een muiterij in Verzuimd Braziel* in *De Nieuwe Stem, Maandblad voor cultuur en politiek,* 9e jrg. (1954) blz. 377—392.

2) Mollema, *Geschiedenis van Nederland ter zee*, II, Eererol, blz. 21; vader en zoon worden hier met elkaar verward. M. G. de Boer, *Tromp en de armada van 1639,* blz. 190, opperde reeds het vermoeden, dat er twee kapiteins Forant zijn geweest en bevestigde dit in *Het proefjaar van M.Hz.Tromp,* blz. 71 en in *Tromp en de Duinkerkers,* blz. 223.

3) *Larousse du XXe siècle,* III (1931) blz. 557; E. et E. Haag, *La France protestante,* VI (1888) 597—600; A. Jal, *Dictionnaire critique de biographie et d'histoire* (1867) blz. 589.

Jacques Forant dan, geboren in 1588 op het eiland Rhé bij La Rochelle uit een strijdbaar protestant geslacht — zijn vader Job kwam in de strijd om La Rochelle op roemrijke wijze om het leven — had reeds een verdienstelijke loopbaan in Franse, later in Engelse zeedienst achter zich, toen hij in 1635 met voorspraak van Frederik Hendrik werd aangesteld als kapitein bij de Amsterdamse admiraliteit, vanwaar hij later naar die van de Maas moet zijn overgegaan. Tot 1645 bleef hij in functie en wist zich herhaaldelijk te onderscheiden [4]). Na dit jaar schijnt hij niet meer te hebben gevaren; hij overleed in 1649.

Zijn zoon Job werd geboren in La Tremblade, een kustplaatsje ten Noorden van de Gironde. Als zijn geboortejaar wordt 1612 opgegeven, hetgeen echter wel wat te vroeg schijnt en met meer waarschijnlijkheid op omstreeks 1620 mag worden gesteld. In 1635 met het gezin van zijn vader naar Holland gekomen, zal hij bij hem een goede leerschool hebben genoten en in de jarenlange strijd tegen de Duinkerkers genoeg ervaring hebben opgedaan om hem in 1646 als kapitein bij de Rotterdamse admiraliteit te kunnen opvolgen [5]) en in 1647 te worden ingedeeld bij het secours voor Brazilië. Over zijn wedervaren aldaar is in de Franse literatuur blijkbaar niets bekend: wellicht heeft hij er in later jaren opzettelijk over gezwegen [6]). Om het beeld van de man te voltooien lopen wij even vooruit. Na in Februari 1651 wegens ernstig plichtsverzuim, tijdens de Braziliaanse tocht begaan, tot verbanning uit den lande te zijn veroordeeld, duikt hij een jaar later in Frankrijk op, weet zich in de zeestrijd tegen Spanje te onderscheiden en zich daardoor een aanstelling als kapitein bij de Franse marine te verzekeren. Als zodanig heeft hij meer dan eens de strijd opgenomen tegen zijn vroegere Hollandse wapenbroeders: zo in de slag bij Schooneveld in 1673. Ook is hij in 1667 nog eens hier te lande teruggekeerd om toe te zien op de bouw van schepen voor de Franse vloot [7]). Wegens zijn protestantse gezindheid, waaraan hij

---

4) De Boer, *Tromp en de armada van 1639*, blz. 189.

5) De Boer, *Tromp en de Duinkerkers*, blz. 223 en 228.

6) De directeur van het Musée de la Marine te Parijs kon mij desgevraagd geen enkele Franse publicatie noemen, die van Forant's verblijf in Brazilië gewag maakt.

7) Colenbrander, *Bescheiden uit vreemde archieven omtrent de groote Nederlandsche zeeoorlogen*, I (1919) blz. 525; II, blz. 251; De Boer, *Tromp en de armada van 1639*, blz. 190; W. Voorbeijtel Cannenburg, *Fransche oorlogsschepen*

tot na de opheffing van het edict van Nantes trouw bleef, werd hij lange tijd uit de hogere vlootrangen geweerd. Toen hij eindelijk in 1686 voor de aandrang zwichtte en tot het katholicisme overging, kreeg hij kort daarna de rang van chef d'escadre. Hij stierf te Brest in 1692 [8]).

Iemand van zodanige afkomst en loopbaan moet het ware zeemansbloed in de aderen hebben gehad. In zijn voordeel spreekt het ook stellig, dat de toch zo ongemakkelijke De With een goede dunk van zijn capaciteiten heeft gekoesterd. Tijdens het proces verklaarde deze, „dat hij cap. Forant als een van de bequaemste ende outste heeft geoordeelt gehadt omme aldaer (n.l. in Brazilië) in absentie van meerder officieren over de schepen bij gelegentheyt te commanderen" [9]). Des te opmerkelijker is het, dat juist Forant de eerste zou zijn, wiens recalcitrante bemanning aan het muiten sloeg, doch dit moet dan ook ten dele aan toevallige omstandigheden worden toegeschreven. Immers wanneer men de oorzaken van het gebeurde nagaat, kan men vooropstellen, dat niet alleen op Forant's schip, maar op de gehele Brazielvloot de stemming langzamerhand rijp moet zijn geworden voor oproer. Het langdurige, uitzichtloze verblijf in de belegerde, vervallen kolonie, het uitblijven van noemenswaardige successen, de slechte voedingstoestand, het inhouden van buitgeld, de verwaarlozing van de schepen, dit alles bleef niet zonder uitwerking op het moreel van het scheepsvolk. De expeditie was slechts voor één jaar uitgerust, maar nu deze termijn was verstreken zonder dat er sprake was van terugroeping, begonnen velen zich evenals de admiraal af te vragen: hoe lang nog? Zij zagen in het voorjaar van 1649 schepen van het Recief naar het vaderland terugkeren met repatriërende ambtenaren, burgers en afgedankte soldaten, die Brazilië de rug toekeerden en zij dachten: wanneer wij? De drang naar huis, weg uit dit ellendige oord, waar eer noch buit te behalen was, maar honger en scheurbuik gestadig dreigden, dat was het, wat de matrozen deed uitzien naar een gelegenheid om er desnoods met schip en al van door te gaan. Deze gelegenheid deed zich nu juist voor op de Dolphijn, toen dit schip aan het directe gezag van De With was

---

in 1666 in Nederland gebouwd, in *Jaarverslag Ned. Hist. Scheepvaart Museum* 1950—'51, blz. 31—36.

8) Over Forant's rol in de zeestrijd van 1690 zie nog: Warnsinck, *De vloot van den koning-stadhouder* (1934) blz. 36, 37, 48.

9) Cohier, no. 17 (Verhoor van De With, punt 24).

onttrokken, doordat het niet aan de tocht naar Rio de Janeiro deelnam. Overigens had de ontevredenheid onder Forant's bemanning nog haar eigen oorzaken, waarover de processtukken ons merkwaardige bijzonderheden onthullen.

Om te beginnen was daar de beroering over de vraag, aan welke artikelbrief de schepelingen onderworpen waren. De instructie van De With, hem door de Staten-Generaal verleend, schreef hem in artikel 35 voor de artikelbrief ter zee, die in Brazilië gebruikelijk was, te handhaven: die van de Westindische Compagnie dus. Artikel 45 van de instructie gaf hem echter in afwijking van artikel 35 het recht de artikelbrief zo nodig te „verbeteren" ter wille van de goede geest onder het scheepsvolk [10]). Een bepaling, welker vage bewoordingen de eigenlijke strekking volkomen in het duister laten. De bedoeling wordt ons echter duidelijk uit hetgeen De With bij een zijner verhoren hierover heeft verklaard: op zijn eigen aandringen was dit artikel in zijn instructie opgenomen, omdat hij de vrijheid wilde hebben om, wanneer hem dat wenselijk leek, de artikelbrief „van het land" toe te passen, d.w.z. de artikelbrief roerende de oorlog ter zee, die op de landsoorlogsschepen gold [11]). Op grond van deze bevoegdheid had hij dan ook vóór het vertrek van de vloot aan alle kapiteins gelast tot nader order deze laatstgenoemde brief te observeren, „ende dat om alle onlusten wech te nemen, die daeruyt apparentelijck onder 't volck soude ontstaen hebben, indien men haer van den articulbrieff van de Westindische Compagny hadde comen te vermanen, alsoo te vooren in Zeelant op de schepen van Banckert, Frans Jansz. ende Ducdalff groote onlusten was gespeurt". Dit laatste doelde op de drie schepen van de Zeeuwse admiraliteit, die in de jaren 1646—'47 in Brazilië dienst hadden gedaan en juist vóór het uitzeilen van De With waren gerepatrieerd; in ander verband vertelt De With, dat het volk op deze schepen oproerig was geworden, omdat het in zijn rantsoenen was te kort gedaan [12]). Hiermee komen wij aan de kern van de kwestie: de onwil van de bemanning om onder de artikelbrief van de Compagnie te dienen sproot daaruit voort, dat dit een vermindering van rantsoen betekende. Immers de toepassing van deze of gene artikelbrief bracht mee, dat ook de daar-

[10]) Cohier, no. 5 (Instructie voor De With).

[11]) Cohier, no. 17 (Verhoor van De With, punt 18).

[12]) De With aan de H.R.B. 11 Aug. 1649; vgl. Naber, *Dagboek van Haecxs* 19 Sept., 24 Oct. en 3 Nov. 1647.

bij behorende rantsoenbrief van kracht was en nu was de rantsoenbrief van de Compagnie minder vrijgevig dan die van de Staten-Generaal [13]).

De With's bevel aan zijn kapiteins om de artikelbrief van het land toe te passen had dus kennelijk de strekking het volk op het in Brazilië zo gevoelige punt van de scheepsrantsoenen gerust te stellen. Wij zagen reeds vaker, dat De With, overtuigd dat het met onwillige honden slecht hazen vangen is, meermalen een open oog toonde te hebben voor de materiële noden van zijn mannen. Forant echter schijnt dit nog te hebben moeten leren: hij heeft zich tenminste aan de bedoelde order van zijn chef niet gestoord. Bij zijn verhoor heeft hij later verklaard het voorlezen van de landsartikelbrief aan het scheepsvolk opzettelijk te hebben nagelaten „om beters wille", hetgeen hij desgevraagd nog verduidelijkte met de woorden: „Opdat sijn victualie te verder soude strecken" [14]). Dat zou men een daad van wijs beleid kunnen noemen, indien het er niet tevens een van minder te waarderen koopmanschap was geweest: op deze wijze kon immers een kapitein op de per hoofd en per dag vastgestelde kostgelden ongeoorloofde winst maken. En dat Forant daarvan wellicht niet afkerig is geweest, blijkt uit een andere beschuldiging, die hij niet ten volle heeft kunnen weerleggen: dat hij in Brazilië een deel van zijn victualie ten eigen bate had verkocht. Verschillende leden van de bemanning verklaarden tijdens het proces, dat vaten met boter en brandewijn aan land waren gebracht en de akte van beschuldiging spreekt zelfs van lieden van de wal, die met bootjes naar het schip kwamen om brandewijn te kopen. Forant beweerde, dat dit alles met toestemming van de admiraal was gebeurd, maar De With heeft des-

---

13) Vgl. de tekst van de artikelbrief van de Staten-Generaal, roerende de oorlog ter zee, in *Groot Placaetboeck*, II, 187. Art. 13 luidt: „Item alle die geene die in soldije aengenomen sullen worden, sullen hebben boven hare gagien behoorlicke montkost ende dranck, die henluyden geschaft sal worden ...... op alsulcke ordre ende reglement als op de schepen van de Directeurs van de beveylinge van de Oost- ende Noortzee ......" Daarentegen art. 76 van de artikelbrief der W.I.C. (*Groot Placaetboeck*, I, 626): „...... sal een yegelick tevreden zijn met soodanich rantsoen als hem bij den admirael ende raden ...... geordonneert sal wesen, die sooveel den noot ende gelegentheyt lijden kan, den rantsoenbrief sullen volgen ......" Uit verklaringen in het proces van Forant blijkt, dat niet alleen de rantsoenen bij de Compagnie lager waren, maar dat er bovendien maar tweemaal daags werd geschaft, tegen driemaal op de landsschepen.

14) Cohier, no. 56 en 57 (Verhoren van Forant, punt 1).

gevraagd ontkend die toestemming te hebben gegeven [15]). De prijzen waren op het Recief hoog, de verleiding tot deze laakbare handel was dus groot en het heeft er alle schijn van, dat Forant aan deze verleiding geen weerstand heeft kunnen bieden.

Nu kwamen dergelijke practijken onder het toen heersende stelsel van verzorging der scheepsvoeding door de kapiteins ongetwijfeld vaak voor, maar Forant had moeten bedenken, dat hij daarmee in Brazilië, waar het met de voedselvoorziening zo droevig gesteld was, toch wel bijzonder voorzichtig moest zijn. Van hoe slechte kwaliteit de aldaar verstrekte victualie was, blijkt ten overvloede nog eens uit de verklaring van de bottelier van de Dolphijn, dat de wormen uit het brood liepen. Des te erger was het voor de geest onder de bemanning, dat Forant ten aanzien van dit toch reeds tere punt de verdenking van baatzucht op zich laadde; ja, dat de matrozen er hem de schuld van gaven, dat er zieken aan boord van gebrek waren gestorven. Het is nogmaals de bottelier, die ons een hartekreet uit de mond van de arme scheurbuiklijders heeft overgeleverd: „Sij seyden, och mocht ick mijn buyck eens vol eten eer ick sterf" [16]). Herhaaldelijk drong het volk dan ook aan op toepassing van de artikelbrief — en dus implicite van de rantsoenbrief — van het land, waartoe deze eerst openlijk moest worden voorgelezen. Maar Forant bleef daarvoor doof, beweerde zelfs geen exemplaar van de bedoelde artikelbrief aan boord te hebben en volgens de bottelier „swoer hij daer sulcke diere eeden op, dat het te horribel is om te schrijven".

Intussen kwam een andere kwestie de reeds geprikkelde gemoederen verontrusten. Het moet kort voor het uitbreken van de muiterij zijn geweest, dat Forant van zijn moeder een brief ontving, waarin zij hem waarschuwde te hebben vernomen, dat de admiraliteit haar kapiteins geen kostgelden zou vergoeden over een langere periode dan de twaalf maanden, waarop de duur van de expeditie was beraamd. De vraag, in hoeverre dit gerucht waarheid bevatte, kunnen wij in het midden laten, maar ongerijmd klonk dit in de toenmalige omstandigheden stellig niet: het door de Staten-Generaal aan de admiraliteiten toegestane subsidie voor de expeditie was immers eveneens slechts op een duur van één

---

[15]) Cohier, no. 56 (Verhoor van Forant, punt 20) en no. 17 (Verhoor van De With, punt 26).

[16]) Cohier, no. 62 (Verklaring van Pieter Willemsz., bottelier op de Dolphijn).

jaar gebaseerd. Neemt men daarbij in aanmerking, dat de provincies in het opbrengen van hun quoten zelfs in dit achteraf ontoereikend gebleken subsidie nog jaar op jaar nalatig bleven — nog in 1651 moesten de Staten-Generaal daarop bij hun leden aandringen — dan is er weinig in te brengen tegen het standpunt van een admiraliteitscollege, dat zijn kapiteins slechts betaalde voor zover het subsidie strekte; wie daarmee geen genoegen nam, moest dan maar in Den Haag zijn beklag doen.

Forant kende de berooide kaspositie van zijn admiraliteit maar al te goed: was zijn vertrek uit Rotterdam niet zes weken vertraagd geweest door gebrek aan middelen om zijn schip uit te rusten? Hij had dus alle reden om het deprimerende nieuws voor waar aan te nemen, maar ook al was dit zo, dan had hij met het oog op de stemming der bemanning stellig wijzer gedaan met het voor zich te houden. Hij heeft er echter met zijn officieren over gesproken met het gevolg, dat ook de matrozen het aan de weet kwamen en dezen trokken de voor de hand liggende conclusie, dat, waar de kapitein niet zeker was van zijn kostgelden, zij het evenmin konden zijn van hun gages. Zo kregen de onwil om langer in Brazilië te blijven en de leuze „terug naar huis" nieuw voedsel [17]).

Men krijgt uit dit alles niet de indruk, dat Forant in zijn optreden tegenover zijn ondergeschikten uitmuntte door verstandig overleg en psychologisch inzicht. Een enkel feit doet ook twijfel rijzen, of hij wel voldoende gezag wist af te dwingen. Toen eens de konstabelsmaat Gabriël Pietersz. zich op het voor hem verboden achterdek bevond en Forant hem beval dit te verlaten, gaf de aangesprokene, zonder zelfs behoorlijk zijn hoed af te nemen, brutaalweg te kennen „soo wel daer te willen wandelen als hij capiteyn" [18]). Dit vrijpostige jongmens zou later een der hoofdaanleggers van de muiterij zijn.

Men kan begrip hebben voor de motieven, die het scheepsvolk tot openlijk verzet brachten, men kan sympathie gevoelen voor deze slachtoffers van een maritiem beleid, waarbij de primaire belangen van het personeel schromelijk werden verwaarloosd, maar men hoede zich ervoor hen zonder onderscheid als onschuldige verdrukten te idealiseren. Tenslotte was het veelal het schuim

---

[17]) Cohier, no. 53 (Conclusie van eis tegen Forant, punt 25—28), 54 (conclusie van antwoord, punt 126—136), 56 en 57 (Verhoren van Forant), 61 (Verklaringen van officieren van de Dolphijn) en 67 (Verhoor van Forant).

[18]) Cohier, no. 68 (Verhoor van Corstiaen Jz. de Soete, punt 13).

der havensteden, dat op 's lands vloot diende en onder Forant's bemanning zullen dan ook wel elementen hebben gescholen, wie men geen al te edele drijfveren moet toeschrijven. Dit geldt met name voor Forant's luitenant Huych de Jong, met wie hij het al bijzonder slecht had getroffen. De With heeft tijdens het proces een onthulling over deze luitenant gedaan, die te merkwaardig is om hier niet te worden vermeld. Op de vraag van de advocaat-fiscaal, „off capiteyn Forant hem noyt en heeft geclaecht gehadt over de murmuratien ende ongehoorsaamheyt van sijn volck", gaf De With ten antwoord: „dat hem cap. Forant sonderlinge noyt over eenige murmuratie heeft geclaecht, maer wel geseyt dat hij merckte, dat sijn lieutenant genegen was sijn volck op te rockenen ende in disordre te brengen; dat hij admirael daerover den lieutenant in 't particulier tot sijn debvoir heeft aengemaent ende van sijne disobedientie affstant te willen doen, gebruyckende daerinne die discretie ten aensien dat hij vice-admirael is geweest van Campaen, ende dat hij niet en bevont de saeck soo pregnant om daerover crijchsraet te houden, ende oock de aenclachte van cap. Forant soo groot niet en was" [19]).

Deze luitenant was dus, als wij De With goed verstaan, een gewezen ondercommandant van de beruchte zeeschuimer Claes Compaen en had blijkbaar, nadat zijn meester het piratenbestaan vaarwel had gezegd, zijn emplooi gezocht op de vloot der Heren Staten. Al kon men destijds bij het aannemen van scheepsvolk stellig niet kieskeurig zijn, wij wrijven ons toch wel even de ogen uit, als wij zien, dat iemand met zulk een verleden het nog wel tot luitenant bij de admiraliteit van de Maas kon brengen en dat De With, die 's mans antecedenten kende, het nodig vond enige consideratie tegenover hem in acht te nemen. Intussen zat Forant letterlijk en figuurlijk met deze ex-zeerover opgescheept en hij zou daar weinig pleizier van beleven.

Dat zich echter onder de muiters ook figuren van ander gehalte bevonden, blijkt uit het voorbeeld van de ziekentrooster of „dominé" (zoals hij gemeenlijk werd genoemd) Jan Cornelisz. Swan, volgens Forant „een van de principaelste roervincken" en door een zijner medestanders afgeschilderd als „ambassadeur van 't volck" [20]). Het laat zich begrijpen, dat het gemoed van de man,

[19]) Cohier, no. 17 (Verhoor van De With, punt 27).

[20]) Cohier, no. 67 (Verhoor van Forant) en 157 (Verhoor van Corstiaen Jz. de Soete).

wiens taak het was de door scheurbuik gekwelde matrozen in hun lijden bij te staan, in opstand kwam, wanneer hij berusting moest prediken in de ellende, veroorzaakt door het wanbeleid der verantwoordelijke gezagsdragers. Hier was een nood, die geen bidden leerde, maar vloeken.

Alle opgesomde factoren moeten hebben samengewerkt om aan boord van de Dolphijn een ontevredenheid te doen groeien, die latent bleef, zolang men de admiraal, met wie niet viel te spotten, in de nabijheid wist, maar die elk ogenblik kon losbarsten, zodra deze remmende invloed ontbrak. Deze laatste situatie deed zich voor, toen Forant in het begin van Mei 1649 op het Recief terugkeerde uit Parahyba, waar hij zijn schip had moeten schoonmaken. Daarbij was gebleken, dat het danig door de worm was aangetast: men kon met de handen stukken uit de scheepshuid breken, die meer op honingraten geleken dan op eikenhout [21]). Forant betoogde bij de Hoge Raad, dat reparatie dringend noodzakelijk was, doch de Raad was van oordeel, dat het schip niet kon worden gemist. Op dezelfde dag was namelijk een verzoek om versterking binnengekomen van kapitein Cort, die geheel alleen voor Kaap St. Augustijn kruiste. Behalve Forant was alleen het veroverde schip S. Bartholomeu (kap. Boëtius Schaeff) ter beschikking: het gros van de vloot was immers tien dagen tevoren onder De With naar de wateren van Rio de Janeiro vertrokken. Dus kreeg Forant bevel tezamen met Cort en Schaeff voor de Kaap te gaan kruisen [22]).

Doch nu staken de ontevredenen op de Dolphijn de hoofden bijeen. Zij moeten hun kans geroken hebben: nu de admiraal met

---

21) Cohier, no. 86 (Verklaring van Steven Kornou c.s., schepelingen van de Dolphijn).

22) Dag. Not. H.R.B. 3 Mei 1649; Journaal van Forant (Cohier, no. 82) 3 Mei 1649. Dit journaal van Forant is merkwaardig door de wonderlijke spelling van het Frans, waarin het, blijkbaar door hemzelf, is geschreven. Het opschrift luidt: „Journal que je tin an sortant aveque le navire noumé le Dofint au voiage du Brésil coumansé dan lanné 1648 sortan delevout", uit welke laatste twee woorden men versta, dat hij uit Hellevoet vertrok. De telkens weerkerende vermelding „botant" staat voor „beau temps". Blijkbaar had Forant in zijn jeugd zijn moedertaal niet leren schrijven en spelde hij deze slechts op de klank af. Jal, *Dictionnaire critique*, t.a.p., zegt hierover: „Il parlait le français un peu comme tout le monde, mais il l'écrivait comme un matelot ignorant", en drukt ten bewijze een brief van Forant aan Colbert uit 1669 af, geschreven in hetzelfde rare taaltje als van zijn journaal van twintig jaren tevoren.

de meeste schepen voor geruime tijd uit het gezicht was, konden zij hun slag slaan — met de hoge heren van het Recief zouden zij het wel klaarspelen. Wat zij beoogden, was niet meer of minder dan zich van het schip meester maken en naar het vaderland terugkeren; de kunst was maar om te zorgen, dat men hun bij thuiskomst niets ten laste kon leggen. Welnu, daar was iets op te vinden. Hun optreden, zoals dat uit de getuigenverklaringen blijkt, verraadt een plan, dat, mits zorgvuldig uitgevoerd, een goede kans van slagen had. Dit plan was: onopgemerkt van de Braziliaanse kust verdwijnen, koers zetten naar huis en daar de autoriteiten wijs maken, dat zij door wind en stroom te ver naar het Noorden waren afgedreven om het Recief weer te kunnen bereiken en daarom in arren moede met wind mee de oceaan waren overgestoken. Om deze gedachtengang te kunnen volgen, dient men te weten, dat het wel vaker gebeurde, dat schepen van het Recief tengevolge van de zuidoostpassaat en de sterke kuststroom te noordelijk verzeilden en dan de grootste moeite hadden om weer „op te komen" [23]); kwam zo'n schip daarentegen eenmaal over de equator heen via de Westindische eilanden in het gebied van de overheersende westenwinden, dan ging de oversteek verder meest voor het lapje. Wilde dit plan echter gelukken, dan moesten de aanleggers het zo zien te plooien, dat zij geen ongewenste inmenging van andere schepen te duchten hadden en dat er bij de noodzakelijke overmeestering van het schip geen bloed vloeide. Zij zouden Forant en zijn eventuele getrouwen stellig geen haar krenken, mits dezen zich alles maar lieten welgevallen en te Rotterdam meehielpen om de admiraliteit een rad voor de ogen te draaien. Wilde de kapitein aan dit laatste niet goedschiks meewerken, dan waren er altijd nog middelen om hem onder druk te zetten.

Maar eerst moesten zij ongemerkt een goed heenkomen in noordelijke richting kunnen zoeken en zo gezien was de bevolen tocht naar Kaap St. Augustijn — ten Zuiden van het Recief — in gezelschap van twee andere schepen een streep door hun rekening. De beste kans ware een opdracht om geheel alleen naar Parahyba — noordwaarts gelegen — terug te gaan voor de noodzakelijke reparatiewerkzaamheden. Hierin ligt dan ook de vermoedelijke achtergrond van het request, waarmee het gezamenlijke scheepsvolk zich op 4 Mei tot de Hoge Raad wendde. Zij remonstreerden daarin de

[23]) Een voorbeeld hiervan bij Naber, *Dagboek van Haecxs,* blz. 182.

slechte staat van het schip en verzochten toestemming om het te herstellen, „dat wij der gerust de zee mogen meede bouwen", om te eindigen met de verzekering, dat zij daarna met het schip zouden gaan, waarheen het de Hoge Raad maar beliefde. Een toezegging, die in haar overbodigheid eerder geschikt lijkt om wantrouwen te wekken dan weg te nemen [24]). Zo dacht misschien ook de Hoge Raad erover: in elk geval bleken de heren niet zo gemakkelijk van een eens gegeven bevel af te brengen. De daags tevoren gegeven opdracht om naar Kaap St. Augustijn te gaan bleef gehandhaafd en de volgende dag stak de Dolphijn te dien einde van de rede van het Recief in zee.

Nog dezelfde dag brak voor het eerst een begin van oproer uit; mismoedigheid over de afwijzing van het request kan de stemming daarvoor rijp hebben gemaakt. Plotseling liepen de matrozen te hoop, drongen de kajuit binnen en eisten, dat men koers naar het vaderland zou zetten: hun tijd was verstreken, zo riepen zij, en al wilde de kapitein dan om zijn eigen profijt in Brazilië blijven, zij niet [25]). Anderen trachtten met geweld het roer op te duwen in de gewenste richting. Het was een spannend moment, maar Forant had tot zijn geluk nog een middel achter de hand om de opgewonden gemoederen te kalmeren. Hij deed, wat hij tot nu toe steeds had geweigerd: hij gaf zijn schrijver bevel de artikelbrief van de Staten-Generaal te voorschijn te halen — die dus ten spijt van Forant's „diere eeden" wel degelijk aan boord aanwezig was — en aan het volk voor te lezen. Deze frontverandering geeft ons een ontnuchterende kijk op Forant's goede trouw, maar zij had de gewenste uitwerking: het oproer bedaarde, mede doordat de officieren zich achter hun kapitein schaarden. Voor deze keer had Forant de situatie nog weten te redden [26]).

Tien dagen bleef de Dolphijn in de buurt van Kaap St. Augustijn kruisen, zonder dat er verder iets bijzonders voorviel; wel bleek het schip zo lek te zijn, dat men bij harde wind geregeld moest

---

[24]) Cohier, no. 55 (Request van de bemanning van de Dolphijn, 4 Mei 1649).

[25]) Cohier, no. 65 (Verklaring betr. de gebeurtenissen van 5 Mei 1649).

[26]) Journaal van Forant 5 Mei 1649: „Seur le deuseur tous mes ofisier et matelot se bandent tous à lancontre de moit et diset quil voulet sannalé ant Holande et que leur tant étoit écheut, se que jene vouloit poin consantir; dieu vouleut que mes ofisier semire de mon coté et fire ant sorte quil changère de résolution, pour le mieus pour heus". Zie ook Cohier, no. 66 (Verklaringen van Corstiaen Jz. de Soete c.s.).

pompen [27]). Op 15 Mei ankerde Forant weer voor het Recief. Dit was voor de ontevredenen het goede moment om ten tweeden male te trachten een opdracht van de Hoge Raad los te krijgen om in Parahyba te gaan repareren. Het was Forant zelf, die hun aanraadde hun klachten over de toestand van het schip aan de Raad voor te leggen en zich bereid verklaarde hun verzoek te ondersteunen [28]).

Het resultaat van deze actie was, dat de Hoge Raad besloot het schip te doen inspecteren [29]). Nu voorzagen de samenzweerders een nieuwe moeilijkheid: de op de laatste tocht geconstateerde lekkage verminderde aanmerkelijk, zodra het schip rustig op de rede lag. Wilde echter de inspectie het door hen gewenste resultaat opleveren, dan moest er een flinke hoeveelheid water in het schip staan. De Hoge Raad zou dan niet alleen moeten toegeven, dat het schip niet langer zeewaardig was, maar tevens geen argwaan behoeven te koesteren, dat het volk met zulk een lek schip, in plaats van naar Parahyba, aan de haal zou gaan. Want de Hoge Raad, stellig ingelicht door Forant, had intussen genoeg aanleiding gekregen om de zaak te wantrouwen.

Op de dag der inspectie werd daarom een indrukwekkende lekkage geënsceneerd door het stukslaan van enige watervaten, terwijl het volk pompte alsof het schip op zinken stond. De list slaagde volkomen: de Hoge Raad bemerkte niet, dat hij door de slimme matrozen werd beetgenomen, doch gaf toestemming om naar Parahyba te gaan en daar het schip te herstellen. Intussen moet worden vastgesteld, dat Forant van het bedrog op de hoogte is geweest: hij heeft dit bij zijn verhoor bekend, voegde er echter aan toe, „sulcx met communicatie van sijn lieutenant geschiet te sijn, ende opdat het schip al te leck soude schijnen om nae 't vaderlant te gaen". De gewezen piraat was dus blijkbaar de uitvinder van dit foefje en Forant had zich erbij neergelegd om op deze wijze bij de Hoge Raad alle vrees voor mogelijke desertie weg te nemen; al zal dan bij hem geen andere bedoeling hebben voorgezeten dan de tocht naar Parahyba en de reparatie van zijn schip door te

[27]) Cohier, no. 57 (Verhoor van Forant, punt 33).

[28]) Cohier, no. 56 (Verhoor van Forant, punt 28 en 29); Journaal 17 Mei 1649: „Mes ofiset et matelot mant voière (m'envoyèrent) un bilet sinet (signé) tous de leur mint (mains) pour remontré létat de notre vesot, ant quel état quil étoit, se que jet (j'ai) présanté au mesieur deu conseil".

[29]) Dag. Not. H.R.B. 17 Mei 1649.

zetten [30]). Dit kan men ten overvloede afleiden uit een voorzorgsmaatregel, die de Hoge Raad op zijn aandringen nam: de victualie, die hem werd verstrekt, werd niet dadelijk aan boord van de Dolphijn gebracht, maar met een galjoot naar Parahyba vervoerd, opdat het schip ze daar zou kunnen overnemen. Het kennelijke doel van deze maatregel was de kans op desertie op weg naar Parahyba te verkleinen.

Als Forant echter heeft gedacht, dat de lust tot deserteren wel zou worden verdreven door vrees voor victualiegebrek, dan is hij bedrogen uitgekomen. Want toen op 29 Mei de Dolphijn koers zette naar Parahyba en reeds moest bijdraaien om de monding van de Parahybarivier te bezeilen, barstte de muiterij met volle kracht los. Onder het geschreeuw van: „Wij hebben onze tijd uitgediend en willen naar huis, de victualie van de Compagnie is oneetbaar en zij zoeken ons in Brazilië te houden", maakte een groep matrozen zich meester van het roer en duwde het op, zeewaarts in. Forant, ziende dat fors optreden geboden was, greep twee pistolen en wilde de kajuit uitstormen om op de stuurplecht desnoods met geweld de orde te herstellen. Maar bij de kajuitsdeur werd hij tegengehouden door luitenant De Jong, die hem toevoegde: „Wat wilt gij doen, kapitein, uzelf om hals helpen? Gij kunt immers niet alleen tegen al het volk op?" Als antwoord zette Forant hem een pistool op de borst, maar De Jong weerde hem af en hield hem met behulp van zijn medestanders in bedwang. Toen was het pleit beslecht: uit vrees voor de muiters durfde niemand de zijde van de kapitein te kiezen, deze trok zich in de kajuit terug en liet zich in geen drie dagen meer zien. Alleen zag hij nog kans een paar seinschoten te laten lossen om de aandacht te trekken van een voorbijvarende bark, maar tevergeefs, want dit vaartuig reageerde er niet op. Ook verbood hij nog zijn stuurlieden de muiters behulpzaam te zijn bij de koersbepaling, maar ook dit miste zijn uitwerking. Forant heeft zich dus allesbehalve lijdelijk bij de gebeurtenissen neergelegd en in zoverre is hij dus stellig niet medeplichtig geweest. De Dolphijn echter liet nu het gehate Brazilië achter zich en zette koers naar huis [31]).

---

30) Cohier, no. 56 en 57 (Verhoren van Forant, punt 34); 66 en 157 (Verklaringen en verhoor van Corstiaen Jz. de Soete).

31) Cohier, no. 54 (Conclusie van antwoord van Forant, punt 172—198), 56 (Verhoor, punt 44 e.v.), 71 (Attestatie van twee matrozen), 79 (Verklaring van Corstiaen Jz. de Soete c.s.) en het journaal van Forant, 29 Mei 1649.

Het werd een voorspoedige reis dwars over de oceaan en op 20 Juli stevende men het Engelse Kanaal in. Nu werd het dus voor de muiters tijd om het laatste punt van hun programma te verzorgen: het opstellen van een attestatie van het gehele scheepsvolk, waaruit zou moeten blijken, dat zij door tegenwind en stroom gedwongen waren geweest de terugreis te ondernemen. De aangewezen penvoerder was de schrijver Corstiaen de Soete, maar deze, die steeds de zijde van zijn kapitein schijnt te hebben willen houden, weigerde aanvankelijk zijn medewerking tot het fabriceren van zulk een stuk. Toen echter de raddraaiers hem door geniepige streken murw trachtten te maken — eens ontdekte hij, „dat se een mes in sijn hamack ter pal setten, daer hij in gevallen soude gehadt hebben, ten ware hij het met sijn hant bij geval hadde gevoelt" 32) — zwichtte hij tenslotte. Dit was echter nog niet genoeg: ook Forant zou zijn rol in het complot moeten meespelen en deze weigerde eveneens. Maar ook met hem wisten de muiters raad: zij zonden De Soete op de kapitein af met de boodschap, dat zij, als hij niet wilde meewerken, niet van zins waren met het schip naar Holland te gaan! Tegen dit dreigement was ook Forant niet opgewassen en hij gaf De Soete opdracht de verlangde verklaring dan maar op schrift te stellen. Het stuk werd door de meeste officieren en enkele minderen getekend; echter niet door Forant zelf, die alleen schijnt te hebben toegezegd het bij de admiraliteit te zullen inleveren zonder het te wraken 33).

Nu voelden de muiters zich voldoende gedekt en zonder mankeren bereikte het schip op 26 Juli de rede van Hellevoetsluis. Forant spoedde zich naar Rotterdam en leverde bij de admiraliteit de scheepspapieren in, tezamen met de valse attestatie van het scheepsvolk. Zijn eigen journaal hield hij achter, omdat daarin de werkelijke toedracht der feiten vermeld stond; in plaats daarvan legde hij het journaal van de stuurman over, waarvan de inhoud met de valse akte overeenstemde. Hiermee maakte Forant zich dus schuldig aan het ernstige vergrijp van opzettelijke misleiding van zijn superieuren met het oogmerk de oproerlingen straffeloosheid te verzekeren.

---

32) Cohier, no. 157 (Verhoor van Corstiaen Jz. de Soete). Hamack: hangmat.

33) Cohier, no. 54 (Conclusie v. antw. van Forant, punt 210—216); 56 (Verhoor van Forant, punt 48—50); 158 (Copie van de valse verklaring van 20 Juli 1649).

Voorlopig werd het doel bereikt: de admiraliteit schijnt in eerste instantie Forant's verklaringen zonder argwaan te hebben geaccepteerd, hetgeen mede blijkt uit het feit, dat zij onverwijld maatregelen nam om het volk uit te betalen en af te danken — juist wat de muiters wilden. Reeds op 27 Juli, één dag na de aankomst van de Dolphijn, wendde de admiraliteit zich tot de Staten-Generaal met het verzoek om voor dit doel een som van *f* 30.000 beschikbaar te stellen: zij liet er dus geen gras over groeien. Een nader onderzoek bleef voorshands achterwege, niemand werd vastgehouden en zo is het te verklaren, dat de hoofddaders — o.a. Huych de Jong — onvindbaar bleken, toen de zaak aan het rollen ging. Eind September 1649 ontvingen de Staten-Generaal een brief van de Hoge Raad van 23 Juli, waarbij de vermissing van het schip werd gemeld en de mogelijkheid van desertie geopperd. Nu machtigden de Staten enigen uit hun midden om Forant voor zich te ontbieden en hem rekenschap te vragen, waarom hij was teruggekeerd [34]). Hoe het verdere verloop van de zaak zich in bijzonderheden heeft toegedragen, ontgaat ons, doch waarschijnlijk hebben de Staten-Generaal de admiraliteit van de Maas gelast een onderzoek in te stellen, want in het laatst van 1649 zien wij dit college ertoe overgaan eerst een aantal officieren van de Dolphijn en daarna Forant zelf verhoren af te nemen: verhoren, die de juiste toedracht van de muiterij aan het licht brachten. De zaak zou echter blijven slepen, totdat de terugkeer van De With en de tegen hem en zijn kapiteins ingebrachte beschuldigingen aanleiding gaven tot het benoemen van gecommitteerde rechters, die over alle uit Brazilië teruggekeerde scheepshoofden zouden moeten oordelen.

Zo geraakte dus Forant in de knel, terwijl de hoofdschuldigen aan de muiterij de dans ontsprongen. Wij zullen nog zien, dat zijn zaak met die van De With de hoofdschotel van het proces heeft gevormd. Dat hij zijn superieuren opzettelijk heeft misleid, heeft men hem begrijpelijkerwijze zeer zwaar aangerekend. Waarom had hij dan ook niet dadelijk na aankomst de juiste toedracht onthuld? Op deze vraag, hem bij zijn verhoor gesteld, gaf hij ten antwoord: „Door persuasie van sijn moeder en vorder naeste vrunden ende ootmoedich versouck van de huysvrouwen der officieren

---

34) R.S.G. 24 en 28 Sept. 1649; de H.R.B. aan de XIX 23 Juli 1649.

ende matrosen, mitsgaders vreese van eenighe onheylen". Gevraagd, wat hij met deze onheilen bedoelde, verduidelijkte hij dit door te bekennen, „dat de onheylen souden bestaen hebben, doordien de helft van sijn volck wel soude gemeriteert hebben gestraft te worden". Tegen zijn getrouwe schrijver Corstiaen de Soete had hij zich laten ontvallen: „Wat souden wij doen, wij souden daer vijftien ofte sestien van 't volck aen een galch helpen" [35]). De rechters hebben deze bekentenissen stellig niet in zijn voordeel uitgelegd. Had hij zich beroepen op overmacht of bedreiging met wraak van de zijde der muiters, dan was hij er wellicht met een lichtere straf afgekomen, evenals zijn collega's, die in December 1649 onder soortgelijke omstandigheden door hun bemanningen werden gedwongen terug te keren. Dezen zagen zich dan ook slechts veroordeeld tot verlies van gage of werden vrijgesproken; alleen Forant werd uit zijn ambt ontzet en uit den lande gebannen. Een vonnis, dat in zijn zwaarte scherp afstak bij de overige, maar dat op grond van de gegeven feiten te verwachten was.

Zullen wij echter over Forant even hard oordelen als zijn rechters deden? Of is er in zijn weerzin om de muiters aan de galg te brengen iets, dat ons sympathiek aandoet? Straalt daarin misschien iets door van begrip voor de achtergrond van de muiterij, een begrip, dat hem ervan weerhield zijn mannen aan het gerecht over te leveren wegens een misdrijf, waarvan hij de verklaarbare motieven maar al te goed kende? Geheel uitgesloten lijkt dit niet, maar liever nog hadden wij gezien, dat hij tegenover de rechters van dit begrip openlijk blijk had gegeven; dat hij over de miserabele toestanden in Brazilië een boekje had opengedaan, zoals De With dat in zijn brieven placht te doen. Want het is juist deze achtergrond van het drama, die ons over Forant en zijn bemanning milder doet oordelen dan men drie eeuwen geleden deed. Afgezien van de rol, gespeeld door dubieuze figuren als Huych de Jong, lag de verantwoordelijkheid voor het ontstaan der ontevredenheid bij een maritiem-koloniaal bewind, dat niet bij machte was een expeditie naar Brazilië te organiseren, zonder dat het scheepsvolk bloot stond aan ziekte, verkommering, willekeurige verlenging van diensttijd en vrees voor derving van gage. Daarom zou het ook bij dit ene geval van muiterij niet blijven. Eer het jaar

---

[35]) Cohier no. 56 en 57 (Verhoren van Forant, punt 51); 157 (Verhoor van Corstiaen Jz. de Soete).

1649 ten einde liep, zouden zich op de meeste schepen dezelfde tonelen afspelen als op de Dolphijn en de kapiteins als onvrijwillige passagiers op hun eigen schepen door hun bemanningen worden thuisgebracht. De muiterij op de Dolphijn was slechts de eerste van een gehele reeks van uitbarstingen van ontevredenheid, die hun juiste belichting pas krijgen tegen de achtergrond van het halfslachtige en daardoor falende beleid van Staten-Generaal en Compagnie in de zaken van het verzuimde Braziel.

X. NAAR DE ONTKNOPING

Toen De With in Juli 1649 van zijn mislukte tocht naar Rio de Janeiro op het Recief terugkeerde, moet het voor hem hebben vastgestaan, dat van nu af aan de rol van zijn vloot in de Braziliaanse wateren was uitgespeeld, gezien de toestand van zijn afgevaren en door de worm geteisterde schepen en de onmogelijkheid om bij het heersende gebrek aan materialen de vereiste voorzieningen te treffen. De laatste tocht had bovendien opnieuw bewezen, dat de onvoldoende victualievoorziening elke onderneming van enige betekenis tot vruchteloosheid doemde. De vraag, of het onder deze omstandigheden zin had langer in Brazilië te blijven — zonder uitzicht op spoedige verbetering, wachtend, altijd weer wachtend op effectieve hulp uit het vaderland, terwijl de schepen intussen dreigden weg te rotten en tenslotte onbekwaam te worden voor de terugreis — deze vraag moet De With op dat tijdstip voor zichzelf reeds hebben beantwoord: vóórdat zijn schepen bij gebrek aan reparatiemogelijkheid in Brazilië zouden moeten worden opgelegd of gesloopt, behoorde hij terug te keren. Maar zo goed als hij daarvan was doordrongen, zo goed moet hij hebben beseft, dat hij zich voor zijn terugkeer, tenzij op last van hogerhand ondernomen, zeer terdege zou moeten verantwoorden. Herhaaldelijk had hij reeds in zijn brieven aan de landsregering op zijn terugroeping gezinspeeld, steeds eraan herinnerend, dat een vloot, die slechts voor één jaar was uitgerust en van verdere voorzieningen verstoken bleef, na het verstrijken van deze termijn zou moeten terugkeren of te gronde gaan. Maar daar de Staten-Generaal, die hem hadden uitgezonden, nimmer op zijn vertogen reageerden, noch met een opdracht om langer uit te blijven, noch met een bevel om terug te keren, moest hij tenslotte zelf beslissen wat hem te doen stond en kon hij daarbij slechts met zijn instructie te rade gaan. Hier deed zich in feite de situatie voor, waarvoor hij van de aanvang af had gevreesd en met het oog waarop hij vóór zijn vertrek een bijzondere bepaling in zijn instructie had doen opnemen: de bepaling, vervat in artikel 53, welke hem voorschreef, dat de schepen met alles, wat

er op en aan was, „met alle behoorlijcke discretie ende seeckerheyt gebruyckt ende wel bewaert" moesten worden [1]). Op grond van deze bewoordingen kon De With zich niet alleen gerechtigd, maar zelfs verplicht achten op eigen gezag terug te keren, wanneer de toestand van zijn schepen geen langer verblijf in Brazilië meer gedoogde. Vrees voor fatale verwaarlozing van de schepen had hem op het inlassen van dit artikel doen aandringen en hoezeer deze vrees gerechtvaardigd was geweest, had hij in de zestien maanden van zijn verblijf in Brazilië maar al te zeer ervaren. Reeds lang had hij het tijdstip zien naderen, waarop hij de Hoge Raad zou moeten voorhouden, dat het zo niet langer ging, dat hij de hem toevertrouwde scheepsmacht voor algeheel verval moest behoeden en dat hij daartoe geen ander middel meer zag dan het aanvaarden van de terugreis. Dat tijdstip scheen hem nu gekomen.

In deze overtuiging moet De With zijn gesterkt, toen hem bij zijn terugkeer op het Recief bleek, dat in de desolate toestand, waarin hij de belegerde havenstad drie maanden geleden had achtergelaten, geen spoor van verbetering te bespeuren viel. „Ontrent alles is alhier soodanigen miserabelen toestant, dat hetselve met geen penne can werden afgebeelt", schreef de Hoge Raad in deze dagen [2]). Aan alles heerste gebrek: het levensmiddelenrantsoen moest worden verlaagd; schepen moesten met versleten tuigage aan wal blijven liggen; reeds aanbestede fortificatiewerken bleven onuitgevoerd, omdat de Hoge Raad onmachtig bleek de aanneemsommen te voldoen [3]). Beklagenswaardig was de toestand van het gedunde leger: de soldaten worden door de Hoge Raad beschreven als ziek, vermagerd, krachteloos zo al niet kreupel en bovendien „gants naeckt ende bloot van cleederen", zodat zij „met droefheyt ende deernis moeten werden aengesien" [4]). De With, die de dingen in zijn ronde zeemanstaal soms zo schilderachtig kon uitdrukken, schreef, dat zij er uitzagen „als aertwormen, miserabel om aen te sien; jae gelooff, soo men haer in d'oiren sneedt, geen bloet uyt comen soude" [5]). Was het wonder, dat de Hoge Raad werd overstelpt met requesten van soldaten, die ontslag verzochten

[1]) Zie over de totstandkoming en betekenis van dit artikel hierboven blz. 48 e.v.
[2]) De H.R.B. aan de Kamer Zeeland 23 Juli 1649.
[3]) De H.R.B. aan de Kamer Zeeland 7 Juni 1649; Dag. Not. H.R.B. 1 Juli en 6 Aug. 1649.
[4]) De H.R.B. aan de Kamer Zeeland 23 Juli 1649.
[5]) De With aan de S.G. 26 Aug. 1649.

op grond, dat zij hun verbonden tijd hadden uitgediend? Maar de Raad, vrezende het restant van het leger te zien verlopen, maakte hieraan kort en goed een einde door de regimentscommandanten te verbieden dergelijke verzoeken in behandeling te nemen [6]). Dan restte dus de velen, die het onmenswaardige bestaan onder de vaan van de Compagnie moede waren, geen andere uitweg dan overlopen naar de vijand. Desertie was dan ook aan de orde van de dag.

Ook op het varend volk viel geen staat meer te maken. Het voorbeeld van de Dolphijn, in het vorige hoofdstuk beschreven, werd einde Juli gevolgd door de galjoot de Sperwer, die, van het Recief op weg naar Parahyba met een lading victualie voor de daar gelegerde troepen, zijn bestemming voorbijliep en het ruime sop koos, vermoedelijk naar de Westindische eilanden. Sedert dien verkeerde de Hoge Raad in gestadige vrees, dat andere schepen dezelfde weg zouden gaan, hetgeen door de heersende wind en stroom, die een goed heenkomen naar het Noorden waarborgden, maar al te gemakkelijk werd gemaakt. Ook het veroverde schip São Bartholomeu was onlangs, kruisende bij Kaap St. Augustijn, van de kust geraakt, om de Noord gedreven en niet teruggekeerd. In dit geval schijnen echter noch de Raad, noch De With aan opzet te hebben gedacht: het schip had trouwens bij zijn verdwijning zo weinig victualie aan boord, dat De With veronderstelde, dat de opvarenden elkaar wel zouden hebben opgegeten. Zover kwam het echter gelukkig niet. De kapitein, Boëtius Schaeff, wist zich in West-Indië van leeftocht te voorzien en kwam begin Augustus 1649 behouden te Amsterdam aan. De admiraliteit koesterde evenmin als De With enige verdenking van desertie, vereerde Schaeff integendeel met een gouden keten wegens de verovering van het schip en zond hem in het najaar op zijn eigen verzoek opnieuw naar Brazilië [7]).

Hoe somber De With de toestand inzag, blijkt nog het best uit de brief, die hij terstond na zijn terugkeer op het Recief aan de Staten-Generaal schreef en waarin de bekende noodkreet voorkwam, die reeds door vroegere auteurs aan de vergetelheid is

---

6) Dag. Not. H.R.B. 28 Juli 1649.

7) De With, Cort Register, blz. 21; de H.R.B. aan de Kamer Zeeland 7 Juni 1649; R.S.G. 18 Aug. en 15 Oct. 1649; Notulen v. d. Admiraliteit van Amsterdam 3 Aug. 1649. Het moet dit schip zijn geweest, dat in 1652 op zijn tweede thuisreis in Engelse handen viel en toen de naam voerde van de Gewapende Ruyter; zie Elias, *De vlootbouw in Nederland,* blz. 84.

ontrukt, maar hier nog eens onverkort moge volgen: „Voor my, soo ick mijn leven hier moet eyndigen (dat verhoope neen), soude liever, soo ick mijnen Godt vrij mocht dienen, den grooten Turck dienen als hier de Compagny; jae ick derff schrijven, dat een eerlijck man te goet is om in dese miserabele plaets sijn leven te eyndigen, doch sal verhoopen, dat Godt Almachtich ons eenmael uyt dese miserie sal verlossen" [8]). De With hield van krasse uitdrukkingen, maar leest men de gelijktijdige klaagzangen van de Hoge Raad, die met De With om het hardst smeekte om toch uit Brazilië te worden verlost, dan spreken deze in soberder bewoordingen toch eigenlijk eenzelfde taal. Hoe diep hun meningsverschillen ook gingen en nog zouden gaan, in dit opzicht waren de Raad en de admiraal het volmaakt eens: de toestand was onhoudbaar en zij staken dat geen van beiden onder stoelen of banken.

Bovendien beklaagden beiden zich er evenzeer over, dat zij weinig of geen berichten van de autoriteiten overzee ontvingen. Hierboven werd reeds terloops opgemerkt, dat De With op zijn brieven aan de Staten-Generaal, zijn eigenlijke lastgevers, nimmer enig bescheid ontving. Wat hiervan te denken? Deze vraag, die ook wij geneigd zijn te stellen, liet De With van nu af aan geen rust meer. „Geen schrijvens ter weerelt uut het vaderlandt", zo verzucht hij bij zijn terugkeer op het Recief na drie maanden van afwezigheid [9]). Een maand later drukt hij in een brief aan de Hoogmogenden hierover zijn verwondering uit: een officiële mededeling van de totstandkoming van de vrede met Spanje was het enige, wat hem van de landsregering sedert zijn uitreis was toegekomen, „doch ofte Uwe Hoochmogenden aenschrijvens bij eenige is opgehouden, doet mijn eerder bedencken jae als neen" [10]). Het is duidelijk, wie deze bedekte aantijging gold: het was de Hoge Raad, die hij ervan verdacht de aan hem gerichte brieven te onderscheppen. Twee maanden later spreekt zijn argwaan opnieuw: „Ofte mijn brieven niet opgehouden werden, sal den tijt leeren; voor mij, can niet gelooven, dat ick soo in 't vergeetbouck gestelt ben" [11]).

Daar de Hoge Raad nu eenmaal het voorwerp van De With's bijzondere achterdocht was geworden, zouden wij achter deze verdenking al dadelijk een vraagteken willen plaatsen. Maar wij be-

[8]) De With aan de S.G. 23 Juli 1649.
[9]) De With, Journaal 22 Juli 1649.
[10]) De With aan de S.G. 26 Aug. 1649.
[11]) Als voren, 26 Oct. 1649.

hoeven ons deze keer niet met dit argument te behelpen om de ongegrondheid van De With's wantrouwen te betogen, want de Hoge Raad kan geen brieven van de Staten aan De With hebben achtergehouden om de eenvoudige reden, dat de Staten hun admiraal in Brazilië — behalve dat ene bericht over de vrede van Munster — nooit een letter schrijvens hebben waardig gekeurd. Misschien had dit een formele reden: misschien achtte de landsregering het overbodig of ongewenst rechtstreeks te corresponderen met een vlootvoogd, die, hoewel uiteindelijk aan haarzelf verantwoordelijk, voor de uitvoering van zijn opdracht was gesubordineerd aan het koloniale bestuur, dat in zijn ressort van oudsher uit naam van diezelfde landsregering gezag oefende en wel rechtstreekse briefwisseling met haar onderhield. De With beriep zich in Brazilië wel steeds met voorliefde op zijn bijzondere verhouding tot de Staten-Generaal, zoals hij die (en niet ten onrechte) in zijn instructie geformuleerd zag; maar de Staten zelf trokken daaruit misschien niet dezelfde practische consequenties als hij en dit kan dus hun hardnekkig stilzwijgen op De With's brieven verklaren.

Maar zoeken wij het niet te veel in het formele en ligt de verklaring niet veeleer in de besluiteloosheid en onderlinge verdeeldheid, die het gehele regeringsbeleid in de Braziliaanse zaken kenmerkten? De resoluties van de Staten-Generaal vormen hiertoe leerzame lectuur. Van bijna alle Braziliaanse brieven van De With — het waren er in totaal veertien — vinden wij daar de ontvangst getrouwelijk geregistreerd. Gewoonlijk werden zij dan in handen van de gedeputeerden tot de zaken van Brazilië gesteld ter fine van rapport. Eénmaal blijkt, dat deze gedeputeerden inderdaad verslag van hun bevindingen hebben uitgebracht en wel naar aanleiding van De With's brief van 5 December 1648, waarin hij voor het eerst op zijn terugroeping aandrong [11a]). Het rapport behelsde op dit punt niet meer dan een aanbeveling om het in deliberatie te brengen, waarop de Staten besloten eerst nog de stadhouder (in zijn kwaliteit van admiraal-generaal) te raadplegen [12]). Verder zwijgen de resoluties er over: geen deliberaties, geen besluit, niets. Van de overige brieven blijkt zelfs niet, of daarover is gerapporteerd. Wat echter wel blijkt, is, dat de kwestie van De With's terugroeping voor het eerst reeds in het begin van Maart 1649 — nog voordat

---

11a) Zie blz. 136.

12) R.S.G. 15 en 22 April 1649.

De With's bovenvermelde brief was overgekomen — om advies naar gedeputeerden en stadhouder werd verwezen en dat de admiraliteit van Amsterdam tegelijkertijd eraan herinnerde, dat de termijn van uitzending was verstreken en men zich dus diende uit te spreken over verlenging òf beëindiging van de expeditie [13]). De Staten-Generaal werden dus niet alleen door De With zelf, maar ook door andere betrokkenen bij tijd en wijle met de neuzen op dit probleem gedrukt, maar het zou niettemin nog rijkelijk lang duren, voordat bleek, dat De With en zijn schepen niet helemaal werden vergeten. In September 1649 — toen de anti-Portugese stroming zich weer eens sterker deed gevoelen — werd eindelijk besloten een voorraad scheepsbehoeften naar Brazilië te zenden, ja, wij zien dit besluit zelfs een maand later ten uitvoer komen: een „inventarislijst van de scheepsbehouften, gesonden naer Brazyl" door de Amsterdamse admiraliteit somt velerlei artikelen op, van zeilen, kabels en ankers af tot teer, harpuis [13a]), zwavel, traan, hout en spijkers toe — dingen, waarmee De With een half jaar tevoren zeer gelukkig zou zijn geweest, maar die hem nu niet eens meer zouden bereiken [14]). Een besluit om De With terug te roepen zou echter nimmer worden genomen. Als Holland ten langen leste in het laatst van December 1649 hiertoe een formeel voorstel doet, wordt dit opgehouden. Twee weken later blijkt het overbodig te zijn geworden: brieven uit Brazilië brachten het bericht, dat De With reeds op de terugweg was. Al te lang hadden de Staten-Generaal hem „in 't vergeetbouck gestelt" [15]).

Wij zaten daar onwillekeurig weer eens achter in het boek te snuffelen, maar slaan nu weer terug naar de bladzijde, waar wij gebleven waren. Toen De With dus de 21e Juli 1649 op de rede van het Recief ankerde, moet het hem duidelijk voor ogen hebben gestaan: van nu af aan zou hij moeten aansturen op terugkeren naar het vaderland. Daags daarna reeds ontvouwde hij zijn zienswijze aan de Hoge Raad: de toestand van de schepen eiste dringend voorziening, de tuigage was versleten en de scheepsrompen waren onder de waterlijn reeds ernstig aangetast, zodat verscheidene

13) R.S.G. 4 en 5 Maart 1649.

13a) Een mengsel van zwavel, lijnolie en hars, waarmee de rondhouten werden ingesmeerd.

14) R.S.G. 22 Sept. en 1 Nov. 1649; een dergelijke lijst van de admiraliteit van het Noorderkwartier op 12 Nov. 1649.

15) R.S.G. 20 Dec. 1649 en 4 Jan. 1650.

planken van de vurenhouten verdubbeling hadden losgelaten, „daer de worm nu al wacker in de eycke huyt sit”. Grondige reparatie was noodzakelijk, hetgeen betekende, dat de schepen in Parahyba zouden moeten worden gekield [16]) om nieuwe huidgangen te kunnen inzetten en alles onder de waterlijn opnieuw te harpuizen: een veel tijd en materiaal verslindend karwei, maar volgens De With zou men met minder niet kunnen volstaan, wilde men de schepen nog langer in Brazilië houden [17]).

De vereiste materialen ontbraken echter ten enenmale. De Hoge Raad moest verklaren, dat noch in het magazijn der equipagegoederen, noch bij particulieren genoeg in voorraad was om ook maar één enkel schip naar behoren te kunnen voorzien. Misschien had De With wel geen ander antwoord verwacht; in elk geval trok hij er zijn conclusies uit. Als reparatie dan toch niet mogelijk was en de schepen dus weinig of geen dienst meer zouden kunnen doen, verzocht hij met enkele, die daarvoor het meest in aanmerking kwamen, te mogen terugkeren. Men kan niet anders zeggen, dan dat dit verzoek getuigde van nauwgezette overweging van alle factoren; van het besef, dat het onverantwoord zou zijn eensklaps met de gehele vloot te vertrekken en zodoende — nu immers ook de Compagniesvloot in het afgelopen jaar practisch was geliquideerd — het Recief van alle maritieme machtsmiddelen te ontbloten. Gesteld voor de keus tussen dit laatste en het lijdelijk aanzien van het voortschrijdende verval van zijn vloot, koos De With hier duidelijk een verstandige middenweg. De achterblijvende schepen, hoezeer ongeschikt geworden voor enige offensieve actie, zouden bij zuinig gebruik het Recief nog wel een tijd lang tegen een aanval uit zee kunnen beschermen en alleen al door hun aanwezigheid de Portugezen daarvan kunnen weerhouden. Intussen hoopte hij dan in het vaderland de teruggekeerde schepen te doen herstellen en bij de regering op het krachtigste te kunnen aandringen op het organiseren van een nieuwe hulpexpeditie met vermijding van de vroeger gemaakte fouten [18]).

---

16) Over één zijde gehaald met behulp van een onderlegger, d.i. een zware, platte schuit met een hoge paal met takel, die aan de grote mast van het te repareren schip werd bevestigd om het overzij te kunnen trekken, zodat de kiel aan de oppervlakte kwam; zie G. C. E. Crone, *Onze schepen in de gouden eeuw*, 2e dr. 1943 (Patria-reeks no. XIX), blz. 22.

17) De With aan de H.R.B. 21 Juli 1649; Dag. Not. H.R.B. 22 Juli 1649.

18) Secr. Not. H.R.B. 23 Juli 1649 (Cohier no. 10).

Dit was het dus, wat De With beoogde en waarop in de komende maanden zijn streven gericht zou blijven. Nimmer heeft het in zijn bedoeling gelegen Brazilië eenvoudig aan zijn lot over te laten door met alle schepen tegelijk terug te keren; steeds heeft hij zeer wel begrepen, dat dàt niet de consequentie zou mogen zijn van de hem opgelegde verantwoordelijkheid voor het behoud van zijn vloot, ook al was het de vraag, of de achterblijvende bodems hun voortgaande verwaarlozing wel zouden overleven. Maar evenzeer stond het voor hem vast, dat de huidige situatie geen passief afwachten meer gedoogde — en zo begreep het althans op dit tijdstip ook de Hoge Raad. Aan de juistheid van De With's uitgangspunt — de onrustbarende toestand van de schepen — koesterden de heren blijkbaar niet de minste twijfel: hadden zij niet nog onlangs naar het vaderland geschreven, dat zij de terugkomst van de vloot — toen nog voor Rio de Janeiro kruisende — met schrik tegemoet zagen, omdat deze dan aan alles gebrek zou hebben en noodgedwongen zou moeten worden opgelegd [19])? Het tegenargument, dat het daarmee zo'n vaart wel niet zou lopen, kreeg De With dan ook niet te horen, nu niet en later evenmin; het is goed dit hier dadelijk voorop te stellen. Wel sprak de Raad zijn beduchtheid uit voor het gevaar van een Portugese blokkade van het Recief, waartoe het ruchtbaar worden van het verminderen der vlootsterkte de vijand wel eens aanleiding zou kunnen geven. Maar hoewel men dit voor een „seer bedenckelijcke ende periculeuse saecke" hield, sloeg de schaal der beraadslagingen toch in het voordeel van De With's zienswijze door. Zo viel op 23 Juli het zwaarwegende besluit drie van de meest afgevaren schepen naar het vaderland te laten vertrekken en De With verlof te verlenen in persoon mee te gaan met speciale opdracht om bij de landsregering de dreigende ondergang van de kolonie te remonstreren en haar tot nieuwe daden aan te zetten [20]). Het terugkerende eskader zou bestaan uit het admiraalsschip Brederode, de Gelderland van kapitein Van Coulster en de Coninck Davidt van kapitein Ham; zo zouden in elk geval nog zes schepen in Brazilië achterblijven [21]).

De With had dus zijn zin gekregen en alles scheen beklonken.

---

19) De H.R.B. aan de XIX, 7 Juni 1649.

20) Secr. Not. H.R.B. 23 Juli 1649 (Cohier no. 10).

21) De With aan de H.R.B. 8 Aug. 1649. De Brederode en de Gelderland waren de zwaarste en diepstgaande schepen, zodat hun onderhoud in Brazilië het bezwaarlijkst was.

HET RECIEF EN OMGEVING IN 1648

Fragment van de Perfecte Caerte van Olinda de Pharnambuco, Maurits-stadt ende 't Reciffo, door Cornelis Golyath.

Stichting Atlas Van Stolk te Rotterdam.

Een bevestiging van deze indruk levert het feit, dat de Hoge Raad met ongewone spoed een uitvoerige instructie voor De With vaststelde, welke hem bij zijn bemoeiingen in het vaderland tot leidraad zou moeten dienen. Dit merkwaardige stuk, getiteld „Memorie ende ordre voor den Heer Admirael Witte Cornelisz. de Witte omme op sijn aencompste in 't vaderlant het volgende te remonstreeren" en op 30 Juli 1649 ter raadsvergadering gearresteerd, verdient ook uit hoofde van zijn inhoud de aandacht. Het geeft een puntsgewijze opsomming van de maritiem-technische en andere factoren, welke De With's optreden in Brazilië ongunstig hadden beïnvloed en van de daarmee samenhangende overwegingen, die tot zijn terugkeer hadden doen besluiten. Men zou de strekking ervan aldus kunnen formuleren, dat het ongefundeerde optimisme, waarmee de expeditie in 1647 in zee was gezonden, hier aan de hand van de ervaringen wordt gelogenstraft. In de eerste plaats — aldus de memorie — zal De With de aandacht moeten vestigen op de ongunstige kustgesteldheid van Brazilië, waar de zuidoostpassaat zware deining pleegt te veroorzaken en de ankergrond slecht is, zodat de schepen nergens een kalme rede kunnen vinden, maar door het stampen en slingeren ontzet raken en ankers en kabels verspelen; dit in tegenstelling tot de in het vaderland heersende mening, dat Brazilië genoeg bekwame ankerplaatsen biedt. Een volgend punt betreft de betrekkelijke ongenaakbaarheid der Portugees-Braziliaanse havenplaatsen, vooral van de Allerheiligenbaai, die met de beschikbare schepen nooit afdoende kan worden geblokkeerd, en van de Kaap St. Augustijn, waar de natuurlijke gesteldheid de blokkadeschepen belet dicht genoeg onder de wal te komen. Voorts wordt herinnerd aan de hinder, die de scheepvaart ondervindt van de krachtige zeestroming naar het Noorden, waardoor de São Bartholomeu was afgedreven en niet teruggekeerd; alles om het al te rooskleurige beeld, dat het vaderland zich van de Braziliaanse toestanden vormde, te corrigeren.

Vervolgens komt de ernstige slijtage aan de schepen ter sprake, waarbij wordt opgemerkt, dat de Staten-Generaal hun toezegging tot het nazenden van scheepsbehoeften niet zijn nagekomen en de magazijnen op het Recief leeg zijn; De With zal nauwkeurig moeten opgeven, wat voor herstel en onderhoud van de achtergebleven schepen nodig is en erop moeten aandringen, dat dit nu ook werkelijk wordt toegezonden. Hij zal verder de motieven, die tot zijn terugkeer hebben geleid, moeten uiteenzetten en vooral niet

moeten vergeten te vermelden „hoe bekommerlijcken (wij) tot dese resolutie hebben getreeden"; hoe bezorgd de Hoge Raad was over het gevaar van een Portugese tegenblokkade, die alle toevoer van overzee zou kunnen afsnijden, zodat „Brazil als aen een zijden draet hanght". Hij zal moeten wijzen op de „elendige constitutie" van het varensvolk en de daaruit voortspruitende ontevredenheid, die elk ogenblik tot muiterij kan leiden, zoals het waarschuwende voorbeeld van de Dolphijn heeft aangetoond. Tenslotte zal hij moeten betogen, dat de hulpverlening krachtiger dan ooit moet worden aangepakt; dat, zo de regering zich er slechts toe blijft bepalen af en toe een enkel bevoorradingsschip te zenden, „alles als in een grondeloose poel sal werden gebracht, sonder daervan eenige vrucht te werden getrocken, tot groote schade van het Landt ende Compagnie" [22]).

De betekenis van dit stuk moge de omstandige weergave van de inhoud rechtvaardigen. Het geeft, zoals gezegd, een treffend beeld van de omstandigheden waaronder en de motieven waarom de Hoge Raad tot De With's terugzending had besloten. Het belangrijkste is echter, dat het zulk een duidelijke bevestiging inhoudt van het een week tevoren genomen besluit: wat kon De With na de ontvangst van deze instructie anders denken, dan dat de Hoge Raad geen spaak meer in het wiel zou steken en dat zijn vertrek nu nog slechts een kwestie van dagen was [23])?

Hij trof dienovereenkomstig zijn maatregelen. Op 2 Augustus nam hij afscheid van de Heren op het Recief en vertrok allereerst naar Parahyba met vijf schepen, waaronder de Brederode en de Gelderland. Deze laatste zouden zich aldaar gereed maken voor de terugreis; het schip van kapitein Ham, dat eveneens naar het vaderland was bestemd, lag nog voor het Recief te wachten op de inscheping van 250 repatriërende soldaten en burgers en zou zich daarna bij De With voegen. Intussen vervulde deze te Parahyba de laatste formaliteit, die hem nog restte: hij delegeerde het commando over

---

22) De memorie is in extenso opgenomen in het Cohier, no. 46.

23) Kenmerkend is in dit opzicht ook, dat de brief van de H.R.B. aan de S.G. van 7 Aug. 1649 reeds de mededeling bevatte: „Brenger deses droevigen briefs is den Heer Admirael Witte Cornelisz. de With, denwelcken ...... genootdruckt sijn geweest beneffens noch twee andere lantsschepen te laten vertrecken". Op die datum stond De With's vertrek dus voor de Hoge Raad nog vast. De brenger van de brief was echter, zoals hieronder zal blijken, niet De With, maar, zoals een dorsale notitie aangeeft, kapitein Ham.

de achterblijvende schepen aan kapitein Verveen, die hij tot de tijdelijke rang van commandeur verhief en van een uitvoerige instructie voorzag [24]). Alles was dus geregeld, niets scheen zijn vertrek nog in de weg te staan.

Maar nu namen de zaken een onverwachte wending. Op 9 Augustus, daags na de zo pas vermelde commando-overdracht, ontving De With van de Hoge Raad een brief van ietwat alarmerende inhoud. Overlopers uit het vijandelijke kamp, zo luidde het, hadden verklaard, dat de Portugezen het plan koesterden enige schepen uit de Allerheiligenbaai naar Kaap St. Augustijn te dirigeren om de aldaar voor vertrek gereed liggende Engelse schepen te begeleiden en de Hollandse blokkadejachten te verdrijven. De Raad, die achter deze geruchten reeds het spook van een vijandelijke tegenblokkade zag opdoemen, had hierin na nieuw beraad aanleiding gevonden op zijn eens genomen besluit terug te komen en De With tegenbevel te geven: niet vertrekken, hier blijven en ten spoedigste naar het Recief opkomen. Alleen het schip van Ham zou terugkeren om de repatriërenden over te brengen. De overweging, „dat de behoudenisse van dese plaetse tot op 't uytterste ons is aenbevolen", had de doorslag gegeven: Schoonenborch, Van Goch en Haexcs, geschrokken van de dreigende consequenties van hun twee weken oude besluit om De With te laten gaan, krabbelden ter elfder ure terug [25]).

„UEdele moet dese onse naerdere resolutie niet vremt te vooren comen", schreven zij en dit schuchtere excuus was stellig niet overbodig. Hoe zou De With op deze van zoveel wankelmoedigheid getuigende frontverandering reageren? Zou hij zich wel dadelijk naar dit schriftelijke tegenbevel schikken? Was het niet verstandiger persoonlijk contact op te nemen? De Raad nam het zekere voor het onzekere: nauwelijks was de inkt van de brief droog, of men besloot bovendien Van Goch met spoed naar Parahyba af te vaardigen om de admiraal zo nodig mondeling duidelijk te maken, dat het ernst was [26]).

De uitwerking van 's Raads ommezwaai op De With stemde inderdaad met de verwachtingen overeen. Nog voordat Van Goch kans had gezien Parahyba te bereiken, had De With al in twee

---

24) Cohier no. 42; de instructie was gedateerd 8 Aug. 1649.

25) Secr. Not. H.R.B. 8 Aug. 1649.

26) „......Omme het geresolveerde ende aen den admirael aengeschreven te doen effect sorteren"; Dag. Not. H.R.B. 9 Aug. 1649.

lange brieven lucht gegeven aan zijn protesten tegen het onverwachte besluit, hem nu toch in Brazilië vast te houden. Alle reeds vroeger aangevoerde argumenten voor de noodzaak van het vertrek der drie schepen somde hij opnieuw op. Daaraan voegde hij bovendien de waarschuwing toe, dat van een verlaging der scheepsrantsoenen, waarop de Hoge Raad blijkbaar reeds eerder had gezinspeeld, geen sprake mocht zijn: dit zou zulk een misnoegen verwekken, dat hij vreesde het scheepsvolk niet langer in bedwang te kunnen houden. Was het dan niet beter de magazijnen van het onderhoud der drie schepen te ontlasten dan de gehele vloot bijeen te willen houden en een hongeroproer te riskeren? Een ander bezwaar: de Brederode en de Gelderland moesten, als zij in Brazilië bleven, in elk geval in Parahyba worden schoongemaakt, maar wegens het lastige in- en uitvaren van het gat van Parahyba, dat voor deze zware schepen slechts bij uitzonderlijk gunstige gesteldheid van wind en tij mogelijk was, zou daarmee wel een week of negen kunnen heengaan, terwijl zij intussen alleen maar tot last zouden zijn. Waarom dan tenminste deze twee niet teruggezonden en het schip van Ham vastgehouden, waarmee het getal der achterblijvende schepen dan toch tot zeven zou zijn versterkt? Van de Portugese galjoenen in de Bahia duchtte De With weinig gevaar: zij waren er volgens zijn eigen inlichtingen nog slechter aan toe dan de Hollandse schepen en hij hield het ervoor, „dat se haer soo lange uut den brandt wel sullen houden als sij immers connen". Zo betoogde hij voort, bladzijden lang, steeds in herhalingen vervallend, doch in gematigde termen en zijn pleidooi onderbrekend met verzekeringen als „dat dese regulen van een trouw dienaer sonder passie sijn gestelt" en „dat ick ter werelt anders geen insicht en hebbe, als om onsen Staet dienst te doen". Blijkbaar wilde hij een toespitsing der verhouding vermijden in de hoop de Raad alsnog tot zijn standpunt te kunnen bekeren. Immers, al meende hij, als het er op aan kwam, zelf het tijdstip van zijn terugkeer te mogen bepalen, om meer dan één reden moest hij tot het uiterste trachten zich opnieuw van de instemming van de Raad te verzekeren [27]).

Om meer dan een reden: niet alleen liet De With de verantwoordelijkheid voor zijn terugkeer tenslotte liever aan de Hoge Raad over dan deze zelf te moeten dragen, maar hij had nog met

---

27) De With aan de H.R.B. 9 en 11 Aug. 1649.

een geheel andere factor rekening te houden. Toen Van Goch op 14 Augustus in Parahyba aankwam en hem de ernstige bedenkingen van de Raad tegen zijn vertrek nogmaals uiteenzette, was het eerste, wat De With hem ten antwoord gaf, „dat het mijn leedt is, dat ick de drije maenden victualij, die wij in de lantsscheepen in voorraet mosten behouden, geconsumeert heb" [28]). Het is duidelijk, waar hier de schoen wrong: al had hij op eigen gezag willen vertrekken, dan zou hij het niet gekund hebben, nu de voor de terugreis bestemde voedselreserve, die hij reeds lang geleden op aandringen van de Hoge Raad had moeten aanspreken, was verbruikt. De geciteerde uitlating tegenover Van Goch is dan ook wel geschikt om het vermoeden te wekken, dat De With zich niet dan noodgedwongen bij het tegenbevel van de Raad neerlegde en dat hij, indien zijn victualievoorraad het maar had toegelaten, misschien reeds dadelijk zijn eigen weg — de terugweg — was gegaan.

Maar zoals de kaarten nu lagen, trok de Hoge Raad aan het langste eind en schoot De With niet anders over dan zich te schikken en — te blijven protesteren. Van Goch zal in Parahyba tot zijn geruststelling hebben bemerkt, dat De With geen aanstalten maakte om op eigen gezag te vertrekken, maar deze nam wel de gelegenheid waar om hem de de consequenties van het jongste raadsbesluit duidelijk voor ogen te stellen. Binnenkort zouden alle schepen weer voor twee maanden moeten worden gevictualieerd; het rantsoen zou niet mogen worden verlaagd; zonder vervanging der versleten zeilen konden de schepen niet in zee steken, zodat De With daarop in Parahyba zou moeten blijven wachten. De vloot was slechts voor een jaar uitgezonden, „daer nu al twintich maenden van geëxpireert sijn, soodat naer mijn oordeel de maet al redelijck volgemeten is", zo merkt hij met zijn gebruikelijk sarcasme op. Was de Hoge Raad echter van oordeel, dat hij nog langer behoorde te blijven, dan moest de levering van victualie en scheepsbehoeften „sonder wederspreecken" worden gewaarborgd. Overigens voorspelde hij, dat over een maand of vier het ogenblik zou aanbreken, waarop men zou moeten kiezen tussen de schepen terugzenden of „in de backersoven steecken" [29]).

Men ziet De With's tegenkanting hier vrij wat scherper geformuleerd dan in zijn brieven van enkele dagen tevoren. Blijkbaar

---

[28]) De With aan de H.R.B. 16 Aug. 1649.

[29]) T.a.p.

had het gesprek met Van Goch, die hem had voorgehouden, dat aan het laatste besluit van de Raad niet meer te tornen viel, hem slechts tot feller verzet geprikkeld. Dat de Raad echter desondanks op zijn stuk bleef staan, werd De With duidelijk uit een brief van 24 Augustus, waarin het driemanschap betoogde, dat het zijn bezwaren wel degelijk telde, maar niettemin van oordeel bleef, dat wat in 's Raads ogen het zwaarst was, het zwaarst moest wegen en dat men er dan ook op vertrouwde, dat hij het bevel om te blijven zou nakomen [30]).

Zo zag De With, door victualiegebrek met gebonden handen aan de Hoge Raad overgeleverd, voorlopig geen andere mogelijkheid dan zich te blijven uitputten in langwijlige protesten onder herhaling van steeds dezelfde argumenten [31]). Bovendien gaf hij van de gebeurtenissen der laatste weken een omstandig verslag aan de Staten-Generaal. Daarbij sprak hij opnieuw zijn spijt erover uit, dat hij zich door de Hoge Raad ertoe had laten bewegen de reservevictualievoorraad op te teren; betoogde, dat de Braziliaanse krijg slechts ten koste van zeer grote offers — een troepenmacht van 12000 à 13000 man en een vloot van twintig schepen en evenveel jachten — zou kunnen worden gewonnen en stelde de vraag, „ofte daerom een goede verseeckerde pays niet beter en was". Tenslotte treft ons in deze brief voor het eerst een klacht over zijn lichamelijke toestand: hij schrijft, dat hij mager en oud wordt (hij was thans vijftig jaar), dat zijn gezichtsvermogen sterk vermindert en dat hij in Brazilië in twintig maanden meer is verzwakt dan vroeger in evenveel jaren, „doch sal verhoopen dat wij eenmael met fatzoen sullen werden verlost" [32]).

Deze brief gaf De With mee aan kapitein Ham, die op 30 Augustus van Parahyba de terugreis naar het vaderland aanvaardde met niet minder dan 250 passagiers, maar slechts voor 7½ week victualie aan boord [33]). Intussen was ook De With weer gereed om uit Parahyba te vertrekken en naar het Recief terug te keren, nadat de gehele Augustusmaand was heengegaan met het schoonmaken van de schepen Haerlem, Eendracht, Zutphen en Wapen van

---

30) Deze brief in extenso in Dag. Not. H.R.B. 24 Aug. 1649.

31) De With aan de H.R.B. 23 Aug. 1649.

32) De With aan de S.G. 26 Aug. 1649.

33) De With, Journaal 30 Aug. 1649. Ham is omstreeks half November 1649 in het vaderland aangekomen (zie zijn journaal), zodat het met de scheepsrantsoenen mondjesmaat moet zijn geweest.

Nassau en met het wachten op toezending van scheepsbehoeften. Het noodzakelijke kielen van deze schepen was bij gebrek aan materialen onuitvoerbaar gebleken; zij waren slechts „op sijn Brazils" schoongemaakt, zoals De With de primitieve werkwijze met wrevelige spot kwalificeerde. Aan de Brederode en de Gelderland, die het gat van Parahyba door de ongunstige weersomstandigheden niet hadden kunnen binnenvaren en al die tijd buitengaats voor hun ankers hadden liggen rijden, had men zelfs in het geheel niets kunnen doen. Voor de vervanging van versleten zeilen moest De With eveneens een „Brazielse" oplossing zoeken. Na wekenlang tevergeefs te hebben gewacht op de verzochte toezending van nieuwe, zonder welke de in Parahyba liggende schepen geen zee konden kiezen, hakte hij de knoop door en verdeelde de nog bruikbare zeilen van de Zutphen over de drie overige schepen, zodat deze laatste nu tenminste konden uitvaren, terwijl de Zutphen onttakeld in Parahyba achterbleef; tot hevige ergernis echter van Barend Cramer, kapitein van dit schip, die het slecht kon verkroppen door de admiraal te worden gedoemd om „soo verachtelijck te blijven leggen" [34]). Zijn kittelorigheid komt ons enigszins overdreven voor, maar er stak dan ook meer achter: reeds vaker was hij immers door De With onbillijk behandeld en er zou nog maar weinig nodig zijn om zijn groeiende wrok tegen de admiraal tot uitbarsting te brengen.

De 31e Augustus stak De With met zijn vijf schepen in zee, koers naar het Recief. Onderweg moest al weer een schip uitvallen: ditmaal de Gelderland, die door het harde slingeren op de rede zulke averij en lekkage had opgelopen, dat De With het nodig oordeelde dit schip naar Parahyba terug te zenden om het daar zo goed mogelijk te laten repareren. Hij verheelde zich niet, dat ook zijn eigen schip daar hard aan toe was, maar eerst viel er met de Hoge Raad een en ander te regelen. De 5e September kwam hij voor het Recief ten anker en meldde zich bij de Heren.

Het is opvallend, dat bij de nu volgende besprekingen het tere punt van De With's vertrek blijkbaar niet werd aangeroerd. De Hoge Raad had de admiraal duidelijk genoeg laten weten, waar het op stond en zal er dus geen behoefte aan hebben gehad het debat daarover te heropenen, als De With dat niet deed. Maar

---

[34]) De With, Journaal 31 Aug. 1649; Cort Register, blz. 22; *Voorlooper van de Hr. Witte Corn. de With,* blz. 2.

waarom deed deze het niet? Waarom zweeg hij nu over de brandende kwestie, waarover hij in de afgelopen weken vellen vol had geschreven zonder gelijk te krijgen? Was hij dan nu toch van zijn ongelijk overtuigd? Stellig niet en daarom ligt de gevolgtrekking voor de hand: als hij niet zweeg uit overtuiging, dan moet het uit berekening zijn geweest. Wij zien hem in deze Septemberdagen bezig met de behartiging van enkele zaken, die als stille toebereidselen tot zijn eventueel vertrek kunnen worden beschouwd en waarvoor hij de medewerking van de Hoge Raad nodig had. Maar om deze medewerking te verkrijgen, moest hij de Raad niet kopschuw maken door tegelijkertijd over zijn vertrek te reppen en daarom zweeg hij er dus over.

Het eerste punt, dat De With aan de orde stelde, was de uitbetaling van de achterstallige buitgelden aan het scheepsvolk. Reeds maanden lang was deze kwestie slepende en had hij telkens opnieuw tevergeefs op afdoening aangedrongen, maar nu stond hij er op, dat het gebeurde. Men raadt zeker niet mis, als men veronderstelt, dat hij niet wilde vertrekken eer de buit was binnengehaald, niet alleen voor het scheepsvolk, maar ook voor hemzelf. Gelukte dit immers niet en vertrok hij tenslotte zonder toestemming van de Hoge Raad, dan konden zij allen hun zuurverdiende buitgeld wel afschrijven. Zo begrepen het ook de matrozen, die de admiraal dagelijks om uitbetaling maanden en hem ronduit durfden vragen: als men hun dit buitgeld onthield, nu men hen nog nodig had, wat men dan wel zou doen, als men hen niet meer nodig had [35])? Het voorlopig resultaat van De With's krachtig aandringen was, dat de Hoge Raad met de ontvanger-generaal overleg pleegde over de mogelijkheid van een gedeeltelijke uitbetaling, omdat de kas in geen geval toereikend was voor het volle bedrag [36]).

Terwijl De With het resultaat hiervan afwachtte, leverde hij een lijst van benodigde scheepsbehoeften in. Om aan deze aanvrage althans enigszins te kunnen voldoen, moest de Raad het verlangde bij particulieren trachten te verkrijgen en zo slaagde men er zowaar in de hand te leggen op een lap zeildoek, net groot genoeg om daarvan een schoverzeil [37]) voor het vlaggeschip te maken. Als men in de raadsnotulen leest, dat De With juist op deze koop

---

[35]) De With aan de H.R.B. 23 Aug. en 16 Sept. 1649.

[36]) Dag. Not. H.R.B. 6 Sept. 1649.

[37]) Onderste razeil aan de grote mast, grootzeil.

zeer sterk had aangedrongen, dan is die aandrang licht te begrijpen: dit zeil moest hem tenslotte dienen om er de oceaan mee te kunnen oversteken [38]).

Moesten dus de scheepsbehoeften „bedelswijse worden opgesocht", zoals De With het uitdrukte [39]), een verzoek om victualie voor twee maanden leverde de Hoge Raad al evenveel hoofdbrekens op. Erwten en bonen waren niet meer voorradig en konden evenmin door andere „potspijs" worden vervangen. Het was alweer op voorstel van De With, dat een partij stokvis van een particuliere handelaar werd geleend op belofte van restitutie, zodra er nieuwe aanvoer kwam. Deze helper in de nood had tenminste nog vertrouwen in de soliditeit van de Compagnie, anders dan de kaperdirecteur Brest, die wel een hoeveelheid spijsolie op crediet wilde leveren, doch onder beding, dat een der raadsheren zich persoonlijk borg stelde of een partij geschut tot onderpand werd gegeven; condities, waarop de Raad maar liever niet inging [40]). Onder deze omstandigheden moest De With zich er wel bij neerleggen, dat hij het volle pond niet kreeg. Maar waartegen hij zich hardnekkig bleef verzetten, was de aandrang om de rantsoenen te verlagen. Hij beriep zich daarbij evenals tevoren op het gevaar van oproer onder de bemanning; het is bovendien duidelijk, dat bevoorrading op de voet van het bestaande rantsoen voor hem het enige middel was om nog zoveel mogelijk victualie binnen boord te krijgen met het oog op de terugreis.

Nadat de schepen aldus met veel moeite van het allernodigste waren voorzien, stelde De With voor een eskader van vier in het zeegebied van het Recief en Kaap St. Augustijn te laten kruisen; hijzelf wilde echter met zijn schip naar Parahyba terugkeren voor een schoonmaakbeurt en enkele noodzakelijke reparaties [41]). Hiermee kon de Hoge Raad zich zonder moeite verenigen, maar nu bleek ten leste, dat De With zijn eerste en voornaamste programpunt niet was vergeten: de buitgeldkwestie. Opnieuw stelde hij deze aan de orde en als men de notulen van de Hoge Raad op dit stuk mag geloven, dreef hij het thans zo op de spits, dat hij verklaarde niet in zee te kunnen noch willen gaan, eer het buitgeld tot de laatste penning was uitbetaald. Als men de notulen mag geloven

38) Dag. Not. H.R.B. 6 en 7 Sept. 1649.
39) Journaal 14 Sept. 1649.
40) Dag. Not. H.R.B. 8 en 11 Sept. 1649; De With, Journaal 8 en 9 Sept. 1649.
41) De With aan de H.R.B. 16 Sept. 1649.

— want De With heeft dit later tijdens zijn proces ten stelligste ontkend. Al is het dus — nu ja en neen hier tegenover elkaar staan — niet uit te maken, wat De With bij deze gelegenheid precies heeft gezegd, hij moet in elk geval hoog van de toren hebben geblazen. Anders had hij de Hoge Raad waarschijnlijk niet zover gekregen, dat deze er in uiterste verlegenheid toe overging de vereiste som (*f* 10.000) tegen hoge rente te lenen van een geldschieter, die daartoe slechts met moeite bereid kon worden gevonden [42]). Het geld, dat na de publieke veiling der veroverde schepen en goederen voor de rechthebbenden gereserveerd had behoren te worden, was er dus niet meer: de eeuwig in geldnood verkerende Raad had het natuurlijk reeds lang gebruikt om er andere gaten mee te stoppen. De With had goed gezien: had hij de Heren het mes niet op de keel gezet, dan had hij naar zijn buitgeld kunnen fluiten en het scheepsvolk met hem. Nu zouden zij tenminste niet platzak huiswaarts keren, als het daartoe kwam.

Zover kwam het echter voor het ogenblik nog niet, al had De With bij het najagen van de genoemde doeleinden blijkbaar voortdurend het oog op zijn mogelijk vertrek gevestigd gehouden. Voorlopig ging het naar Parahyba terug, waar hij de 22e September de rivier opvoer en zich gereed hield om zijn schip met het eerstvolgende springtij zo hoog mogelijk op het droge te halen voor een inspectie onder de waterlijn. Ook dit kan men beschouwen als een onderdeel van de stille voorbereidingen tot zijn vertrek: alvorens de sprong over de oceaan te wagen, wilde hij zich ervan vergewissen, hoe de Brederode er onder water uitzag. Hij zal zich daarover geen illusies hebben gemaakt, maar toen het schip omhoog was gehaald en de verwoestingen, die de worm had aangericht, aan het daglicht kwamen, ontstelde hij van hetgeen hij te zien kreeg. De vurenhouten verdubbeling was totaal weggevreten en in de eiken huid van drie duim dikte was het ongedierte op verscheidene plaatsen reeds halverwege doorgedrongen, „ongelooffelijck soo men 't niet gesien en hadde", noteerde De With in zijn journaal [43]). Daarom haalde hij dan ook, beducht dat men hem van overdrijving zou verdenken, enige schippers en scheepstimmerlieden van de Compagnie er bij en deze deskundigen van de tegenpartij verklaar-

42) Secr. Not. H.R.B. 20 Sept. 1649; Cohier no. 6 (conclusie van eis tegen De With, punt 64—68) en 18 (verhoor van De With, punt 11 en 12). De rente van de geleende som beliep 1 % per maand.

43) Journaal 5 Oct. 1649.

den onomwonden, dat het schip over een maand of drie ongeschikt zou zijn voor de terugreis. Er waren wel schepen om heel wat minder voor de overtocht afgekeurd en nooit in het vaderland teruggekeerd, zei schipper Cornelis Cornelisz. Jol, de zoon van wijlen admiraal Houtebeen en hij zal het wel geweten hebben [44]). De With haastte zich dit alles bij missive aan de Hoge Raad te melden en besloot deze met de bittere opmerking, dat, zo men de schepen nog langer vasthield, men zich dus geen zorgen behoefde te maken over de vraag, hoe aan brandhout voor de bakkerijen te komen [45]).

Deze verontrustende ontdekking moet grote invloed op De With's verdere gedragslijn hebben gehad. Het vooruitzicht, dat zijn schip weldra tot onzeewaardigheid zou vervallen, moet hem tot de overtuiging hebben gebracht, dat zijn terugkeer nu niet langer kon worden uitgesteld. En alsof zakelijke overwegingen daartoe nog niet voldoende waren, kwamen zich daarbij nu ook nog persoonlijke voegen. Juist in deze dagen ontving hij brieven uit het vaderland met de droevige tijding, dat zijn echtgenote was overleden en bij de smart over dit verlies kwam nog de ongerustheid over het lot van zijn zes kinderen, „van dewelcke men de vier wel onder een tobbe can stolpen", zoals hij het met een treffend beeld typeerde [46]). Bovendien drukten hem financiële zorgen. Het eigenaardige systeem, waarbij de personeelsonkosten van een vlootexpeditie pas na afloop met de bevelhebbers werden verrekend, was oorzaak, dat hij aan kostgelden, eigen tractement en voorschotten aan zijn scheepsvolk nu zoetjesaan een kapitaal van ruim *f* 70.000 van Staat en Compagnie te vorderen had, terwijl hijzelf grote sommen tegen interest had moeten opnemen om aan verschillende van deze onkosten het hoofd te kunnen bieden. De gedachte, dat zijn vrouw onder druk van deze geldzorgen „genouchsaem van swaricheyt" was gestorven, liet hem geen rust en de brief, waarin hij over dit

---

44) Cohier no. 45 (getuigenverklaring van officieren van de Brederode 24 Aug. 1650).

45) De With aan de H.R.B. 6 en 26 Oct. 1649; „Staet van 't vaertuych ende equipagiegoederen", 2 Nov. 1649 (W.I.C.-O.C. 65).

46) De With aan de H.R.B. 12 en 26 Oct. 1649; aan de S.G. 26 Oct. 1649. De overledene, Hillegond van Goch, was zijn tweede vrouw geweest; zij liet hem vijf kinderen na, waarvan het oudste 13 jaar oud was. Bovendien had De With nog een dochter uit zijn eerste huwelijk: zie Naber, *Leven en bedrijff,* blz. 163 en 164.

alles bij de landsregering zijn overkropt gemoed luchtte en bijna smeekte om terugroeping, eindigde bovendien met de sombere ontboezeming, dat hij bij langer uitblijven vreesde „hier Brazilsche aerde te worden", aangezien hij zijn krachten dagelijks voelde afnemen [47]).

Toen De With na deze nieuwe tegenslagen op 18 October met de Brederode en de Gelderland de Parahybarivier uitzeilde om naar het Recief terug te keren, ging hij de moeilijkste dagen van zijn verblijf in Brazilië tegemoet. De laatste ronde van zijn duel met de Hoge Raad zou worden uitgevochten en het zou hard tegen hard gaan.

Al zal het verslag van dit duel wellicht iets van het geduld van de lezer vergen, ik meen toch met minder niet te kunnen volstaan: tenslotte komen wij hier aan het hoogtepunt van het drama. De gespannen verhouding tussen de Hoge Raad en De With groeide nu tot een crisis, waarin hun wederzijdse standpunten zich op het scherpst zouden aftekenen en die ten laatste na een gedurende twee weken dag in dag uit voortgezette meningsstrijd tot de onvermijdelijke breuk zou leiden. De neerslag van deze strijd vindt men in de allermerkwaardigste briefwisseling, in dit tijdsverloop tussen de twee partijen gevoerd en door De With zo belangrijk geacht, dat hij in deze dagen niet alleen zijn uitgaande brieven, maar — anders dan gewoonlijk — ook die, welke hij van de Hoge Raad ontving, in zijn brievenregister liet afschrijven, zodat deze documentenreeks niet slechts voor zijn eigen rechtvaardiging van het meeste gewicht was, maar ook nu nog de voortreffelijkste bron voor de kennis van deze episode vormt, welke men maar kan wensen. Dat dit alles voor de beoordeling van de daden van beide partijen van het grootste belang is, behoeft geen betoog en rechtvaardigt de aandacht, die wij eraan willen wijden. Dat vroegere auteurs hiervan weinig of geen notitie hebben genomen, verklaart dan ook, waarom hun voorstellingen op dit punt onbevredigend zijn: de ware aard van het conflict is hun daardoor verborgen gebleven.

De 26e October 1649 keerde De With met de Brederode en de Gelderland op de rede van het Recief terug. Hoe dacht hij op dit ogenblik zelf over het probleem, waarvoor hij zich gesteld zag?

---

47) De With aan de S.G. 26 Oct. 1649.

Sedert de Hoge Raad in het begin van Augustus zo onverwachts op zijn besluit om hem te laten vertrekken was teruggekomen, had hij nog steeds de consequentie niet durven of kunnen trekken om het uitdrukkelijke tegenbevel van de Hoge Raad in de wind te slaan en op eigen gezag de terugtocht te aanvaarden. Durven of kunnen? Of misschien: durven nòch kunnen? Wij willen deze vraag niet voorbijgaan. Er waren immers twee overwegingen, die De With tot dusver hadden weerhouden: ten eerste de begrijpelijke aarzeling om de hem bij artikel 53 van zijn instructie opgelegde verantwoordelijkheid voor het behoud van de schepen te laten prevaleren boven de in artikel 52 geformuleerde ondergeschiktheid aan de Hoge Raad; ten tweede de wetenschap, dat, zo hij deze aarzeling al wist te overwinnen, hem de vrijheid van handelen zou zijn benomen door gebrek aan victualie voor de terugreis. Welke van deze twee overwegingen woog hem nu het zwaarst? Zijn herhaalde uitingen van spijt over het voortijdig consumeren van de reservevoorraad levensmiddelen [48]) mogen wellicht de indruk wekken, dat dit bezwaar tot nu toe de doorslag had gegeven: dat hij dus wel had durven vertrekken, als hij maar gekund had. Maar op diezelfde 26e October, waarop hij zich aangordde om het geschil met de Hoge Raad tot de bodem toe uit te vechten, schreef hij nog aan de Staten-Generaal in de volgende bewoordingen: „Wat nu best is, 't gemelte schip (Brederode) en de vordere noothebbende schepen hier te laeten vergaen en in de gront te laeten loopen, ofte buyten ordre terugh te comen, *voor mij ben niet wijs genouch daerop te antwoorden*" [49]). Wel spreekt hij even verderop de overtuiging uit, dat hij tegen de bedoeling van de Staten-Generaal in Brazilië wordt vastgehouden en grondt hij deze overtuiging op de onderstelling, dat, indien de Staten werkelijk beoogden „de scheepen alhier te doen affslooven", zij hem dat wel zouden hebben bericht, maar de toevoeging, dat hij op dit punt nadere instructies hoopt te ontvangen, bewijst toch weer, dat hij zich op deze persoonlijke overtuiging niet durft verlaten [50]). Duidelijk blijkt hier dus De With's tweestrijd: hij worstelt nog steeds met de vraag, of hij zich bevoegd mag achten op eigen gezag terug te keren of niet. Vragen wij ons dus nogmaals af, of De With's aarzeling om de

---

48) Zie blz. 221, 222.
49) Cursivering van mij.
50) De With aan de S.G. 26 Oct. 1649.

knoop door te hakken moet worden uitgelegd als „niet durven" of „niet kunnen", dan moet het antwoord wel luiden: beide, zonder dat men kan zeggen wat het zwaarst woog. Bedenkt men daarbij, dat de Hoge Raad — de enige autoriteit, die, zolang de landsregering bleef zwijgen, het verlossende woord kon spreken — tevens de sleutels van het victualiemagazijn in handen had en dus de terugkeer misschien onmogelijk zou kunnen maken, dan begrijpt men, dat De With tot het laatst toe zou blijven proberen de Raad tot het uitspreken van dat woord te bewegen — en dat hij niet dan in uiterste noodzaak op eigen gezag zou handelen.

Maar vaster dan ooit stond nu de Hoge Raad in de schoenen. Deze was het stadium van aarzelen te boven, sedert hij op 8 Augustus zijn toestemming had herroepen: het was neen en het zou neen blijven. Thans echter niet meer uitsluitend op grond van 's Raads eigen herwonnen overtuiging, dat men geen enkel schip, hoe wrak ook, kon missen — daarover was, objectief beschouwd, altijd nog discussie mogelijk — maar ook krachtens een argument, dat zulk een discussie geheel overbodig maakte. Medio October was het vrachtschip 't Huys Breda uit het vaderland aangekomen met een lading victualie en een uitvoerige brief van de Heren XIX. Uit deze brief (van 17 Juli 1649) vernam de Raad voor het eerst iets over de voorlopige resultaten van de zending van Beaumont en Hauthain. De Braziliaanse kwestie genoot weer de volle aandacht van de Staten-Generaal, zo schreven de bewindhebbers; voorstellen tot verdere hulpverlening waren in behandeling en een daarvan betrof het zenden van zes oorlogsschepen en zes jachten ter aflossing van De With [51]). „Doch", zo voegden zij hieraan toe, „soo lange 't selve niet en is vastgestelt, dienen d'andere aldaer gehouden en om geene reden gelicentieert" [52]). Ziehier het argument, waarmee de raadsheren alle verdere verzoeken van De With om te mogen terugkeren zouden afslaan: zij mochten hem niet laten gaan, nu de bewindhebbers hun dit uitdrukkelijk hadden verboden en de aflossende schepen voorlopig nog niet aan de kim waren. Het „neen" van de Hoge Raad zou krachtiger klinken dan ooit.

Zo hadden beide partijen hun standpunten bepaald, toen De With op 26 October ter raadszitting verscheen en het debat opende

---

51) Zie blz. 165.

52) Licentieren: verlof geven tot terugkeren. De brief van de XIX van 17 Juli 1649 in W.I.C.-O.C. 10; Dag. Not. H.R.B. 16 Oct. 1649.

met een uitvoerig betoog, waarin hij zijn terugkeer bepleitte op grond van de toestand van zijn schip, artikel 53 van zijn instructie, het overlijden van zijn vrouw en zijn financiële moeilijkheden tengevolge van de lange duur van de expeditie. Met betrekking tot artikel 53 zette hij nog in het bijzonder uiteen, dat deze bepaling op zijn eigen aandringen in zijn instructie was opgenomen, dat de landsregering hem bij die gelegenheid te verstaan had gegeven, dat het haar bedoeling niet was de schepen in Brazilië te gronde te laten gaan en dat hij dus vreesde voor het verlies van zijn schip te zullen worden aangesproken, indien dit door voortwoekerende verwaarlozing verloren mocht gaan [53]).

De hierop volgende mondelinge gedachtenwisseling leidde niet dadelijk tot een resultaat. Blijkbaar wilde de Raad de gewichtige kwestie eerst nog eens buiten De With's tegenwoordigheid bespreken. Dit gebeurde de volgende dag en daarbij werd tevens Schoppe geraadpleegd. Toen viel dan ook de te verwachten beslissing: men besloot De With te antwoorden, dat men op grond van de bovengenoemde aanschrijving van de bewindhebbers zijn vertrek niet kon inwilligen en dat bovendien de voorraadpositie niet toeliet hem victualie voor de terugreis te verstrekken. Een afschrift van de bewuste passage uit de brief der bewindhebbers werd De With nevens dit besluit toegebracht [54]).

Had de Raad gehoopt, dat De With zich bij de uitspraak van de bewindhebbers zou neerleggen, het bleek daarentegen, dat de strijdvraag nu slechts van karakter veranderde. Want De With zag in de argumentering van de Hoge Raad onmiddellijk het zwakke punt: het ging er niet om, wat de Heren Negentienen decreteerden, maar of zij hier iets te decreteren hadden. Prompt luidde dan ook zijn antwoord, dat hij nooit opdracht van de Staten-Generaal had ontvangen zich naar de bevelen der Negentienen te schikken, „waerover ick derff seggen, dat de XIXen niet gequalificeert sijn mijn buyten onsen Staet hier te commandeeren, dat ick de lantschepen op Haer Ed. ordre sal laten verblijven en vergaen". Hiertegenover stelde hij nogmaals artikel 53 van de instructie, hem verleend door de Staten-Generaal, die hij hier veelbetekenend „mijne gebiedende Heeren" noemt. Overigens wees hij er op, dat ook de Gelderland niet langer zou kunnen blijven en dus met de

---

53) De With aan de H.R.B. 26 Oct. 1649

54) Secr. Not. H.R.B. 26 en 27 Oct. 1649; de H.R.B. aan De With 27 Oct. 1649.

Brederode zou moeten terugkeren. Wat zijn particuliere belangen betrof, deze wilde hij, hoezeer daarom bekommerd, verder buiten beschouwing laten. Het vooruitzicht op de terugreis misschien gebrek te moeten lijden schrikte hem niet af: „Voor mij, heb liever eens in eenen suyren appel te bijten, altijt wel te doen", zo schreef hij en sprak zijn vertrouwen uit, dat de Hoge Raad de schepen althans redelijk van victualie zou voorzien [55]).

Om bij de hoofdzaak te blijven: het is duidelijk, dat de tegenstelling tussen De With en de Hoge Raad nu uitgroeide tot hetgeen zij reeds lang dreigde te worden: een bevoegdheidsconflict. Hier wreekte zich de onvoldoende afbakening der bevelsverhoudingen, die immers door de aanwezigheid van een afzonderlijke Statenvloot in Brazilië een vrij gecompliceerd karakter hadden gekregen. De Hoge Raad stond onder rechtstreeks bevel van de bewindhebbers; De With was op zijn beurt krachtens artikel 52 van zijn instructie verplicht de Hoge Raad „te respecteeren ende obedieeren". Maar hij bleef zich in deze positie steeds en op goede gronden beschouwen als de vlootvoogd in staatsdienst, die met de besluiten van de Hoge Raad slechts rekening behoefde te houden, zolang zij strookten met zijn eigen instructie of voortvloeiden uit bevelen van de landsregering zelf. Had de Hoge Raad zich dus kunnen beroepen op een aanschrijving van de Staten-Generaal, dan had De With zich daarbij ongetwijfeld neergelegd; maar wat te denken van een bevel van de Negentienen? Kon De With in goed vertrouwen aannemen, dat zij de spreektrompet van de regering waren? Neen, dat kon hij nu juist niet. Hij had het vroeger al niet gekund [56]) en kon het nu nog veel minder, nu hem nog een andere passage uit de bewuste brief van de Negentienen ter ore was gekomen — een passage, die op hun bewindvoering een eigenaardig licht wierp. Zij gaven daarbij namelijk de Hoge Raad opdracht de zeer verzwakte compagnieën van het in 1648 aangevoerde secours, die door de Staten-Generaal werden betaald, weer op sterkte te brengen door deze met krijgsvolk van de Compagnie aan te vullen en zodoende de Compagniestroepen op geruisloze wijze ten laste van de staat te brengen, „doch met de meeste voorsichticheyt en niet plotselingh, opdat 't selve hier te lande niet al te veel en werde gemerckt ofte quaelijck genomen" [57]). De With had wel reden zich

55) De With aan de H.R.B. 28 Oct. 1649.
56) Zie blz. 27, 36 en 56.
57) De XIX aan de H.R.B. 17 Juli 1649 (W.I.C.-O.C. 10).

af te vragen, „ofte dit stijl van regeeringe bij de Compagny is, dat men onsen Staet souct te abuseeren" [58]). Ook een minder achterdochtig man dan hij had de gevolgtrekking kunnen maken, dat, wanneer deze zelfde lieden wilden voorschrijven hoe lang de landsschepen in Brazilië moesten blijven, zij dit wellicht eveneens zonder medeweten van de regering deden.

Maar deze overwegingen golden niet voor de Hoge Raad, die zich op het standpunt stelde, dat hij de bevelen van zijn superieuren slechts had uit te voeren zonder naar hun rechtmatigheid te vragen en dat hij dus op De With's verzoek nu eenmaal niets anders mocht antwoorden dan neen. De Heren moeten overigens hebben ingezien, dat zij tegen De With's opvatting, dat *hij* zich niet aan de bevelen der bewindhebbers gebonden kon achten, weinig konden inbrengen. Dat blijkt uit hun sobere repliek op De With's vertoog, waarin zij nalieten hem op dit punt te bestrijden; het blijkt nog duidelijker uit hetgeen zij hierover enige dagen later aan de Negentienen schreven. Zij hadden liever gezien, zo luidde het in deze brief, dat het verbod De With te laten vertrekken van de Staten-Generaal was uitgegaan, omdat hij had verklaard zich alleen in dat geval daarbij te zullen neerleggen; „sulcx dat wij over Sijn Ed. verblijff alhier geen volcomen gesach hebben" [59]). De Raad gaf hiermee het zwakke punt in zijn positie volkomen duidelijk aan: als De With toestemming vroeg om te mogen vertrekken, moest men neen zeggen, maar wist men tegelijk, dat dit neen voor hem geen bindende kracht had. Moeilijk maken kon men het hem echter weer wel: door hem de benodigde victualie te weigeren. Hierop kwam dan ook de repliek van de Raad neer: zij bevestigde kortweg het afwijzende besluit van de vorige dag, zowel ten aanzien van het vertrek als van de victualie [60]).

De With deed nu een merkwaardige tegenzet. Nog dezelfde dag verscheen hij ter raadszitting en legde daar de volgende vraag voor: indien men dus geen vrijheid kon vinden hem te laten vertrekken, was de Raad dan bereid hem te vrijwaren voor alle aanspraken op schadevergoeding van de zijde der Staten-Generaal, indien de schepen door langer verblijf in Brazilië onbekwaam werden voor de terugreis? Dat De With deze vraag durfde stellen, is

---

58) De With, Brievenregister fo. 74.
59) De H.R.B. aan de XIX 2 Nov. 1649.
60) De H.R.B. aan De With 28 Oct. 1649.

niet zo verwonderlijk: het was de logische consequentie van het op zijn instructie gebaseerde standpunt, dat hij zich van zijn plicht om de schepen voor ondergang te behoeden niet ontheven kon achten met een beroep op een daarmee onverenigbaar besluit van de Hoge Raad of welk ander Compagniesorgaan ook. Maakte de Compagnie het hem dus onmogelijk deze plicht na te komen, zo redeneerde De With, dan moest zij ook het risico van hem overnemen. De reële betekenis van dit risico wordt duidelijk, als men zich herinnert, wat hierboven werd gezegd over de achterstand van ruim *f* 70.000, die De With wegens de kosten van de expeditie te vorderen had en die het de landsregering al zeer gemakkelijk zou maken de schade van het eventuele verlies der schepen op hem te verhalen. Neen, De With had ongetwijfeld reden het probleem op deze wijze te stellen en de Hoge Raad, die hem verweet, dat hij meer op zijn particuliere belangen dan op het landsbelang bedacht was, deed hem daarmee even stellig onrecht [61]). Een andere vraag is, of De With op dit voorstel aan dit college iets anders dan een afwijzend antwoord had kunnen verwachten. Dat de Hoge Raad verklaarde, dat dit verzoek hem onverwacht en vreemd voorkwam en dat zoiets niet van hem behoorde te worden gevergd [62]), kan ons althans niet verbazen: hoe had hij ooit een dergelijke verstrekkende garantie kunnen geven zonder voorkennis van de bewindhebbers? De With heeft met zijn voorstel dan ook wellicht geen andere bedoeling gehad dan de kwestie van de verantwoordelijkheid voor het behoud der schepen zo scherp mogelijk te stellen om zich later zo nodig er op te kunnen beroepen, dat hij niets onbeproefd had gelaten om een uitweg uit het dilemma te vinden. Zich dekken tegen alle eventualiteiten — dat moest wel het streven worden van een vlootvoogd, wiens bevoegdheden en plichten zo halfslachtig waren afgebakend als hier het geval was.

Maar nu was de discussie dan ook op een dood punt beland. De With begreep, dat hij op deze wijze geen stap nader tot zijn vertrek kwam en dat hij, om aan artikel 53 van zijn instructie te kunnen voldoen, op andere middelen moest zinnen. Ten derden male verscheen hij in de raadsvergadering en verzocht nu toestem-

---

61) De H.R.B. aan de XIX 11 Nov. 1649. Volgens De With had Schoppe hem echter toegegeven, dat zijn verzoek om vrijwaring tegen schade gerechtvaardigd was; zie Cohier no. 18 (Verhoor van De With, punt 22.).

62) De H.R.B. aan De With 28 Oct. 1649.

ming om aan boord te gaan en de vier bij Kaap St. Augustijn kruisende schepen op te zoeken om met zijn kapiteins te beraadslagen en hen van de nodige instructies te voorzien voor het geval van zijn vertrek. Tevens verzocht hij een maand victualie voor de schepen Brederode en Gelderland, die voor nog slechts ruim twee weken waren voorzien. Het antwoord van de Raad was kort en duidelijk: men zag niet in, waarom De With zijn kapiteins zou moeten opzoeken; als er orders aan hen te geven waren, zou de Raad dat zelf wel bij missive doen. De verzochte victualie werd evenals tevoren geweigerd; De With zou voortaan evenals het personeel van de Compagnie geduld moeten oefenen, totdat er weer eens nieuwe aanvoer uit het vaderland kwam [63]).

Kon De With uit deze laatste weigering een andere conclusie trekken, dan dat de Hoge Raad hem zijn vrijheid van handelen geheel wilde ontnemen? De maat was voor hem nu vol; bovendien speelde zijn slechte gezondheidstoestand hem parten. Het werd hem letterlijk en figuurlijk te benauwd op het Recief; hij snakte naar zeelucht. Na een nacht, waarin hij zich ziek voelde van de spanning der laatste dagen en van bezorgdheid over de afloop van dit conflict, begaf hij zich op 30 October overhaast aan boord van zijn schip zonder, zoals gebruikelijk, persoonlijk afscheid van de Hoge Raad te hebben genomen. Aan boord gekomen greep hij opnieuw naar de pen, gaf eerst een résumé van de gevoerde vruchteloze onderhandelingen en constateerde vervolgens, „dat ick van Uwe Edelmogenden gantsch verlaten worde", nu men hem zelfs geen maand victualie wilde toestaan. Dus schoot hem niets anders over dan de victualie, die hem werd geweigerd, elders te gaan zoeken, hetgeen wel eens kon betekenen, dat hij genoodzaakt zou zijn „het hooft naer 't vaderlant te wenden; hetwelck noch beter met veertien dagen victualy begonnen wert, dan alles op te eeten en dan onse matrosen aen landt om een stuck broodt te laten bedelen". Overigens twijfelde hij, of de schaarste aan levensmiddelen wel zo nijpend was als de Hoge Raad voorgaf. Voorts verzocht hij de achterblijvende schepen onder commandeur Verveen zo goed mogelijk van leeftocht te voorzien, omdat anders licht een algemene muiterij zou kunnen uitbreken. Tenslotte verklaarde hij één dag op antwoord te zullen wachten en niet langer, omdat het beter was „met het eerste als met het tweede uyr reys te vor-

---

63) De With aan de H.R.B. en antwoord daarop, beide van 29 Oct. 1649.

deren"[64]. Aan Schoppe, met wie hij blijkbaar op goede voet stond, zond hij tegelijkertijd een afschrift van deze brief met een kort begeleidend schrijven, dat als afscheidsbrief bedoeld scheen te zijn[65].

De Hoge Raad bleef het antwoord, waarop De With slechts een dag wilde wachten, niet schuldig. In een uitvoerige brief trachtten de Heren hem punt voor punt te weerleggen. Zij hadden allerminst verwacht, zo schreven zij, dat De With zich zonder voorafgaande kennisgeving aan boord zou hebben begeven, al voelde hij zich dan ziek. Op het stuk van de victualie bleven zij van opvatting, dat hij zich in de omstandigheden moest schikken; hoe nijpend het gebrek was, konden zij zelf het best beoordelen. De waarschuwing om rekening te houden met het gevaar van muiterij op de achterblijvende schepen had naar hun mening beter achterwege kunnen blijven: als het scheepsvolk er de lucht van kreeg, dat men voor oproer vreesde, zou dit er juist aanleiding toe kunnen geven en daarom behoorde iemand als De With het woord muiterij in het geheel niet te noemen, vonden zij. Zijn enigszins vage zinspelingen op de mogelijkheid van eigenmachtig vertrek beantwoordden zij met de verklaring „mits desen nochmaels Uwe Ed. daertoe geen consent te verleenen, maer dat sulcx alles tot Uwe Ed. laste sal comen en Uwe Ed. hetselve sult hebben te verantwoorden"[66].

Al te krachtige taal kan men dit laatste niet noemen. Vrij vertaald betekende het immers: van ons moogt ge niet, maar ge moet het zelf weten. Wederom kwam dus de zwakte van 's Raads standpunt tot uiting: de Raad twijfelde aan zijn eigen bevoegdheid De With's vertrek ronduit te verbieden.

Met frisse moed zette De With zich aan de beantwoording van dit alles; het werd weer een wijdlopig vertoog, waaruit wij slechts het voornaamste aanstippen. Zijn overhaast aan boord gaan verdedigde hij nogmaals met een beroep op zijn ziekte. Sterk is zijn repliek op de eigenaardige opvatting van de Raad, dat hij het woord muiterij niet behoorde te noemen: wetende, „dat hongersnoodt bij alle gelegentheeden scharpe swaerden maect tot desperatie", had hij als een trouw dienaar van Staat en Compagnie de Heren voor het dreigende gevaar willen waarschuwen; „bevinde

64) De With aan de H.R.B. 30 Oct. 1649.
65) De With aan Schoppe 30 Oct. 1649.
66) De H.R.B. aan De With 31 Oct. 1649.

mijne schuldige plicht daerin te hebben voldaen". Het aanbod van de Raad om het scheepsvolk voortaan te doen spijzigen op de voet van het compagniesvolk verwierp hij ronduit. Liepen de soldaten op het Recief niet langs de huizen om een stuk brood te bedelen? „Voor mij, mijn Heeren, het bedelen en staet mijn niet aen", zo repliceerde hij vinnig. Zou de Raad hem echter de verzochte victualie voor één maand willen toestaan, dan was hij bereid de toestand nog een week of drie aan te zien; in het andere geval was hij echter besloten ten spoedigste de terugreis te aanvaarden zonder zich langer bezorgd te maken over zijn verantwoordelijkheid voor zulk een actie. Duidelijk karakteriseert hij het bevoegdheidsgeschil, waar hij schrijft: „Verstae wijders, dat Uwe Edelmogenden niet en derven treden buyten de ordre van de XIXen, Uwe Ed. principalen; verstae ooc wel, indien dat de seeckerheyt van derselver resolutie was geteeckent bij Haere Hooch Mogenden mijnen Heeren principalen, soude mij strictelijk daerna reguleren". De Hoge Raad en de admiraal dienden verschillende heren en daarin lag de kern van de onoverbrugbare tegenstelling [67]).

Na de ontvangst van deze brief hield de Hoge Raad ernstig rekening met de mogelijkheid, dat De With werkelijk de beslissende stap zou doen. Stukken, bestemd voor de autoriteiten in het vaderland, werden gereed gemaakt om hem zo mogelijk nog te worden meegegeven; de rekenkamer kreeg opdracht de rekening van De With's verblijfkosten op te maken [68]). Inderdaad ging De With nog dezelfde dag (31 October) met de Brederode en de Gelderland onder zeil, zonder de uitwerking van zijn laatste brief te hebben afgewacht. Maar op de thuisreis zou het nog niet gaan: eerst wilde hij het eskader van commandeur Verveen, dat bij Kaap St. Augustijn kruiste, opzoeken. Hij had daarmee een drieledig doel: uit de vier schepen van Verveen de victualie lichten, die de Hoge Raad hem weigerde; maatregelen nemen om te voorkomen, dat deze schepen, wanneer hun bemanningen zouden bemerken dat hij op de thuisreis ging, hem op eigen gelegenheid zouden volgen; en een hangende krijgsraadzaak afdoen, waarvoor de aanwezigheid der overige kapiteins vereist was. Deze laatste zaak betrof kapitein Jacob Paulusz. Cort, die zich onlangs aan ernstige belediging had schuldig gemaakt door de admiraal en alle kapi-

---

67) De With aan de H.R.B. 31 Oct. 1649.

68) Dag. Not. H.R.B. 1 Nov. 1649.

teins, die aan het treffen met de Portugezen op 28 September 1648 hadden deelgenomen, ervan te betichten, dat zij zich in dat gevecht „als schelmen ende honden" hadden gedragen 69). Hij was deswege door De With in hechtenis gezet en wachtte op zijn berechting.

Toen De With de volgende dag het eskader van Verveen ontmoette, vernam hij, dat deze schepen het in de afgelopen weken zwaar te verduren hadden gehad. Door harde wind en stroom waren zij noordwaarts tot dicht bij de linie afgedreven en hadden slechts met grote moeite en door alle zeilen bij te zetten weer kunnen opkruisen tot bij de Kaap. Zij hadden bij dit avontuur zeer te lijden gehad: lekkage, gebroken masten en stengen, versleten want — het was duidelijk, dat het ook met deze schepen op een einde liep. Het vergrootte De With's bezorgdheid over het lot van zijn vloot, maar tegelijk was het koren op zijn molen. Nu was er ongetwijfeld reden te over om de Hoge Raad voor te stellen deze schepen niet langer in zee te laten, maar op het Recief te stationneren en dan niet op de buitenrede, maar in de binnenhaven achter het kustrif, waar zij geen last zouden hebben van zeegang. De schepen zouden zodoende voor verdere slijtage worden behoed, de Hoge Raad zou geen vrees behoeven te koesteren, dat zij al of niet vrijwillig van de kust zouden geraken — en De With zelf zou het ruime sop kunnen kiezen, zonder dat zij hem tegen zijn bedoeling achterna zouden kunnen gaan 70). Men herinnere zich, dat het steeds De With's plan was geweest slechts met de Brederode en de Gelderland terug te keren; maar nu stond het voor hem vast — misschien al eerder, maar dat blijkt niet — dat hij niet zou vertrekken, voordat de achterblijvende schepen veilig de haven van het Recief waren binnengeloodst.

Intussen werd kapitein Cort voor de krijgsraad gebracht, schuldig bevonden aan laster en tot ontzetting uit zijn ambt veroordeeld 71). Hij was na Schaeff, De Zeeuw, Van Loenen en Coolen reeds de vijfde, wie dit vonnis trof; nochtans niet de laatste! Nog kwam de

---

69) Zie blz. 122 n. 34; Journaal van De With 9 Oct. 1649; de confessie van Cort in Lias W.I.Z. no. 5777 i.d. 4 Jan. 1650.

70) De With aan de H.R.B. 2 Nov. 1649.

71) De With, Journaal 1 Nov. 1649. Als bijkomende straf moest zijn tong met een priem worden doorboord, maar door zijn smeekbeden bewogen liet De With deze barbaarse verminking niet ten uitvoer leggen; zie De With aan de H.R.B. 7 Nov. 1649.

beurt aan De With's *bête noire*, kapitein Barend Cramer. Een onbetekenende aanleiding was voldoende om hun wederkerige wrok tot uitbarsting te brengen. Toen De With op de 2e November de witte vlag liet waaien ten teken, dat alle kapiteins zich bij hem aan boord moesten melden, stuurde Cramer zijn luitenant met de boodschap, dat hij zou komen, zodra hij met enige dringende bezigheden gereed was. Zo al ooit een kapitein zich iets dergelijks tegenover zijn admiraal kon veroorloven, dan toch zeker niet Cramer tegenover De With. Toen de vertoornde admiraal nu zijn fiscaal op Cramer afzond om hem te halen, geraakten deze twee in hevige twist, waarbij Cramer de fiscaal voor een schelm uitmaakte en het ongeluk had zich te laten ontvallen, „dat hij den bruy van den admirael hadde". Nu had zijn uur geslagen. Onmiddellijk liet De With hem in het galjoen opsluiten en de volgende dag moest Cramer voor de krijgsraad verschijnen. Volgens Cramer's latere klaagschrift was deze uit creaturen van De With samengesteld en bedreigde de admiraal hem, toen hij weigerde de ten laste gelegde beledigingen te bekennen, met pijniging, waarvoor hij zwichtte. Of deze ernstige klacht op waarheid berustte, kan niet worden vastgesteld, maar onmogelijk lijkt het niet. Het vonnis luidde: ontzetting uit zijn ambt, doorboring van de tong met een priem en zeshonderd gulden boete. Opvallend is weer, dat De With de gelegenheid te baat nam om een familielid te bevoordelen: in Cramer's plaats stelde hij als kapitein op de Zutphen zijn neef Claes de With, die tot dusver het jacht de Wakende Boey had gevoerd. Aan de Hoge Raad schreef hij dadelijk na Cramer's berechting: „Can niet verswijgen, dat ick noch een judas onder mijn esquader heb bevonden; ofte het 't climaets schult is, is mijn onbewust". Ja, hij was er misschien de man niet naar om de schuld bij zichzelf te zoeken en zich af te vragen, hoe het kwam, dat de ene kapitein na de andere zich tegen hem keerde, maar ook wij zijn toch geneigd de verklaring van deze onverkwikkelijke historie althans ten dele te zoeken in het Braziliaanse „klimaat" en dat nog meer in figuurlijke dan in letterlijke zin: in de moeilijkheden en spanningen, waaronder allen in Brazilië in deze dagen gebukt gingen en die onder het zeevolk van hoog tot laag een wrevelige stemming teweeg brachten, waarin het licht tot onberaden woorden en daden kwam. Ook De With zelf zal daaraan niet zijn ontkomen: de zorgen enerveerden hem, hij voelde zich ziek, kon niets meer verdragen en dit moge bij de beoordeling van de onredelijke

hardheid van Cramer's vonnis als verzachtende omstandigheid gelden [72]).

Dat De With tijdens deze ontmoeting met Verveen's eskader de gelegenheid heeft aangegrepen om zich uit de schepen, die hij in Brazilië wilde achterlaten, van victualie te voorzien, staat vast: hij heeft het later bij zijn verhoor toegegeven [73]). Maar hij wachtte zich er wel voor aan zijn kapiteins te doen blijken, waarvoor hij deze victualie nodig had. Slechts Verveen, die het bevel over de achterblijvers zou moeten voeren, lichtte hij in het diepste geheim over zijn plannen in; terecht vreesde hij, dat de matrozen niet te houden zouden zijn, als zij bemerkten, dat de admiraal met twee schepen naar huis ging en de rest in Brazilië achterliet [74]).

En toch aarzelde De With nog steeds om de beslissende stap te doen. Dat blijkt ten duidelijkste uit de brief, die hij de 2e November uit zee aan de Hoge Raad schreef en waarin hij voor de zoveelste keer aandrong op het verlenen van toestemming tot zijn vertrek; merkwaardig is daarbij de verzoenende, onderdanige toon van dit schrijven na alles, wat reeds gepasseerd was. Hij toont zich diep bekommerd over het dilemma, waarvoor de tegenstrijdige orders van de Staten-Generaal en de Heren Negentienen hem hebben geplaatst en verklaart, dat hij zich door deze zorgen zo verzwakt voelt, dat hij vreest „haest Brazilsche aerde te sullen worden". „Hoe noode ick Uwe Edelmogenden soude vertoornen weet Godt Almachtich", zo gaat hij voort, „waerover ick de vrijheyt neme Uwe Ed. met alle eerbiedicheyt te versoucken en te bidden mijne ongelegentheyt in achtinge gelieven te nemen, dat ick Haere Hooch Mogenden mijne gebiedende Heeren niet en coome te vertoornen, maer Haere Ordre mach naercomen en mijn met de twee schepen Brederode ende Gelderland naer 't vaderlandt gelieft te licentieren, en soo het niet en is met ider voor een maent vivres, dat het ten minsten voor veerthien dagen mach wesen; en soo Uwe Ed. dit ootmoedich versouck niet in achtinge gelieven te nemen, en op mijne ongelegentheyt en becommertheyt niet en gelieft te letten (dat noch-

---

72) Uitvoerige bijzonderheden hierover in Cramer's pamflet „*Voorlooper van d'Heer Witte Cornelisz. de With*", waarin de authentieke stukken over deze zaak zijn afgedrukt; voorts De With aan de H.R.B. 3 Nov. 1649. Na zijn terugkeer in het vaderland werd Cramer gerehabiliteerd; zie De Boer, *Tromp en de armada van 1639*, blz. 187.

73) Cohier no. 18 (Verhoor van De With, punt 39).

74) T.a.p., punt 35; De With aan de H.R.B. 2 Nov. 1649.

tans verhoope jae), versoucke dat ten minsten dan hetselvige met oochluyckinge mach geschieden, met vast vertrouwen [dat ick] (soo mijn Godt Almachtich tot op mijne overcompste het leven spaert) den bedrouffden staet wel sal remonstreren daer 't behoort, daervan verseeckert gelieft te wesen". Tevens dringt hij er nu op aan de vier schepen van Verveen ter meerdere verzekerdheid in de haven te stationneren [75]). Hij zag er dus nog steeds tegen op zijn vertrek uitsluitend op grond van zijn instructie te rechtvaardigen, had bovendien nog niet voldoende victualie bijeen om zonder gevaar van gebrek de reis te kunnen wagen en trachtte daarom nu nog eens door een nederig verzoek de Hoge Raad te vermurwen.

Een uitnodiging van de Raad om weer aan land te komen en de zaak opnieuw te bespreken sloeg hij echter af op grond, dat hij zich te zwak voelde om zijn schip te verlaten. Een voorwendsel behoeft dit niet geweest te zijn: wij zagen, dat zijn klachten over zijn slechte gezondheid reeds van weken her dateerden en er is geen reden om aan te nemen, dat zij ongegrond waren. Tijdens zijn proces heeft hij echter onthuld, dat hij nog een ander motief had gehad om aan boord te blijven: zijn vrees, dat in zijn afwezigheid het scheepsvolk het heft in handen zou nemen en er met de schepen vandoor gaan [76]). En deze vrees was zeer zeker gegrond. Toen hij op 31 October van de rede was weggevaren om de schepen van Verveen te gaan zoeken, had hij daar de Overijsel achtergelaten, welks gezagvoerder evenals De With vergeefse pogingen had gedaan om victualie van de Hoge Raad te verkrijgen. Maar toen De With op 3 November met de Brederode, de Gelderland en de vier schepen van Verveen op de rede terugkeerde, was de Overijsel verdwenen. De bemanning was aan het muiten geslagen, had het anker gelicht en het ruime sop gekozen. De victualievoorraad strekte slechts voor twee weken, maar de muiters hadden eendrachtig verklaard liever op zee van honger te willen omkomen dan langer in Braziliё te blijven [77]). De Dolphijn had een navolger gevonden! De With wist dus wel wat hij deed, toen hij weigerde aan land te gaan en daarmee de kwade kans te lopen zijn schepen achter de horizon te zien verdwijnen. In plaats daarvan zette hij,

---

75) De With aan de H.R.B. 2 Nov. 1649.

76) Cohier no. 18 (Verhoor van De With, punt 57).

77) Cohier no. 100—108 (Stukken betr. het proces tegen kap.-commandeur Steven Cuyper; deze voerde tijdelijk het commando op de Overijsel, sedert kap. Cort in October door De With was gearresteerd en geschorst).

nu weer op de rede liggend, de levendige correspondentie met de Hoge Raad onvermoeibaar voort: in een nieuwe brief herhaalde hij op even gematigde toon zijn voorstellen van de vorige dag, waarop hij nog geen antwoord had ontvangen [78]).

Het antwoord kwam en het was in geharnaste taal gesteld. Naardien De With zich dan van nader mondeling overleg excuseerde, gelastte de Hoge Raad hem thans uit naam van de Staten-Generaal, de Stadhouder en de Heren Negentienen, „als deselve alhier representeerende", met de schepen in Brazilië te blijven; zo hij dit bevel in de wind mocht slaan, zou de Raad zulks aan genoemde autoriteiten rapporteren en zouden de gevolgen geheel voor zijn verantwoording zijn. Victualie zou worden verstrekt op de voet van het compagniesrantsoen, zoals reeds eerder was aangeboden [79]). Hier zien wij een merkwaardige wijziging in het standpunt van de Hoge Raad: deze beriep zich niet langer op het bekende bevel van de bewindhebbers, dat De With immers keer op keer had gewraakt, neen, nu trachtte de Raad hem te intimideren met een beroep op zijn bevoegdheid als representant van de hoge overheid der Republiek. De twijfel, of dit beroep in dit geval opging, was opzij gezet: de Hoge Raad speelde zijn laatste troef uit in de overtuiging, dat, hoe dit ook mocht uitvallen, men het in elk geval moest proberen.

Maar De With had zijn repliek onmiddellijk gereed. Wel verre van zich geïntimideerd te tonen, liet hij alle verzoenende matiging varen en beet weer fel van zich af. Ziehier zijn tegenzet op het bevel, dat de Hoge Raad hem uit naam van de landsregering gaf: „Soo Uwe Edelmogenden soodanigen aenschrijvens van Haere Hooch Mogenden, Sijne Doorluchtige Hoocheyt nevens de ordre van de Negentienen hebt, sijnde bij Haere Ho. Mo. mijne gebiedende Heeren geteeckent, versouck aen Uwe Ed. met alle eerbiedicheyt, dat mijn alsulcke principale ordre (van Haere Ho. Mo. geteeckent) van nu aff binnen den tijt van vierentwintich uyren alhier aen boort mach werden verthoont en gecommuniceert". Voorts verzocht hij, dat binnen dezelfde termijn een maand victualie aan boord van de Brederode en de Gelderland mocht worden bezorgd, „sonder mijn langer met idele discourssen sonder effect op te houden". Nogmaals bezwoer hij de Raad de overige schepen on-

---

78) De With aan de H.R.B. 3 Nov. 1649.
79) De H.R.B. aan De With 4 Nov. 1649.

verwijld te doen binnenloodsen: het misnoegen onder het scheepsvolk was zo groot, dat hij voor de gevolgen van langer talmen niet kon instaan. Wat met de Overijsel was gebeurd, kon zich elk ogenblik herhalen, „soo Uwe Edelmogenden in harde woorden in plaetse van vivres gelieft te volharden”. Tot slot een venijnige hatelijkheid: indien de Raad aan de landsregering over zijn vertrek kwam te schrijven, verzocht hij „met alle beleeffdicheyt, dat Uwe Ed. ooc alsdan gelieft te schrijven het respect bij mijn hier van Uwe Ed. genoten, en dat Uwe Ed. mijn veerthien dagen victualy om mijn en mijn volck te spijsigen hebt geweygert” [80]).

Jammer, dat De With zijn zaak bedierf door zo ongezouten van leer te trekken. De Hoge Raad had stellig reden hem een vermaning toe te dienen over deze „onfatsoenelijcke bejegeningen” en te riposteren, dat men zijn verzoek om aan de landsregering melding te maken van het hem toegebrachte respect zou gedenken „beneffens notificatie van het respect bij Uwe Ed. ons alhier toegebracht”. Ook de beschuldiging, dat zij hem op het stuk van de victualie met ijdele praatjes hadden beziggehouden, wierpen de Heren verontwaardigd van zich: zij hadden hem immers steeds aangeboden het scheepsvolk te zullen verzorgen op voet van het compagniesrantsoen en herhaalden dat aanbod ook nu weer. Hier praatten de partijen duidelijk langs elkaar heen: dat aanbod was nu juist voor De With onaanvaardbaar, omdat hij weigerde het hongersysteem van de Compagnie in te voeren voor zijn personeel, dat recht had op het bij 's lands vloot geldende rantsoen. Belangrijker was daarentegen, wat de Raad over het voornaamste punt te zeggen had: over zijn bevoegdheid om De With uit naam van de landsregering te gebieden in Brazilië te blijven. Hier beriepen de Heren zich op de commissie, in 1645 door de Staten-Generaal aan hun president Schoonenborch verleend, welke hem in algemene termen bekleedde met het opperste gezag in alle zaken van staats- of compagniesbelang, die in Brazilië te water en te land zouden voorvallen [81]). Krachtens deze bepaling, zo betoogden zij, waren zij bevoegd over alle landsdienaren, van welke rang ook, te bevelen en ten overvloede herinnerden zij hem aan artikel 52 van zijn instructie, waarbij hij immers tot gehoorzaamheid aan de

---

80) De With aan de H.R.B. 4 Nov. 1649.

81) Deze commissie van 18 Nov. 1645 in Commissieboek der S.G. (Archief-S.G. 3252) fo. 164.

Raad was verplicht. Op grond van een en ander achtte de Raad een speciale machtiging van de Staten-Generaal om de schepen in Brazilië te houden overbodig. Slechts op één punt gaven zij De With toe: de vier schepen van Verveen zouden binnen de haven worden gebracht en de loodsen zouden zich daartoe aan boord begeven [82]).

Het wederwoord, dat De With hierop ten beste gaf, bewees, dat hij op het stuk van juridische argumentatie tegen de Hoge Raad was opgewassen. Hij begon met het misverstand recht te zetten, als zou hij hebben getwijfeld aan de algemene bevoegdheid, waarmee de Raad door de landsregering was bekleed: „sulcx is gantsch mijne meyninge niet", zo stelde hij uitdrukkelijk voorop. Wat hij had bedoeld, was heel iets anders: hij had slechts willen weten, „ofte Uwe Ed. jonger ordre van Haere Ho. Mo. en Sijne Doorl. Hoocheyt (mijne gebiedende Heeren) hebt ontfangen om mijn naeder hier te commandeeren als mijne medegegeven instructie van dato den 21en Novembris 1647 medebrenght". Ten antwoord daarop, zo vervolgde hij, had de Raad hem nu een extract uit Schoonenborch's commissie toegezonden, waarin niet eens een datum vermeld stond en dat dus alle bewijskracht miste. Daarom herhaalde hij nu zijn verzoek om te mogen vernemen, of de Raad een instructie van de Staten-Generaal bezat, die van jonger datum was dan de zijne en zo ja, om deze dan te mogen zien. In dat geval zou hij zich daarnaar regelen, maar anders zou hij moeten aannemen, dat zijn eigen instructie nog steeds ten volle van kracht was. Wat het beroep van de Raad op artikel 52 van zijn instructie betrof, hij kon uit dat artikel wel verstaan, dat hij de Raad had te gehoorzamen en eerbiedigen, maar niet, dat hij bevelen, welke met de overige inhoud van deze instructie niet waren te rijmen, moest nakomen; „en in gevalle Haere Ho. Mo. sulcx hadden begeert, vertrouwe (ick), dat aen mijn geen instructie van 56 articulen soude medegegeven sijn geweest" [83]).

De With's redenering was dus: *mijn* instructie is even goed als *uw* commissie; gij ontleent uw bevoegdheid aan de Staten-Generaal, maar ik niet minder; met betrekking tot zaken, welker behartiging de landsregering mij met zoveel woorden heeft opgedragen (in casu de zorg voor de schepen) sta ik dus niet onder uw bevelen,

---

82) De H.R.B. aan De With 5 Nov. 1649.

83) De With aan de H.R.B. 7 Nov. 1649.

tenzij ge mij het tegendeel bewijst. Dit was ongetwijfeld een sterk betoog; het bewijst tevens, hoe ernstig De With zich rekenschap gaf van de fundamentele kwestie, die hier in het geding was. Hier ziet men weer eens — zagen wij het niet vaker? — een geheel andere De With dan die, welke men in de bestaande literatuur haast onveranderlijk kan aantreffen: niet de heetgebakerde querulant, met wie niet redelijk valt te praten, maar de man, die zorgvuldig wikt en weegt wat hem te doen staat en tegenover het geschipper van de Hoge Raad de kracht van zijn weloverwogen argumenten stelt. Tekenend voor die zorgvuldigheid is ook, dat hij niet alleen met zichzelf te rade ging, maar ook zijn vlootpredikant, fiscaal en secretaris verzocht zijn instructie en verdere papieren eens te bestuderen en daarover hun mening te geven. Zij bleken het met hem eens te zijn, „dat daer suffisante redenen genoech waren om naer het vaderlant te vertrecken" [83a]).

Overigens opende deze laatstgenoemde brief van De With geen nieuwe gezichtspunten meer. De victualiekwestie was doodgepraat. De With bleef zich hardnekkig verzetten tegen het plan zijn scheepsvolk op dezelfde voet te spijzigen als het personeel van de Compagnie en verzocht voor de zoveelste maal hem de volgende dag victualie voor een maand te leveren, berekend naar het voor 's lands vloot geldende rantsoen; zo niet, dan zou hij zich genoodzaakt zien elders victualie te gaan zoeken. Opnieuw uitte hij zijn hartgrondige spijt over het feit, dat hij de drie maanden victualie, die hij in voorraad had moeten houden, op verzoek van de Hoge Raad had aangesproken en verbruikt, terwijl hij intussen door de Raad „met discourssen in plaets van victualy" werd onderhouden. Dit laatste was waar: het debat met de Hoge Raad duurde nu reeds bijna twee weken en nog steeds had De With geen kruimel uit het magazijn ontvangen; dat hij zich inmiddels uit de overige schepen enigszins had voorzien, verzweeg hij natuurlijk. Van zijn kant stelde daarentegen de Raad zich op het standpunt, dat men De With geen victualie kon leveren, zolang hij niet onvoorwaardelijk verklaarde in Brazilië te zullen blijven. Onverzoenlijk stonden de partijen hier tegenover elkaar [84]).

Wel trachtte de Hoge Raad nog De With's betoog in zake de bevoegdheidskwestie te ontzenuwen door hem een lesje in kolo-

---

83a) Cohier no. 18 (Verhoor van De With, punt 37).
84) T.a.p.; de H.R.B. aan de XIX 11 Nov. 1649.

niaal staatsrecht te geven. De Heren hielden staande, dat zij krachtens hun commissie bevoegd waren een iegelijk, ook De With, uit naam van de hoge overheid bevelen te geven en dat daartoe in het onderhavige geval hun commissie niet van jonger datum behoefde te zijn dan De With's instructie. Immers, zo betoogden zij, de Staten-Generaal waren niet gewoon zich rechtstreeks met detailkwesties rakende het Braziliaanse beleid te bemoeien, maar plachten deze aan hen over te laten. Voor de versterkingen, die de regering hun toezond, gold in het bijzonder, dat de vergadering der Negentienen daarover kon beschikken in overleg met gedeputeerden uit de Staten-Generaal en wanneer dus de Negentienen in dit geval een speciaal bevel uitvaardigden om de schepen te doen blijven, behoorde De With zich aan zulk een rechtsgeldig bevel te onderwerpen [85]).

Het is duidelijk, dat er in deze argumentatie iets niet klopte. Want het mocht dan waar zijn, dat de Staten-Generaal zich vroeger niet actief hadden bemoeid met het gebruik, dat de Westindische Compagnie van de toegebrachte versterkingen maakte [86]), maar in 1647 hadden zij De With dan toch maar een uitvoerige instructie meegegeven, waarin zij hem de zorg voor het behoud van de schepen uitdrukkelijk hadden opgedragen; wat voor zin kon dit hebben gehad behalve die, welke De With er aan hechtte, namelijk dat de bevelen van de Hoge Raad, voor zover niet door de Staten-Generaal zelf gedicteerd, hem op dit punt slechts konden binden, voor zover zij niet met zijn instructie in strijd waren? Het betoog van de Hoge Raad kon De With dan ook evenmin overtuigen als het nu ons doet.

Maar nu naderde het langdurige debat dan ook zijn einde. In een nieuw uitvoerig schrijven, waarin De With zijn reeds bekende opvatting over alle kwestieuze punten nogmaals uiteenzette, constateerde hij, dat de Hoge Raad blijkbaar geen uitdrukkelijke, ter zake dienende bevelen van de Staten-Generaal had ontvangen en dat hij zich dus aan zijn instructie zou moeten houden, hetgeen betekende, dat hij het niet langer voor zijn verantwoording kon nemen met de Brederode en de Gelderland in Brazilië te blijven. „Vorders, mijn Heeren", zo schreef hij, „alsoo ick uyt Uwe Ed.

---

85) De H.R.B. aan De With 7 Nov. 1649.

86) Banckert had in 1646 geen instructie van de S.G. meegekregen; zie blz. 7.

dagelixse schrijvens, Godt betert, niet dan al te veel bemercke de hant van mijn aff te trecken, dat noyt had vertrout, waerover genootdruckt ben mijn selven raet te moeten geven, nevens het schip Gelderlandt onder zeyl te gaen en victualy te soucken, daer deselve te becomen is, protestere voor Godt en de werelt, dat mijn vivres wort geweygert om voor eenigen tijt dienst te doen". Met een ernstige waarschuwing de achterblijvende schepen in de haven bijeen te houden, omdat het scheepsvolk niet langer betrouwbaar was, besloot hij deze brief [87]).

Zijn besluit stond nu vast: als deze brief niets uitwerkte, zou hij vertrekken. De baan was nu trouwens vrij: de vorige dag waren de schepen Haerlem, Eendracht, Zutphen en het Wapen van Nassau binnen het rif geloodst en dus was het gevaar, dat deze hem tegen zijn bedoeling op eigen gezag zouden volgen, geweken. Nadat deze laatste brief naar de wal was gebracht, liet De With op zijn beide schepen de ankers lichten en de zeilen hijsen, zonder nochtans dadelijk in zee te steken. Een flauwe hoop, dat de Hoge Raad hem misschien toch op het laatste ogenblik victualie zou toezenden, weerhield hem nog [88]).

Maar ook de Hoge Raad had zijn laatste woord gesproken, liet niets meer van zich horen en wachtte nog slechts af wat De With zou doen. Van de wal af zag men de gehele dag van de 8e November de twee schepen nog op de rede op en neer kruisen, de geschutpoorten gesloten, klaarblijkelijk gereed voor een verre reis. Toen de raadsheren de volgende dag de blik over het wijde water lieten gaan, waren de schepen verdwenen. In de ochtend van 9 November had De With eindelijk zee gekozen, koers om de Noord. Zijn laatste contact met Brazilië was een ontmoeting met kapitein Pieter Adriaensz., die met het schip de Witte Eenhoorn van Parahyba naar het Recief onderweg was en aan wie hij nog een allerlaatste brief aan de Hoge Raad meegaf. Daarin deelde hij mede, dat hij onder zeil was gegaan „om cost te soucken", liever door „den suyren appel" willende heenbijten dan langer door het gewraakte bevel van de Negentienen te worden opgehouden; verzekerde hij, dat hij niet zou nalaten de landsregering getrouw verslag uit te brengen over „den bedrouffden staet van Brazil", waarvan de Raad de vruchten nog eens zou zien; en sprak hij de hoop uit, dat zijn

87) De With aan de H.R.B. 8 Nov. 1649.
88) De With, Journaal 7 en 8 Nov. 1649.

vertrek „sonder groot misnougen en met oochluyckinge" door de Raad zou worden opgenomen. Hij drukte de Raad op het hart ook de Witte Eenhoorn, die deze brief overbracht, binnen het Recief te houden en eindigde aldus: „Sal Godt Almachtich bidden Uwe Ed. met wijsheyt bij te wonen en sal niet naelaten Uwe ongelegentheeden alhier in Brazil in ons landt bekent te maecken daer 't behoort, en sal hiermede eyndigen, Uwe Edelmogenden hiernevens gesamentlijck in de protectie des Alderhoochsten bevelende" [89]).

Met deze verzoenende woorden, met deze plechtige bede, die in deze omstandigheden wel iets meer dan een phrase mag zijn geweest, nam De With voor goed afscheid van Schoonenborch, Van Goch en Haecxs. Dat hij hiermee aan het uiterst scherpe debat der laatste twee weken althans een waardig slot wilde geven, misstaat hem niet. De ernst van het ogenblik, het gewicht van zijn besluit om op eigen gezag terug te keren gaven hem deze afscheidswoorden in de pen op het ogenblik, dat hij de kust van Brazilië achter de kim zag verdwijnen.

Nog één opmerking rest mij hier. Het bovenstaande relaas van het langgerekte debat, dat tot deze ontknoping van het drama leidde, moge in zijn onvermijdelijke wijdlopigheid hebben aangetoond, hoezeer De With hier — afgezien van enkele minder gelukkige uitingen van temperament — zijn verantwoordelijkheid heeft beseft, hoeveel moeite hij zich heeft gegeven om een oplossing te bereiken, welke voor beide partijen aanvaardbaar was en hoe ernstig hij zich heeft beraden alvorens de beslissende stap te wagen. Heeft de lezer dit zo kunnen verstaan, dan is deze wijdlopigheid niet zonder nut geweest. Dan is hiermee immers niet alleen de vluchtigheid, waarmee alle vroegere auteurs over deze merkwaardige episode zijn heengelopen, enigszins gecompenseerd, maar dan is ook hun oppervlakkig oordeel over De With's vertrek rechtgezet. Dat men hier niet slechts te doen had met het laatste nummer touwtrekken om de beschikbare victualie, maar met een diepgaand bevoegdheidsconflict, heeft geen hunner begrepen, ook De Jonge niet, die de boven geciteerde archiefstukken toch heeft gekend, maar blijkbaar slechts vluchtig bestudeerd. Hoe kon hij anders spreken van De With's „onberaden besluit" om op eigen gezag te vertrekken, hetgeen hij dan nog wel dadelijk na de weige-

---

89) De With aan de H.R.B. 9 Nov. 1649; Secr. Not. H.R.B. 8 en 9 Nov. 1649.

ring van de Hoge Raad hem voor persoonlijke schade te vrijwaren zou hebben gedaan [90]? In het voetspoor van De Jonge's opvatting gingen zij, die schreven, dat „de kort aangebonden admiraal er de brui van had gegeven" [91]), dat hij „balorig was weggevaren" [92]) en waar zulk een ontoepasselijke kwalificatie ontbreekt, wordt De With toch doorgaans afgeschilderd als de eigengereide heethoofd, die in strijd met zijn opdracht zijn post verliet en dus feitelijk desertie pleegde, zonder dat daarbij de vraag wordt opgehelderd, hoe iemand in zijn positie zijn plicht zozeer kon vergeten [93]). Die vraag is, naar ik hoop, nu geen vraag meer. De With was niet zo lichtzinnig geweest om domweg zijn plicht te vergeten; hij had in de onmogelijke positie, waarin hij verkeerde, slechts na rijp beraad getracht van twee kwaden het beste te kiezen; hij had de teerling geworpen, niet uit onbedachtzaamheid of balorigheid, maar in het volle besef van wat hij deed en in de overtuiging, dat het zo moest.

---

90) De Jonge, *Verhandelingen*, I, blz. 168. De bedoelde weigering viel reeds op 28 Oct., dus twaalf dagen voor De With's vertrek.

91) Aldus Kernkamp, *Prins Willem II*, blz. 107; Mollema, *a.w.*, IV, blz. 331 drukt zich nagenoeg eensluidend uit.

92) Aldus W. J. van Balen in *Nederland in de vijf werelddelen* (o.l.v. C. Wormser), blz. 207.

93) Netscher, *a.w.*, blz. 160, 208; Wätjen, *a.w.*, blz. 167; Been, *a.w.*, blz. 111, 112, die zich aan het oordeel van De Jonge refereert. Elias, *Voorspel*, II, blz. 133, Warnsinck, *a.w.*, blz. 71, 72 en Menkman, *a.w.*, blz. 128 spreken weliswaar geen afkeurend oordeel uit, maar hebben De With's eigenlijke motieven evenmin begrepen als de hiervoor genoemde auteurs. Dit was dan ook onmogelijk zonder bestudering der originele bronnen, waartoe na De Jonge niemand zich meer had gezet.

XI. TERUGKEER

Groot was de verontwaardiging van de Hoge Raad, toen in de ochtend van de 9e November de Brederode en de Gelderland van de rede bleken te zijn verdwenen. Waarheen? Naar het vaderland? Dat lag wel voor de hand, maar met zekerheid wist men het toch nog niet dadelijk, omdat De With het doel van zijn reis opzettelijk in het vage had gelaten. Wel had hij in de afgelopen weken meermalen op de mogelijkheid van eigenmachtige terugkeer gezinspeeld, maar in de brief, waarbij hij daags tevoren aan de Raad zijn vertrek had aangekondigd, had hij zich op dit punt bepaald tot de simpele mededeling, dat hij onder zeil ging „om cost te soucken", terwijl hij tegenover de kapiteins van de achterblijvende schepen had verklaard te gaan kruisen [1]). Met deze geheimzinnigheid beoogde hij kennelijk het gevaar, dat anderen zijn voorbeeld zouden volgen, te verkleinen. Pas toen kapitein Pieter Adriaensz. zich later op de dag bij de Hoge Raad meldde met de brief, die De With hem bij hun ontmoeting in volle zee had meegegeven, kon men daaruit met voldoende zekerheid afleiden — al stond het er ook nu niet met zoveel woorden in —, dat hij Brazilië werkelijk de rug had toegekeerd en op de thuisreis was [2]).

Onverwijld gaf de Hoge Raad in een uitvoerige brief aan de Negentienen lucht aan zijn woede over het gebeurde, beklaagde zich over De With's „ongerijmde vertogen" en „snijdende woorden" en beschuldigde hem ervan, dat hij zijn particuliere belangen zwaarder had laten wegen dan zijn plicht jegens den lande en het behoud van Brazilië. Dat men zijn vertrek oogluikend zou willen aanzien, zoals De With nog in zijn laatste brief had geopperd, wierp de Raad verre van zich en poneerde daartegenover met nadruk, dat hij was vertrokken tegen 's Raads bevel, tot groot misnoegen van de bevolking en zonder op de hachelijke toestand van de kolonie acht te slaan. Op de achtergebleven schepen (zo

---

1) Secr. Not. H.R.B. 9 Nov. 1649 (Cohier, no. 10).

2) De H.R.B. aan de XIX 11 Nov. 1649 (Cohier, no. 14).

vervolgde de brief) viel nu evenmin nog staat te maken; reeds deed het gerucht de ronde, dat deze, eenmaal weer buitengaats, dezelfde gang zouden gaan als de admiraal. Wel had De With met het oog op dit gevaar de Raad op het hart gedrukt de schepen in de haven achter het rif te laten liggen, maar dat betekende, dat men het scheepsvolk moest onderhouden zonder dat dit enige dienst deed, terwijl intussen de blokkade van Kaap St. Augustijn moest worden opgegeven en de vijandelijke scheepvaart daar dus vrij spel had. Toch was de Raad evenzeer beducht voor het risico, dat de schepen, indien men ze liet uitvaren, er vandoor zouden gaan [3]).

Indien wij bij deze brief van de Hoge Raad even stilstaan, dan is dat niet om de beschuldigingen aan De With's adres opnieuw aan een beschouwing te onderwerpen; daarover is in het vorige hoofdstuk reeds genoeg gezegd. Wat wel de aandacht verdient, is het nieuwe probleem, waarvoor de Raad zich gesteld zag: wat te doen met de vijf achtergebleven schepen? „Binnen houden", had De With gezegd, herhaaldelijk en nadrukkelijk. De Raad wist zeer goed waarom en na De With's vertrek bleek duidelijk, dat deze hierin juist had gezien. Immers ondanks zijn angstvallige pogingen om het doel van zijn reis nog op het laatste ogenblik te verdoezelen, verkeerde op het Recief weldra niemand daarover in twijfel. Waarheen anders zou de admiraal de steven hebben gericht dan naar het vaderland? Wat was dus van de achterblijvers anders te verwachten, dan dat zij hetzelfde zouden doen, indien zij de kans kregen? De Hoge Raad had dan ook alle reden om zich aan De With's advies te houden. Het mocht de Heren een doorn in het oog zijn, dat de schepen werkeloos in de haven lagen, het scheepsvolk niets deed voor de kost en de Portugezen de zee vrij vonden, maar dit alles betekende nog geen gebiedende noodzakelijkheid om de schepen in zee te zenden. Wat voor zin kon het dus hebben dit laatste toch te doen, indien men geen ogenblik zeker kon zijn, dat zij niet zouden deserteren, zoals de Dolphijn en de Overijsel zelfs reeds vóór De With's vertrek hadden gedaan? Deze vijf schepen vormden de enige maritieme machtsmiddelen van betekenis, waarover men nog beschikte. Wat was dan beter: ze binnen te houden, zolang uiterste nood niet anders gebood, of de kwade kans te lopen ze alle vijf achter de horizon te zien verdwijnen?

---

3) T.a.p.

Dat de Hoge Raad zich deze vragen wel degelijk heeft gesteld, bleek reeds uit de boven geciteerde brief; dat hij tenslotte toch De With's welgemeende raad zonder dringende noodzaak in de wind sloeg, pleit bepaaldelijk niet voor de helderheid van zijn inzicht. Wat nu ging gebeuren, komt dan ook geheel voor rekening van de Hoge Raad, al heeft deze naderhand de verantwoordelijkheid daarvoor op De With willen afwentelen.

Reeds een week na De With's vertrek besloot de Raad, die de blokkade van Kaap St. Augustijn blijkbaar tot elke prijs wilde hervatten, er een schip aan te wagen. De keus viel op de Witte Eenhoorn van kapitein Pieter Adriaensz., waarschijnlijk omdat dit het enige schip was, dat op de buitenrede was blijven liggen en dus onmiddellijk kon uitvaren. Op 16 November ontving de kapitein een schriftelijke lastgeving om voor de Kaap te gaan kruisen en de volgende dag ging hij onder zeil om zijn opdracht te vervullen. Maar de bemanning dacht er anders over. In het gezicht van de Kaap gekomen achtten de oproerigsten het ogenblik tot handelen aangebroken, dromden op het achterdek bijeen en eisten, dat men koers naar het vaderland zou zetten; de admiraal was hun immers al voorgegaan en zij verkozen hier dus evenmin langer honger te lijden. De kapitein antwoordde hun, dat zij hem dan maar overboord moesten werpen, aangezien hij dit voor zijn superieuren niet kon verantwoorden. Toen daarop de muiters zich van het roer wilden meester maken, ging het even spannen. De kapitein dreigde de eerste de beste, die een hand naar het roer uitstak, de kop te zullen kloven, waarop de matrozen riposteerden: „Soo sal 't uw beurt oock vallen!" Gewapend met spiesen en handspaken drongen zij onder het geroep van „naer huys!" de kajuit binnen, waarin de kapitein met de luitenant en de schipper een toevlucht zocht. Het pleit werd echter zonder bloedvergieten beslecht: de kapitein zwichtte voor de overmacht, de muiters namen het heft in handen en zetten hun koers uit. De Witte Eenhoorn ging als eerste de admiraal achterna [4]).

Een merkwaardige bijzonderheid met betrekking tot het karakter van deze muiterij onthulde later een der getuigen in het proces tegen Pieter Adriaensz. door te verklaren, „dat de meeste van de muitenerende matroosen geweest sijn Italianen, Deenen en andere

---

[4]) Cohier, no. 114—121 (Stukken betreffende het proces tegen kap. Pieter Adriaensz.).

natiën". Aangezien ook de monsterrol van de Witte Eenhoorn onder de processtukken is bewaard gebleven [5]), kunnen wij aan de hand van dit stuk het bedoelde getuigenis nog enigszins toelichten. Op deze monsterrol stonden behalve de gegradueerden 43 matrozen; achter de namen van 34 hunner is de herkomst vermeld. Daaruit blijkt, dat zich onder deze 34 niet minder dan 23 vreemdelingen bevonden, namelijk acht Italianen, vijf Engelsen en de rest Duitsers, Denen of Noren. Meer dan de helft van het mindere scheepsvolk was dus van vreemde landaard; een merkwaardige bijzonderheid, niet alleen, omdat zij ons een onverwachte kijk geeft op de internationale samenstelling van het varensvolk, dat in de bloeitijd van onze zeeheerschappij de vaderlandse driekleur hielp verdedigen, maar ook, omdat zij ons in verband met de bovengenoemde getuigenverklaring iets meer leert over de achtergrond van deze muiterij. Het moet toch stellig van invloed zijn geweest, dat een zo groot deel van de bemanning bestond uit lieden, die als vreemdelingen — althans van origine — minder gemoedsbezwaren tegen rebellie hadden te overwinnen dan hun Hollandse scheepsmakkers.

De verdwijning van de Witte Eenhoorn bleef op het Recief niet lang onopgemerkt. Een dag of tien later was het de Hoge Raad bekend, dat het schip niet meer bij Kaap St. Augustijn werd gezien en begon men ernstig te vermoeden, wat er was gebeurd. Dit stemde de Raad tot nadenken. Juist deed zich de vraag voor, of men de overige vier schepen (de Haerlem, de Zutphen, de Eendracht en de Wapen van Nassau) nu ook maar niet met het eerstvolgende springtij zou laten uitlopen; anders zouden zij opnieuw een volle maand moeten blijven liggen, omdat zij alleen bij springtij het rif, dat de haven afsloot, konden passeren. Voor en tegen werden opnieuw opgerakeld, maar de overweging, dat er een „generale onlust" onder het scheepsvolk heerste en nu wel was gebleken, hoe aanstekelijk het voorbeeld van de reeds verdwenen schepen werkte, gaf ditmaal de doorslag. „Om sich van de schepen eenichsints te verseeckeren" besloot de Raad ze vooralsnog binnen te houden en er dan maar in te berusten, dat men er bij voorvallende gelegenheden geen dienst van zou kunnen trekken [6]). Het scheen dus, dat de Hoge Raad uit het gebeurde met de Witte Eenhoorn lering had getrokken.

---

5) Cohier, no. 120.

6) Secr. Not. H.R.B. 26 Nov. 1649 (Cohier, no. 10).

Maar dit was inderdaad slechts schijn. Een week later bezon de Raad zich al weer ernstig op de mogelijkheid om de schepen toch te laten uitvaren, omdat men dit niet langer meende te kunnen uitstellen „buyten groote opspraecke van de gemeente" [7]. Het was dus blijkbaar onder de druk der publieke opinie, die zich tegen het binnenhouden van de schepen keerde, dat de wankelmoedige Raad weer overstag dreigde te gaan. Het springtij stond nu voor de deur en als het dan toch op een varen moest gaan, scheen thans het ogenblik gekomen.

Toen echter het gerucht van dit plan de scheepshoofden ter ore kwam, spoedden commandeur Verveen en de kapiteins Claes de With en Jacob Cleydijck zich naar de Raad en waarschuwden de Heren met nadruk voor de gevolgen: onder de matrozen werd immers weer druk rondgefluisterd, dat zij er met de schepen vandoor zouden gaan, zodra zij buitengaats kwamen [8]. Wat nu? De Raad was kennelijk op het punt voor de aandrang der burgerij te zwichten, maar durfde toch de waarschuwing van de kapiteins niet kortweg in de wind te slaan. De Heren zochten een uitweg uit de impasse: zij wilden zichzelf wel eens ervan overtuigen, wat er van al deze boze geruchten over dreigend oproer nu eigenlijk waar was en besloten derhalve een uit hun midden af te vaardigen om de stemming onder de maats te peilen en hen door een „ernstelijcke aenspracke" tot hun plicht te vermanen. Met deze delicate taak werd Van Goch belast.

Indien deze raadsheer en ex-pensionaris van Vlissingen echter een betere kijk op de mentaliteit van de loze Jantjes meende te hebben dan hun eigen ervaren kapiteins, dan overschatte hij zichzelf. Immers wat gebeurde? Van Goch verzamelde op elk der vier schepen het volk achter de grote mast en stelde de vraag, of zij enige reden tot ontevredenheid hadden; de Hoge Raad, zo verklaarde hij, wilde aan hun klachten zoveel mogelijk tegemoet komen om daarmee elke aanleiding tot plichtsverzaking weg te nemen. Wel, het antwoord klonk zeer geruststellend, want de meerderheid gaf te kennen, dat zij hun plicht steeds „als eerlijcke luyden" zouden nakomen en dat hun enige wens een ontmoeting met de vijand was „omme sich als vrome luyden te connen betoonen". Aan deze schoonklinkende betuigingen van plichtsbesef

---

7) De H.R.B. aan de XIX, 13 Dec. 1649.

8) Cohier, no. 141 (Verhoor van kap. J. Cleydijck).

werd slechts lichtelijk afbreuk gedaan door de opmerking van enkelen, „dat sij wel recht hadden om haer vertreck te solliciteren", aangezien hun verbonden tijd reeds lang was verstreken en ook de admiraal volgens het zeggen al op de terugreis was. Voorts lieten deze pleitbezorgers zich schuchterlijk uit over de onvoldoende voedselvoorziening: zij verklaarden zich bereid te doen wat van hen werd verlangd, mits zij maar genoeg te eten kregen. Van Goch beantwoordde deze klachten met de verzekering, dat de aflossende schepen uit het vaderland op komst waren, dat elk schip een maand victualie zou ontvangen en dat zij te allen tijde op verdere aanvulling konden rekenen. Toen het volk daarop „couragieuselijcken en eenpaerlijcken" verklaarde zijn eed aan den lande gestand te zullen doen, beloofde Van Goch van zijn kant ter bezegeling van de goede verstandhouding voor elk schip een vat bier beschikbaar te zullen stellen „om op de hooge heeren haer gesontheyt uyt te drincken"!

Ter raadsvergadering teruggekeerd rapporteerde Van Goch, dat de gezindheid van het scheepsvolk niets te wensen overliet en daarmee was ook voor zijn ambtsbroeders alle reden tot wantrouwen weggenomen. Deze zogenaamd oproerige matrozen — zo moeten zij geconcludeerd hebben — aten immers uit de hand, wanneer men maar eens verstandig met hen wist te praten en op het goede ogenblik een paar vaten bier liet aanrukken. Dus geen getreuzel meer, maar de kapiteins bevel gegeven de schepen buitengaats te brengen en voor Kaap St. Augustijn te gaan kruisen. Aldus werd op 4 December besloten. Dat Van Goch zich had laten beetnemen, zou de Hoge Raad pas beseffen, toen het te laat was [9]).

Immers de matrozen koesterden in werkelijkheid slechts één gedachte: zich van de schepen meester maken, zodra zij buiten waren en dus vrij spel hadden, om daarna de weg te gaan, die hun voorgangers hun hadden gewezen. Wel hadden zij reden om op de gezondheid van de Hoge Raad te drinken: de toeleg om de Heren zand in de ogen te strooien was volkomen geslaagd. Het was nu nog slechts zaak te voorkomen, dat dezen opnieuw argwaan kregen; nog waren de schepen niet in volle zee, nog kon een tegenbevel van de Raad hun gehele opzet verijdelen. Aan boord

---

[9]) Dag. Not. H.R.B. 4 Dec. 1649; de H.R.B. aan de XIX 13 Dec. 1649; Cohier, no. 141 (Verhoor van kap. J. Cleydijck), 92 (attestatie van Paulus Engelsz., kok) en 93 (attestatie van Willem Pietersz., hoogbootsman).

bleef het dan ook verder opvallend rustig — de stilte, die aan de storm voorafging [10]). Maar intussen werd er in de havenkroegen ijverig geconspireerd: seinen werden afgesproken om te verzekeren, dat de muiterij op alle vier schepen gelijktijdig, en niet voordat zij alle veilig buitengaats waren, zou losbarsten [11]).

Zo brak de ochtend van de 9e December aan. Drie schepen — de Haerlem, de Zutphen en de Eendracht — lagen reeds op de buitenrede, terwijl men bezig was het vierde, de Wapen van Nassau, met kabels en werpankers over het rif te slepen. Plotseling weerklonken kanonschoten over de rede: het afgesproken sein, dat zich van schip tot schip voortplantte. Snel ging alles nu in zijn werk; de muiterij was blijkbaar goed voorbereid. Op alle schepen ontketende zich een verrassende, massale actie, waar de kapiteins en enkele getrouwe officieren machteloos tegenover stonden en waardoor het hun later onmogelijk was de belhamels aan te wijzen. Zij moesten eenvoudig toezien, hoe de ankers werden gelicht, de zeilen gehesen en koers gezet naar het Noorden in plaats van naar de zuidwaarts gelegen Kaap St. Augustijn. Op de Haerlem drongen de matrozen als één man de kajuit binnen onder het geroep van „naer huys, naer huys, wij willen van geen honger sterven". Tevergeefs trachtte commandeur Verveen hen met goede woorden tot andere gedachten te brengen en verklaarde hij, toen hem dat niet gelukte, dat zij hem dan maar overboord moesten werpen. Dat was echter de bedoeling van de muiters niet; gewelddadigheden moesten tot het uiterste worden vermeden en deden zich dan ook niet voor. Naderhand stelde men op de Haerlem zelfs een schriftelijke verklaring ten behoeve van de commandeur op, welke door de gehele bemanning werd ondertekend en waarbij zij de verantwoordelijkheid voor het gebeurde op zich namen, tevens getuigende, dat de actie niet tegen Verveen persoonlijk gericht was geweest, die zich er tegen had verzet en zich had gedragen „als een eerlijck commandeur toestaet ende behoort te doen" [12]). Zij wilden de moeilijkheden dus niet nodeloos vergroten, maar vertrouwden er dan ook blijkbaar op, dat hun rechtens strafbare handelwijze door de autoriteiten in het vaderland door de vingers zou worden gezien. Voor deze veronderstelling bestond inderdaad enige grond:

---

10) Cohier, no. 90 (Verhoor van comm. Verveen, pt. 9) en 123 (Conclusie v. antwoord v. kap. De With, pt. 48).

11) Secr. Not. H.R.B. 9 Dec. 1649 (Cohier, no. 10).

12) Cohier, no. 94.

zij wisten immers reeds uit brieven van thuis, dat de bemanningen van de Dolphijn en de São Bartholomeu bij hun terugkeer in het vaderland waren afgemonsterd, alsof er niets was gebeurd en verwachtten dus zelf geen ander onthaal [13]).

Overigens deed Verveen als eskadercommandant nog wat hij kon, zodra hij bemerkte, dat hij op zijn eigen schip niets meer had in te brengen. Hij wist de kapiteins van de Zutphen en de Eendracht nog te praaien en in te lichten, dat hij door zijn volk was overheerd en zij dus op eigen gelegenheid naar de Kaap moesten gaan. Dit bevel had echter een averechtse uitwerking, toen het aan de bemanningen der beide andere schepen bekend werd: als de Haerlem, die de eskadervlag voerde, een andere koers nam, wilden zij mee en zo gebeurde het dan ook [14]).

Zo snel konden de muitende schepen echter het Recief niet achter zich laten — het was toevallig een windstille dag — of zij zouden nog voor het laatst met de Hoge Raad te doen krijgen. De loodsen, die de schepen naar buiten hadden gebracht, waren bij het uitbreken van het oproer van boord gegaan en hadden zich gehaast de Raad te melden, wat er gaande was. Het onaangenaam verraste driemanschap besloot nu in zijn verlegenheid tot een wanhoopspoging: onmiddellijk werd een bark zeilvaardig gemaakt, waarin Van Goch en generaal Van Schoppe zich inscheepten om de muiters achterna te zetten en te trachten hen opnieuw door een „ernstlijcke aenspraeck" tot rede te brengen. Dat men dit na het eerste verspillen van goede woorden en bier nogmaals wilde proberen, lijkt enigszins naïef, maar de Raad had dan ook geen andere keus meer: een bark kon immers toch geen vier oorlogsschepen met geweld tegenhouden. Overigens getuigde het toch ook van persoonlijke moed, dat deze beide hoge gezagsdragers zich vrijwel weerloos te midden der muitende schepen durfden wagen. Dat zou echter zo gemakkelijk niet gaan. Van Goch en Schoppe deden hun uiterste best om ondanks de windstilte de deserteurs in te halen, maar dezen hadden op het zien uitvaren van de bark alle zeilen bijgezet en wisten hun voorsprong te behouden. Ziende, dat hij deze zeilwedstrijd moest verliezen, zond Van Goch hen nu een roeiboot achterna met de boodschap hem op te wachten. Toen de roeiers na hard werken de Haerlem inhaalden, werden zij echter uiterst

---

13) Cohier, no. 141 (Verhoor van kap. J. Cleydijck).
14) Cohier, no. 130 (Verklaring van het scheepsvolk van de Zutphen).

onvriendelijk begroet: de bemanning stond gewapend met handspaken, koevoeten en kogels gereed om een ieder, die aan boord wilde komen, zulks krachtdadig te beletten. Van Goch's boodschappers behoefden zich niet af te vragen, wat dit te betekenen had, want uit het venster van de kajuit boog zich commandeur Verveen en riep hen toe: „Segt de heeren van de regeringe, dat ick alhier geen commando meer hebbe". [15]).

Toen de roeiboot met dit onheilspellende nieuws bij Van Goch terugkeerde, staakte deze de achtervolging van de Haerlem, die met de Zutphen en de Eendracht het verst was uitgelopen, maar wendde de steven nu naar het laatst uitgeloodste en daardoor ten achter geraakte schip het Wapen van Nassau, dat hij zowaar wist in te halen en te betreden. De wijze, waarop hij nu te werk ging, toont aan, dat hij van zijn vroegere mislukte poging om het oproerige scheepsvolk te bepraten iets had geleerd. Hij overtuigde zich eerst van de goede gezindheid van kapitein Cleydijck en diens officieren en begon vervolgens de matrozen een voor een in de kajuit te ontbieden om hen aan de tand te voelen en de raddraaiers er uit te pikken. Maar zij doorzagen zijn toeleg en eisten, dat hij aan dek zou komen om evenals de eerste keer tot het verzamelde scheepsvolk te zeggen, wat hij te zeggen had. Van Goch, wie blijkbaar niets anders overschoot, trad nu aan dek en hield een bewogen toespraak, waarvan verscheidene toehoorders zo onder de indruk kwamen, „dat de traanen haer wierden uytgeperst". De woordvoerders van het volk gaven niettemin vastbesloten te kennen, „dat sij de vlagge mosten volgen, bij deselve mosten wesen ende doen souden, wat bij deselve wierde goetgevonden". Van Goch's repliek, dat, al gedroegen Verveen's matrozen zich als schelmen, dit voor hen geen reden moest zijn om hetzelfde te doen, trof evenmin doel. De muiters, zich sterk voelende nu zij eenmaal in volle zee waren en Van Goch niet over middelen van geweld bleek te beschikken, lieten hem praten. Ten slotte gaf Van Goch het op, beval Cleydijck een brief aan de commandeur over te brengen, waarbij deze werd gelast het volk tot gehoorzaamheid te vermanen, verliet het schip en keerde naar de wal terug [16]). Onnodig te zeggen, dat ook deze brief zijn uitwerking miste: de vier schepen, waarop het volk heer en meester was en bleef, vervolgden

---

[15]) Secr. Not. H.R.B. 9 Dec. 1649 (Cohier, no. 11).

[16]) T.a.p., alsmede Cohier, no. 141 (Verhoor van kap. J. Cleydijck).

ongestoord hun noordelijke koers en waren weldra uit het gezicht. „Na de middach ten vier uyren conde ick de custe van Brazyll niet meer sien", noteerde Verveen's luitenant de volgende dag in zijn journaal [17]). De wijde oceaan lag vóór hen en aan de overzijde het lokkende vaderland.

Ook wij moeten hier tenslotte de blik van Brazilië afwenden, echter niet zonder de Hoge Raad nog eenmaal aan het woord te hebben gelaten. „Indien oyt in perplexiteyt sijn geweest, daer ons nochtans voor lange ende geduyrich in extreme benoutheden allenthalven hebben benart gevonden", aldus schreef de Raad vier dagen later naar het vaderland, „soo sijn nu eerst in swaer pericul gestelt ende ingewickelt, jae sijn ten eynde raets gecomen". Eén enkel compagniesschip en vier afgevaren jachten waren alles, wat men nu nog zou kunnen uitbrengen om een mogelijke Portugese aanval uit zee af te slaan, zodat het gevaar, dat het Recief bij zulk een vijandelijke actie het onderspit zou delven, dreigender was dan ooit. De schuld aan het ontstaan van deze hachelijke situatie wierp de Raad volledig op De With, die immers met zijn eigenmachtig vertrek het slechte voorbeeld had gegeven en daarvoor „anderen tot een exempel" streng behoorde te worden gestraft; ja, de gehele bevolking van het Recief riep om bestraffing van zulk een trouweloosheid, „seggende het swaert van justitie seeckerlijcken in 't vaderlant verroest moet sijn, indien de rechtvaerdige straffe over soodanige sware delicten niet worde toegebracht" [18]). De brief eindigde met de pathetische klacht, dat de Raad tot nu toe alle moeilijkheden, die hij tijdens zijn bewind had ontmoet, geduldig had uitgestaan, „maer nu het swaert aen de keele gebracht sijnde, ontsetten ons soo seer niet daerover, dat wij in sulcker wreede vijanden handen sullen genootdruckt wesen te vervallen, maer beklagen dit alleen, dat naer dit alles wij van ons eygen volck werden verlaten, die gesonden waeren om ons te behouden, ende alsoo door onse eygen wapenen omkomen, ende dat selffs nae onse doot gesegt sal werden deese gewesten onder onse regie-

---

17) Cohier, no. 95 (Extract uit het journaal van Jan Willemsz., luitenant en secretaris op de Haerlem).

18) Volgens Naber, *Leven en Bedrijff*, blz. 138, zou de H.R.B. hebben geschreven: „Hout op des Admiraels overcomste uyt Brasyl, om hem op te hangen, bij gebrek te stieren, 't sweert eer 't roest te willen gebruyken". Laatstgenoemde gedachte is dus inderdaad aan de bedoelde brief van de H.R.B. ontleend; eerstgenoemde heb ik noch daarin, noch elders teruggevonden.

ringe, hoewel buyten onse schult, verlooren te sijn" [19]). Wel hadden de Heren reden om zo nadrukkelijk alle schuld van zichzelf te willen afwentelen — deze stuurlui aan wal, die nooit naar De With hadden willen luisteren en ook nu zijn laatste dringende waarschuwingen in de wind hadden geslagen. Hadden zij de vier schepen — de laatste zeestrijdkrachten van enig belang — binnen gehouden, dan hadden zij deze nu niet achter de kim zien verdwijnen. Aan wie dan de meeste schuld?

Acht lekke schepen [20]) met versleten tuigage, haveloze bemanningen en onvoldoende leeftocht waren nu in verspreide orde op de terugreis: een hachelijke onderneming, die niet zonder avonturen zou aflopen. Het vlootverband was opgelost: elk zocht op eigen gelegenheid de kortste weg naar huis. Voegen wij ons nu weer bij De With, die intussen in gezelschap van Van Coulster reeds een goed eind was gevorderd. Vooral voor hem was het zaak zo spoedig mogelijk het vaderland te bereiken, vóórdat de landsregering van de Hoge Raad zou hebben vernomen, wat er was gebeurd. Het zou hem dan stellig heel wat gemakkelijker vallen zijn gedragslijn tegenover de autoriteiten te rechtvaardigen, dan indien deze reeds door de beschuldigingen van de Hoge Raad waren beïnvloed. Het geluk scheen hem te dienen: de lange oversteek tussen lucht en water verliep voorspoedig, met als enig incident het breken van de fokkera tijdens ruw weer op 18 December. Maar dat op deze gedenkwaardige Braziliaanse reis het ongeluk hem tot het laatst toe zou blijven achtervolgen, bleek bij het naderen van het Engelse Kanaal. Op 30 December werd grond geworpen en in oost-noordoostelijke richting branding gezien. De With veronderstelde „de Fransche cust naest te wesen" en stelde zijn koers noordwestelijk aan. De donkere dagen en lange nachten bemoeilijkten echter de positiebepaling: toen men op Oudejaarsdag opnieuw land verkende in het Noordoosten, giste De With bij de Normandische eilanden te zijn en hield opnieuw noordwestelijk aan. Pas toen op Nieuwjaarsdag 1650 ten derden male land opdoemde, ontdekte De With eindelijk waar hij zich bevond: bij

19) De H.R.B. aan de XIX 13 Dec. 1649 (Cohier, no. 16); in dezelfde geest Schoppe aan de S.G. 15 Dec. 1649 (Cohier, no. 27).

20) In volgorde van vertrek: de Overijsel (1 Nov. 1649), Brederode en Gelderland (9 Nov.), Witte Eenhoorn (17 Nov.), Haerlem, Eendracht, Zutphen en Wapen van Nassau (9 Dec.).

St. Davids Head, aan de zuidwestelijke uithoek van Wales. Hij was in het „Verkeerde Kanaal" gevallen: wat hij twee dagen tevoren voor de Franse kust had aangezien, was de noordzijde van Kaap Lands End geweest [21])!

Was dit al een slecht begin van het nieuwe jaar, het zou bij deze ene tegenslag niet blijven. De With wendde onmiddellijk de steven, maar er stak juist een zuiderstorm op en toen het onmogelijk bleek daartegen op te tornen en Engelands zuidwestpunt te ronden, schoot hem niets anders over dan met beide schepen voor de wind de Ierse Zee in te lopen. Intussen vertoonde de Gelderland van kapitein Van Coulster zodanige lekkage, dat men er onafgebroken moest pompen en dus besloot De With koers te zetten naar Dublin om daar te trachten de schade enigszins te herstellen. Op 4 Januari 1650 ankerden beide schepen onder de kust dicht bij deze havenstad met de bedoeling daar de volgende dag binnen te lopen. Maar opnieuw werkten de elementen tegen. In de nacht wakkerde de wind weer tot stormkracht aan, sloeg de Brederode van haar ankers los en na ternauwernood aan een stranding op het nabijgelegen eiland Lambay te zijn ontsnapt, liep De With — de Gelderland noodgedwongen achterlatende — ten einde raad nogmaals voor de wind weg, dwars over de Ierse Zee, „met eenen vehementen storm", op hoop aan de overzijde eindelijk een veilige rede te vinden. Tenslotte ontfermde het geluk zich weer over hem: de volgende dag kwam het eiland Anglesey in zicht en wist De With, met veel stuurmanskunst en op gevaar af van een stranding in het gezicht van de haven, de baai van Beaumaris [22]) binnen te lopen, waar hij met een zucht van verlichting het anker liet vallen. Het was een hachelijk avontuur geweest: „hoe mirakeleus ons aller Godt ons heeft bewaert, en is met geen penne te schrijven", zo besloot hij zijn relaas van dit wedervaren [23]).

Maar hoezeer voor groter onheil behoed, verkeerde hij nu toch in een verre van benijdenswaardige positie. Daar was hij dan midden in de winter geheel alleen in een afgelegen gat aan de Ierse Zee verzeild geraakt — en kon er niet eens weer vandaan

---

21) De With, Journaal 30 Dec. 1649—2 Jan. 1650; Naber, *Leven en Bedrijff*, blz. 138. Met het daar genoemde „Duynelinge" zal wel Dublin zijn bedoeld en niet Porth Dinnleyn, zoals Naber veronderstelde.

22) Tussen Anglesey en het vasteland van Wales.

23) Journaal 3—5 Jan. 1650; De With aan de S.G. 8 Jan. 1650 (Lias W.I., no. 5777).

komen. Victualie had hij nog slechts voor één week; zeilen en touwwerk waren zo versleten, dat het niet verantwoord was in dit barre jaargetijde zonder de vereiste voorzieningen opnieuw in zee te steken. In het onaanzienlijke Beaumaris was het benodigde niet te krijgen en al ware dit anders geweest, dan ontbrak het De With voor het ogenblik aan geld zowel als aan crediet. Het scheepsvolk was er ook al beklagenswaardig aan toe: „heel affgeslooft en naect, sodat se hunne lichamen niet connen bedecken", en dat, terwijl zij in de koudste tijd van het jaar regelrecht uit de tropen kwamen [24]). Als een troep berooide zwervers kwamen de admiraal van de Brazielvloot en zijn mannen hier een schuilplaats zoeken! En dan werd De With nog geplaagd door het besef, dat hem door dit verwenste oponthoud de gelegenheid werd benomen als eerste de landsregering in te lichten over de motieven tot zijn terugkeer; hij behoefde er niet aan te twijfelen, of van de zijde der West-indische Compagnie zou hem intussen een onpleizierige thuiskomst worden bereid. Het was waarlijk niet zonder reden, dat hij juist in deze dagen de verzuchting slaakte, dat, „soo mijn Godt het leven spaert, ick de Brazilsche reyze niet en sal vergeeten" [25]).

Het enige, wat hem in deze omstandigheden te doen stond, was pogingen in het werk stellen om zich hulp uit het vaderland te verschaffen en intussen afwachten, wanneer deze hulp zou komen opdagen. Onmiddellijk zond hij zijn fiscaal Adriaen Massa over land naar Londen om de Nederlandse ambassadeur Joachimi en door diens tussenkomst de landsregering te alarmeren. Tegelijk met een uitvoerige brief, waarin hij zijn ongelegenheden uiteenzette, zond hij zijn „Cort register van onse reyse naer ende in Brazil" over, waaruit de autoriteiten zijn grieven tegen de Hoge Raad en de redenen van zijn terugkeer alvast zouden kunnen vernemen. Een lijst van benodigde scheepsbehoeften ging er bovendien bij met het dringende verzoek deze zonder uitstel door de admiraliteit van de Maas te doen toezenden [26]).

Dit schrijven zou De With nog zes keer herhalen, voordat hij van de Staten-Generaal antwoord ontving; dat was niet eerder dan de 19e Maart [27]). De postverbinding tussen Engeland en Nederland

---

24) Journaal 12 Jan. 1650.
25) De With aan de S.G. 8 Jan. 1650.
26) T.a.p.
27) De With aan de S.G. 14, 18 en 27 Jan., 4 en 11 Febr., 6 Maart 1650; Journaal 19 Maart 1650.

functionneerde in het winterseizoen blijkbaar traag; bovendien had Massa zijn terugkeer in de beschaafde wereld gevierd door onderweg naar Londen op een pleisterplaats drie dagen lang „goede ciere" te maken [28]). Maar ook reageerden de Staten-Generaal niet al te vlug, want hoewel zij De With's eerste brief uit Beaumaris op 7 Februari ontvingen, duurde het tot de 18e, eer zij hem het bericht van ontvangst, waarom hij met goede reden dringend had verzocht, toezonden; toen waren dan ook inmiddels reeds drie volgende brieven van De With in Den Haag aangekomen [29]). Wel hadden de Staten intussen aan de admiraliteit van de Maas opdracht gegeven De With met spoed van het gevraagde te voorzien en maakte dientengevolge kapitein Jan van Nes zich al te Rotterdam gereed om met een lading victualie en scheepsbehoeften in zee te steken, maar door onbekende oorzaak werd zijn vertrek zo vertraagd, dat De With het effect van deze maatregel niet eens zou bemerken.

Middelerwijl had hij, ongerust over het lot van de Gelderland, die hij in de stormnacht op de rede van Dublin had achtergelaten, een loods daarheen gezonden om dit schip op te halen. Op 21 Januari arriveerde het eveneens in de baai van Beaumaris, nog even lek als te voren. Wegens te grote diepgang had het de haven van Dublin niet kunnen binnenlopen en kapitein Van Coulster had dus zijn voornemen om zijn schip daar te repareren moeten opgeven. Overigens had hij te Dublin, waar hij aan wal was gegaan om victualie in te slaan, een onaangenaam avontuur beleefd. Een van zijn matrozen, een Schot, had er het praatje rondgestrooid, dat zij piraten waren en in Brazilië enige Engelse schepen hadden buitgemaakt. De Dublinse admiraliteit had hierin aanleiding gevonden Van Coulster te gijzelen en met inbeslagneming van zijn schip te bedreigen, „daar ick met groote moeite en costen noch afraeckte", zo schreef hij in zijn journaal [30]). Men had dus nog van zijn ongelegenheid misbruik gemaakt door hem geld af te persen.

Dan was Beaumaris tenminste een veiliger vluchthaven, al moest Van Coulster daar weliswaar bij de plaatselijke gouverneur zijn opwachting maken om zijn scheepspapieren te tonen, „alsoo sij presumptie hadden, dat wij conincxschepen waren" [31]). De Engelse

28) De With aan de S.G. 6 Maart 1650.
29) R.S.G. 7, 10 en 18 Febr. 1650.
30) Van Coulster, Journaal 15 Jan. 1650.
31) T.a.p. 23 Jan. 1650.

burgeroorlog duurde immers nog voort en de autoriteiten van het plaatsje moeten zich in verband daarmee wantrouwend hebben afgevraagd, wat dit ongewone bezoek van twee Nederlandse oorlogsschepen te betekenen had. De With gaf van zijn kant blijk dit te begrijpen, toen hij aan Joachimi schreef, dat hij „om alle naedencken wech te nemen" zorgvuldig vermeed zich aan wal te begeven; hij had er geen behoefte aan zich nog meer moeilijkheden op de hals te halen dan hij al te verduren had [32]).

Ook enkele andere Engelse kustplaatsen zouden iets van de trieste thuisvaart van de Brazielvloot te zien krijgen. Behalve de Brederode en de Gelderland zagen nog vier schepen zich gedwongen de eerste de beste Engelse haven aan te lopen en indien men daar al spoedig moet hebben bemerkt, dat deze schepen zonder kwade bedoelingen kwamen, dan moeten de Engelsen door dit pover vlagvertoon — als men het zo al mag noemen — in elk geval geen hoge dunk van de roemruchte Nederlandse zeemacht hebben gekregen. Kapitein Malcontent viel eind Januari in Plymouth binnen en moest daar zijn schip aan de grond zetten om het te dichten; Cleydijck zag zich door lekkage en victualiegebrek genoopt Falmouth aan te doen. Beiden konden echter spoedig de reis voortzetten en bereikten respectievelijk op 2 Maart en 10 Februari het vaderland [33]). Het langst was Pieter Adriaensz. onderweg, maar hij ondervond dan ook dezelfde tegenslag als De With: hij verviel in het Verkeerde Kanaal, belandde dientengevolge in Milfordhaven aan de zuidkust van Wales, waar hij wegens victualiegebrek ruim drie maanden moest blijven liggen en kwam ten langen leste op 20 Mei 1650 in Hoorn aan [34]). Doch de zwaarste reis had wel de Overijsel (luitenant-commandeur Cuyper), welk schip, na op de oceaan hevige stormen te hebben doorstaan, begin Januari de Ierse haven Cork binnenliep, „sijnde genoughsaem geraebraeckt, het volck swart van honger ende onmachtich"; een halve ton gort was alles, wat er aan eetbaars op het schip over was [35]). Na drie weken daar te hebben gelegen zette het zijn reis voort, maar moest wegens

---

[32]) De With aan Joachimi 11 Febr. 1650 (in afschrift in Lias W.I.Z., no. 5777).

[33]) Cohier, no. 136 (Conclusie v. antwoord v. kap. G. Hz. Malcontent, pt. 33); 137 (Verhoor van dez., pt. 16, 17), 141 (Verhoor van kap. J. Cleydijck, pt. 12, 16) en 142 (Verklaring van dez.); R.S.G. 5 Maart 1650.

[34]) Cohier, no. 116 (Verhoor van kap. Pieter Adriaensz., pt. 9, 11, 12); de admiraliteit v.h. Noorderkwartier aan de S.G. 21 Mei 1650 (Lias W.I.Z., no. 5777).

[35]) De With aan de S.G. 14 Jan. 1650.

Aprill 1650

Ady 17en do. De wint NW en NN. reuw weer van savonts voorleden tot de middachs gesylt . . . . 13 mylen

18en do. De wint N.W. ten Westen, des middachs gesylt ZZW. 29 mylen [illegible] Jarmouts visschers.

19en do. het liecht variabel, des middachs gesylt ZZO. . 12 mylen

20en do. de wint zuydelyck, en daer naer Z West, verspraecken [illegible] des middachs gesylt ZO. . 13 mylen

21en do. de wint uut de oostelycke handt, gesylt ZZO. 23 mylen gissen breete van 55 graed en 30 minuten.

22en do. Des morgens de wint zuydelyck, bevonden ons op de noortkant van Doggers sant, op zuyder sonne quam de wint westelyck, cours Zuyden des avonts bevonden ons bezuyden Doggers sant, ons passeerden 5 coopvaerdy scheepen in de wint van ons, die haer cours om de noort stelden.

23en do. Des morgens de wint West en West, en reuwe coude, cours om de Zuyt.

24en do. De windt zuydelyck wenden alle [illegible] om 't Goereesche landt te bezeylen. Des middachs hooghte was 53 gr 27 m. wenden om de Oost. Des avonts het [illegible] Zuyden 5 mylen van ons, om de WZ Westen gewent.

25en do. De windt ZZ Oost, Cours om den WZ Westen, des middachs hooghte was 52 gr 55 m. de windt in ZZ West, om den Z Oosten gewendt. Des nachts de windt variabel.

26en do. Des morgens de windt Oostelyck. Walcheren ZZW. 10 mylen van ons, op den dach de windt Z Oost. op zuyder sonne Goeree Z Oost 3 mylen van ons; de windt zuydelyck ons passeerden verscheyde scheepen, die in met het laeghste hooge water ut de Maze waren gesylt. Des achtermiddachs ten ancker gecomen, de Goeree O Z O van ons. In de eerste wacht crege een reuwe coude ut den WZ Westen. En alsoo wy ons [illegible] niet en vertrouwden, daer over ons ancker geligt en onder zeyle gehouden.

27en do. Des morgens de wint ZZW. 's Gravensande Z Oost van ons. De sonne Z Oost, creegen de lootsman aen boort, en ten ancker gecomen om met de vloet niet aff te dryven, de sonne WZW. ons ancker geligt, met meyninge om binnen te zeylen: ontrent den droogen comende bevonden niet waters genoech, harden grondt, daer over weder 't zee gewent; des avonts op 10 vadem ten ancker gecomen.

28en do. Des morgens de windt Z W ten Zuyden, ons ancker geligt, met meyninge soo draa 't water gewassen is, binnen te zeylen.
Op Zuydt Oosten sonne binnen den droogen gecomen, en ontrent Zuyden sonne voor Helvoet sluys geanckert, de Goede Godt zy gedanckt voor syne genade aen ons bewesen.

Witte Cornelisz de With

LAATSTE BLADZIJDE VAN DE WITH'S SCHEEPSJOURNAAL, GEHOUDEN OP ZIJN REIS NAAR BRAZILIË

Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage.

ernstige lekkage nogmaals een toevlucht zoeken, ditmaal in Portsmouth. De opvarenden mochten wel van geluk spreken, dat zij tenslotte op 3 Maart 1650 ondanks alles behouden in Amsterdam terugkeerden. Dag en nacht had het scheepsvolk, de gezagvoerder incluis, aan de pompen gestaan en na de thuiskomst vond de Amsterdamse admiraliteit het wrakke vaartuig de moeite van het repareren niet meer waard: het werd voor de luttele som van tweeduizend gulden verkocht, „soo als 't uyt de zee gevallen is" [36]). Alleen commandeur Verveen en kapitein Claes de With, die medio Maart in Amsterdam arriveerden, hadden geen Engelse havens behoeven binnen te vluchten, maar zij hadden dan ook de Westindische eilanden aangedaan en zich daar van leeftocht voorzien [37]).

Terwijl dus bijna alle schepen, zij het niet zonder perikelen, voor en na in het vaderland terugkeerden, zat De With zich nog steeds op Anglesey te verbijten over de onmogelijke situatie, waarin het wisselvallige zeemanslot hem had gebracht. De herhaaldelijk aan de regering verzochte hulp bleef week na week uit. Na een maand ontving hij door bemiddeling van Joachimi een wissel van £ 100, verstrekt door Timotheus Cruso, koopman te Londen en vertegenwoordiger van de Westindische Compagnie aldaar. Aangezien dit bedrag echter volstrekt ontoereikend was om de beide schepen voldoende te bevoorraden, verzocht De With zijn geldschieter per omgaande om nog £ 250, te verstrekken tegen een wissel op de admiraliteit van de Maas. Cruso weigerde echter deze wissel te accepteren en trok zijn handen af van De With, die zich overtuigd hield, dat de Compagnie haar agent in deze zin had geïnstrueerd [38]).

Drie maanden verstreken aldus met wachten op effectiever hulp en het zou stellig nog langer hebben geduurd, als De With er tenslotte niet in was geslaagd zichzelf te helpen. Hij zond een vertrouwd persoon naar Liverpool om scheepsbrood, dat in Beaumaris niet te krijgen was en had het geluk op deze wijze 8000 pond van dit onmisbare voedsel te kunnen bemachtigen. Tezamen met het

---

[36]) Cohier, no. 102 (Verhoor van lt. Cuyper, pt. 13, 18) en 96 (Extract-not. v.d. admiraliteit v. Amsterdam 13 Febr. 1650).

[37]) Cohier, no. 90 (Verhoor van comm. D. Verveen, pt. 7) en 142 (Verklaring van kap. J. Cleydijck); de admiraliteit v. Amsterdam aan de S.G. 22 Maart 1650 (Lias W.I., no. 5777).

[38]) De With, Journaal 5 en 20 Febr. 1650; De With aan de S.G. 11 Febr. en 6 Maart 1650.

weinige, dat hij op Anglesey had kunnen inslaan, waren de twee schepen nu weer voor zeven weken gevictualieerd; echter niet zonder dat De With zich met al zijn bezittingen borg had moeten stellen voor de betaling van deze leveranties: „bedrouffde ongelegentheyt!" [39]). Het was nu inmiddels begin April geworden. Het voorjaar bracht beter weer, op de Gelderland waren de lekken zo goed mogelijk gedicht en al kon men op de tuigage niet vertrouwen, het scheen toch geraden het er nu maar op te wagen, liever dan nog langer op het bevoorradingsschip van kapitein Van Nes te wachten. De bemanning was bovendien haast niet meer te houden: van de Gelderland waren reeds een tiental matrozen gedrost, van de Brederode de tweede stuurman [40]). Iedereen, van de admiraal tot de kajuitsjongen, was aan het einde van zijn geduld. De With hakte dus de knoop door en op hoop van zegen stak hij eindelijk op 3 April met de twee schepen in zee.

Maar nog bleef het ongeluk hem achtervolgen. In de eerste nacht na het vertrek brak met een harde topzeilskoelte zowaar zijn fokkera weer middendoor. Hierdoor tot koersverandering gedwongen raakte hij in het duister Van Coulster kwijt en toen hij ten overvloede met zijn slecht bezeilde schip aan lager wal dreigde te komen, schoot hem niets anders over dan de zo juist verlaten baai van Beaumaris weer binnen te vluchten [41]). Nadat de averij was hersteld, bleef de Noordenwind vier dagen achtereen recht in het gat staan en was wachten opnieuw het parool. Diezelfde Noordenwind kwam intussen Van Coulster — die was doorgevaren — goed te stade, blies hem door het Zuiderkanaal de Ierse Zee uit en draaide vervolgens naar het Zuidwesten, zodat het laatste deel van de reis voor de jeugdige Rotterdammer geen moeilijkheden meer opleverde en hij op 9 April behouden het Goereese gat binnenviel.

Maar De With, die op 8 April ten tweeden male Beaumaris vaarwel had gezegd, moest, na drie dagen op de Ierse Zee tevergeefs met tegenwind te hebben geworsteld, ten einde raad besluiten om de Noord te wenden en om Schotland heen de weg naar huis te zoeken. Nu waren de weergoden hem eindelijk ter wille, want, al ging het met een dichte mist door het gevaarlijke Noorderkanaal, het gelukte en zonder verdere tegenslagen bereikte hij de Noordzee.

---

39) De With, Journaal 13, 24, 28 Maart en 2 April 1650.

40) Van Coulster, Journaal 5 en 21 Febr. 1650; De With, Journaal 17 en 28 Maart 1650.

41) De With, Journaal 3—4 April 1650.

Het einde van de ongeluksreis was in zicht: op 28 April lag de Brederode voor het Goereese gat. „Op zuydtoostersonne binnen den droogen [42]) gecomen en ontrent zuydersonne voor Helvoetsluys geanckert. De goede Godt zij gedanckt voor sijne genade aen ons bewesen", aldus besloot De With die dag in zeemansootmoed zijn journaal. De Brazielse reis, de ongelukkigste, die hij ooit had gemaakt en die een jaar had moeten duren, was na twee jaar en vier maanden volbracht [43]).

Doch de nasleep stond hem nog te wachten.

---

[42]) Ondiepten.

[43]) De Brederode bleek bij thuiskomst zo lek, dat het schip op stroom liggende ternauwernood boven water kon worden gehouden en daarom in de haven van Hellevoetsluis moest worden gelegd; Cohier, no. 45 (Verklaring van Job Cornelisz. Rees e.a.).

XII. GEVANGENSCHAP EN PROCES

Het kan geen verwondering wekken, dat het proces tegen De With heeft gedeeld in de verwaarlozing, die het onderwerp van dit boek in zijn geheel in de geschiedschrijving is te beurt gevallen: het vormt er immers het sluitstuk van en kon dus buiten het raam van dit onderwerp geen afdoende behandeling vinden. Dit spreekt zozeer van zelf, dat het overbodig zou zijn zulks hier uitdrukkelijk te constateren, indien de omstandigheid, dat het aangeduide verschijnsel op zo merkwaardige wijze in de literatuur tot uiting komt, daartoe geen bijzondere aanleiding gaf. Slaat men er oudere of nieuwere algemene geschiedwerken of monografieën op na, dan vindt men aan de moeilijkheden, die De With na zijn terugkeer uit Brazilië ondervond, steevast een plaats ingeruimd, maar het beeld, dat de lezer daaruit krijgt, is in de regel onvolledig of zelfs onjuist. Dit moet worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat deze feiten doorgaans werden beschreven buiten het verband van het thema, waartoe zij uiteraard behoren, namelijk De With's expeditie naar Brazilië.

Tot goed begrip dienen wij, vooruitlopend op het verhaal, reeds hier te vermelden, dat De With kort na zijn terugkomst in Mei 1650 op last van de Staten-Generaal en stadhouder Willem II in arrest werd gesteld en daaruit pas in Februari 1651 na een langdurig proces, uitlopend op veroordeling tot een lichte straf, definitief werd ontslagen. Nu is in de historiografie het eigenlijke proces zozeer in het vergeetboek geraakt, dat men uit de meeste beschrijvingen de indruk krijgt, òf dat er in het geheel geen proces is gevoerd, òf dat dit in de aanvang is blijven steken en dat in beide gevallen De With's gevangenschap is geëindigd met vrijlating zonder vorm van proces. De verklaring voor deze misvatting moet daarin worden gezocht, dat De With's berechting in veel mindere mate de aandacht van tijdgenoot en nakomeling heeft getrokken dan zijn arrestatie. Het was immers dit laatste feit, dat tot een ernstig geschil tussen Holland enerzijds, de generaliteit en de stadhouder anderzijds aanleiding gaf en dat daardoor een der facetten

vormde van het befaamde conflict tussen deze beide staatsmachten, dat in de zomer van 1650 de Republiek der Verenigde Nederlanden deed kraken in haar voegen. Het eigenlijke proces daarentegen kwam pas op gang, toen de politieke rust was weergekeerd en de kwestie van De With's berechting geen geschilpunt meer vormde, zodat de zaak tot haar ware proporties werd gereduceerd en op de achtergrond raakte. Zo kon het dus gebeuren, dat De With's gevangenneming onder het zoeklicht der geschiedvorsing kwam te liggen, doordat zij met de binnenlandse beroering van 1650 in verband gebracht en in samenhang daarmee beschreven werd, terwijl het proces, dat buiten die samenhang viel, aan de aandacht der geschiedschrijvers ontsnapte.

Wil men enige voorbeelden? Men grijpe dan in de eerste plaats naar een dier lijvige delen van de tijdgenoot Aitzema om te constateren, dat deze aan de kwestie van De With's arrestatie in verband met de tegenstelling tussen Holland en Willem II anderhalve kolom wijdt, terwijl men ruim tweehonderd bladzijden verder moet zoeken om zeer terloops vermeld te vinden, dat er tegen De With een proces is gevoerd, zonder dat dan nog de afloop daarvan wordt verhaald [1]). Niet beter, maar erger maakte het de eveneens gelijktijdige De Wicquefort, die over de arrestatie even uitvoerig is als Aitzema, doch over het proces in het geheel niet rept [2]). Nemen wij vervolgens Wagenaar, die een eeuw later zijn *Vaderlandsche Historie* schreef, ter hand, dan zien wij bij hem het misverstand, waartoe de beide vorige schrijvers aanleiding hadden gegeven, vaste vorm aannemen. Evenals dezen behandelt Wagenaar De With's arrestatie in verband met de binnenlandse onenigheden, weet vervolgens nog wel te vertellen, dat er rechters over De With zijn benoemd, maar maakt zich daarna van de zaak af in de volgende bewoordingen: „Doch met dit alles werdt zo lang gedraald, dat de dood van Zijne Hoogheid tusschen beide kwam; waarna hij op vrije voeten gesteld werdt" [3]). Hier wordt dus niet alleen voor het eerst gesproken van „op vrije voeten stellen", zonder dat blijkt door wie en langs welke weg dit gebeurde, maar bovendien de indruk gevestigd, dat het overlijden van Willem II daarmee iets te maken heeft gehad. Wij komen op dit laatste punt nog terug, merken

---

1) Aitzema, *a.w.*, III, blz. 416 en 646.
2) De Wicqefort, *a.w.*, I, blz. 251—253.
3) Wagenaar, *a.w.*, XII blz. 86.

voorlopig slechts op, dat Wagenaar deze voorstelling van zaken niet met bewijzen staaft. Blijkbaar heeft men hier te doen met een conclusie, door hemzelf uit de onvolledige berichten van zijn voorgangers getrokken.

Het is merkwaardig, dat de latere handboeken, tot de modernste toe, zich geen van alle boven Wagenaar's onbevredigende weergave der feiten hebben weten te verheffen; merkwaardig vooral, omdat zij, zoals hieronder moge blijken, beter hadden kunnen weten. De *Algemeene geschiedenis des vaderlands* van J. P. Arend wijdt een bladzijde aan De With's arrestatie en de daarover gerezen moeilijkheden, concludeert dan, dat „een en ander niet strekte om de wederzijdsche verhouding van Prins en Hollandsche Staten bij de steeds toenemende spanning te veraangenamen" en laat het daarbij: geen woord over het proces [4]). Blok brengt weliswaar het verhaal weer iets verder met de mededeling, dat de tegen De With geopende rechtszaak pas in het najaar van 1650 werd voortgezet, maar laat de lezer over de afloop evenzeer in het ongewisse [5]). Brugmans vergroot de verwarring weer door De With op last van de Staten van Holland te laten „slaken" en Willem II daarin te laten berusten, zonder dat het proces wordt genoemd [6]). Geyl knoopt het thema terecht aan dat van de gebeurtenissen in Brazilië vast, maar beperkt zich tot de opmerking, dat Holland en de generaliteit na De With's terugkeer „tot zijn geluk over zijn berechting aan het kibbelen raakten" [7]). Romein schrijft de gunstige afloop voor De With toe aan het feit, dat „Holland een rechtsgeding saboteerde", hetgeen — afgezien van de vraag of men het aldus mag uitdrukken — de lezer alweer in de waan brengt, dat er in het geheel geen proces is gevoerd [8]).

Raadpleegt men de speciale literatuur over Nederlands-Brazilië, dan wordt men al evenzeer teleurgesteld. Netscher moet geweten hebben, hoe de vork in de steel zat — en zijn boek *Les Hollandais au Brésil* dateert reeds van 1853 —, maar ongelukkigerwijze heeft hij het proces in een van de vele aantekeningen achter in zijn boek weggestopt en dan nog in de vorm van een simpele verwijzing naar de bronnen, terwijl men uit zijn eigenlijke tekst weer niet meer

---

4) Arend, *a.w.*, IV—1, blz. 115—116.
5) Blok, *a.w.*, III, blz. 11.
6) Brugmans, *a.w.*, V, blz. 16.
7) Geyl, *a.w.*, II, blz. 49.
8) Romein, *a.w.*, blz. 294.

leert, dan dat De With na de dood van de stadhouder werd „vrijgelaten" („mis en liberté") [9]). Wat Wätjen betreft, deze deed ten opzichte van Netscher weer een stap achterwaarts door het proces in het geheel niet te vermelden; ook hier wordt De With „nach monatelanger Haft freigelassen" [10]). Niet anders wordt men gewaar uit G. W. Kernkamp's biografie van Prins Willem II, wanneer men daar leest, dat het geschil rondom De With „eerst na den dood van Willem II met de invrijheidstelling van De With eindigde" [11]).

Waartoe deze telkens terugkerende veronachtzaming van het onderwerp tenslotte kon leiden, blijkt, als men het bekende *Handboek* van Gosses en Japikse er op naslaat. Ook hier wordt in het hoofdstuk over de binnenlandse partijstrijd van 1650 het geschil over De With ter sprake gebracht en terecht gekenschetst als „een merkwaardige episode, die weer bewijst, hoe slecht de rechtsverhoudingen in de Republiek geregeld waren". Maar vervolgens leest men dan: „En nog merkwaardiger haast was het, dat De With nu heelemaal niet verder vervolgd werd...." [12]). Het merkwaardigste in dezen is echter wel, dat deze zinsnede in drie drukken van dit overigens uitnemende boek onveranderd gehandhaafd kon blijven, terwijl het toch sedert meer dan een eeuw bekend was, dat de notulen van De With's rechters met de bijbehorende processtukken in twee lijvige perkamenten banden ten Rijksarchieve bewaard waren gebleven! Werd het waarlijk geen tijd om deze vergeten documenten te voorschijn te halen en door te lezen om te zien, hoe het De With na zijn terugkeer uit Brazilië nu eigenlijk was vergaan?

Toch was dit reeds eerder gebeurd en hadden, zoals reeds is opgemerkt, alle genoemde auteurs uit deze en de voorafgaande eeuw beter kunnen weten, indien zij dit niet over het hoofd hadden gezien. Immers reeds in 1825 had J. C. de Jonge, de verdienstelijke grondlegger van onze zeegeschiedenis, die voor zijn pioniersarbeid in ruime mate gebruik maakte van de hem als rijksarchivaris toevertrouwde archiefschatten, in het eerste deel van zijn *Verhandelingen en onuitgegeven stukken* een *Levensbeschrijving van Witte Corneliszoon de With* het licht doen zien, waarin hij aan de hand van de processtukken, op welker bestaan hij nadrukkelijk de aandacht vestigde, een beschrijving van de gevangenschap en be-

---

9) Netscher, *a.w.*, blz. 160 en 208.

10) Wätjen, *a.w.*, blz. 167.

11) Kernkamp, *a.w.*, blz. 108.

12) Gosses-Japikse, *a.w.*, blz. 502—503.

rechting van De With gaf, die in hoofdzaak aan de feiten recht deed wedervaren. Het opmerkelijke is nu, dat hiervan niets tot in de algemene handboeken der vaderlandse geschiedenis is doorgedrongen, terwijl men daarentegen in de speciale maritiem-historische literatuur wel degelijk de weerklank ervan vindt. Been, Naber, Mollema en Warnsinck wisten allen van De With's proces te verhalen en gaven daarvan in De Jonge's voetspoor een veel juister beeld dan de eerder genoemde auteurs [13]). Toch ontslaat dit ons niet van de plicht deze episode opnieuw en meer afdoende te beschrijven. De bedoelde vier zeehistorici hebben immers niet zelf opnieuw de bronnen geraadpleegd, maar gingen op De Jonge af en wat deze laatste betreft: hij mag dan uit de bronnen hebben geput, uitgeput heeft hij ze niet. Dit moge blijken, nu wij van deze inleidende literatuurbeschouwing tot de feiten overgaan.

Op de dertigste April 1650, twee dagen na zijn aankomst in Hellevoetsluis, meldde De With zich in Den Haag en werd hij in de vergadering der Staten-Generaal toegelaten om over zijn wedervaren te rapporteren. Uit de desbetreffende resolutie van Hunne Hoogmogenden van genoemde datum blijkt niet, wat hij bij deze gelegenheid heeft gezegd; wel, dat hij zijn journaal heeft ingeleverd benevens drie andere geschriften met betrekking tot zijn reis [14]). Evenmin vindt men genotuleerd, welk bescheid de Hoogmogenden hun admiraal hebben gegeven, maar de omstandigheid, dat zelfs de gebruikelijke dankbetuiging voor het uitgebrachte verslag achterwege bleef, kan men wel als kenmerkend voor de ijzige stemming beschouwen. De boze brieven van de Hoge Raad van Brazilië, die reeds in Den Haag waren aangekomen, terwijl De With nog op Anglesey zat, hadden natuurlijk hun uitwerking niet gemist [15]); hier stond voor zijn superieuren een vlootvoogd, die door de hoogste koloniale autoriteiten van insubordinatie en desertie was beschuldigd en wiens verantwoording wegens het gebeurde in elk

---

13) Been, *a.w.*, blz. 111—112; Naber, *Leven en bedrijff*, blz. 138—139; Mollema, *a.w.*, I, blz. 88; Warnsinck, *a.w.*, blz. 72. Netscher, *a.w.*, blz. 208 vestigde wel de aandacht op De Jonge's *Levensbeschrijving*, maar verwerkte deze niet in zijn geschiedverhaal.

14) Een van deze drie geschriften moet het exemplaar van het Cort Register geweest zijn, dat thans berust in het archief der S.G., afd. Admiraliteitszaken no. 94 en dat immers het exhibitum „30 Aprilis 1650" draagt.

15) R.S.G. 4, 11, 29 Jan. en 21 Febr. 1650.

geval niet afgelopen kon zijn met het gebruikelijke mondelinge rapport en het inleveren van zijn scheepspapieren. Dat muisje zou nog wel een staartje hebben. Kon De With onder deze omstandigheden bij zijn verschijnen in 's lands hoogste vergaderzaal iets anders verwachten dan een koele ontvangst en verstrakte gezichten?

Een ijzige stemming dus — of is dit te zwak uitgedrukt en moet men spreken van een vijandige? Was de landsregering zo op De With gebeten, dat zij zijn schuld reeds bij voorbaat als vaststaand aannam en de deur van het gevang bij wijze van spreken al voor hem open hield? Dit is althans zo ongeveer de voorstelling van zaken, die men bij De Jonge kan vinden. De Staten-Generaal en de stadhouder, aldus verhaalt hij, waren over De With's eigenmachtige terugkeer uit Brazilië ten hoogste misnoegd; „spoedig ondervond De With de gevolgen van deze geestesgesteldheid. Want naauwelijks had hij in de vergadering der Algemeene Staten verslag van zijn wedervaren gedaan, of hij werd op derzelver last en van wege den Stadhouder in hechtenis genomen en naar de Voorpoort overgebracht" [16]. Het schijnt mij echter toe, dat De Jonge deze dingen te sterk heeft gekleurd en dat dit samenhangt met zijn neiging om in De With de zondebok van de stadhouderlijke partij te zien. Wij zullen ons met dit laatste punt nog nader moeten bezighouden, constateren hier voorlopig slechts het ontbreken van betrouwbare aanwijzingen, dat de landsregering op het tijdstip van De With's terugkeer werkelijk van zulk een laakbare vooringenomenheid jegens hem zou hebben blijk gegeven. Immers de enige mij bekende aanwijzing, dat dit inderdaad het geval zou zijn geweest, kan men bezwaarlijk betrouwbaar noemen. Dat is namelijk de mededeling van Van der Hagen in zijn *Leven en bedrijff van vice-admirael De With,* dat deze bij zijn terugkeer „Sijn Hoogheyt en de geïntresseerde van de Compagny ....ten hoogsten tegens hem ingenomen (had) bevonden; den grootsten verrader van ons lant te sijn" [17]. Van de bewindhebbers van de Compagnie kan men inderdaad geredelijk aannemen, dat zij zo over De With oordeelden, maar ook van de stadhouder en de (overigens door Van der Hagen niet genoemde) Staten-Generaal? Alleen omdat de tot het uiterste geprikkelde De With, uit wiens mond de schrijver het moet hebben

[16]) De Jonge, *Verhandelingen,* I, blz. 169.
[17]) Naber, *Leven en bedrijff,* blz. 138.

vernomen, het zo zou hebben gevoeld? Of zou hij als voorbarig geloof aan zijn schuld hebben uitgelegd, wat niet meer was dan gerechtvaardigde twijfel aan zijn onschuld?

Neen, het getuigenis van Van der Hagen, uit De With's mond opgetekend, kan ons ook hier niet bevredigen. Laten wij liever terugkeren tot de droge tekst van de bewuste resolutie der Staten-Generaal van 30 April 1650 en zien, wat deze ons leert. De Hoogmogenden bejegenden De With uit de aard der zaak koel, maar deden overigens niet anders dan wat elke overheid, die in zulke gevallen het recht zijn loop wil laten, behoort te doen en zij deden het bovendien volstrekt niet overhaast — dat was trouwens, zoals ons vaker bleek, hun gewoonte niet. Waarschijnlijk hebben zij De With te verstaan gegeven, dat hij er wel meer van zou horen en zich daartoe ter beschikking diende te houden; hij werd althans niet op staande voet gearresteerd, maar kon als vrij man de vergaderzaal verlaten om zich naar zijn logement in de Wagenstraat te begeven [18]). Vervolgens besloot de vergadering de door De With overgelegde stukken benevens de reeds eerder ontvangen brieven van de Hoge Raad van Brazilië in handen van haar gedeputeerden tot de zaken van de Westindische Compagnie te stellen om de zaak te bestuderen, het advies van Zijne Hoogheid (als admiraal-generaal) in te winnen en van alles aan de vergadering rapport te doen.

Men ziet: de Staten-Generaal liepen niet zo hard van stal als De Jonge ons wil doen geloven. Zij begonnen als gewoonlijk met de zaak commissoriaal te maken en de gedeputeerden voor Westindische zaken, die met het onderzoek der stukken werden belast, namen daar een volle week de tijd voor. Intussen bleef De With op vrije voeten en verscheen hij op uitdrukkelijk verzoek van de Staten van Holland ook in hun vergadering om verslag van zijn reis te doen [19]). Op 7 Mei brachten gedeputeerden een uitvoerig schriftelijk rapport uit, waarin zij de ter zake dienende bepalingen uit De With's instructie terecht voorop stelden, vervolgens de toepasselijke gedeelten uit de klaagbrieven van de Hoge Raad citeerden en tenslotte de aandacht vestigden op hetgeen zij in de door De With overgelegde stukken te zijner rechtvaardiging hadden

---

[18]) Het huis, waarin De With logeerde, droeg nog in de vorige eeuw een gevelsteen met zijn beeltenis; zie J. van Lennep en J. ter Gouw, *De uithangtekens* (1868) I, blz. 232. Het pand is echter sedert dien verbouwd en de gevelsteen verdwenen.

[19]) R.H. 3 en 4 Mei 1650.

aangetroffen [20]). Een eigenlijke conclusie ontbrak; waarschijnlijk hebben gedeputeerden deze mondeling ter kennis van de Hoogmogenden gebracht en kwam hun standpunt er op neer, dat zij voldoende termen aanwezig achtten om De With in staat van beschuldiging te stellen. Het resultaat van een en ander was althans, dat de Staten-Generaal besloten Zijne Hoogheid en de gedeputeerden te verzoeken in deze zaak „te doen ende ordonneeren alles wat ten meesten dienste van den lande sal vereysschen" en nu bleek inderdaad De With's uur te hebben geslagen. Nog dezelfde dag besloten stadhouder en gedeputeerden hem voorlopig in zijn logement onder bewaking te stellen, maar de Staten-Generaal achtten dit nog niet voldoende; zij bepaalden, dat de admiraal nog dezelfde avond „tot naerder verseeckertheyt" op de Gevangenpoort moest worden gebracht en verzochten de stadhouder hiertoe het nodige te verrichten. Dit besluit werd met eenparige stemmen van alle provinciën genomen; de afgevaardigden van Holland, welk gewest zich achteraf zo krachtig hiertegen zou verzetten, werden dus blijkbaar overrompeld. Mitsdien werd De With in de avond van de 7e Mei met de karos van kapitein Gleser, commandant van de stadhouderlijke garde, van zijn logement naar de Gevangenpoort overgebracht en aldaar op de „ridderskamer" in verzekerde bewaring gesteld [21]). Opmerking verdient nog, dat Gleser tevens met het toezicht op de gevangene werd belast — een maatregel, die vermoedelijk het voorkomen van ongewenste inmenging van het Hof van Holland ten doel had; de Poort was immers eigenlijk de gevangenis van dit Hof [22]).

Het zij hier herhaald, dat de bevolen maatregelen en de wijze, waarop zij werden uitgevoerd, niet onevenredig schijnen aan de ernst der tegen De With ingebrachte beschuldigingen en dat men daarin welbeschouwd geen aanwijzing voor een bijzondere vooringenomenheid tegen de beschuldigde behoeft te zien. Hetzelfde geldt voor hetgeen de Hoogmogenden tenzelfden dage besloten ten aanzien van de berechting van De With en zijn kapiteins, namelijk dat deze zou geschieden door een bijzondere rechtbank, bestaande

---

20) Cohier, no. 24.

21) De Ridderskamer is een vrij groot vertrek op de eerste verdieping van de Gevangenpoort; zie G. G. Calkoen, *De Gevangenpoort of Voorpoort van den Hove*, in *Jaarboek Die Haghe* 1906, blz. 1—242, in het bijzonder blz. 23—26.

22) R.S.G. 7 Mei 1650; Krämer, *a.w.*, blz. 511; Naber, *Leven en bedrijff*, blz. 138.

uit luitenant-admiraal Maarten Harpertsz. Tromp en twee leden van elk der vijf admiraliteitscolleges, door deze zelf daartoe af te vaardigen. De Staten-Generaal wensten dus terecht zelf geen invloed op de keuze der rechters uit te oefenen; dat deze uit de admiraliteitscolleges, die elk in eigen ressort met de maritieme jurisdictie waren belast, dienden voort te komen, was evenzeer juist gezien. Een streven naar onpartijdige en deskundige samenstelling van deze rechtbank valt dus niet te loochenen; een vraagteken past hier slechts bij het voorzitterschap van Tromp, indien men zich de diepgewortelde vete tussen de beide admiraals herinnert. Maar dit bezwaar werd, nog voor het aanleiding tot moeilijkheden had kunnen geven, door Tromp zelf uit de weg geruimd. Zodra deze namelijk vernam, welke rol hem in het proces tegen zijn rivaal was toegedacht, verzocht hij daarvan te worden geëxcuseerd, „als wel denckende dat De Witte hem om vijandschap soude reprocheren" [23]). Een verstandige houding, waarvoor de Staten-Generaal dan ook begrip toonden, want zij aanvaardden zijn weigering zonder verder aan te dringen.

Al met al kon De With er zich dus niet over beklagen, dat de samenstelling van deze gelegenheidsrechtbank hem geen waarborgen voor onpartijdige berechting bood. Dat schijnt hij trouwens ook nimmer te hebben gedaan; althans uit de later voor de rechtbank gevoerde pleidooien, waarin men zulk een protest in de eerste plaats zou verwachten, blijkt daarvan evenmin iets als uit zijn eigen uitlatingen. Of daarentegen deze rechtbank formeel competent mocht worden geacht tot zijn berechting, of de instelling ervan dus geen inbreuk op de bestaande rechtsbedeling betekende, was een geheel andere vraag; een, die veeleer in het politiek-staatsrechtelijke dan in het persoonlijke vlak lag. Het was daarover, dat weldra een hevige strijd zou ontbranden.

Het conflict kondigde zich aan, toen De With's arrestatie drie dagen later in de Staten van Holland ter sprake werd gebracht naar aanleiding van een request om vrijlating, door zijn familieleden ingediend. De Hollandse afgevaardigden ter generaliteit verhaalden hun principalen nu desgevraagd, hoe de zaak zich daar op de 7e Mei had toegedragen: zij hadden die dag geen gelegenheid tot het houden van ruggespraak gehad en zo was tot De With's arrestatie en berechting besloten, zonder dat Holland vooraf was

---

[23]) R.S.G. 12 Mei 1650; Aitzema, *a.w.*, III, blz. 416.

geraadpleegd. De Staten wensten zich echter niet bij het voldongen feit neer te leggen: zij stelden het request in handen van het Hof van Holland met verzoek om advies over de vraag, of de ter generaliteit genomen besluiten niet aan de hoogheid en de jurisdictie van hun gewest te kort deden en welk rechterlijk orgaan in dezen competent moest worden geacht [24]). Tien dagen later bracht het Hof zijn advies aan de Staten uit. Wij weten niet, hoe het luidde [25]), maar klaarblijkelijk verschafte het de Staten de juridische argumenten, die zij nodig hadden om te kunnen optreden. Zij beseften echter zeer wel, dat de politieke kant van de zaak even zwaar, zo niet zwaarder woog en om zich te beraden, hoe men hierin „sonder ondienst van den staet" te werk diende te gaan, stelden zij hun beslissing een dag uit. Deze viel dientengevolge op de 21e Mei en hield in, dat de Staten, overwegende wat in dezen „tot conservatie van de hoogheydt ende jurisdictie van den staet ende het recht van de ingesetenen" behoorde te worden gedaan, verstonden, „dat teghen ordre in de voorschreve saecke is geprocedeert" en dat De With derhalve van de Gevangenpoort naar zijn logement teruggebracht en daar onder bewaking gesteld behoorde te worden. De raadpensionaris ontving opdracht het daartoe strekkend verzoek mondeling aan de stadhouder over te brengen [26]).

Terwijl Holland zich aldus aangordde om over De With's hoofd heen de politiek-juridische strijd met stadhouder en generaliteit aan te binden, waren er te Amsterdam opzienbarende gebeurtenissen voorgevallen, die tot vertroebeling van de sfeer bijdroegen. Daar had de admiraliteit op aanwijzing van de landsregering drie der uit Brazilië teruggekeerde kapiteins (Steven Cuyper, Dirck Crijnen Verveen en Claes de With), die tegelijk met De With zouden moeten terechtstaan, bij nacht van hun bed doen lichten en op het Prinsenhof, de zetel van het college, achter slot en grendel gezet. Dit optreden leidde echter tot een scherp conflict tussen de admiraliteit en het stadsbestuur, dat aan eerstgenoemd college het recht betwistte om op het grondgebied der stad arrestaties te verrichten, ook al waren de gearresteerden dienaren van de admiraliteit en als zodanig aan haar jurisdictie onderworpen. Dit laatste

---

24) R.H. 10 Mei 1650.

25) Volgens R.H. 20 Mei 1650 werd het advies schriftelijk uitgebracht, maar het bedoelde stuk is ten Algemenen Rijksarchieve niet bewaard gebleven, naar de Rijksarchivaris der 3e Afd. mij mededeelde.

26) R.H. 20 en 21 Mei 1650.

ontkende het stadsbestuur namelijk niet: het ging slechts om de arrestatiebevoegdheid, maar op dit punt achtte de stad zich dan ook diep in haar recht gekrenkt. Burgemeesteren eisten derhalve onmiddellijke uitlevering der arrestanten en toen de admiraliteit daaraan niet op staande voet gehoor wenste te geven, verschaften zij zichzelf op forse wijze recht: zij zonden de schout met gewapend gevolg en een smid naar het Prinsenhof, alwaar de deuren van het gevang werden geforceerd en twee der arrestanten, Cuyper en De With, in triomf meegevoerd. De derde, Verveen, liet men zitten, omdat hij geen Amsterdammer, maar burger van Gouda was en de schout aan een niet-stadgenoot op zijn beurt de vingers niet wenste te branden. Het gehele incident is niet alleen een merkwaardig voorbeeld van de perikelen, waartoe de competentiegeschillen in de Republiek konden leiden, maar ook tekenend voor de gespannen politieke atmosfeer, die in het voorjaar van 1650 de binnenlandse verhoudingen kenmerkte. De sedert het vorige jaar gerezen moeilijkheden tussen de stadhouder en Holland over de wijze van afdanking van troepen naderden juist in deze dagen hun hoogtepunt en het was, alsof de zelfbewuste Amsterdamse regenten, die weldra als leiders van de Hollandse partij een openlijk conflict met de stadhouder zouden aanbinden, deze schijnbaar onbelangrijke jurisdictiekwestie aangrepen om te tonen, dat zij zich door niemand lieten ringeloren [27]).

Dat liet de landsregering zich echter evenmin doen. Op dezelfde dag, waarop de Staten-Generaal een klacht van de admiraliteit over het gebeurde te Amsterdam ontvingen, deed de stadhouder aan de Hoogmogenden mededeling van het protest van Holland ten aanzien van de gevangenhouding van De With en verzocht hun te mogen verstaan, hoe in deze kwestie te handelen [28]). De reactie van de Staten-Generaal hierop was tweeledig: zij besloten de stadhouder te machtigen in zake de gevangenhouding van De With naar goedvinden te handelen en aan Holland een schriftelijke motivering van hun standpunt te geven. Dit laatste geschiedde bij een uitvoerige brief van 24 Mei 1650, waarvan de inhoud uiteraard onze aandacht verdient [29]). De Hoogmogenden stelden zich daarin op

---

27) Zie mijn *Een merkwaardig conflict tussen Amsterdam en zijn admiraliteit in 1650.*

28) R.S.G. 22 Mei 1650; Krämer, *a.w.*, blz. 512, 513.

29) De brief is in extenso afgedrukt als bijlage II bij De Jonge's *Levensbeschrijving*; in uittreksel bij Aitzema, *a.w.*, III, 416 en De Wicquefort, *a.w.*, I, blz. 251—252.

het standpunt, dat zij tot de arrestatie en berechting van De With en zijn kapiteins bevoegd waren uit hoofde van de bijzondere dienstverhouding, waarin dezen tijdens de Braziliaanse expeditie hadden verkeerd: De With had immers zijn commissie en instructie als admiraal rechtstreeks van de Staten-Generaal ontvangen, evenals hij door hen was beëdigd en bezoldigd. Zij beriepen zich voorts op een viertal precedenten om aan te tonen, dat de generaliteit zich reeds vaker in soortgelijke zaken de berechting van vlootofficieren had voorbehouden. Indien men daarbij van de jurisdictie der admiraliteitscolleges over hun eigen dienaren bewust was afgeweken, zo betoogden zij, dan was dit alleen geschied om beschuldigden, wier delicten van dezelfde aard waren, op gelijke voet te doen berechten en te voorkomen, dat de een boven de ander zou worden bevoordeeld, doordat zij voor verschillende colleges zouden terechtstaan. Dezelfde overweging gold nu hier en derhalve verzochten de Hoogmogenden Holland met aandrang zich bij deze gang van zaken neer te leggen, geen verdere stappen bij de stadhouder in zake de gevangenhouding van De With te doen en de heren van den gerechte van Amsterdam te bevelen het jegens de admiraliteit gepleegde onrecht ongedaan te maken.

De Staten van Holland bleven hierop het antwoord niet schuldig. In een uitvoerig verweerschrift betoogden zij, dat de gewestelijke souvereiniteit niet gedoogde, dat de Staten-Generaal zonder toestemming van de gewestelijke overheid op derzelver grondgebied personen lieten arresteren en dat het betrekken van zulke personen voor een andere dan hun natuurlijke rechter in strijd was met het *ius de non evocando*, dat in Holland steeds had gegolden. Indien in het verleden somtijds met toestemming van de Hollandse afgevaardigden ter generaliteit van dit laatste privilege was afgeweken (zoals bij de aangevoerde precedenten), dan hadden deze afgevaardigden daarin toegestemd òf buiten last van hun committenten en hadden zij derhalve het belang van hun gewest verraden; òf met medeweten van de committenten en dan kon dit slechts betekenen, dat hier nalatigheid, onkunde of bijzondere overwegingen in het spel waren geweest, maar in geen geval (zo luidde de conclusie) had daardoor de gewestelijke oppermacht kunnen zijn verkort [30]).

---

[30]) Dit stuk is evenmin als het in noot 25 genoemde op het A.R.A. aanwezig; de inhoud ervan vindt men echter weergegeven bij De Wicquefort, *a.w.*, I, blz. 252—253 en Wagenaar, *a.w.*, XII, blz. 84—85.

Terecht heeft Japikse naar aanleiding van deze staatsrechtelijke controverse tussen Holland en de generaliteit opgemerkt, dat het moeilijk zou vallen uit te maken, wie nu eigenlijk in zijn recht was [31]). Inderdaad kwam de onvolkomenheid van de rechtsinstellingen der Republiek, die herhaaldelijk tot competentiegeschillen aanleiding gaf, hier weer eens duidelijk aan het licht. Wat overigens in het betoog van Holland een zwakke indruk maakt, is de gewrongen argumentatie ter ontzenuwing van de betekenis der precedenten. Hierin lag dan ook vooral de kracht van het standpunt der Staten-Generaal, dat zij de vraag konden opwerpen: „Indien ditzelfde vroeger kon gebeuren zonder dat Holland ertegen protesteerde, waarom dan nu niet?" Het antwoord lag voor de hand: omdat deze strijd, die zich uiterlijk voordeed als een strijd om het recht, in feite een manifestatie was van de in 1650 zich toespitsende strijd om de macht in de staat.

Vandaar dan ook, dat Holland van geen wijken wilde weten, het verzoek van de Hoogmogenden om Amsterdam tot rede te brengen naast zich neerlegde en zich opnieuw tot de stadhouder wendde, aan wie de Staten-Generaal immers de beslissing hadden overgelaten. Gedurende de laatste week van Mei moest Zijne Hoogheid nog welgeteld vier keer gehoor verlenen aan de raadpensionaris, die even zovele malen namens Holland kwam aandringen op het terugbrengen van De With naar zijn logement [32]). Maar onveranderlijk bleef Willem II verwijzen naar het standpunt, door de Staten-Generaal in hun brief van de 24e ingenomen, en toen de zaak op deze wijze geen stap verder kwam, besloot Holland eindelijk door te tasten. De 30e Mei namen de Staten het besluit de procureur-generaal van den Hove te gelasten De With gevankelijk van de Voorpoort naar zijn logement te doen overbrengen; van de uitvoering van dit besluit zou mededeling worden gedaan aan de Staten-Generaal en aan de admiraliteit van Rotterdam, met verzoek aan dit laatste college om orde te stellen op het verder transport van De With naar Rotterdam en hem aldaar „naer ordre van den lande" te doen terechtstaan.

Was dit besluit tot uitvoering gekomen, dan had zich wellicht op de Haagse Gevangenpoort een soortgelijke gewelddadige bevrijdingsscène afgespeeld als op het Amsterdamse Prinsenhof met

---

31) Gosses-Japikse, *a.w.*, blz. 503.
32) R.H. 23, 24, 27 en 28 Mei 1650.

zoveel succes was opgevoerd; echter met dit verschil, dat Holland zich hier op veel gevaarlijker terrein dreigde te begeven dan het Amsterdamse stadsbestuur had gedaan. Immers wel mocht de Hollandse procureur-generaal de Gevangenpoort zijn domein noemen, maar kapitein Gleser van de stadhouderlijke lijfwacht was niet voor niets met de bewaking van 's Prinsen gevangene belast! Zover liet Willem II het echter niet komen. Zwichtend voor Hollands dreigement liet hij De With nog dezelfde dag gevankelijk naar zijn logement terugvoeren, alwaar de admiraal verder onder dezelfde bewaking bleef. Stellig had de stadhouder hiermee de wijste partij gekozen: van zijn standpunt bezien was het tenslotte van meer belang, dat De With zijn gevangene bleef, dan waar hij zat. Had Holland zich van de persoon van De With meester kunnen maken, zoals het een ogenblik dreigde te zullen doen, dan had het ook zijn berechting door de generaliteitsrechtbank kunnen verhinderen en zodoende volledig gezegevierd; nu was de zege over de stadhouder echter slechts schijn en diens nederlaag niet meer dan een kleine tactische terugtocht [33]).

Uit het verdere verloop blijkt dit ten duidelijkste. Nauwelijks was De With naar zijn logement teruggebracht, of Holland trachtte de overige gewesten nu ook te bewegen tot instemming met zijn uiteindelijk doel: De With naar Rotterdam brengen en door zijn eigen admiraliteit laten berechten. Het bereikte echter niet meer dan dat de Staten-Generaal besloten hierover het advies van de stadhouder in te winnen en deze — liet de beslissing weer aan de Hoogmogenden over. De stadhouder en de grootst mogelijke meerderheid in de Staten-Generaal waren het dus blijkbaar volmaakt eens en Holland stond alleen [34]). Nochtans hield het gewest voet bij stuk en zon het op andere middelen om zijn doel te bereiken: het wilde nu de admiraliteit van Rotterdam zelf voor haar recht op de jurisdictie over haar admiraal laten opkomen. De wijze, waarop de Staten van Holland hierbij te werk gingen, is op zichzelf een merkwaardig voorbeeld van het doorwoekeren van het door Holland voorgestane provincialisme. De Rotterdamse admiraliteit telde twaalf leden, waarvan er zeven op voordracht van Holland, de overige op die van vijf andere gewesten werden benoemd. Aan de „Hollandtsche heeren” in dit college besloten de Staten nu bij

---

33) R.S.G. 29 en 31 Mei 1650; R.H. 31 Mei 1650; Krämer, *a.w.*, blz. 513.
34) R.S.G. 1 Juni 1650; R.H. 1 en 3 Juni 1650.

missive te verzoeken hun invloed aan te wenden om te bewerkstelligen, dat De With voor hun admiraliteit zou terechtstaan [35]). Deze merkwaardige stap krijgt nog meer reliëf, indien men in aanmerking neemt in welke geladen atmosfeer zij werd gedaan: twee dagen tevoren hadden de Staten besloten in het geschil over de troepenafdanking door te tasten en de soldijbetaling van de door hen als overtollig beschouwde legeronderdelen te staken. Na aldus de stadhouderlijke partij de handschoen te hebben toegeworpen, gingen de Staten voor enige weken op reces.

Intussen zat de onfortuinlijke De With nu al een maand lang in voorlopig arrest, zonder dat zijn zaak kon worden afgedaan en dat zou vooreerst nog wel duren. Immers het besluit van de Staten-Generaal van 7 Mei, waarbij in de rechtspleging over De With was voorzien, bleef onuitgevoerd, zolang Holland zich ertegen verzette en dit gewest volhardde daarin tot het bittere einde. Weliswaar liep de poging om de Rotterdamse admiraliteit voor de Hollandse wagen te spannen op niets uit; de Hollandse leden van het college konden die uit de overige gewesten niet tot hun standpunt overhalen [36]). Vervolgens deed Holland in de Staten-Generaal een formeel voorstel om De With door de Rotterdamse admiraliteit te doen berechten, hetgeen echter door de overige gewesten met verwijzing naar de resolutie van 7 Mei werd verworpen [37]). Nog gaf Holland het echter niet op. De Statenvergadering verzocht aan een commissie uit haar midden, waarin Amsterdam en Rotterdam vertegenwoordigd waren, een oplossing te zoeken en het was op advies van deze commissie, dat op 22 Juli werd besloten nog eenmaal te trachten de overige gewesten tot het Hollandse standpunt over te halen; gelukte dit echter niet, dan zouden de Staten op eigen gezag De With naar Rotterdam doen overbrengen en ter beschikking van zijn admiraliteit stellen. Toen de Staten-Generaal er nu bij Holland op aandrongen niet op deze weg voort te gaan, maar zich met de overige gewesten te conformeren, werd de bovengenoemde resolutie integendeel nadrukkelijk bekrachtigd [38]).

Holland speelde dus weer soortgelijk hoog spel als toen het De With van de Gevangenpoort wilde laten halen. Wederom tartte het de stadhouder, wiens lijfwacht nog steeds met de bewaking van

---

35) R.H. 3 Juni 1650.
36) R.H. 28 Juni 1650.
37) R.S.G. 5 Juli 1650.
38) R.H. 5, 22 en 28 Juli 1650; R.S.G. 23 Juli 1650.

De With in diens logement was belast. Maar Willem II zou nu niet ten tweeden male zijn toevlucht tot een tactische terugtocht nemen. Het conflict tussen hem en Holland over het zoveel gewichtiger geschilpunt van de troepenafdanking had inmiddels zijn hoogtepunt bereikt en de dramatische ontknoping ervan stond voor de deur. Willem II ging tot de tegenaanval over.

Het zijn bekende feiten, die wij hier moeten memoreren. Op 30 Juli werden zes Hollandse regenten op last van Willem II gevangen gezet, terwijl een troepenmacht onder de Friese stadhouder Willem Frederik voor Amsterdam verscheen met het doel het verzet van deze stad tegen 's Prinsen politiek te breken. Drie dagen verkeerde de Republiek op de rand van een burgeroorlog; toen boog Amsterdam, en daarmee Holland, het hoofd. De voornaamste anti-stadhouderlijke regenten werden uit de stedelijke regeringen verwijderd, de troepenafdanking werd naar de zin van de stadhouder geregeld en daarmee was de gevaarlijke crisis bezworen. Willem II had getriumfeerd [39]).

Men kan hier de vraag stellen, welke betekenis de controverse over De With's berechting in het grote conflict tussen de stadhouder en Holland heeft gehad. Al moet men terecht de kwestie van de troepenafdanking als het allesoverheersende geschilpunt zien, men kan zich bij nauwkeurige waarneming der feiten toch niet aan de indruk onttrekken, dat de zaak-De With daarnaast tot het laatst toe tot de verscherping der tegenstelling heeft bijgedragen. De Jonge's mening, dat deze zaak „als uit het oog verloren" werd, toen de zoveel gewichtiger afdankingskwestie zich tot een crisis ging toespitsen, kan dan ook bezwaarlijk juist zijn [40]). Wij zagen immers, dat Holland deze nevenkwestie juist niet uit het oog verloor, maar gedurende de critieke maanden Juni en Juli bij voortduring bleef hameren op het aambeeld van het *jus de non evocando* ten aanzien van De With, terwijl de Staten-Generaal hunnerzijds bleven aandringen op Hollands instemming met de regeling der procedure overeenkomstig hun resolutie van 7 Mei, omdat Hollands medewerking daartoe onontbeerlijk scheen. Dit was dan ook de oorzaak, dat de berechting van De With al die tijd geen voortgang vond, niet een vermeend verflauwen van de belangstelling voor deze zaak. Zij was even goed als de troepen-

---

39) Kernkamp, *Prins Willem II,* blz. 161.
40) De Jonge, *Verhandelingen,* I, blz. 173.

afdanking een prestige-kwestie geworden en moet als afzonderlijk facet van de partijstrijd de wederzijdse wrok hebben aangewakkerd totdat de bom barstte. Tekenend mag het in dit opzicht heten, dat Holland nog op 28 Juli bij formele resolutie dreigde De With naar Rotterdam te zullen doen overbrengen — twee dagen, voordat de stadhouder zijn grote slag zou slaan.

Maar nu Holland de strijd had verloren, gebeurde wat te verwachten was: niet alleen in de kwestie van de troepenafdanking, maar ook in die van De With's berechting gaf het gewest toe. Niet echter dan nadat het eerst nog een compromis had voorgesteld in deze zin, dat De With weliswaar voor de Rotterdamse admiraliteit zou terechtstaan, maar dat dit college daartoe met enige leden van de overige admiraliteiten zou worden versterkt [41]). Hoewel de stadhouder een ogenblik aarzelde — de raadpensionaris rapporteerde, dat hij in het voorstel „geen quaet gevallen en scheen te hebben" — bleef hij tenslotte toch van mening, dat de resolutie der Hoogmogenden van 7 Mei voortgang behoorde te hebben en drong hij er nogmaals bij Holland op aan zich daarmee te conformeren. Nu besloot Holland dan ten langen leste zich naar de overige gewesten te schikken en aan de resolutie van 7 Mei zijn stem te geven, echter onder nadrukkelijk voorbehoud, dat dit niet als een precedent mocht worden beschouwd. De 17e Augustus spraken de Hollandse afgevaardigden zich ter Staten-Generaal in deze zin uit en daarmee was dus beslist, dat De With en zijn kapiteins als dienaren der generaliteit zouden moeten terechtstaan voor gecommitteerden uit de vijf admiraliteiten [42]).

Het lijkt hier de geschikte plaats om nogmaals een vraag op te werpen: de vraag, waarom het Holland in het geschil over De With's berechting eigenlijk te doen is geweest. Wij hebben hierboven twijfel geopperd ten aanzien van de opvatting van De Jonge, dat de stadhouder en de Staten-Generaal in hun optreden tegen De With van bijzondere vooringenomenheid blijk zouden hebben gegeven. Kan men echter van Holland niet het tegengestelde zeggen, namelijk dat zijn verzet tegen de van generaliteitswege voorgestelde procedure er op was berekend De With, Hollands vice-admiraal, te sauveren? Ik meen, dat hier evenzeer twijfel gerechtvaardigd is. Het vertoog, waarin Holland De With's ge-

---

41) R.H. 9 Aug. 1650.

42) R.H. 9, 11 en 12 Aug. 1650; R.S.G. 17 Aug. 1650.

vangenneming en de tegen hem beraamde procedure had gewraakt, was naar de inhoud geen pleidooi ten gunste van hem, maar uitsluitend een verdediging van Hollands beledigde provinciale souvereiniteit [43]). Men krijgt daaruit geen andere indruk, dan dat het gewest niet zozeer voor zijn admiraal als wel voor zichzelf opkwam en zulk een houding paste volkomen in het raam van de zich toespitsende strijd om het provincialisme. Dit neemt op zichzelf misschien niet weg, dat Holland hiermee toch De With's belang kan hebben beoogd, doch het is duidelijk, dat Holland niet bedoelde zijn berechting geheel en al te verhinderen, maar alleen zijn berechting door een bijzondere rechtbank, die toch, zoals wij zagen, redelijke waarborgen voor onpartijdige berechting bood en welks bevoegdheid door De With zelf niet is ontkend. Zou Holland deze kwestie dan voornamelijk ter wille van hem zo hoog hebben opgenomen? Neen, de waarschijnlijkste conclusie lijkt mij, dat dit conflict tussen Holland en de generaliteit niet — althans niet in de eerste plaats — de persoon van de admiraal tot inzet had, maar dat hier over diens hoofd heen een politiek-staatsrechtelijk geschil werd uitgevochten.

Deze conclusie is voor de beoordeling van de rechtspleging over De With niet zonder belang. Immers, indien zij juist is, betekent dit, dat de sedert De Jonge gangbare voorstelling, als zou het proces een politieke aangelegenheid zijn geweest, waarbij Holland en de stadhouder respectievelijk voor en tegen De With partij zouden hebben gekozen, althans in de tot hiertoe gememoreerde feiten weinig steun vindt. Er is, als ik goed zie, slechts één positieve aanwijzing, die voor De Jonge's opvatting schijnt te pleiten. Toen omstreeks half September de tien leden van het te vormen tribunaal (twee uit elk der vijf admiraliteitscolleges) zich in Den Haag hadden verzameld, werd hun door de Staten-Generaal een akte van aanstelling verleend, waarin hun werd opgedragen kennis te nemen van de „wandevoiren" van de admiraal en alle andere hoofdofficieren van zijn vloot, „die haer naer behooren niet en hebben gequeten". Voor de fiscaal der generaliteit mr. Jacob de Sille [44]) werd een soortgelijke commissie als openbare aanklager geconcipieerd, waarin de geïncrimineerde feiten eveneens werden

---

43) Wagenaar, *a.w.*, XII, blz. 84, 85.

44) Zoon van Laurens de Sille, die hetzelfde ambt had bekleed en uit dien hoofde in 1619 als openbare aanklager van Oldenbarnevelt was opgetreden; vgl. *De Nederlandsche Leeuw*, 40e jrg. (1922), 268.

aangeduid als „te zijn gepleegd". Tegen beiderlei bewoordingen tekende Holland echter protest aan, omdat zij een vooroordeel tegen de beschuldigden schenen in te houden. Op voorstel van Holland werd dan ook in De Sille's commissie de clausule „(wandevoiren, die zij) hebben gepleecht" gewijzigd in „souden mogen hebben gepleecht"; in de commissie der rechters kon een analoge wijziging niet meer worden aangebracht, omdat zij reeds was gearresteerd en de betrokkenen daarop waren beëdigd, voordat Holland op de aanstotelijke clausule opmerkzaam was geworden [45]).

Moet men nu dit incident zo breed uitmeten als De Jonge doet en daarin het bewijs zoeken, dat de Staten-Generaal De With bij voorbaat als schuldig hebben willen brandmerken? Het komt mij eerder voor, dat wij in de gewraakte clausule niet meer dan een lapsus behoeven te zien, een minder gelukkige, maar niet boosaardig bedoelde formulering, die dan ook zonder veel tegenstand werd herzien, toen Holland er bezwaar tegen opperde. Dat het gewest daartoe sterke aandrang heeft moeten uitoefenen, zoals De Jonge meent, kan ik niet inzien. De enige moeilijkheid schijnt te zijn geweest, dat de commissie voor de rechters reeds in kannen en kruiken was en dat daarop dus — anders dan in het geval van de fiscaal — bezwaarlijk kon worden teruggekomen; waarbij Holland zich dan ook na enige deliberatie heeft neergelegd. Het hele voorval had veel van een storm in een glas water — De With had er zwaardere over zijn hoofd zien gaan.

De aldus geïnstalleerde bijzondere rechtbank was uit de volgende afgevaardigden der admiraliteitscolleges samengesteld: Nicolaes Koeckebacker en Lambert Quadacker (van de admiraliteit van Rotterdam); Simon van Alteren, heer van Jaarsveld en Jacob Pietersz. Trom (Amsterdam); Jacobus Bas en Johan Lodewijck van Panhuys (Zeeland); Lambert Reynst en Lambert de Pauw (Noorderkwartier); Schelto Aitsema en Gijsbert de Wijckersloot (Friesland). Ten aanzien van de vraag, of men deze gelegenheidsrechtbank onpartijdig mag noemen, is boven reeds opgemerkt, dat de wijze van samenstelling daarvoor voldoende waarborgen bood. Overigens valt er weinig van te zeggen; of er achter deze namen

---

[45]) R.S.G. 16, 25, 28 en 30 Sept. 1650; R.H. 14, 23 en 27 Sept. 1650; De Jonge, *Verhandelingen,* I, blz. 169, 170. De commissie der gecommitteerde rechters in Cohier, no. 1; die van De Sille in A. en R. fo. 74.

persoonlijke vrienden of vijanden van De With schuil gingen, heb ik niet kunnen vaststellen. Wil men aan hun herkomst enige waarde hechten, dan kan worden opgemerkt, dat het Hollandse element in elk geval voldoende vertegenwoordigd was in de personen van de Amsterdammers Bas en Reynst, de Delftenaar Koeckebacker en de Edammer Trom [46]). Hoe dit zij, er schijnt geen aanleiding te zijn om deze rechtbank uit hoofde van haar samenstelling te diskwalificeren. De With zelf — het zij herhaald — heeft dat trouwens ook nooit gedaan en aangezien hij zijn critiek niet onder stoelen of banken placht te steken, zij dit *argumentum e silentio* ons tenslotte genoeg.

Met dit al was het eind September geworden, voordat rechtbank en fiscaal waren geïnstalleerd en het grote proces tegen De With en de zijnen, dat ruim vijf maanden zou moeten duren, een aanvang kon nemen [47]). Niet minder dan veertien beschuldigden werden gedagvaard: behalve De With de kapiteins Forant, Verveen, Cuyper, Van Coulster, Pieter Adriaensz., Claes de With, Malcontent en Cleydijck, De With's luitenant Quack en vier mindere officieren van de Dolphijn, namelijk de schrijver De Soete, de ziekentrooster Swan, de chirurgijn Pieter Pietersz. en de konstabelsmaat Gabriël Pietersz. Tal van getuigen werden bovendien verhoord, waartoe subcommissies uit de rechtbank zich naar de verschillende havensteden moesten begeven om deze lieden te achterhalen. Het aantal gedagvaarden zou zelfs nog groter geweest zijn, indien de fiscaal De Sille zijn zin had kunnen doordrijven. Deze openbare aanklager zal ons uit de stukken tegemoet komen als een man van zulk een grote ambtsijver, dat deze zelfs bij tijd en wijle door de rechters moest worden ingetoomd.

Op 17 September was De With op bevel van de stadhouder van zijn logement naar de Gevangenpoort teruggebracht. In de loop van October arriveerden daar ook de acht kapiteins en luitenant Quack, in November tenslotte nog de vier verdachten van de Dolphijn. De Gevangenpoort bleek voor al deze onvrijwillige gasten

---

[46]) De leden der admiraliteitscolleges werden op voordracht van bepaalde steden en gewesten benoemd, zodat b.v. Bas voor Amsterdam in het Zeeuwse college zat.

[47]) Voor het verloop van het proces vgl. in het algemeen de „Acten en resolutiën van de Gecommitteerde Rechters ter judicature van den gewesenen admirael Witte Corneliss. de Witte enz. 1650—'51" (Archief-S.G., Admiraliteitszaken 44, hier geciteerd als A. en R.).

ternauwernood plaats te bieden: de cipier was genoodzaakt de acht kapiteins vier aan vier bij elkaar te zetten. Het régime over de gevangenen was vooral in de aanvang streng. Op voorstel van de fiscaal werd besloten, dat zij geen bezoek mochten ontvangen, ook niet van raadslieden, en dat zij evenmin buiten voorkennis der rechters briefwisseling mochten voeren, zolang de verhoren niet waren beëindigd [48]). Ook ontmoeten wij reeds in de eerste dagen algemene klachten over het „quaet tractement", dat zij van de cipier ondervonden, hetgeen de rechters noopte zich ermee te bemoeien. De With kreeg op zijn verzoek gedaan, „dat het blint voor de tralie, om lucht te scheppen, mocht werden wech genomen". Bovendien verzocht hij tweemaal daags „tafelcost" te mogen genieten „als een eerlijck burger", tweemaal per week schoon tafellinnen, een kan wijn en vier kannen bier per dag, voldoende kaarsen en turf benevens „behoorlijck slaepgoet". Dit alles werd hem toegestaan, maar daarvoor werden zijn verblijfkosten dan ook verdubbeld tot *f* 4 per dag. De kwaliteit van de gevangeniskost bleef echter te wensen overlaten: enige tijd later zien wij de admiraal voor zijn rechters verschijnen met medebrenging van „eenige vivres, bestaende in roggenbroot ende ertten, omme te sien de ondeuchdelicheyt van dien" [49]). Ook had zijn gezondheidstoestand te lijden: als hij, nadat het proces zich reeds twee maanden heeft voortgesleept, bij herhaling op spoed aandringt, klaagt hij tevens, dat hij zich tengevolge van de langdurige gevangenschap „seer aemborstich bevindt ende bij tijde daerin meent te smooren" [50]). Welk een beproeving dit alles voor hem moet zijn geweest, laat zich slechts raden.

De uitvoerige verhoren, waaraan men hem had onderworpen, waren toen reeds beëindigd. De voornaamste punten van ondervraging betroffen de houding van kapitein Forant in verband met de muiterij op de Dolphijn, het verloren gaan van het schip 't Huys Nassau en tenslotte zijn meningsverschillen met de Hoge Raad van Brazilië, die hem tot zijn terugkeer hadden doen besluiten [51]). Na hetgeen over al deze punten in de voorafgaande hoofdstukken

---

48) A. en R. 4 en 5 Oct. 1650.

49) A. en R. 12 en 14 Oct., 12 Nov. 1650.

50) A. en R. 29 Nov. 1650.

51) Voor deze verhoren zie Cohier, no. 17 (6 en 13 Oct. 1650), 18 (8—11 Nov. 1650) en 49 (5 Oct. 1650). Duplicaten van de nos. 17 en 18 treft men aan onder de nos. 48 en 50.

reeds is gezegd, behoeven wij daarop niet uitvoerig terug te komen. De With verdedigde niet alleen zichzelf, maar kwam ook op gepaste wijze voor Forant op door hem een van zijn bekwaamste kapiteins te noemen en de aandacht te vestigen op de opruiende invloed van diens luitenant De Jong. Evenzeer verdedigde hij zijn luitenant Quack tegen de verdenking, als zou het verlies van de Huys Nassau aan de Portugezen een gevolg van diens nalatigheid geweest zijn. Doch de ondervraging over de motieven tot De With's terugkeer vormde uiteraard de hoofdzaak. De rechters vroegen hem daarbij punt voor punt rekenschap van zijn verrichtingen sedert zijn terugkeer van Rio de Janeiro in Juli 1649 tot aan zijn vertrek op 9 November [52]). De With beantwoordde de meeste vragen vrij uitvoerig, stelde de omstandigheden, die zijn gedragslijn hadden bepaald, duidelijk in het licht en beriep zich herhaaldelijk op het gewichtige artikel 53 van zijn instructie, waarbij hem was voorgeschreven de schepen „wel te bewaren". Veel zou afhangen van de interpretatie, welke de rechters aan dit artikel zouden geven.

Minder goed bracht Forant het er bij zijn verhoor af [53]). Dat hij op de vraag, waarom hij zijn admiraliteit ten aanzien van de muiterij opzettelijk had misleid, ten antwoord gaf, dat hij dit had gedaan om de muiters straffeloosheid te verzekeren, is hem stellig zwaar aangerekend. De overige kapiteins, op wie de verdenking rustte, dat zij niet krachtig genoeg tegen de muiters waren opgetreden, verdedigden zich allen met een beroep op overmacht [54]). Van Coulster had het het gemakkelijkst: hij kon zich immers er op beroepen, dat hij op bevel van zijn admiraal tegelijk met deze de terugreis had moeten aanvaarden [55]).

Het resultaat van de verhoren was voor deze laatste groep van verdachten dan ook reeds in zoverre gunstig, dat zij in de loop van November uit de voorlopige hechtenis werden ontslagen. De With en Forant werden echter nog vastgehouden, evenals de verdachten van de Dolphijn. Forant onderging in vergelijking met de overigen de strengste behandeling: zelfs het verbod om bezoek te ontvangen

---

52) Vgl. hoofdstuk X.

53) Cohier, no. 57.

54) Cohier, no. 90 (Verhoor van kap. Verveen), 102 (Cuyper), 116 (P. Adriaensz.), 124 (Cl. de With), 137 (Malcontent) en 141 (Cleydijck).

55) Cohier, no. 19 (Verhoor van kap. v. Coulster).

werd voor hem nog niet opgeheven, voor De With daarentegen reeds na zijn eerste verhoor [56]).

Voor hen beiden was het wachten nu vooreerst op het indienen van de eis door de fiscaal. Er zat weinig schot in het proces. De door het grote aantal verdachten veroorzaakte trage gang van zaken werd nog verergerd door de wijze, waarop De Sille zijn taak als fiscaal opvatte. Van de aanvang af had hij er bij de rechters op aangedrongen pogingen in het werk te stellen om ook de aanstokers der muiterijen op de verschillende schepen te achterhalen, arresteren en berechten [57]). Daartoe begaf hij zich in het laatst van October naar Amsterdam en Hoorn om, voorzien van de nodige volmachten, de aldaar gevestigde admiraliteitscolleges te verzoeken hem bij het opsporen der verdachten behulpzaam te zijn. Hij oogstte echter geen succes. Al het betrokken scheepsvolk was namelijk reeds afgedankt en als zodanig niet langer aan de arrestatiebevoegdheid der respectieve admiraliteiten onderworpen; men verwees de fiscaal dus naar de magistraten der verschillende steden, waar hij de verdachten zou menen te kunnen vinden [58]). Nu was er niet veel werkelijkheidszin voor nodig om te kunnen voorzien, dat verdere pogingen nutteloos zouden blijken; niet alleen, omdat op de medewerking van de stedelijke autoriteiten in dezen niet al te zeer viel te rekenen, maar ook, omdat de schuldigen toch waarschijnlijk reeds naar alle windstreken waren gevlogen. De Sille schijnt dit echter in zijn blinde ijver niet te hebben kunnen inzien. Na zijn terugkeer in Den Haag haastte hij zich de rechters het voorstel te doen hem met gelijke volmachten naar de bedoelde havensteden te zenden om daar met behulp van de plaatselijke justitie te trachten zijn doel te bereiken. Nu bleek echter, dat de rechters niet van zins waren de fiscaal nog langer op de door hem ingeslagen weg, waaraan geen einde was te zien, te volgen. Zij hielden zijn voorstel in beraad, stelden de beslissing enige malen uit, maar spoorden hem inmiddels herhaaldelijk aan de hangende procedures te bespoedigen en „niet te veel gevangens overhoop te haelen" [59]). Toen de vasthoudende De Sille daarentegen op een beslissing bleef aandringen en zelfs dreigde zich uit het gehele proces te zullen terugtrekken, als hij zijn zin niet kreeg, legden de

56) A. en R. 22 Oct. en 12 Nov. 1650.
57) A. en R. 23 Sept. 1650.
58) A. en R. 3 en 5 Nov. 1650.
59) A. en R. 7, 9 en 12 Nov. 1650.

rechters de zaak aan de Staten-Generaal ter beslissing voor, echter niet zonder dat zij te kennen gaven in het streven van de fiscaal geen heil te zien [60]). Niettemin beslisten de Hoogmogenden ten gunste van De Sille en gaven zij de rechters opdracht hem de begeerde brieven van verzoek („letteren requisitoriael"), gericht aan de in aanmerking komende stadsbesturen, te verlenen [61]). Een besluit, waarvan men slechts kan vermoeden, dat het werd ingegeven door de gedachte, dat het niet op de weg van het hoogste staatsgezag kon liggen een generaliteitsambtenaar in zijn ambtsijver te beknotten. De Sille had het pleit dus gewonnen, maar de rechters besloten wijselijk hem niet te laten vertrekken alvorens hij zijn eis tegen De With had ingediend; al te lang had de omslachtige werkwijze van de fiscaal de zaken reeds opgehouden [62]).

Een week later leverde De Sille nu werkelijk zijn eis en conclusie tegen De With in; een zeer uitvoerig stuk, dat uiteraard een nadere beschouwing verdient. Het telde niet minder dan 259 punten; een bijzonderheid, die reeds door De Jonge en Warnsinck met zekere voorliefde is vermeld, maar die bij gebrek aan nadere toelichting aanleiding zou kunnen geven tot het misverstand, dat De With even zoveel wanbedrijven ten laste werden gelegd [63]). De bedoelde „punten" hadden echter slechts de betekenis van een destijds in dergelijke stukken gebruikelijke indeling van de wijdlopige tekst in genummerde zinsneden ten einde het maken van verwijzingen te vergemakkelijken. Zegt het genoemde getal dus alleen maar iets omtrent de lengte van het stuk, dit neemt niet weg, dat de werkelijke punten van beschuldiging evenzeer een indrukwekkende lijst vormden. De With werd ervan beschuldigd, dat hij zich een bijzonder gezag buiten dat van de Hoge Raad had aangematigd; dat hij de hem opgedragen taak niet naar behoren had vervuld; dat hij in Juli 1649 ten onrechte had aangedrongen op zijn vertrek; dat hij in September 1649 de Hoge Raad had gedwongen tot uitbetaling van achterstallig buitgeld; dat hij in October 1649 wederom hardnekkig op zijn vertrek had gestaan, daarbij zijn particuliere belangen boven het landsbelang stellende en de Hoge Raad gebrek aan eerbied betonende; dat hij de straf, aan kapitein Cort door de

---

60) A. en R. 19 Nov. 1650.

61) A. en R. 19 en 22 Nov. 1650.

62) A. en R. 25 Nov. 1650.

63) De Jonge, *Verhandelingen,* I, blz. 174; Warnsinck, *a.w.,* blz. 58 en 72.

krijgsraad opgelegd, buiten bevoegdheid had verzacht; dat hij kapitein Cramer op onwettige wijze door de krijgsraad had doen afzetten; dat hij kort voor zijn vertrek de victualievoorraden opzettelijk te laag had opgegeven en zichzelf uit de achterblijvende schepen had voorzien; dat hij tenslotte door zijn eigenmachtig vertrek zijn plicht had verzaakt, de achterblijvende bemanningen aanleiding tot muiterij had gegeven en de kolonie in gevaar had gebracht. In zijn conclusie eiste de fiscaal De With's executie „metten swaerde datter de doot naer volge", benevens verbeurdverklaring van zijn goederen ten profijte van de staat [64]).

Op 3 December hoorde De With zich dit requisitoir ter rechtszitting voorlezen. De ernst van de zaak moet hem duidelijk voor ogen hebben gestaan, maar hij zou weldra bemerken, dat zijn moeilijkheden nu hun dieptepunt hadden bereikt. Van stonde af aan waren de rechters hem nu ter wille: hij mocht advocaten raadplegen en kreeg daartoe de beschikking over een „bequame camer" op zodanige uren als hij zelf wenste. Met spoed togen nu zijn raadslieden, vier in getal [65]), aan het werk en reeds vijf dagen later leverden zij bij de rechtbank een antwoord op de tenlastelegging in, bestaande uit 148 punten en waarbij de eis van de fiscaal als ongefundeerd werd afgewezen. Ter verdediging van De With werd hier in hoofdzaak aangevoerd, dat artikel 53 van zijn instructie de bevoegdheid tot eigenmachtig terugkeren impliceerde; dat de onhoudbare toestand van zijn vloot de terugkeer had gerechtvaardigd; dat het hem nooit aan „vigilantie, beleyt ende couragie" had ontbroken; dat het aandringen op zijn vertrek en op de uitbetaling van buitgeld hem niet ten kwade konden worden geduid; dat het vonnis tegen kapitein Cramer door de krijgsraad was geveld en dus niet te zijner verantwoording stond, evenmin als het vertrek der achtergebleven schepen aan zijn toedoen te wijten was geweest. Aan het slot werd geconcludeerd tot vrijspraak, subsidiair ontslag uit de voorlopige hechtenis in afwachting van het vonnis [66]).

De rechters bleken De With welgezind. Ondanks hardnekkig verzet van de fiscaal besloten zij na hoor en wederhoor van partijen tot voorlopige invrijheidstelling; voor een definitieve uitspraak waren zij nog niet gereed. De 16e December werd De With na

[64]) Cohier no. 6.

[65]) Zij worden in de stukken vermeld als Van den Andel, De Groot, Van Helt en Pothoven.

[66]) Cohier, no. 7; A. en R. 8 Dec. 1650.

voorlezing van dit besluit op handslag vrijgelaten. Nu kon hij ook de einduitslag met enig vertrouwen tegemoet zien: de voorlopige vrijlating wees er immers op, dat hem althans geen al te zwaar vonnis te wachten stond [67]).

Minder voorspoedig verging het Forant, die op 23 December eveneens de doodstraf tegen zich hoorde eisen en nu ook toestemming kreeg om zijn verdediging te prepareren, maar wiens verzoek om voorlopige vrijlating werd afgewezen [68]). Zo was hij de enige van de beschuldigde kapiteins, die gedoemd was het Kerstfeest en de jaarswisseling in eenzame gevangenschap door te brengen — een somber voorteken.

Nu de zaken zo ver waren gevorderd, kreeg De Sille gelegenheid zich ten tweeden male naar Amsterdam te begeven ten einde aldaar, nu met medewerking van het stadsbestuur, verdere schuldigen op te sporen. Hij bereikte echter op de Dam even weinig als de vorige keer op het Prinsenhof. De Amsterdamse heren van den gerechte verklaarden zich namelijk wel bereid die schepelingen, welke hij met name kon aanduiden, te arresteren, maar wensten dezen dan niet aan de fiscaal uit te leveren, doch zelf te berechten. De zaak kreeg een nog neteliger aspect, toen De Sille bij zijn besprekingen met verschillende autoriteiten in aanraking kwam met niemand minder dan de grote Andries Bicker, die weliswaar door toedoen van Willem II uit de stadsregering was verwijderd, maar nog steeds zitting in de admiraliteit had. Bicker hield de fiscaal voor, „dat hij beter hadde behooren te weten" dan op deze wijze tegen de loslopende muiters te willen procederen, daar immers de admiraliteit in geen geval van haar jurisdictie over deze lieden afstand zou willen doen. Na aldus overal het hoofd te hebben gestoten, keerde De Sille begin Januari onverrichter zake naar Den Haag terug. Nog gaf hij zijn streven echter niet op; als laatste middel om zijn doel te bereiken verzocht hij de rechters machtiging om de nog vrij rondlopende schuldigen bij oproep in te dagen [69]).

Na alle door De Sille's omslachtige opsporingsmethoden veroorzaakte oponthoud voelden de rechters daarvoor echter niets. Liever zagen zij, dat de fiscaal nu eindelijk met de nog hangende zaken tegen de overige beschuldigden gereed kwam en drongen daar een

67) A. en R. 11, 15 en 16 Dec. 1650.
68) A. en R. 23 en 24 Dec. 1650.
69) A. en R. 4 Jan. 1651.

en andermaal op aan. Maar De Sille hield nu koppig vol, dat hij deze zaken niet kon afdoen, alvorens op zijn laatste verzoek was beschikt [70]). Weken verliepen, zonder dat deze kwestie tot oplossing kwam. Tenslotte riepen de rechters zowel als de fiscaal nogmaals de tussenkomst van de Staten-Generaal in en dezen beslisten ditmaal in De Sille's nadeel: hem werd opgedragen aan de hand van het verzamelde feitenmateriaal de hangende zaken af te doen en zijn verdere eisen in te dienen, terwijl de vervolging van eventuele overige verdachten aan de admiraliteitscolleges zou worden overgelaten [71]). Nu was dan tenslotte aan de al te grote ijver van de fiscaal paal en perk gesteld en kwam het einde van het proces in zicht.

De berechting van de beide hoofdverdachten, De With en Forant, was inmiddels zover gevorderd, dat de rechtbank gereed was voor de uitspraak. Op 5 Januari had de advocaat Pothoven een tweede schriftelijk pleidooi ten gunste van De With ingediend, waarin de gehele akte van beschuldiging punt voor punt werd ontrafeld [72]). Met voorbijgaan der détails zij hier vermeld, dat de helft van dit 310 punten tellende verweerschrift strekte ter ontzenuwing van de beschuldiging, dat De With's vertrek uit Brazilië een daad van desertie zou zijn geweest. De argumenten daartoe zijn ons voldoende bekend; wij behoeven ze niet te herhalen. De rechtbank ging nu over tot de nauwgezette lezing van alle stukken à charge en à décharge betreffende De With; vervolgens van alle stukken betreffende Forant, wiens pleidooi inmiddels ook was ingediend [73]). Hiermee was men tot eind Januari bezig. Daarna besteedde men nog enkele dagen aan het trekken van de voornaamste punten uit de eisen en pleidooien en het onderling vergelijken daarvan. Tenslotte, toen de stukken aldus grondig waren bestudeerd, ging de rechtbank ten aanzien van beide beschuldigden over tot „de saecke ten principale" [74]).

Krijgt men uit deze gang van zaken een indruk van de conscientieuse werkwijze der rechters, meer dan een oppervlakkige indruk is het helaas niet. Uit de *Acten en resolutiën*, waaraan bovenstaan-

---

70) A. en R. 12 en 24 Jan., 11 Febr. 1651.

71) A. en R. 15 Febr. 1651.

72) Cohier, no. 30.

73) A. en R. 12 Jan. 1651; Cohier, no. 54.

74) A. en R. 1 Febr. 1651 e.v. De saecke ten principale: de hoofdzaak, de eigenlijke rechtsvraag.

de bijzonderheden zijn ontleend, blijkt wel, dat de rechtbank zich gedurende enige weken haast dag aan dag met de zaken van De With en Forant heeft beziggehouden, maar wil men weten, wat er tijdens al deze zittingen is gezegd, dan stellen deze notulen bitter teleur: over de deliberaties bewaren zij een volstrekt stilzwijgen. Dit is buitengewoon te betreuren, omdat daardoor de overwegingen, die tot de verschillende vonnissen hebben geleid, achter een dichte sluier verborgen blijven. Zelfs op de vraag, of over De With's vonnis unanimiteit bestond of niet en hoe in het laatste geval de verhouding van pro en contra was, zoekt men het antwoord tevergeefs. Slechts het eindresultaat van de beraadslagingen is geboekstaafd. Sober en droog vermelden de *Acten* van 9 Februari 1651, dat besloten is De With te veroordelen tot verbeurte van al zijn verdiende en onbetaalde maandgelden sedert zijn vertrek uit Brazilië tot op zijn aankomst in het vaderland, alsmede in de kosten van het geding.

Alleen over de totstandkoming van het vonnis over Forant vermelden de notulen een merkwaardige bijzonderheid. Op 10 Februari werd besloten hem te brengen „ter plaetse daer men gewoon is executie te doen ende aldaer het swaert over sijn hooft te laten gaen" en hem bovendien levenslang uit den lande te bannen onder bedreiging met de doodstraf in geval van overtreding. Drie dagen later verscheen ter rechtszitting de secretaris van Elisabeth Stuart, koningin van Bohemen, dochter van Jacobus I van Engeland en gemalin van de hier te lande als balling vertoevende „Winterkoning" Frederik V van de Paltz, en bracht namens zijn gebiedster aan de rechters het verzoek over, of zij „om goede ende getrouwe diensten, die den voornoemden Forants vader de Croon van Groot-Bretagnien heeft gedaen", daarmee bij het vonnis rekening wilden houden „soo veele recht ende justicie can lijden" [75]). Vervolgens betrad de secretaris van de Princesse-Royale Maria Stuart, weduwe van de inmiddels overleden stadhouder Willem II en nicht van de eerder genoemde, de vergaderzaal met de boodschap, dat Hare Hoogheid had vernomen, „dat capiteyn Job Forant wel pericul van sijn leven mochte loopen", om welke reden zij liet verzoeken, „dat Forant in 't leven mochte werden behouden" [76]). Men moet aan-

---

75) Jacques Forant, vader van Job, was in Engelse zeedienst geweest; vgl. blz. 193.

76) A. en R. 13 Febr. 1651.

nemen, dat tot de verzachting van Forant's vonnis, die dezelfde dag tot stand kwam, onder invloed van deze koninklijke interventie werd besloten, al maken de notulen om begrijpelijke redenen van dit oorzakelijk verband geen melding. Veel had de wijziging overigens niet te betekenen: slechts de symbolische straf van het zwaaien met het zwaard boven het hoofd kwam te vervallen, maar de levenslange verbanning bleef gehandhaafd. Meer dan een beleefd gebaar tegenover de hoge pleitbezorgsters kan men er dus niet in zien; de onkreukbaarheid der rechters behoeft er nauwelijks om in twijfel te worden getrokken.

De 16e Februari 1651 werden de sententies van De With en Forant op de Gevangenpoort met open deuren uitgesproken. Betekende Forant's vonnis het einde van zijn loopbaan op de Statenvloot en een breuk in zijn levensloop [77]), voor De With was het een blijde dag. „Gode voor valsche beschuldiging bij hem wederleyt, gedanct", laat hem Van der Hagen in zijn afgebeten stijl zeggen. Al berokkende het vonnis hem een schadepost van *f* 7200 wegens derving van gage en proceskosten, hij mocht zich terecht als in hoofdzaak gerehabiliteerd beschouwen [78]).

Voordat wij aan De With's vonnis een noodzakelijke nabeschouwing wijden, moeten wij eerst nog zien, hoe het met de overige beschuldigden afliep. Nu De Sille zijn vèrstrekkende arrestatieplannen had moeten opgeven en hem dus niets anders restte dan alle zaken zo snel mogelijk af te doen, kon hij inderdaad op korte termijn de resterende eisen indienen. Zij waren eveneens uitermate zwaar: tegen vijf kapiteins (Adriaensz., Cleydijck, Van Coulster, Verveen en Claes de With) werd de doodstraf geëist, omdat zij als medeplichtig aan muiterij werden beschouwd. Voor Cuyper luidde de eis ontslag en verbanning, voor Malcontent, die ziek te kooi had gelegen toen het oproer uitbrak, alleen verbeurte van gage. Luitenant Quack, schuldig geacht aan het verlies van de Huys Nassau, werd met ontslag en gageverlies bedreigd; de muiters van de Dolphijn (De Soete c.s.) met afkapping van de rechterhand en verbanning [79]). Merkwaardig was de onmiddellijke reactie van de rechters op deze exorbitante eisen: zij deelden De Sille mede, dat

---

[77]) De levenslange verbanning heeft hem overigens niet belet in 1667 in opdracht van de Franse regering hier te lande terug te keren; vgl. blz. 193.

[78]) Naber, *Leven en bedrijff*, blz. 56 en 139.

[79]) De eisen zijn, evenals de hierna te noemen vonnissen, alle in het Cohier te vinden.

deze hun „seer vreemt ende onverwacht" voorkwamen. Wat bezielde deze fiscaal, zo vroegen zij zich af, om dergelijke straffen te eisen tegen lieden, wier delicten zich bij het gerechtelijk vooronderzoek zo licht hadden laten aanzien, dat zij nota bene met zijn eigen toestemming drie maanden geleden uit de voorlopige hechtenis waren ontslagen? Hooghartig antwoordde De Sille „daertoe sijne redenen gehadt te hebben, ende desnoot te verantwoorden sulcx ende daer 't behoort" [80]). Hij moet echter hebben begrepen, dat hij het pleit al verloren had. Nadat de verdedigers begin Maart met bekwame spoed hun pleidooien hadden ingediend, hadden de rechters binnen weinige dagen de vonnissen gereed, die op 9 Maart werden uitgesproken. De kapiteins Adriaensz., Malcontent en Verveen kregen vrijspraak; Van Coulster, Pieter Pietersz. en Quack werden veroordeeld in de proceskosten; Cleydijck, Cuyper, Gabriël Pietersz., De Soete, Swan en Claes de With werden evenals hun admiraal veroordeeld tot verbeurte van gage sedert hun vertrek uit Brazilië, benevens in de proceskosten.

Hiermee hadden de rechters hun moeizame taak volbracht. Op 11 Maart werden zij door de Staten-Generaal onder dankbetuiging ontslagen; de notulen en processtukken werden ter griffie ingeleverd om daar — het zij hier dankbaar gememoreerd — zorgvuldig voor het nageslacht te worden bewaard.

De zeer belangrijke vraag, die ons nu nog rest, is, hoe men de vonnissen heeft te beoordelen. Daarbij stuit men op een grote moeilijkheid. Wij zagen boven reeds, dat de notulen van de rechtbank ons niets leren ten aanzien van de overwegingen, die tot de vonnissen hebben geleid. Hetzelfde geldt nu van de vonnissen zelf: zij vermelden slechts (zoals onder het ancien régime gebruikelijk was) de uitspraak zonder ook maar de minste motivering. Ten aanzien van de kapiteins zullen wij ons nu maar niet te veel meer verdiepen in de vraag, waarom sommigen werden vrijgesproken, anderen daarentegen tot lichte straffen veroordeeld. Het is wel duidelijk, dat Adriaensz. en Verveen hun vrijspraak te danken moeten hebben gehad aan het feit, dat zij zich meer dan hun collega's tegen de muiters hadden gekeerd en Malcontent aan de omstandigheid, dat hij op de bewuste dag ziek had gelegen; maar het is onverklaarbaar, dat Van Coulster niet werd vrijgesproken,

---

80) A. en R. 1 Maart 1651.

hoewel hij door tegelijk met de admiraal uit Brazilië te vertrekken niet anders had gedaan dan diens bevelen opvolgen. Hoe dit zij, uit de lichte straffen van de veroordeelden mag men opmaken, dat de rechters verzachtende omstandigheden hebben laten gelden en dat zij dus begrip hebben getoond voor de grote moeilijkheden, waaraan de kapiteins in Brazilië bij het handhaven van de scheepstucht het hoofd hadden moeten bieden.

Meer aandacht verdient het vonnis van De With; niet alleen omdat hij de hoofdpersoon was, maar vooral omdat wij hier tenslotte antwoord zullen moeten geven op de reeds vaker aangestipte vraag, of het feit, dat hij er met een zeer lichte straf afkwam, aan politieke invloed moet worden toegeschreven. Het is De Jonge geweest, die deze vraag voor het eerst heeft gesteld en het vermoeden uitgesproken, dat er inderdaad politiek in het spel is geweest. Zijn gedachtengang is op het oog plausibel. De With keert eigenmachtig uit Brazilië terug, wordt op last van de stadhouder gevangen gezet, Holland protesteert daar krachtig tegen, maar als de stadhouder in het conflict met Holland zegeviert, gaat het proces door en wordt De With met de doodstraf bedreigd. Wanneer echter de stadhouder komt te overlijden en Holland zijn leidende positie in de staat herneemt, loopt de zaak met een sisser af. Tenslotte heeft De With zich naderhand in zijn familiekring over de vooringenomenheid van de stadhouder beklaagd. Dit alles bracht De Jonge tot zijn vermoeden, dat de gematigdheid van het vonnis „misschien aan den dood des stadhouders en aan de veranderde omstandigheden des vaderlands moet toegeschreven worden". Zijn opvatting vindt men bij Been, Mollema en in zekere zin ook bij Warnsinck terug [81]).

Het is in het algemeen niet gemakkelijk te bewijzen, dat iets niet heeft bestaan; zo ook in het onderhavige geval. Toch geloof ik, dat De Jonge het bestaan van politieke invloed te grif heeft verondersteld en dat men zijn nog steeds gangbare zienswijze zal moeten herzien, wanneer men alle feiten op hun juiste waarde tracht te schatten. Wij hebben dat hierboven reeds beproefd ten aanzien van het conflict tussen Holland en de generaliteit over het *ius de non evocando* en toen gezien, dat bij dit conflict de persoon van De With niet in het geding behoeft te zijn geweest en vermoedelijk

---

81) De Jonge, *Verhandelingen*, I, blz. 176; Been, *a.w.*, blz. 111; Mollema, *a.w.*, I, blz. 188; Warnsinck, *a.w.*, blz. 72.

ook niet geweest is. Aangezien nu dit conflict en de zich daarin manifesterende politieke tegenstelling het eigenlijke uitgangspunt van De Jonge's redenering vormen, verliest zijn opvatting met de verwerping van dit uitgangspunt reeds veel aan waarschijnlijkheid. Maar er is nog een ander bezwaar. Als men met De Jonge causaal verband wil leggen tussen de dood van Willem II en de gematigdheid van het vonnis, dan moet men zich toch afvragen, of er na 's Prinsen dood feiten zijn voorgevallen, die op zulk een verband wijzen. Aangezien men bij De Jonge tevergeefs een antwoord op deze vraag zoekt, wil ik trachten het te geven.

Welnu, van enige rechtstreekse invloed van de politieke gebeurtenissen op het proces bemerkt men in de stukken in elk geval niets. De dood van de stadhouder op 6 November 1650, de onmiddellijk ingezette actie van Holland tot herstel van zijn machtspositie, het bijeenkomen van de Grote Vergadering in Januari 1651, het schijnt alles volmaakt buiten de uiterlijke gang van het proces, dat ongestoord zijn eigen loop nam, te zijn omgegaan. Goed, zal men tegenwerpen, van die politieke invloed blijkt misschien uit de officiële stukken niets, maar er kunnen toch na 6 November van hogerhand geheime richtlijnen zijn gegeven om ten aanzien van De With clementie te betrachten? De mogelijkheid hiervan wil ik niet ontkennen, wel de waarschijnlijkheid. Immers wanneer men zich afvraagt, wie het eerst en het meest voor het ontvangen van zulke richtlijnen in aanmerking kwam, dan denkt men aan de openbare aanklager De Sille. Wat zien wij echter gebeuren? Op 3 December, bijna een maand na het overlijden van de stadhouder, eist de fiscaal tegen De With de doodstraf! Was dit, zal men weer vragen, misschien nog te kort na de ingetreden regeringsverandering om de invloed daarvan op de houding van de fiscaal te kunnen bespeuren? Indien dit al zo was geweest, dan was er toch stellig op dit moment voor de nieuwe machthebbers, zo zij iets ten gunste van De With in de zin hadden, aanleiding geweest de fiscaal tegeninstructies te geven. Maar weer twee weken later, op 16 December, blijkt de fiscaal zich ten krachtigste te verzetten tegen De With's voorlopige vrijlating, waartoe echter toch door de rechtbank wordt besloten. Neen, deze fiscaal is door de gewijzigde politieke constellatie onberoerd gelaten. En als zijn superieuren het niet nodig hebben geacht, bij hem, de openbare aanklager, op matiging aan te dringen, zouden zij dit dan wel hebben gedaan bij de rechters, op wie zij minder vat moeten hebben gehad? Ik kan het moeilijk

geloven. Ook niet, als men mij tenslotte tegenwerpt, dat er nog één merkwaardig onverklaard verschijnsel overblijft, dat op beïnvloeding der rechters zou kunnen wijzen: het opvallend grote verschil tussen de zware eis en het lichte vonnis. Want dit verschijnsel vindt zijn verklaring, als men eens goed op de figuur van de fiscaal let. Een man van een niets ontziende ambtsijver, die zijn hersenschimmig plan om nog veel meer verdachten voor het gerecht te slepen niet wil opgeven, totdat tenslotte de Staten-Generaal zelf hem tot de orde roepen. Een fanatiek voorstander van het gezag, die voor alles wat slechts naar medeplichtigheid aan muiterij zweemt de doodstraf eist, zodat dit eindelijk de rechters zelfs te gortig wordt. Dat zo iemand de tegen De With ingebrachte beschuldigingen zo breed mogelijk uitmat en tot de doodstraf concludeerde, kan men dus veilig op rekening van zijn persoonlijk inzicht stellen, zonder dat men daarbij aan politieke motieven behoeft te denken. Men kan zelfs niet zeggen, dat hij het in het bijzonder op De With had gemunt, want tegen de overige verdachten eiste hij even exorbitante straffen en dat nog wel nadat De With's lichte vonnis reeds was geveld en hem dus was gebleken, dat de rechters zijn inzichten volstrekt niet deelden [82]).

Wanneer dus de eis buitensporig moet worden genoemd, terwijl politieke motieven daaraan vreemd schijnen te zijn geweest, behoeft de gematigdheid van het vonnis geen verwondering of verdenking meer te wekken. Ik zie dan ook geen dwingende aanleiding om te veronderstellen, dat de rechters De With op andere dan juridische gronden hebben berecht. Zij zullen zowel De With's eigen verklaringen als de krachtige pleidooien van zijn advocaten naar waarde hebben geschat en geoordeeld, dat hij de naam van deserteur niet verdiende. Dat zij hem uiteindelijk toch niet hebben vrijgesproken, zal wel aldus moeten worden verklaard, dat zij zijn beroep op artikel 53 van zijn instructie niet ten volle gerechtvaardigd hebben geacht, omdat de uitleg, die hij daaraan gaf, niet door de Staten-Generaal, die hem de instructie hadden verleend, werd gedeeld en hij dit (volgens de rechters dan) had moeten begrijpen. Maar zij zullen het feit, dat hij te goeder trouw had gehandeld en de wantoestanden in Brazilië, waarvan hij het slachtoffer was geworden, als zeer verzachtende omstandigheden hebben

---

[82]) Overigens is het niet onmogelijk, dat het eisen van zeer zware straffen door aanklagers oudtijds vaker voorkwam.

beschouwd en op grond daarvan zijn straf hebben beperkt tot verbeurte van gage over de tijd van de thuisreis, gedurende welke hij immers in feite zijn commando niet had vervuld.

Indien dit inderdaad de overwegingen zijn geweest, die tot het vonnis hebben geleid, dan kunnen deze mij toch niet geheel bevredigen. Immers volgens De With's eigen getuigenis had hij uit de bij de vaststelling van artikel 53 gehouden bespreking begrepen, dat zijn interpretatie wel degelijk door de opstellers der instructie werd gedeeld [83]). Ik houd het er voor, dat op dit punt bij De With een misverstand heeft geheerst, hetgeen dan echter moet worden geweten aan zijn lastgevers, die verzuimd hadden de instructie duidelijker te redigeren en die op zijn latere verzoeken om nadere bevelen met betrekking tot zijn terugkeer niet hadden gereageerd. Hadden de rechters daarvoor begrip getoond, dan hadden zij tot vrijspraak moeten concluderen; nu zij dit niet deden, lieten zij De With boeten voor een verzuim van zijn superieuren.

De With zelf heeft dit ook zo gevoeld. Onder zijn nagelaten papieren bevindt zich een stuk, dat een berekening bevat van het financiële nadeel, dat hij door het proces had geleden en waarbij hij het volgende heeft aangetekend: „In dit bovenstaende ben ick gecondemneert over wandebvoiren, die ick in Brasil soude hebben begaen, sonder verder bewijs daervan te connen doen" [84]). Al was het hem dus, zoals wij boven zagen, een grote voldoening, dat hij zich tegenover de zware beschuldigingen van de Hoge Raad had weten te rechtvaardigen en dat het lichte vonnis in verhouding tot de ernst van de aanklacht feitelijk een eerherstel betekende, geheel voldaan kon hij over deze afloop toch niet zijn. Nimmer heeft hij kunnen inzien, dat zijn vertrek uit Brazilië ongerechtvaardigd was geweest en wie, die alle omstandigheden in aanmerking neemt, zal willen volhouden, dat hij ongelijk had?

Het stuk was ten einde; het doek viel. Het viel over een van de moeilijkste perioden uit De With's veelbewogen zeemansleven; het viel ook over een weinig roemruchte episode uit onze maritiem-koloniale historie. Vatten wij ons oordeel over de hoofdrollen in het stuk samen, dan mogen wij vaststellen, dat De With een heel

---

[83]) Zie punt 15 van zijn verhoor van 8—11 Nov. 1650 (Cohier, no. 18), waarbij hij verwees naar zijn brief aan de H.R.B. van 26 Oct. 1649; vgl. ook blz. 50.

[84]) Naber, *Leven en bedrijff,* blz. 56—57.

wat mildere critiek verdient dan men hem tot dusver waardig heeft gekeurd. Te gemakkelijk heeft men veelal aangenomen, dat hij, de doordrijver, de querulant, zichzelf door zijn ondoordacht optreden het proces op de hals had gehaald en dat hij, nu ja, van geluk mocht spreken omdat hij dank zij de gunstige politieke ommekeer de dans was ontsprongen, maar eigenlijk als deserteur een zwaardere straf had verdiend. De feiten blijken nu enigszins anders te liggen. De With mag dan geweest zijn zoals hij was, maar hij was niet zo dom of lichtzinnig om iets te doen, waarvan hij kon weten, dat het hem zijn ambt, zo niet zijn hoofd kon kosten. Zijn besluit om Brazilië te verlaten had hij na lang en ernstig wikken en wegen genomen en dit besluit werd dan ook door het verschonende, onpolitieke vonnis althans ten dele gerechtvaardigd.

En wat nog te zeggen van zijn tegenspelers: de regeerders en machthebbers hier te lande zowel als in Brazilië, wier bevelen hij had uit te voeren? Naber, een der meest gezaghebbenden onder de beoefenaars van de geschiedenis van Nederlands-Brazilië, schreef dertig jaar geleden over hen het volgende: „Er is in de geschiedenis van Nederlandsch-Brazilië, voor zoover wij haar thans zoowat kennen, iets dat verheugd doet opzien: de regenten, met uitzondering van Graaf Johan Maurits veelal verguisd en nimmer geprezen, maken beter figuur naarmate men met de jaren gelegenheid krijgt om hen scherper in hun doen en laten te bespieden. Ook de autoriteiten in patria, wien vooral veel schuld is geweten, wien zelfs wel is nagegeven dat zij de kolonisten maar zoowat aan zichzelf hebben overgelaten, schijnen vrijuit te gaan en meer dan dat! Hoe ernstig, hoe degelijk hebben de Staten-Generaal ingegrepen met het zenden van krachtige troepenafdelingen onder ervaren aanvoerders en van welbemande vloten onder bekwame admiraals, als in de jaren 1646, '48 en '50! Hoe actief moet het Collegie der XIX zijn geweest, om 's Lands Hooge Regeering tot zoo groote uitrustingen te doen besluiten!" [85]). Wie zich bij het lezen van de laatste bladzijde van dit boek sommige voorafgaande nog herinnert, zal begrijpen, dat ik met deze lofzang op degenen, die voor het Braziliaanse beleid in de jaren van de Portugese opstand verantwoordelijk waren, geenszins kan instemmen. Toegegeven zij, dat Naber de betrekkelijke waarde van zijn uitspraak blijkt te hebben beseft, gezien zijn erkenning, dat hij slechts kon oordelen naar de mate van zijn kennis,

85) Naber, *Dagboek van Haecxs*, blz. 145—146.

die in dezen op de schaarse verhalende bronnen en niet op eigen archiefonderzoek berustte [86]). Wij hebben dan ook juist op grond van de archiefstukken de daden van deze koloniale regenten en vaderlandse autoriteiten anders leren beoordelen. Ook *ver*oordelen? Daartoe verflauwt de neiging, indien men — hier zo goed als overal — de mensen tracht te zien tegen de achtergrond van de verhoudingen, waarin zij leefden. Vraagt men, waardoor Nederlands-Brazilië is geworden tot Verzuimd Braziel, dan zoeke men niet naar schuldigen, maar naar oorzaken. En deze kunnen misschien het kortst worden samengevat in deze formulering, dat de machtige Republiek, die omstreeks 1650 op het toppunt van haar grootheid stond en in alle werelddelen haar vlag liet waaien, terzelfdertijd hier, aan de uitgestrekte kusten en in de onmetelijke wouden van Brazilië, in de strijd met een reeds duurzaam gevestigd Portugees kolonistendom, de grenzen van haar koloniale expansie bleek te hebben bereikt.

---

[86]) Vgl. hetgeen Warnsinck over Naber's gebrek aan belangstelling voor archiefonderzoek heeft gezegd in zijn voorrede tot de heruitgave van J. de Laet's *Jaerlyck verhael*, IV.

SUMMARY

Since the Dutch West India Company had first obtained a firm footing in Brazil by the conquest of Recife in 1630, it had steadily extended its territory there at the cost of the Portugese. Under the governorship of John Maurice of Nassau (1637—'44) Dutch Brazil reached its greatest extent and Dutch power seemed capable of establishing itself permanently in these regions. After John Maurice's departure however it soon became apparent on how weak a basis this power was founded. Already in 1645 the subdued Portuguese colonists, whose national consciousness had been fostered since Portugal threw off the Spanish yoke in 1640, rose in revolt against the Company. Within a short time they took possession of the whole back country and drove the Dutch back into the few fortified coastal places. The High Council of Brazil, which held the reins of government after John Maurice's departure, did not have at its disposal sufficient armed forces to restore its lost authority; the Company, owing to its weak financial position, was unable to send the necessary reinforcements from the home country. A relief expedition, equipped in 1646 with state subsidy, did indeed arrive just in time to save besieged Recife from surrender, but did not succeed in reconquering the lost territory. On the other hand Portuguese merchant shipping to Brazil suffered serious losses through the activity of the Zeeland privateers.

The Brazilian question became a matter of domestic political dispute, when the Company began to demand a much greater measure of assistance from the States General of the United Netherlands. The province of Zeeland, which was greatly interested in the Company, insisted upon vigourous support and would not shrink from an open breach with Portugal; the province of Holland on the other hand, and especially the powerful city of Amsterdam with its important trade to Portugal, showed little inclination to risk a conflict of arms with this country for the sake of the distressed Company. After lengthy deliberations Holland and Amsterdam finally, in August 1647, consented to sending a fleet of twelve warships and a military force of 6000 men to Brazil in order to induce Zeeland to agree in concluding peace with Spain, which was consequently effected next year. To the command of the fleet Witte Corneliszoon de With was appointed, one of the most capable Dutch admirals, but whose violent temper and lack of tact were to hamper him in performing this thankless task.

The preparation of the expedition sustained much delay through the shortage of money prevailing at the boards of admiralty and

through the lack of readiness among the soldiery to go voluntarily to Brazil. Meanwhile the Portuguese ambassador in The Hague, Francisco de Sousa Coutinho, exerted himself in vain in an attempt to come to terms with the States General. The States, knowing that in Portugal as well a fleet was being equipped for Brazil, distrusted his presentations and counted on the success of De With's expedition. De With himself however was less optimistic, had no faith in the way in which affairs were being conducted by the Company's managers and feared particularly, that his ships would fall a prey to neglect in Brazil and that the supply of provisions would prove insufficient. As a result at his suggestion certain clauses meeting these objections were inserted in his instructions for the expedition. As turned out later however, he and the High Council of Brazil were to hold widely differing opinions with regard to the scope of these clauses.

At the end of December 1647 De With put to sea and after a stormy crossing he reached Recife in the middle of March 1648. There it proved impossible to bring the transported troops immediately into action; they had suffered much from the hard ocean-voyage on the crowded ships. Moreover all kinds of things were wrong with the organisation in Brazil; the High Council showed itself rather unfit to cope with its arduous task. Difficulties in connection with the pay of the soldiers caused great discontent among them. In the middle of April the army under the command of general Schoppe finally set off on its march with a view to inflicting a decisive blow on the Portuguese. At the mountain range of Guararapes a bloody battle took place (19 April 1648), in which, at the moment when the Dutch, who were numerically stronger, seemed on the point of gaining the victory, they were forced by their great losses (partly through desertion) to retreat. In a shattered state the army returned to Recife, which was again surrounded and besieged by the Portuguese.

At the instance of De With, now already grieved at being kept in leading-strings by the High Council, it was now resolved to bring the fleet into action. De With received an order to go and cruise before the Bay of All Saints (Bahia) and to that end put to sea in the beginning of May. He hoped for an encounter with the Portuguese galleons stationed in the Bahia, but these had orders to avoid all hostilities and consequently kept themselves in hiding. So while De With spent weeks waiting in vain for his opponent, Salvador Correia de Sá with a fleet and a landing-army crossed unhindered from Rio de Janeiro to Angola in order to reconquer this Portuguese colony, of which the West India Company had taken possession in 1641. When De With received notice of this, he raised the blockade of the Bahia and proposed to the High Council that he rush to Angola's assistance. The Council however did not consider this its task and refused to let him go to Angola, which as a result had to surrender to Salvador Correia in August 1648.

In September 1648 De With sailed again to the Bay of All Saints and this time encountered two Portuguese galleons, which had risked putting out to sea. A short, sharp fight began, in the course of which one of the Portuguese set fire to his magazine and exploded, while the other was captured by the Dutch. On the other hand De With himself also lost two ships; the one blew up with the Portuguese ship, the other, being badly damaged, had to be abandoned. This last ship floated as a derelict wreck into the Bahia, where the Portuguese however repaired it and added it to their fleet. This unfortunate incident caused a sharp dispute between the High Council and De With, who not only rejected the criticisms of his conduct in the fight, but also refused for a long time to believe that the Portuguese had succeeded in making the wreck seaworthy again. So the main result of this fight—the only one in which De With was to engage with the Portuguese warships —was a growing alienation between the High Council and the admiral.

In October 1648 De With, still cruising before the Bay of All Saints, captured the English freighter Concordia, loaded with war supplies for the Portuguese. Over this matter also he got into disagreement with the High Council, which released the English crew contrary to De With's intention and lent its ear to rumours that De With had been an accessory to the plundering of the cargo. Moreover the capture of this ship led to serious English representations to the States General.

Meanwhile the High Council devised new schemes of attack. However, as it was unwilling to venture the weakened army in an open battle again, it decided on a predatory raid in the Bahia district. A fleet with a landing-army of 2000 men sailed into the Bay in December 1648 and remained there for a month showing the flag, while the troops burnt down the sugarmills round about. De With, who had to take his ships into this action as second-in-command, performed this with great distaste; he could gain nothing in this enterprise, while in the meantime in- and outward-bound Portuguese merchant shipping found the sea free. New friction between the admiral and the High Council resulted from this as well as from the fact, that insufficient care was being taken for the maintenance of De With's ships and crew.

The easy success of this enterprise made the High Council resolve on a last effort to decide the war by land in its favour. To this end all available troops made a sortie from Recife as in the previous year, but were defeated for the second time, and in more convincing fashion, at the Guararapes (19 February 1649). This second defeat had a far-reaching effect on the further development of the Brazilian conflict. Now that the struggle had reached a deadlock, the High Council sent a deputation home in order to urge on a new relief expedition. The result was, that in October 1649 the States General resolved to maintain a mere defensive force in Brazil, but

on the other hand by sending out a fleet to blockade the Tagus-mouth to force Portugal to restore to the Company its lost territories. These resolutions however were only partly carried out; in 1650, it is true, some more warships did set out for Brazil, but the scheme for a naval action against Portugal was indefinitely postponed, at first by the opposition of Holland and Amsterdam and afterwards by the breaking out of the war with England (1652—'54). It was in consequence of this development of affairs, that Dutch Brazil was finally and completely lost in 1654.

In April 1649 De With sailed with seven ships from Recife to try and intercept the sugar fleet sailing from Rio de Janeiro. For weeks together he cruised before this port without success, until shortage of provisions forced him to raise the blockade; the Portuguese sugar fleet, ready for sailing, had only waited for this.

After this unsuccessful expedition De With considered the role of his fleet in Brazil played out. The ships showed serious wear (especially as a result of worms) and lacked provisions and equipment of every kind, while the High Council was unable to help in any way. The bad food-conditions and the long duration of the expedition caused growing discontent among the crews. On the Dolphijn (capt. Job Forant) a mutiny arose; part of the crew made themselves masters of the ship and set their course home. Forant, having at first made a stand against the mutineers, on coming home made himself their accomplice by hiding from the authorities the true facts of the case and was therefore indicted for trial, when the truth was revealed.

De With feared with good reason that his fleet, in the event of a prolonged stay in Brazil, would be wrecked by entire neglect. He had pointed out this danger over and over again in his letters to the home government and insisted on timely recall, but had never received any reply. His instructions however, given by the States General, prescribed for him the explicit charge of preserving the ships. So he proposed to the High Council that he should return with three ships and request, in person, further assistance from the home government, whilst the greater part of his fleet would meanwhile continue protecting Recife. The High Council at first consented to this, but soon recalled its consent for fear of the possible consequences, to great displeasure of De With (August 1649).

When at the end of October 1649 the admiral again pressed the High Council for his departure, matters came to a head. The High Council now refused to let him go on the ground that a notice of the Company's managers forbade it. De With however did not think himself bound by that, because as to the duration of his employment only the States General had the say. On the ground that he had been charged with the preservation of the ships he thought himself authorized to return even without any explicit orders from the home government, but he hesitated to do this without the consent of the High Council, the more so as it refused

to supply him with the provisions required for the homeward journey. The lack of clear definition of the powers of either side made itself felt. After endless written representations to and fro, in which De With in substance had right on his side, he finally cut the knot and left for home on his own authority with two ships, after having urgently recommended the charge of the remaining ships to the High Council (9 November 1649).

When shortly afterwards the High Council, in spite of De With's warnings, was unwise enough to let these last ships put out, a general mutiny arose and the crews forced their captains to set their course homeward likewise. After a hard crossing the disabled ships with famished crews arrived in the Netherlands early in 1650; De With himself being one of the last, having by a combination of circumstances run into the Irish Sea, whence he could continue his journey only after a detention of three months on the Isle of Anglesey.

After his return De With, being accused of desertion by the High Council, was apprehended by order of the States General and of Stadtholder William II in anticipation of his trial by a specially created court of justice. The province of Holland however made strong opposition to this way of judging its vice-admiral and desired to bring him to trial before the board of admiralty of Rotterdam. This dispute about De With's trial was closely connected with the contest for power between Holland on the one hand, the Stadtholder and the States General on the other, which was reaching a climax at exactly the same time. In August 1650 William II by a coup d'etat succeeded in breaking down Holland's resistance to his politics and after that the trial against De With and his captains could proceed as well. It does however not appear, that political reasons played a part in the trial itself; the composition of the court of justice provided an adequate guarantee for impartiality. The trial made slow progress: it lasted till December 1650, before the public prosecutor demanded that De With be punished by death. Two weeks later however a strong representation by his counsel brought about his provisional release from prison. The final sentence was very light: it condemned De With only to forfeiture of his wages since his departure from Brazil together with the costs of the trial (February 1651). On the other hand captain Forant was banished from the country as an accessory to mutiny. The other captains, like De With, were condemned to very light punishments or declared not guilty.

It appears from De With's sentence, that his judges did not consider him guilty of serious neglect of duty; the question may even be asked, whether after all he had not deserved acquittal. Finally the events here described afford an obvious illustration of the relevancy of the wellknown 18th century poetical phrase, in which Dutch Brazil, lost in 1654, is characterized as "Neglected Brazil".

DE BRAZILIAANSE KUST VAN PARAHYBA TOT ALAGÕAS

Uit Werken Linschoten-Vereeniging deel XL.

OVERZICHT VAN DE SCHEPEN, BEHORENDE TOT HET SECOURS VAN 1647

Admiraliteit	Schip en aantal stukken	Bevelhebber (t. = thuisreis)	Vertrek naar Brazilië	Vertrek uit Brazilië	Bijzonderheden
Rotterdam	Brederode (49)	Witte Cz. de With	26 Dec. 1647	9 Nov. 1649	
	Gelderland (40)	Joost van Coulster	26 Dec. 1647	9 Nov. 1649	
	Dolphijn (32)	Job Forant	4 Febr. 1648	29 Mei 1649	
Amsterdam	Huys van Nassau (40)	Govert Vorens (Sedert 5 Aug. 1648 Matthijs Gillissen)	12 Dec. 1647	——	Zwaar beschadigd en prijsgegeven 28 Sept. 1648, daarna onder Portugese vlag.
	Haerlem (36)	Matthijs Gillissen Dirck Crijnen Verveen (t.)	12 Dec. 1647	9 Dec. 1649	
	Utrecht (32)	Jacob Paulusz. Cort	12 Dec. 1647	——	In de lucht gesprongen 28 Sept. 1648.
	Zutphen (30)	Cornelis Toelast Claes de With (t.)	17 Jan. 1648	9 Dec. 1649	
	Overijsel (28)	Dirck Crijnen Verveen Steven Cuyper (t.)	12 Dec. 1647	1 Nov. 1649	Na terugkeer verkocht voor *f* 2000.
Noorderkwartier	Eendracht (41)	Paulus Coolen Gijsbert Hz. Malcontent (t.)	Juni 1648	9 Dec. 1649	
	Wapen van Nassau (38)	Lieven de Zeeuw Jacob Cleydijck (t.)	17 Febr. 1648	9 Dec. 1649	
	Witte Eenhoorn (30)	Jan Gijzen Pieter Adriaensz. (t.)	12 Dec. 1647	16 Nov. 1649	
	Coninck David	Willem Claesz. Ham	8 Maart 1648	30 Aug. 1649	
Veroverd schip	São Bartholomeu (35)	Boëtius Schaeff	——	Mei 1649	Veroverd op de Portugezen 28 Sept. 1648; later bekend als „De Gewapende Ruyter" van de Admiraliteit van Amsterdam.

GERAADPLEEGDE ARCHIVALIA

ALGEMEEN RIJKSARCHIEF, 'S-GRAVENHAGE

Archief der Staten-Generaal

3228. Resolutiën der Staten-Generaal over Westindische zaken. 1638—1651. 1 deel.

5775—5777. Lias Westindische zaken. 1647—1650. 3 omslagen.

Afd. Admiraliteitszaken.

44. „Acten en resolutiën van de Gecommitteerde Rechters ter judicature van den gewesenen admirael Witte Corneliss. de Witte, capiteynen ende andere hooftofficieren van de vloote anno 1647 tot secours naer Brasil gesonden en jongst vandaer herwaerts wedergekeert". 1650—1651. 1 deel.

45. „Cohier van de eysschen, conclusiën, sententiën ende andere stucken, raeckende den gewesenen admirael Witte Corneliss. de Witte, capiteynen ende andere gevangene officieren, alhier in Den Hage anno 1650—1651". Band van ruim 1000 folio's met genummerde inhoudsopgave, bevattende de stukken, welke hebben gediend in het proces respectievelijk tegen:

I. Adm. Witte Corn. de With.

o.a.
4. Commissie als admiraal over de naar Brazilië bestemde vloot. 19 Aug. 1647.
5. Instructie als admiraal enz. 21 Nov. 1647.
6. Conclusie van eis. 2 Dec. 1650.
7. Eerste conclusie van antwoord. 5 Jan. 1651.
8. Journaal 12 Nov. 1647—28 April 1650.
9. Register van brieven, verzonden aan de S. G. en de H.R.B. 26 Dec. 1647—9 Nov. 1649.
10. Extract uit de Secr. Not. H.R.B. van 23 Juli—26 Nov. 1649.
11. Extract als voren. 9 Dec. 1649.
17. Verhoor. 6 en 13 Oct. 1650.
18. Verhoor. 8—11 Nov. 1650.
30. Tweede conclusie van antwoord. 5 Jan. 1651.

34. „Cort register van onse reyse naer ende in Brasyl ende onse verrichtinge aldaer". Oct. 1647 —Oct. 1649. Copie.
35. „Vertooch aen Uwe Ho.Mo. van 't geene sedert den 26en Octobris 1649 tot den 8en Novembris daeraenvolgende ons is voorgecomen".
46. Memorie en instructie van de H.R.B. met bebetrekking tot zijn terugkeer. 30 Juli 1649.
52. Sententie. 16 Febr. 1651.

II. Kap. Job Forant.
o.a. 82. Journaal 4 Febr. 1648—25 Juli 1649.
III. Kap. Dirck Crijnen Verveen.
IV. Kap. Steven Cuyper.
V. Kap. Joost van Coulster.
o.a. 112. Journaal 26 Dec. 1647—9 April 1650.
VI. Kap. Pieter Adriaensz.
VII. Kap. Nicolaes de With.
VIII. Kap. Gijsbert Hendrixsz. Malcontent.
IX. Kap. Jacob Cleydijck.
X. Lt. Jan Jansz. Quack.
XI. Corstiaen Jacobsz. de Soete, schrijver; Jan Cornelisz. Swan, ziekentrooster; Pieter Pietersz., chirurgijn; Gabriël Pietersz. constabel, allen op het schip de Dolphijn.

94. „Cort register van onse reyse naer ende in Brasyl ende onse verrichtinge aldaer". Oct. 1647—Oct. 1649. 1 deel. (N.B. Origineel van Cohier no. 34, zie aldaar).

Archief der Westindische Compagnie — Oude Compagnie

3. Notulen van besognes der Heren XIX. 1647—1648, 1653—1654. 1 deel.
10. Copieboek van uitgaande brieven der Heren XIX. 1646—1657. 1 deel.
64/5. Brieven en papieren van Brazilië. 1648—1649. 2 omslagen.
72/3. Dagelijkse notulen van de Hoge Raad van Brazilië. 1648—1649. 2 omslagen.
76. Secrete notulen van de Hoge Raad van Brazilië. 1644—1651. 1 omslag.

Diversen

Journaal van kap. Willem Ham op het schip de Coninck David. 1645—1649. 1 deel. (Aanwinsten 1e Afdeling 1902, XXVI, 34).

Eis en sententie tegen schout-bij-nacht Paulus Coolen en zijn kajuitwachter Lourens Cornelisz. 1649. 1 stuk. (Aanwinsten 1e Afdeling 1952, III, 1).

GEMEENTE-ARCHIEF, AMSTERDAM

Archief van Burgemeesteren

Resolutiën van de Vroedschap. 1644—1652. 2 dln.

Resolutiën van de Staten van Holland. 1647—1651. Gedrukt. 5 dln.

Secrete resolutiën van de Staten-Generaal. 1646—1652. Copie. 1e deel.

Resolutiën van de Staten-Generaal, staande de Grote Vergadering. 1651. Copie. 1 deel.

LITERATUURLIJST

BOEKEN EN TIJDSCHRIFTARTIKELEN

Aitzema, L. van, Saken van staet en oorlogh in ende omtrent de Vereenigde Nederlanden. 1669—1672. 6 dln.

——, Verhael van de Nederlantsche vredehandeling. 1671.

Arend, J. P., Algemeene geschiedenis des vaderlands. Voortgezet door O. van Rees, W. G. Brill en J. van Vloten. 1841—1883. Dl. I—V, 1e stuk.

Been, J. C., Dagen en daden van admiraal Dubbel Wit. 1899.

Blok, P. J., Geschiedenis van het Nederlandsche volk. 3e dr. 1924—1926. 4 dln.

Boer, M. G. de, Tromp en de armada van 1639. 1941. (Werken Zeegeschiedenis VI).

——, Piet Heyn en de Zilveren Vloot. 1946. (Patria-reeks XXXV).

——, Het proefjaar van Maarten Harpertsz. Tromp 1637—1639. 1946. (Werken Zeegeschiedenis X).

——, Tromp en de Duinkerkers. 1949. (Werken Zeegeschiedenis XII).

Bouman, P. J., Johan Maurits van Nassau, de Braziliaan. 1947.

Boxer, C. R., Salvador de Sá and the struggle for Brazil and Angola 1602—1686. 1952.

——, Salvador Correia de Sá and the reconquest of Angola in 1648. (The Hispanic American Historical Review, XXVIII, 1948, blz. 483—513).

——, Padre Antonio Vieira S. J. and the institution of the Brazil Company in 1649. (The Hispanic American Historical Review, XXIX, 1949, blz. 474—497).

——, English shipping in the Brazil trade 1640—1665. (The Mariner's Mirror, 37, 1951, blz. 197—230).

——, The recovery of Pernambuco 1645—1654 (Atlante, II, 1954, blz. 1—17).

——, In the time of the Flemings. The Dutch in Brazil 1624—54. (History Today, IV, 1954, blz. 159—168).

Brugmans, H., e.a., Geschiedenis van Nederland. 1935—1938. 8 dln.

Cau, C., e.a., Groot placaetboeck, vervattende de placaten, ordonnantien ende edicten van de Staten-Generaal der Vereenighde Nederlanden enz. 1658—1794. 9 dln.

Doedens, H., Origineele brieven van — aan Ant. v. Hilten betreffende de Westindische Compagnie 1641—1648. (Kroniek Historisch Genootschap 25e jrg., 1869, blz. 395—462 en 465—511).

Elias, J. E., Schetsen uit de geschiedenis van ons zeewezen. 1916—1930. 6 dln.

———, Het voorspel van de Eerste Engelsche oorlog. 1920. 2 dln.

———, De vlootbouw in Nederland in de eerste helft der 17e eeuw 1596—1655. 1933. (Werken Zeegeschiedenis I).

Geyl, P. C., Geschiedenis van de Nederlandse stam. 2e dr. 1948—1949. Dl. I, II.

Gonsalves de Mello, Neto, J. A., Tempo dos Flamengos. Influência da ocupação Holandesa na vida e na cultura do Norte do Brasil. 1947.

Gosses, I. H., en N. Japikse, Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland. 3e dr. 1947.

Hoboken, W. J. van, Een troepentransport naar Brazilië in 1647. (Tijdschrift voor Geschiedenis, 62e jrg., 1949, blz. 100—109).

———, Een merkwaardig conflict tussen Amsterdam en zijn admiraliteit in 1650. (Maandblad Amstelodamum, 37e jrg., 1950, blz. 152—155).

———, Een muiterij in Verzuimd Braziel. (De Nieuwe Stem, 9e jrg., 1954, blz. 377—392).

Jong, M. de, Holland en de Portugeesche restauratie van 1640. (Tijdschrift voor Geschiedenis, 55e jrg., 1940, blz. 225—253).

Jonge, J. C. de, Verhandelingen en onuitgegeven stukken betreffende de geschiedenis der Nederlanden. 1825. 2 dln. (Hierin: Levensbeschrijving van Witte Cornelisz. de With, vice-admiraal van Holland en Westvriesland, I, blz. 137—214).

———, Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen. 2e dr. 1858—1862. 5 dln.

Kernkamp, G. W., De sleutels van de Sont. Het aandeel van de Republiek in den Deensch-Zweedschen oorlog van 1644—1645. 1890.

———, Prins Willem II. 1943. (Patria-reeks XXXIII).

Krämer, F. J. L., Journalen van den stadhouder Willem II uit de jaren 1641—1650. (Bijdragen en Mededelingen Historisch Genootschap 27e dl., 1906, blz. 413—535).

Laet, J. de, Jaerlyck verhael van de verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie, uitgeg. door S. P. l'Honoré Naber en J. C. M. Warnsinck. 1931—1937. 4 dln. (Werken Linschoten-Vereeniging XXXIV, XXXV, XXXVII en XL).

Menkman, W. R., De Westindische Compagnie. 1947. (Patria-reeks XLII).

Mollema, J. C., Geschiedenis van Nederland ter zee. 1939—1942. 4 dln.

Naber, S. P. l'Honoré, Het dagboek van Hendrick Haecxs, lid van den Hoogen Raad van Brazilië 1645—1654. (Bijdragen en Mededelingen Historisch Genootschap, 46e dl., 1925, blz. 126—311; in het Portugees vert. als „Diário de Henrique Haecxs 1645—1654" door Frei A. Keyzers O. C. met inl. en aant. van J. H. Rodrigues, in Anais da Biblioteca Nacional de Rio de Janeiro, 69e dl., 1950, blz. 5—159).

———, 't Leven en bedrijff van vice-admirael De With zaliger. (Bijdragen en Mededelingen Historisch Genootschap, 47e dl., 1926, blz. 47—169).

Netscher, P. M., Les Hollandais au Brésil. 1853.

Nieuhof, J., Gedenkwaerdige Brasiliaensche zee- en lantreize. 1682.

Placaetboeck, Groot: zie Cau, C.

Poelhekke, J. J., De vrede van Munster. 1948.

Prestage, E., The diplomatic relations of Portugal with France, England and Holland from 1640 to 1668. 1925.

Raa, F. J. G. ten, en F. de Bas, Het Staatsche leger. 1911—1950. Dl. I—VII.

Romein, J. en A., De lage landen bij de zee. 3e dr. 1949.

Varnhagen, F. A. de (Visconde de Porto-Seguro), Historia das lutas com os Holandezes no Brazil desde 1624 a 1654. 2e dr. 1872.

———, História geral do Brasil. 3e dr. (herz. door R. Garcia) Z.j. 5 dln.

Wagenaar, J., Vaderlandsche historie, vervattende de geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden. Ed. 1790—1796. 21 dln.

Warnsinck, J. C. M., Drie zeventiende-eeuwsche admiraals (Piet Heyn, Witte de With, Jan Evertsen). 1938. (Patria-reeks XII).

Wätjen, H., Das holländische Kolonialreich in Brasilien. 1921.

Wicquefort, A. de, Histoire des Provinces Unies des Païs Bas depuis le parfait établissement de cet état par la paix de Munster. Uitgeg. door M. L. E. Lenting en C. A. Chais van Buren. 1861—1874. 4 dln.

Wormser, C. W., e.a., Nederland in de vijf werelddelen. 1947.

Pamfletten

N.B. De bijgevoegde nummers verwijzen naar W. P. C. Knuttel, Catalogus van de pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek, 1889—1920, 11 dln.; G. van Alphen, Catalogus der pamfletten van de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen, 1944; J. H. Rodrigues, Historiografia e bibliografia do domínio Holandes no Brasil, 1949.

Beneficien voor de soldaten gaende naer Brasil. 1647. 4 blz.
v. Alphen 195; Rodrigues 771.

Journael van de reyse van de vlote uyt de Vereenighde Nederlanden na Brasilien, vervattende alles 't gene is voorgevallen; mitsgaders de batalie tusschen den Heere Ghenerael Sigismundus Schoppe, ende den Ghenerael van de Portugiesen. Beginnende van den 17 January anno 1648 tot den seven-thienden May. Alles beschreven door een capiteyn-luytenant van het legher van den voorsz. Heer Generael Sigismundus Schoppe. 1648. 8 blz.
Knuttel 5781a; Rodrigues 544.

Copye van de resolutie van de Heeren Burghemeesters ende Raden tot Amsterdam op 't stuck van de West-Indische Compagnie genomen in August. 1649. 20 blz.
Knuttel 6472; Rodrigues 73.

Examen van de valsche resolutie van de Heeren Burgemeesters ende Raden tot Amsterdam op 't stuck van de West-Indische Compagnie. 1649. 36 blz.
Knuttel 6473; Rodrigues 75.

Amsterdams Dam-praetje, van wat outs en wat nieuws en wat vreemts. 1649. 40 blz.
Knuttel 6477; Rodrigues 67.

De Zeeusche Verre-Kijker. Ghedruckt tot Vlissingen in 't Groene Wout, daermen soo veel vande capers hout. 1649. 16 blz.
Knuttel 6484; Rodrigues 74.

Voor-looper van d'Hr. Witte Cornelissz. de With, admirael van de West-Indische Compagnie, nopende den Brasijlschen handel. Gedruckt voor den verdruckten. (Door kap. Barend Cramer). 1650. 20 blz.
Knuttel 6628; Rodrigues 755.

BLADWIJZER [1]

---

[1] De scheepsnamen zijn cursief gedrukt.
k.t.w.: kapitein te water bij de Nederlandse zeemacht.
lt.t.w.: luitenant te water bij de Nederlandse zeemacht.
n: noot.